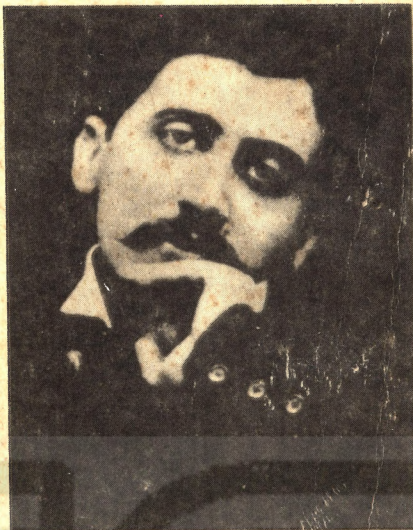

proust

«Scrisul lui Proust este scrisul cel mai artist pe care îl cunosc. El nu constituie niciodată pentru autor o piedică. Caut cusurul acestui stil și nu-l pot găsi. Îi caut calitățile dominante și iarăși nu le pot găsi. El n-are cutare sau cutare calitate: le are pe toate. Atît de deconcertantă este suplețea lui, încît orice alt stil pare pe lîngă al său afectat, tern, imprecis, sumar, neînsuflețit.»

ANDRÉ GIDE

469

proust
swann

(În căutarea timpului pierdut I)

proust

Vol. I-IV Lei 20

editura pentru literatura

Ilustrația coperței : *Petre Vulcănescu*

marcel proust

swann

(în căutarea timpului pierdut, I)

**TRADUCERE DE RADU CIOCULESCU
CUVÎNT ÎNAINTE DE TUDOR VIANU
PREFAȚĂ DE OV. S. CROHMĂLNICEANU**

1968

EDITURA PENTRU LITERATURĂ

MARCEL PROUST¹

(1871—1922)

Publicarea operei lui Marcel Proust în traducerea ei românească este un mare eveniment al limbii și literaturii noastre. Desigur, se va spune, cunoștința limbii franceze este destul de răspândită printre noi, încît publicul românesc va prefera oricînd să se apropie de versiunea originală a vestitei opere, decît s-o citească în tălmăcirea ei, oricît de abilă. Observația este menită mai de grabă să explice întîrzierea acestei lucrări, pe care alte popoare au făcut-o de mult, decît să infirme valoarea și necesitatea ei. Căci în afară de faptul că nu numai necunoscătorii limbii franceze, dar și acei care, printre noi, și-au însușit-o cu oarecare temeinicie, vor găsi interesant să urmărească echivalențele românești ale lui Proust, lucrarea care începe să apară astăzi înseamnă încercarea diligentă și îndrăzneată de a extinde și adînci posibilitățile graiului nostru, pentru a-l face capabil să exprime reprezentările unei fantezii evocatoare și nuanțele unei gîndiri atît de subtile, încît întreaga lume contemporană a recunoscut, în opera marcată prin aceste calități, un fenomen literar de o însemnătate unică și hotărîtoare.

¹ Prefața lui Tudor Vianu la vol. *Swann* de Marcel Proust, Editura Fundațiilor regale, București, 1945.

In căutarea timpului pierdut (A la recherche du temps perdu, 16 volume, 1913—1927), este opera unui autor parizian care, după o tinerețe petrecută în saloanele metropolei și după o activitate publicistică, prin cronicile sale în ziarul *Le Figaro*, prin traducerile și comentariile sale din John Ruskin, ne dăduse o idee suficientă despre neobișnuita lui înzestrare, se concentrează în timpul celor din urmă cincisprezece ani ai vieții și într-o claustrare dureroasă și febrilă, asupra unei mari lucrări epice și memorialistice, din care formula acestor două genuri literare trebuia să apară profund renovată și cu o neegalată putere de înfrîurire asupra artei de a evoca și povesti în literaturile naționale cele mai deosebite. Autorul era un spirit disert, sociabil, foarte cultivat, plin de grație cucaritoare, după cum o dovedesc nenumăratele amintiri ale foștilor lui prieteni, reveniți cu uimire și emoție către amintirea lui, îndată ce moartea prematură îndepărtase satisfacțiile gloriei din perspectivele aceleia care începuse să se bucure de ea și care o dorise atîta. Vechea artă a sociabilității franceze, acea artă făcută din finețe psihologică, din puterea de a observa pe alții și de a se supraveghea pe sine, din nenumărate fapte de stăpînire, chiar în acțiunea orgolioasă de a se impune și afirma, acea artă a cuvîntului, a gestului și atitudinii, extrem de delicată pentru că se realizează aproape numai prin implicațiile cele mai ascunse ale mijloacelor noastre de expresie, și foarte riguroasă, pentru că dă loc la codificările cele mai stricte, această artă, care este în același timp o știință minuțioasă și o tehnică dintre cele mai ingenioase, produsese în Marcel Proust, copilul a două rase vechi și moștenitorul unei tradiții morale și literare, formată în practica seculară a vieții de curte, a saloanelor, a diplomației și a confesionalului, pe unul din reprezentanții ei cei mai caracteristici. O boală care își făcuse apariția încă din copilăria autorului și care nu încetase de atunci să se agraveze, chinuitoarele și

frecvente crize de astm, dînd complexiunii sale fizice o mare gingăşie şi regimului său de viaţă un fel straniu şi cu totul nefiresc, întrerupe în cele din urmă legătura scriitorului cu lumea de care îl legau înclinările sale către plăcerea prin sociabilitate şi o foarte vie curiozitate intelectuală. Opera lui Proust, compusă în timpul acestei izolări silite, este deci un produs de compensaţie. Neputînd să-şi trăiască viaţa în direcţia viitorului, Proust este adus să şi-o retrăiască, s-o recîştige din trecut. Împiedicat să-şi îmbogăţească experienţa, să-i adauge noi sectoare, este obligat să reflecteze la aceea adunată pînă atunci. Ciştigurile anilor petrecuţi în pat, în camera căptuşită cu plută, unde nici o influenţă turburătoare din afară nu mai putea pătrunde, nu se adună deci în suprafaţă, ci în adîncime. Trăindu-şi viaţa pentru a doua oară, el o face mai lucid, cu o ştiinţă mai deplină a motivelor care l-au mişcat pe sine sau care i-au determinat pe alţii. Darul de a coborî în sine dobîndeste la el puteri aproape monstruoase şi, împreună cu lungile răgazuri ale contemplaţiei introspective, izbuteşte să pătrundă în straturi din ce în ce mai adînci ale persoanei sau să grupeze amintirile şi impresiile în configuraţii nemaiîntîlnite, după afinităţile lor rareori simţite şi rareori exprimate.

În căutarea timpului pierdut mai are însă şi un alt înţeles. Ceea ce cucereşte scriitorul în lucrarea de explorare a propriului său trecut nu este numai unica formă de existenţă îngăduită lui, dar şi adevărul lucrurilor şi al fiinţelor, singurul adevăr accesibil spiritului omenesc şi pe care nu ni-l mai dăruieşte, din cînd în cînd, decît arta, înţeleasă ca acel fel de cunoaştere care cuprinde, dincolo de convenţiile limbii şi de simbolurile inteligenţei, individualitatea fermecătoare a aparenţelor. Privim îndeobşte lumea prin reprezentările noastre generale despre ea şi ne amintim experienţele de altădată într-un chip care lipseşte imaginile lăsate de trecut de

accentul lor individual, de căldura și semnificația intimă a lucrurilor trăite altădată. Uneori însă, prin grația nu știu cărei libertăți interioare, văsurile sînt sfîșiate, simbolurile generale ale limbii și inteligenții sînt eliminate și subconștientul ne predă chipul virginal al realității trecute, împreună cu senzația infinit delectabilă a unei jubilații interne. Este o mare deosebire între a-ți aminti, așa cum ai făcut de nenumărate ori, un fapt oarecare al trecutului, păstrat în depozitele memoriei ca o cunoștință impersonală despre el, și altceva a simți erupția în conștiință a trecutului trăit, pulsînd încă de viața lui de altădată. Este o mare deosebire între memoria-habitudine și memoria involuntară. Diferența teoretică a pregătit-o Bergson și renumitele lui analize par a fi avut un adînc răsunset asupra lui Proust. În pagini de o mare frumusețe, Proust a evocat de mai multe ori aceste clipe ale revelației, cînd jocurile amintirii oferă conștiinței senzația realității trăite, pe care nu atît prima întîlnire cu ea, cît abia pescuirea ei din noianul memoriei ne-o poate dărui cu adevărat. Căutînd timpul pierdut, Proust regăsește deci realitatea însăși și lucrarea memorialistică are, pentru el, interesul unei experiențe metafizice.

Printre diferiții autori de memorii și confesiuni, sînt unii care le-au întreprins pentru a-și învinovăți epoca sau pentru a se acuza pe ei înșiși, nădăjduind mîntuirea lor în viața de dincolo sau pacea conștiinței lor de pe acum, prin actul acestei autoflagelări, alții care au vrut să dovedească relele ce au putut decurge pentru vremea lor din faptul că părerea lor n-a fost ascultată, alții pentru a stabili un exemplu în favoarea descendenților, alții pentru a ilustra, prin mărturisirea mizeriei lor, mizeria însăși a condiției umane, alții pentru a arăta fericita potrivire a întîmplărilor vieții, planul ascuns al unei existențe umane, din care se desprinde atenția binevoitoare a Providenței sau armonia fericită a Na-

turii, alții pentru a reține simpla amintire a trecutului sau pentru a oferi viitorului un document și pentru a-l ajuta în dificultățile lui de viață, care le-ar putea repeta pe ale autorului, alții numai pentru plăcerea de a umple cu evocarea trecutului momentele de vid și de urît ale omului îmbătrînit și care, retras din vîrtejurile vieții, simte că nu-i mai rămîne decît să și le reamintească pe ale trecutului. Sînt rare memoriile sau confesiunile care să nu-și propună o finalitate practică, un folos pentru alții sau pentru autorul lor. Motivele acestea sînt deopotrivă prezente, laolaltă sau numai unele din ele, în opere ca aceea a lui Augustin, a lui Grigore din Nazianz, a lui Rousseau, a lui Goethe, a lui Casanova, a lui Tolstoi, a lui Kropotkin sau a lui Nietzsche. Nu este nici-unul din aceștia care să nu fi dorit să însumeze o experiență, să ofere o învățătură sau cel puțin să-și aorde o plăcere și o mîngîiere în zilele mohorîte ale bătrîneții. Proust nu dorește însă nici să dea o lecție de morală timpului său, el nu vrea să se amelioreze pe sine sau pe alții, nu năzuiește să se arate nici mai bun nici mai rău decît a fost, nu urmărește să înscrie o pagină în arhiva istoriei, nici să provoace la reflecții generale asupra soartei omului, nici să închine un imn Naturii sau Divinității, nici să-și consoleze răgazurile dureroase ale bătrîneții sau ale bolii. Într-un anumit fel, memoriile, adeseori „voalate“ ale lui Proust, nici nu sînt o „operă“, în înțelesul unui lucru plăsmuit pentru alții, așa cum orice produs al științei sau îndemînării noastre, îndată ce se desparte de noi, intră în circulația de bunuri a întregii omeniri. „Opera“ lui Proust este, în primul rînd, o formă a vieții sale, o experiență deschisă și ațintită către captarea realului, pe care înțelege că nu-l poate cuprinde decît prin grația dezinteresată a memoriei. Paginile lui Proust nu se opresc așadar în fața unor concluzii și interesul lor nu stă în ceea ce ele ne „în-

vață", ci în ceea ce ele ne „revelă” și în metoda de cunoaștere pe care ne-o comunică.

Disociate de orice finalitate practică, memoriile lui Proust nu sînt luminate decît cel mult de idealul artistic. Dincolo de realitate, scriitorul nu descoperă o țintă a aspirației umane și astfel peste marea mulțime de ființe, înțelese în mobilele care le mișcă, în vanitățile și umilințele lor, dincolo de aspra lor goană după plăcere, mai departe decît dorințele și posesiunile lor, nu se deschide drumul vreunei bunăvoinți și nu se arcuiește cercul vreunei speranțe. Lumea lui Proust, făcută din rămășița aristocrației franceze, care își joacă vechile ei forme de viață, acum cînd rosturile ei de altădată nu mai există, această lume conține și pe sateliții aristocrației, servitorii ei și burghezia „snoabă”, aspirînd la condiția ei și substituindu-se, în noua formă a salonului liberal și dreyfussard, în care vechii patroni îmbătrîniți și degenerați, disprețuitori altădată, vin acum să decoreze cîte un fotoliu; această lume mai cunoaște, în fine, și burghezia mai temeinică a provinciei, din spița căreia scriitorul însuși descindea și pe care îi place s-o illustreze prin cîteva ființe iubite, redată însă cu o tandrețe fără speranță, pentru că dincolo de ele și prin ele nu se deschide nici o cale mai generală pentru oameni. Nimeni nu trăiește, nu suferă și nu luptă, în lumea lui Proust, pentru vreo cauză mai mare, afară doar de artiști. Cînd simpatia autorului îmbrățișează vreo ființă, crescută pe vechiul trunchi al burgheziei provinciale, el o face numai pentru resemnarea ei în împlinirea sarcinii modeste, în cercul cald, dar limitat, al familiei. Numai artiștii par a lumina o zare pentru ceilalți oameni. Lumea lui Proust este în genere apăsată de o mare tristețe și împrejurarea apare cu atrocitate la finele operei (*Le temps retrouvé*, volumele 15 și 16, ale seriei întregi), cînd autorul își regăsește vechile lui cunoștințe, mai rigide în deprinderile lor, mai subju-

gate de gheara cumplită a viciilor practicate, purtînd
întipărirea devastatoare a vremii scurse. Timpul nu tre-
cuse deci pentru a crea, ci pentru a înmulți și adînci
automatismele, pentru a spori materialitatea mecanică
a lumii, nu pentru a elibera spiritul și puterea lui de
creație. Nicio ființă tînără nu vine să aducă vestea ei
în această lume îmbătrînită, care se pregătește să moară
fără speranță. Peste această umanitate deznădăjduită,
în acest cer întunecos, se desfășoară însă curcubeul ar-
tei, bucata de zid luminată de soare în tabloul lui Ver
Meer și, cel mult, imaginea patriei franceze, iubită pentru
frumusețile ei datorite de natură sau produse de artă,
pentru peisajele și catedralele sale, pentru operele poeți-
lor, muzicienilor și pictorilor ei. Estetismul este însă
singura legătură cu idealul, îngăduită unui suflet ampu-
tat de vechile lui credințe, incapabil să cîștige altele noi.
Prin această trăsătură a naturii sale, Proust este de
fapt un om al veacului al XIX-lea, un produs al criticii
lui, un închinător al culturii trecute, un epigon al isto-
riei, așa cum l-a definit Nietzsche. Nu vom spune totuși
că sufletul lui Proust rămîne străin unei vremi care, în-
tocmai ca a noastră, caută drumuri noi și încearcă să
reclădească măreția idealurilor, căci în afară de marele
interes al formulei sale de artă, ne apropie și ne leagă
de Proust vastitatea investigației sale umane, enorma
îmbogățire a figurii omului prin intuiția și analiza sa, a
acelui om pe care nu-l putem iubi și nu-l putem ajuta
să se înalțe decît cunoscîndu-l mai complet și mai adînc.
Pe temeliile unei antropologii primitive și insuficiente,
programul ameliorării umane rămîne limitat. Numai
fapta de pătrundere și simpatie a savanților și artiștilor
poate acorda acestui program întreaga lui întindere și
eficacitate.

Am vorbit tot timpul despre opera lui Proust ca despre
niște memorii și, fără îndoială, atitudinea centrală a

scriitorului, aceea fără de care opera sa n-ar fi luat nici odată ființă, este atitudinea memoriei față de evenimentele trecute, pe care scriitorul dorește să le înțeleagă în resortul lor exact. Din această pricină, *În căutarea timpului pierdut* a fost deseori comparată cu *Memoriile* lui Saint-Simon. Prezența caracterului memorialistic în lucrarea lui Proust a înarmat zelul cercetătorilor de a pune un nume și o figură reală sub fiecare din personajele ei. Proust însuși a căutat să tempereze acest zel, lămurind că în fiecare din oamenii cărții sale a întrunit mai multe și felurite trăsături ale celor întâlniți în viață și că așa zisele „chei” propuse pentru identificarea eroilor lui nu funcționează totdeauna exact. Este incontestabil că, asemănată cu opera altui istoric al timpului și societății sale, cu *Comedia umană* a lui Balzac, fresca lui Proust conține mult mai numeroase elemente memorialistice. Datele memoriei sînt introduse totuși de Proust în sintezele fanteziei, încît *În căutarea timpului pierdut* este în același timp o creație memorialistică și una epică, un roman. Poate că această îmbinare explică marile inovații ale lui Proust în arta povestirii. Căci vechii romancieri au față de evenimentele narate o atitudine care privește din viitor către trecut: ei cunosc și, prin toată construcția operei lor, doresc să motiveze viitorul, adică sfîrșitul întîmplărilor povestite, finalul romanului. Memorialistul privește însă din trecut către viitor, el urmează cursul evenimentelor povestite, simulînd că nu știe încotro se îndreaptă, imitînd mișcarea neprevăzută a vieții. Avînd atitudinea unui memorialist, Proust a privit oamenii cum trăiesc, cum se transformă și cum îmbătrînesc, cum pasiunile lor se ofilesc și cum caracterul lor se modifică. Devenirea psihologică, viața în timp este adevăratul subiect al romanului lui Proust și aici stă poate principala deosebire a artei sale față de formula clasică a romanului. Căci pe cînd acesta din urmă vrea să înfățișeze unul sau mai multe caractere, gata din

primul moment și concepute oarecum în afară de timp, în lupta lor cu lumea și în destinul lor, care nu este decît o proiecție a acestui caracter, Proust este liber de prejudecata „caracterelor“ constituite și are privirea pregătită pentru a sesiza contradicțiile prin care poate trece un suflet omenesc, „intermitențele“ inimii sale, eclipsele și reînvierile lui. Reacțiunile sufletești ale omului proustian nu sînt apoi simple produse ale rațiunii sau ale pasiunilor mai mult sau mai puțin cunoscute de el, ci foarte des reflexe ale subconștientului său. Un parfum, o frază muzicală, un cuvînt auzit, un gest întîmplător pun în mișcare serii întregi de sentimente și idei, învie emoții ațipite, urcă din adîncuri remușcări chinuitoare, declanșează patimi. Nici unul din romancierii moderni nu ne-a dat, în aceeași măsură ca Proust, impresia multiplicității de planuri în profunzime, a sufletului omenesc.

Evocînd societatea franceză în intervalul 1890—1920, romanul lui Proust n-are propriu-zis un „subiect“, în înțelesul care se dă de obicei acestui cuvînt, adică în înțelesul unei înlănțuiri de evenimente izolate dintr-o unitate mai vastă și care are limite bine precizate. Ca și în *Război și pace* de Tolstoi, există ceva nelimitat în romanul lui Proust, ceva care înneacă granițele și se răspîndește pe mari suprafețe, întocmai ca fluviile ajunse aproape de gurile lor. Caracterul fluvial, deseori observat, al romanului lui Proust, face cu neputință rezumarea și povestirea lui în alți termeni; o împrejurare accentuată și de faptul că mai mult decît evenimente, scriitorul ne redă intervalele dintre ele, ocupate de senzațiile, de reflecțiile și de sentimentele povestitorului sau ale eroilor lui. Raportul dintre „plinuri“ și „goluri“ stă nu numai la baza artei arhitectonice, dar și la aceea a romanului. „Golurile“ introduc într-o construcție desemnul; „plinurile“ introduc masa și culoarea. Cînd un romancier narează unele fapte, el lasă între ele mai multe

spații libere. Chiar atunci cînd povestitorul notează un dialog, el elimină din notația sa tot ce se agită în sufletul personajelor care pronunță replicile și întreg ecoul pe care acestea îl trezesc în mintea și sensibilitatea convorbitorilor. Acțiunea poate astfel propăși cu rapiditate și desemnul operei devine ferm, captivant. Proust a răsturnat însă în arta sa narativă raportul tradițional dintre goluri și plinuri, dintre desemn și masă. În jurul notației gestului celui mai neînsemnat, al replicii celei mai obișnuite, el a sporit, prin actul unei nemaiîntîlnite scormoniri psihologice, asociațiile cele mai neașteptate și a scos la iveală implicațiile cele mai ascunse și mai neprevăzute. Întocmai ca în drama wagneriană, unde orchestra continuă să răsune singură, atunci cînd eroii, prin gestul și cîntecul lor, ajung la limita puterii lor de exprimare, tot astfel Proust prelungește în abundentul și neistovitul lui comentariu psihologic și liric notarea faptelor și spuselor personajelor sale. Însemnarea întîmplării celei mai modeste devine astfel o unitate complexă, al cărei corespondent sintactic și stilistic sînt largile perioade, amplu ramificate, și întinsele paragrafe, ca tot atîtea blocuri ciclopeene, care împrumută operei lui Proust masivitatea ei monumentală. Din această pricină, desemnul ei este mai puțin limpede și variază și ușurința cetitorului de a urmări progresul faptelor este oarecum stînjinită. Cetitorul trebuie deci să găsească o atitudine potrivită față de această operă, care îi va vorbi mai cu seamă prin excepționalul ei interes psihologic, prin lirismul ei pur și vibrant, prin masa și culoarea acestei structuri unice, care se înalță la orizontul timpului nostru ca o impunătoare catedrală romană.

Desigur, inițiativele literare ale lui Proust n-au fost cu totul nepregătite. Îndată după Renaștere, arta povestirii și-a mutat centrul ei dinafară înlăuntrul omului, de la fabulație la analiză, de la captarea interesului prin vivacitatea acțiunii la bucuriile cunoașterii interne a omului.

Cine compară poemele epice ale lui Ariosto sau Tasso cu unele din romanele veacului al XVII-lea și al XVIII-lea, *Orlando furioso* și *Gerusalemme Liberata* cu *La Princesse de Clèves* a doamnei de Lafayette, *Les liaisons dangereuses* de Laclos sau cu *Afinitățile electiv*e ale lui Goethe, înțelege măsura transformării produse în timp. Știința naturalistă a vremii execută și ea o mișcare identică în direcția cunoașterii omului fizic. După lucrările anatomistilor Renașterii, începe descrierea marilor organe și a principalelor funcțiuni fiziologice. Statuia musculară, din vechile planșe anatomice ale Renașterii, face loc ansamblului de funcțiuni, propulsate de marile organe, pe care le descrie deopotrivă știința fiziologică mai nouă. În același sens și mai departe se descoperă, într-un plan mai adânc al intimității organice, structurile histologice, glandele interstițiale și secrețiile lor. Interesul cercetărilor se mută de la marile mase musculare și de la principalele organe, în interiorul lor și în spațiile dintre ele. Ochiul naturalistului nu mai este un instrument suficient de cercetare; microscopul a devenit necesar. Proust execută o mișcare analoagă în domeniul cunoașterii omului moral. Obiectul studiului său nu mai este făcut din „marile pasiuni” și din caracterele „tipice”, în fața cărora se opreau Shakespeare, Molière și Balzac. Viziunea microscopică a lui Proust descoperă spațiile ignorate ale complexiunii morale, pătrunde în interstiții și obține astfel o altă icoană a omului interior decît aceea lăsată de cei mai de seamă dintre poeți și moraliștii trecutului. Poate că din această cauză oamenii lui Proust nu mai au măreția simplă și clară a vechilor creații epice și dramatice. Împrejurarea este însă larg compensată prin abundența și adîncimea tuturor acelor analize, prin care Proust a dus atît de departe cunoașterea sufletului omenesc.

Lucrînd cu notații infinitesimale, integrate în vaste și complexe structuri, opera lui Proust cerea traducăto-

ruului ei român o atenție și o îndeminare deosebită. Domnul Radu Cioculescu a dus totdeauna biruitor la capăt munca sa migăloasă și exactă, găsind echivalențele unei gândiri și ale unei sensibilități atât de pătrunzătoare și delicate, și acordând instrumentul limbii noastre, pentru a-l face să redea cu naturalețe amplele polifonii franceze. Niciun scriitor român n-a mînuit în trecut o periodologie atât de complexă ca aceea pe care o impunea opera originală, și traducătorul ei nu putea să se orienteze, în lucrarea versiunii lui, după vreun model național. Traducătorul și-ar fi putut face sarcina mai ușoară, secționînd perioadele proustiene și oferindu-ne astfel un text mai ușor de parcurs. El n-a consimțit însă niciodată la această simplificare a textului, care l-ar fi lipsit de unul din principalele lui caractere stilistice și, învingînd dificultățile, a făcut să răsune limba noastră într-o bogată și fastuoasă orchestrație. Un autor atât de specific francez ca Marcel Proust și care a reflectat cu multă insistență la faptele limbii, așa cum o dovedește comentariul său oprit de nenumărate ori în fața acestor fapte, putea da loc cu ușurință unei versiuni artificioase. Domnul Radu Cioculescu a știut să înlăture și această primejdie, salvînd traducerea sa de impresia decalcului nedibace și păstrînd pretutindeni grațiile și subțirile originalului. Prin toate aceste însușiri, lucrarea domnului Radu Cioculescu, fructul unei aplicații entuziaste și devotate într-un lung răstimp de ani, ocupă locul unui eveniment de seamă al limbii și literaturii noastre.

TUDOR VIANU

PREFAȚA

„Biblioteca pentru toți“ începe, cu volumele de față, publicarea primei traduceri integrale românești a marelui ciclu proustian¹. Însemnătatea acestei inițiative nu mai are nevoie de sublinieri, fiindcă romanul *În căutarea timpului pierdut* a devenit azi, după ce a revoluționat epica secolului nostru, o operă clasică fundamentală, asemuită cu *Comedia umană* a lui Balzac.

¹ Ca să fie cunoscut la noi, Proust n-a așteptat atîta vreme. Încă din 1923 Mihai Ralea îi consacră în *Viața românească* nr. 8, 9 un studiu amplu. Felix Aderca se grăbea să publice cîteva pagini traduse din *Albertine disparue*, în 1924, însoțite de o prezentare a romanului (*Năzuința*, nr. 8). La *Sburătorul* Proust devenise repede un termen principal de referințe cum se constata din *Istoria literaturii române contemporane* a lui Eugen Lovinescu și din articolele de critică ale discipolilor săi Pompiliu Constantinescu și Vladimir Streinul. Paul Zari-fopol se ocupa de *metoda și stilul* prozatorului francez (*Viața românească*, nr. 4, 1926). Chiar Ibrăileanu se vădea cucerit de acest autor modern și nu pregeta să-l dea drept exemplu major în eseul său *Creație și analiză* din 1926.

Discuțiile care încep să se poarte de prin 1928 la noi, pe tema romanului, coincid cu pătrunderea lui Proust în conștiința literară românească. Se disting două tendințe în acest proces: una e preocupată să-l valorifice pe Proust prin calitățile epice tradiționale, „realism“, forță de „creație“.

Cînd și-a văzut, nu ușor, tipărită înția parte a ciclului, în 1913, Proust avea 41 de ani și publicase o singură carte *Les plaisirs et les jours* (*Plăcerile și zilele*) în 1896. Se bucura de amiciții literare numeroase și influente, ușile saloanelor celor mai inaccesibile îi erau larg deschise, trecea drept un spirit fermecător, foarte cultivat și fin care-l revelase pe Ruskin francezilor, traducîndu-i și comentîndu-i *Biblia din Amiens* și *Sesam și crinii*, i se gusta eleganța foiletoanelor critice din *Le Figaro*, dar își crease și o reputație, de cronicar monden pierdut în futilități. Volumul său de debut fusese primit cu o asemenea convingere; cuvintele de prezentare ale lui Anatole France nu reușiseră să o modifice, ba dimpotrivă o întăriră. Cartea îi adusese doar cîteva recenzii amabile, toate scrise din prietenie și un duel cu Jean Lorrain fiindcă „tața de Lorrain“, cum spunea Matei Caragiale, nu pierduse prilejul să interpreteze vaga simpatie care i se arătase autorului în maniera sa, notînd: „*unul din acești tineri din lumea bună cu boala literaturii de moli-*

„Acest subiectivist — atrage — de la început atenția Mihai Ralea — știe să observe și să-și proiecteze în afară percepțiile. Deprins să analizeze îi era deajuns să-și deplaseze obiectivul preocupărilor de la el la alții. Aceeași vivisecțiune implacabilă. Cu același dar cu care pătrundea în el, știa să se furișeze și în sufletul altora. Galeria caracterelor pe care le-a creat: Swann, diplomatul Norpois, baronul Charlus, doamna De Villeparisis, scriitorul Bergotte, pictorul Elstir, Albertine, bunică-sa, Saint-Loup, snobul Bloch etc., vor rămîne în istoria literară a Franței alături de acelea ale lui Saint Simon, Balzac ori Stendhal.“ Pentru Ibrăileanu însuși analiza lui Proust este „sui generis“, scapă de subiectivism. Proust ne da adevărate monografii ale anumitor stări sufletești. „Din gelozie a creat gelozia, cum altul creiază un personaj viu și tipic.“ „Creațiile lui sînt lumi sufletești care stau la dispoziția noastră pentru studii asupra sufletului omenesc pe viu. Opera lui Proust conține piese pentru uzul oricui, și nu vîi observații despre suflet. Aceste piese sînt vii ca viața întocmai ca acele preparate ale lui Carrel, țesuturi care trăiesc, inimă care pulsează încă in vitro.“

ciuni elegiace, de mici nimicuri ale eleganței și subtilității, de tandreți vane, de flirturi inutile în stil prețios și pretențios, cu florile doamnei Lemaire ca simboluri aruncate pe margine, domnul Marcel Proust a căpătat și el prefața lui de la Anatole France, care nu l-ar fi prefăcut nici pe Marcel Schwob, nici pe domnul Pierre Louys, nici pe domnul Maurice Barrès, însă așa e lumea, și fiți siguri că pentru viitorul său volum domnul Marcel Proust va obține prefața intransigentului domn Alphonse Daudet însuși, care nu o va putea refuza nici doamnei Lemaire, nici fiului lui Lucien.

Primele două volume ale ciclului *În căutarea timpului pierdut*, tipărite în 1913, reprezentau a patra variantă dintr-o construcție epică vastă și ambițioasă, reluată cu autonemulțumire artistică fără precedent, timp de peste 17 ani, cu o stăruință eroică indiferentă la epuizarea fizică și la semnele unui sfârșit apropiat. Proust scrisese aproape o mie de pagini dintr-un roman care trebuia

Altă tendință e de a scoate dimpotrivă în evidență direcția cu totul nouă către care Proust împinge romanul. Lovinescu reține caracterul intelectualist consecvent al prozei scriitorului francez. Pentru Pompiliu Constantinescu, epopeea proustiană este forma cea mai înaltă la care a fost ridicată autonomia categoriei psihice. În căutarea timpului pierdut, — crede Felix Aderca — imprimă romanului o factură poetică de ordinul esteticii simboliste. Reliefarea cea mai energică a originalității lui Proust o găsim la Camil Petrescu. Pentru autorul *Ultimei nopți* scriitorul francez e un deschizător de eră nouă în roman. „*Literatura epică de pînă la Proust* — e convingerea lui Camil Petrescu — *nu se mai integra structurii culturii moderne, iar față de evoluția realizată de știință și filozofie în ultimii 40 de ani, această literatură epică rămăsese anacronică.*” „*În căutarea timpului pierdut*” înfăptuiește o astfel de corelație necesară; punînd capăt unei concepții „*raționaliste, deductive, apodictice, tipizante despre artist, despre om și despre artă*” în roman. Camil Petrescu apăsă pe ideea că unitatea de perspectivă proustiană se află în acord perfect cu fenomenologia husser-

să fie împlinirea acestui proiect, *Jean Santeuil* și-l abandonase neterminat, hotărît să-l distrugă. Reluase totul de la capăt între 1905 și 1908, ca să se declare iarăși nesatisfăcut. Părăsise încă o carte *Contre Sainte-Beuve*, pornită ca un studiu critic, dar obsedată pînă la urmă de aceleași probleme. Atingînd în sfîrșit structura definitivă, căutată cu o îndîrjire desperată, prima parte a romanului întîmpină o indiferență dezolantă din partea editorilor. „Fasquelle“, cu toate scrisorile de recomandare, nu se arată prea dispus să se angajeze într-o asemenea aventură. „La Nouvelle Revue Française“ (viitoarea Gallimard), îi restitui autorului voluminosul manuscris adus de credincioasa lui Celeste. Gide, care făcea parte din comitetul de lectură, opină că Proust e „*un snob, un amator monden, tot ce poate fi mai supărător pentru revista noastră*“, cită o imagine, după el, catastrofică, dintr-o pagină parcursă la întîmplare și socoti cu aceasta demonstrată insignifiența textului. Jean Schlumberger, al doilea referent, fu de părere că o

liană, după care nu putem cunoaște nemijlocit decît conținuturile conștiinței noastre, că mobilismul vieții interioare, surprins în această viziune inedită confirmă teza lui Bergson despre natura realității, ca durată pură, ca devenire perpetuă, că trecutul trăit efectiv are capacitatea să-l reînvie numai memoria involuntară, că sufletul omenesc nu-i o simplă sumă de facultăți psihice, ci o structură unitară. (*Noua structură și opera lui Marcel Proust, Teze și antiteză*, 1936).

Cu timpul, asimilarea critică iese din faza polemică. După 1930 odată cu biruința analitismului în romanul românesc, Proust începe a fi privit mai puțin unilateral de autori, care, ca Mihail Sebastian, Eugen Ionescu și Anton Holban îi descoperă formidabila complexitate, și-i relevă concomitent modernitatea și clasicitatea. E momentul cînd devine perceptibilă și la noi fantastica organizare simfonică a acestui roman unic (vezi în legătură cu obiectul notei de față și documentatul studiu al Elenei Savu, *Echos proustiens*, în *Revue Roumaine*, nr. 1, 1967).

carte cu asemenea dimensiuni uriașe va turti tînăra editură.

Calmette, directorul lui *Le Figaro* se eschivă să publice romanul în foileton, așa cum îi propusese scriitorul. Pînă la urmă manuscrisul fu acceptat de „Grasset“, Proust oferindu-se să suporte el spezele tipăririi. Începutul romanului apăru în aceste triste condiții, editorul mărturisind ulterior că-l trimisese în tipografie fără să-l citească.

Succesul fu însă, dacă nu eclatant, real și timpul îl va amplifica repede enorm. Tot mai multe opinii avizate se vor asocia să recunoască în Proust un autor de geniu. „La Nouvelle Revue Française“ își regretă amarnic eroarea, se offeri să o repare preluînd editarea întregului ciclu cu orice despăgubiri ar reclama „Grasset“. Gide însuși se prezintă la Proust pentru a-i cere scuze. Dar între timp interveni războiul și următoarele două volume, care erau gata, nu văzură lumina tiparului decît după încheierea lui. Din 1913 și pînă în 1922 cînd avea să-și dea ultima suflare, Proust începu cursa sa teribilă cu moartea. Dezvoltîndu-și mereu romanul a cărui arhitectură grandioasă abia acum i se preciza definitiv, lucrînd pe corecturi, introducînd pasagii noi cu dimensiunea unor volume, schimbînd ordinea capitolelor, făcu imposibilul ca să-și termine opera înainte de a pieri, fiindcă se știa condamnat.

Accesele de astm, ivite încă din copilărie, se înmulțiseră îngrijorător. Refuzînd să-și mai părăsească odaia, ferindu-se ca o bufniță de lumină, dormind ziua și lucrînd întreaga noapte, în pat, printre filele manuscrisului risipite pe plapumă și pe covor, nebărbierit de săptămîni, căpătînd chipul unui Christ de Greco, cu ochii săi negri dilatați peste orice măsură, cu obrajii ajunși la o paloare fantomatică, „*umbră născută din fumul fumigațiilor* ¹, *față și voce mîncate de întuneric*“ — cum îl evocă versurile lui Paul Morand, Proust susținu o

¹ Recomandate de medici spre a-i ușura respirația.

bătălie epuizantă împotriva timpului. O câștigă, dar ultimele volume ale ciclului apărură postum pînă în 1927.

Cînd își începu publicarea romanului său, tonul în literatura franceză îl dădeau France, Barrès, Robert de Flers, Léon Daudet, Paul Souday. După război însă, alți scriitori, Claudel, Valéry, Gide, Rivière, Giraudoux, Cocteau trec în primul plan.

Gustul lor ascuțit pentru noutate își găsește în Proust un spirit care îl exprima mai viu ca oricine. În 1919, *Du côté de chez Swann*, prima parte a ciclului, primi premiul Goncourt. De atunci pînă astăzi admirația pentru autorul acestei opere magistrale, care își găsisese atît de greu un editor, n-a încetat să crească și să-și invoce rațiuni diferite. Iubitorii ei îi vor releva inițial, mai cu seamă, originalitatea, Jacques Émile Blanche îl va compara pe Proust cu Einstein. Christian Rinstadt, președintele Academiei suedeze, îi va scrie : „*Dumneavoastră accelerați și reduceți rotirea pămîntului după plac ; sinteți mai puternic ca Dumnezeu*“. Rivière va afirma : „*Proust și Freud inaugurează o nouă manieră de a-și interoga conștiința. Ei rup cu indicațiile simțului intim, refuză să mai rămînă într-un paralelism cu el ; așteaptă, pîndesc îndărătul sentimentelor efectele acestora ; nu vor să le înțeleagă decît prin semnele lor. Omul interior este tratat aici, pentru înția oară, ca un corp asupra compoziției căruia nu pot da relații decît reacțiile la care el dă loc.*“

Gide, căindu-se pentru vorbele aruncate cîndva cu ușurință, va declara : „*Scrisul lui Proust este scrisul cel mai artist pe care îl cunosc. El nu constituie niciodată pentru autor o piedică. Caut cusurul acestui stil și nu-l pot găsi. Li caut calitățile dominante și iarăși nu le pot găsi. El n-are cutare sau cutare calitate : le are pe toate. Atît de deconcertantă este suplețea lui, încît orice alt stil pare pe lingă al său afectat, tern, imprecis, sumar, neînsuflețit.*“

Alte voci, ulterior, vor sublinia în Proust ilustrarea unei mari tradiții. „Cea mai admirabilă” pe care a instituit-o literatura franceză — va spune Valéry. „Cititorii cîștigați de el sînt redați automat lui Montaigne, lui Descartes, lui Bossuet.”

„Ceea ce a făcut Balzac pentru durată istorică — va scrie Thibaudet — a făcut Proust pentru durată psihologică.” Am greși însă, adăoga-el, dacă am ignora și puterea lui de obiectivare. Proust „e romancier, pentru că poate să iasă din durată sa psihologică, pentru că posedă darul de a o face să coincidă cu durată altuia, de a vedea și de a experimenta în aceasta tot atîtea și chiar mai multe complexe, rupturi, variații decît în propria sa durată” [...] „Există un univers proustian original și populat, așa cum există un univers balzacian și mai mult decît există un univers flaubertian. Există o Comedie proustiană a anilor 1890—1910.”

Cît privește tradiția — preciza Thibaudet — ea trăiește aici mai vie ca oriunde. A devenit un loc comun ca în legătură cu Proust să fie evocați Saint-Simon și Montaigne.

În căutarea timpului pierdut e o operă misterioasă. Ea posedă, ca toate creațiile de geniu, o simplitate aparentă, reală, dar înșelătoare. Impresia falsă e că putem spune ușor ce reprezintă și ce urmărește a ne comunica.

În sensul acesta, romanul constituie o lungă relatare la persoana întâia cu vădite intenții de evocare a unei vieți. Naratorul se întoarce într-o seară acasă după o lungă plimbare. Muind în ceaiul, pe care îl bea ca să se încălzească, o prăjitură (faimoasa „madeleine”) și gustînd-o, savoarea ei îi trezește memoria unei senzații identice din copilărie. Pe calea aceasta asociativă pornește în căutarea „timpului pierdut”, adică a existenței sale anterioare anihilate prin acțiunea uitării. Un întreg univers învie înaintea noastră, înfățișat din perspectiva dimensiunilor lăuntrice avute de el pentru narator : anii trăiți la

Combray, orașelul unde familia sa venea să-și petreacă verile în casa mătușii Léonie, care nu mai ieșea din camera ei, socotindu-se grav bolnavă, și-și trata nepotul, oridecîteori intra să o întrebe de sănătate, cu aceeași prăjitură muiată în ceai ; plimbările prin împrejurimi, „*du côté de Méséglise*” și „*du côté de Guermantes*”, domeniile învecinate și mitologia infantilă asociată numelor lor ; suferințele încercate cînd mama, reținută de o vizită, nu mai urcă să-l sărute, la culcare, așa cum obișnuia ; istoria unui amor din tinerețe al lui Swann, musafirul nocturn, prieten cu bunicul său, pentru o fostă cocotă, Odette de Crécy, devenită acum doamna Swann ; înțîia dragoste juvenilă pe care i-o inspiră fiica lor, Gilberte, reîntîlnită la Paris în parcul Champs Elysées, unde venea să se joace cu colegele ei ; eforturile depuse pentru a-i cîștiga afecțiunea, insuccesul și moartea acestei prime iubiri ; adolescența, vacanțele la Balbec, stațiune pe coasta Normandiei ; descoperirea „tinerelor fete în floare” și printre ele, a Albertinei, care-i va stîrni o lungă pasiune chinuitoare ; amiciția cu contele Robert de Saint-Loup ; vagile proiecte literare, ucenicia vieții mondene ; ambiția de a pătrunde în cercurile aristocratice și atingerea ei ; experiența frecventării foburgului Saint Germain, unde-și cheltuiește spiritul malițios inaccesibila ducasă de Guermantes, contactul cu clanul soților Verdurin și cu veleitarii care-l alcătuiesc ; fața strălucitoare și turpitudinile ascunse ale lumii bune ; infernul geloziei și aberațiilor erotice ; viața cetăților blestemate, Sodoma și Gomora, prelungindu-se secret în mijlocul societății moderne ; în sfîrșit, imaginea aceluiasi univers contemplată, aproape două decenii mai tîrziu, după război, cu sentimentul revelației „timpului regăsit”, din clipa cînd naratorul capătă conștiința vocației sale scriitoricești, descurajate în repetate rînduri pînă atunci și înțelege că singură arta poate fixa și restitui esența unei existențe trăite,

La prima vedere, Proust pare a-și fi istorisit în romanul lui, cu nu prea multe modificări, propria-i biografie. Naratorul poartă chiar numele autorului, Marcel, și-și rememorează o viață foarte asemănătoare cu a acestuia.

Proust s-a născut în 1871, la Auteuil, unde tatăl său, medic, ca părintele eroului, își dusesse soția, pentru a o feri în starea ei de greutate prin care trecea Parisul asediat. Pe linie paternă, romancierul se trăgea din acea solidă burghezie provincială franceză evocată în descrierea ambianței familiale de la Combray. Mama sa, Jeanne Weil, era fiica unor evrei bogați și culti, originari din Metz; fratele ei Louis (unchiul Adolphe), posedea proprietatea de la Auteuil. Familia tatălui, Adrien Proust, nu mai puțin bine situată, locuia la Illiers. Aici, o soră a medicului, Elisabeth Amiot, căsătorită cu un comerciant, avea o casă mare în care rudele veneau să-și petreacă adesea vacanțele. Ca și „tante Léonie“, era o „bolnavă închipuită“ și și-a impus o reclusiune voluntară în camera ei. Din Illiers și Auteuil, Proust a creat acea sinteză imaginară care a devenit neuitatul Combray.

A fost și în realitate copilul debil, cu o sănătate mereu amenințată, din roman. La 9 ani, în timpul unei plimbări, parfumul florilor i-a provocat prima criză de astm, atât de violentă încât ai săi crezură că se prăpădește sub ochii lor îngroziți.

Natură nevrotică, dotat cu o sensibilitate maladivă, a crescut sub grija preventivoare a părinților și mai ales a bunicii dinspre partea mamei, Adèle Weil. Proust a trăit toată viața un copil care a simțit mereu nevoie de protecție. E semnificativ în acest sens că la 13 ani, așa cum nota în albumul Antoinettei Félix-Faure, își imagina „culmea nefericirii“ astfel: „a trebuit să mă despart de mama“.

În roman, naratorul nu pomenește nimic despre felul cum și-a câștigat precocile cunoștințe literare. Aflăm

doar că a avut posibilitatea să citească mult, din cauza copilăriei bolnăvicioase care l-a ținut, cea mai mare parte a timpului, în casă. Il vedem prin urmare la vîrsta cînd e încă un băiețel, susținînd conversații docte cu academicianul Norpois, colegul tatălui său într-o comisie ministerială și cu celebrul romancier Bergotte, amic al părinților Gilbertei. Proust a urmat însă cursurile liceului Condorcet, unde unul din profesori, care făcea și critică literară, Maxime Gaucher, i-a remarcat talentul și-i elogia compozițiile. A colaborat la numeroase publicații scrise de mină și editate de colegii săi, Daniel Halévy și Jacques Bizet : *Lundi*, *La revue de Seconde*, *La revue verte*, *La Revue lilas*. Alt profesor, Darlu, i-a trezit gustul pentru filozofie. S-a înscris apoi la două facultăți cea de Drept și cea de Științe politice cu toate că nici una nu-l atrăgea, dar doctorul Proust întrevedea posibilitatea ca fiul său să facă eventual o carieră diplomatică. Ca student a frecventat cu interes prelegerile lui Albert Sorel și Bergson, care-i era și puțin rudă. Multe din ideile acestuia din urmă vor căpăta un ecou original în romanul său. Serile, pe care naratorul le petrece la Doncières în compania camarazilor lui Saint-Loup, tineri elevi-ofițeri, le-a trăit cu prilejul serviciului militar făcut ca voluntar, la Orléans în garnizoana regimentului 76 de infanterie. După ce se eliberă, mai mult spre a da o satisfacție familiei, dornică să-l vadă îndeletnicindu-se cu ceva și ducînd o viață ordonată, a acceptat să ocupe un post onorific, fără salariu. Cum își luase pe lingă licența în Drept și alta, în Litere, cu sprijinul lui Hannotaux, ministrul literat care i-a servit ca [redacted] pentru Norpois, reuși să fie numit asistent al bibliotecii Mazarin, pe unde însă n-a trecut decît foarte rar, pînă cînd, după lungi și repetate concedii medicale fu pus la dispoziție.

Asemeni naratorului din *În căutarea timpului pierdut*, ocupația sa predilectă devenise însă, mai de mult, frec-

ventarea cercurilor mondene. Era nelipsit, la început, din saloanele doamnelor Caillavet, Aubernon și Lemaire care-și disputau celebritățile intelectuale și artistice ale zilei. În doamna Verdurin se recunosc trăsături numeroase ale acestor trei egerii. Era iarăși foarte des prezent în casa Laurei Hayman, fosta metresă a unchiului său Louis Weil, după ce trăise cu ducele d'Orleans, regele Greciei, prințul de Fürstemberg, marele financiar Raphaël Bischoffstein și secretarul ambasadei engleze la Paris, Michael Herbert. Ea va fi unul din modelele principale ale Odettei de Crécy, „la dame en rose”. În acest mediu, Proust și-a făcut numeroase relații cu scriitorii, pictorii și muzicienii vremii. În Bergotte, lumea l-a recunoscut îndată pe France, în Elstir pe Jacques Émile Blanche, Helleu, Monet și Whistler, în Vinteuil, pe Fauré, Debussy, César Franck și Vincent d'Indy, în Cottard pe celebrul doctor Pozzi, în Brichot, pe sorbonardul Brochard.

Proust se legase intim cu Reynaldo Hahn, cu Lucien Daudet, cu Willie Heath, tineri intelectuali burghezi care aveau, ca și el, preocupări literare și artistice. Ambițiile sale mondene nu se mulțumeau însă cu atât. Prin doamna Emilie Straus, văduva lui Bizet și mama unui coleg al său de liceu, izbuti să i se deschidă porțile foburgului Saint-Germain. Pătruns în anturajul conteselor de Cheigné și Greffuhle va ajunge familiarul cercurilor aristocratice celor mai închise pe care le alcătuiau familiile Caraman-Chimay, Montesquieu, La Rochefoucauld, Branco-Bîbesco. Proust și-a pierdut anii tinereții ca să cunoască aproape fauna scripitoare a acestui mediu.

Dragostea mută cu care naratorul o urmărește, o vreme, pe fascinanta ducesă de Guermantes, scriitorul a nutrit-o pentru doamna de Cheigné. Părul auriu al eroinei îl avea ea, ochii albaștri reși, contesa de Greffuhle, spiritul mușcător doamna Straus.

Alte figuri care revin în roman trimit de asemenea la persoane aievea din cercul relațiilor snobe ale autorului : inenarabilul baron Charlus, la Robert de Montesquiou și marchizul Doasan ; ducele Basin de Guermantes semăna bine cu contele de Greffuhle ; Swann are multe din trăsăturile lui Charles Haas ; pe doamna de Villeperisis o urmărește umbra tinereții ei furtunoase ca pe contesa de Beaulaincourt ; Saint-Loup e o sinteză din noii amici pe care și-i va face Proust în acest mediu : Gabriel de la Rochefoucauld, Bertrand de Fénélon, Georges de Lauris.

Cum erau destul de bogați și nu voiau să-i contrarieze firea bolnăvicioasă, părinții lui Proust l-au lăsat să-și risipească anii tinereții cutreierînd saloanele cu consolarea că își face astfel relațiile necesare viitoarei sale cariere scriitoricești. Era un tînăr dandy, svelt, elegant, care-și plimba prin lume ochii mari, migdalați, fața albă și proaspătă, părul negru lucios și veșnica orchidee de la butonieră. Cucerit de Ruskin, vizita catedralele cu prietenii săi apropiați, prinții Antoine și Emmanuel Bibesco, și trimitea din cînd în cînd articole la *Le Figaro*. Avea un gust sigur, o remarcabilă cultură artistică, facultatea de a surprinde admirabil particularitățile stilistice ale marilor scriitori, cum o va dovedi mai tîrziu în pastişele pe care le-a făcut după Saint-Simon, Balzac, Renan, Flaubert, Goncourt, Michelet, Sainte-Beuve, Henri de Régnier și Faguet¹. Întîrzia însă să-și valorifice talentele într-o operă serioasă. Cînd îl întrebasese pe France cum a reușit să știe atîtea lucruri, acesta îi răspunsesemătate glumind, jumătate dojenitor : „E foarte scumpul meu Marcel, cînd eram la vîrsta ta și nu eram drăguț ca tine, nu plăceam de loc și nu mergeam în lume, rămîneam acasă și citeam fără întrerupere“. France se înșela însă. Cu toată viața mondenă pe care o ducea,

¹ *Pastiches et Mélanges* (1919).

Proust acumulase vaste cunoștințe din domenii extrem de variate și și formase un gust artistic cum puține se întâlneau. Maurois notează că ar fi putut deveni la fel de bine, nu numai romancierul, dar și criticul cel mai strălucit al veacului nostru.

Deși a fost un dreyfussard înfocat (el urmărea ședințele procesului înarmat cu termosul de cafea, ca Bloch, în roman) și a strâns semnături pentru eliberarea colonelului Picquart căruia îi trimisese la Mont-Valérien, unde fusese întemnițat, *Les Plaisirs et les jours*, și-a păstrat relațiile bune cu cercurile aristocratice cuprinse pe atunci de o violentă alergie antisemită. Asemeni lui Swann și naratorului avu curajul opiniilor sale, reclamînd revizuirea procesului, dar refuzînd să urmeze campania împotriva armatei. Cînd surveni valul anticlerical, sub guvernul Combe, nu ezită să ia apărarea catedralelor amenințate și scrisese suita de articole „în memoria bisericilor asasinat”.

Ecourile afacerii Dreyfuss, care i-a stîrnit o vreme scriitorului pasiuni civice atît de aprinse, nu lipsesc iarăși din roman.

În 1903, doctorul Adrien Proust muri și după puțin timp, în 1905, soția sa îl urmă. Aceste două evenimente și mai cu seamă ultimul marcară existența fiului lor de acum înainte. Tînărul, care dusesse pînă atunci o viață fără griji, avu deodată revelația tragicului.

E ceca ce se întîmplă și cu naratorul la moartea bunicii sale, al cărei sfîrșit dureros reproduce agonia mamei romancierului. Proust nu se va consola niciodată de pierderea ei. Sentimentul că a rămas singur și nu mai are cine să-l ocrotească (devotamentul fratelui său Robert nu-i putea suplini afecțiunea maternă), era agravat și de secrete remușcări. Părinții nu știuseră nimic, cît trăiseră, de calea nefirească pe care se îndreptaseră înclinațiile sale erotice. Idilele cu Marie Benardaky (Gilberte), cu Marie Finaly și Marie Nordlinger (amîndouă

prototipuri ale Albertinei) ascunseseră aspectele inavuabile luate de unele dintre amicițiile lui pentru Edgar Aubert, Reynaldo Hahn sau Lucien Daudet. Această apartenență la rasa damnată a supraviețuitorilor Sodomei și Gomorei, Proust s-a ferit și în romanul său să o atribuie naratorului, dar a descris-o așa cum numai cineva, care o simțea, era capabil să o facă. Peste tot întâlnim personaje cu apucăturile lor ; baronul Charlus, Jupien, Morel, prințul de Guermantes, Legrandin, Léa, domnișoara Vinteuil, prietena ei, Saint-Loup, marchizul Doasan, Rachel, Nissim Bernard, ducele de Châtellerault, Andrée, verișoara lui Bloch. Experiența acestui plonjon și iadul atracțiilor condamnate, Proust le-a comunicat și mai direct sub o formă criptică. În istoria pasiunii sale torturante pentru Albertine a introdus nu puține elemente din episodul dureros al relațiilor lui cu Alfred Agostinelli, secestrat ca ea și dispărut la fel, spre a fi curînd victima unui accident aviatic, după ce încercase să-și recîștige libertatea.

Moartea mamei, agravîndu-i starea sănătății, îl decise înșirșit, pe Proust, să se interneze într-o clinică medicală. Dar tratamentul, neurnat cu seriozitate, ca și pînă atunci, eșuă, întărîndu-i convingerea că e incurabil. Naratorul vorbește în roman de o întrerupere lungă a contactului său cu lumea. Și existența scriitorului cunoaște, după 1905, o modificare similară.

Proust începe să se arate tot mai rar în societate. Boala, practica viciului său secret, care-l împingea să frecventeze templele obscure ale acestuia, cum e hotelul unde Jupien (Albert le Cuziat), îi ajută baronului Charlus să-și satisfacă plăcerile dificile, munca la romanul conceput ca o expiație și o salvare, îl izolează de lume.

Lunga narațiune, *Jean Santeuil*, eseul contra lui Sainte-Beuve, chiar și pastişele publicate în *Le Figaro*, nu vor fi decît exerciții pentru fantasticul lui proiect : regăsirea timpului pierdut. Își primea prietenii intimi, rareori,

scara, în camera unde dormea și scria la adăpostul perdelor grele și pereților căptușiți cu plută.

Apărea din cînd în cînd la Ritz ca o fantomă și atrăgea atenția prin faptul că cina fără să-și scoată blana. Fostul dandy strălucitor devenise o epavă umană, cu ochii încercănați și pielea flască. Își sleia ultimele puteri lucrînd febril nopți în șir cu toate că doctorii îi interzisese orice efort. Credincioasei lui menajere, Céleste Albarot, îi adresa în scris, nemaiavînd putere să vorbească, astfel de mesagii disperate: „*Am tușit, peste trei mii de ori; nu mai am nici spate, nici stomac, nimic. Mi-ar trebui așternuturi calde și tricouri de lînă...*” Cînd contractă pneumonia, care îi va aduce sfîrșitul, îi spuse: „*Céleste, moartea mă urmărește. Nu mă slăbește nici o clipă. N-am să mai am timp să trimit manuscrisul meu și Gallimard îl așteaptă*”. Refuză să fie transportat într-o clinică, oricîte insistențe depuse fratele său Robert, și-i ordonă aceleiași îngrijitoare devotate: „*Céleste, trebuie să-mi promiți că n-ai să mai lași pe nimeni să intre, nici medic, nici infirmieră, nici membru al familiei. Trebuie îndepărtați toți acei care vor să mă împiedice să lucrez*.” În a opta noapte de febră, la 19 noiembrie 1922, mai dictă Célestei cîteva pasagii despre imbecilitatea medicilor, destinate să completeze relatarea morții lui Bergotte.

Cînd veniră zorile, abcesul pulmonar plesni și Proust, simțind că acesta e sfîrșitul, trase către el cu gestul reflex al agonizantului foile manuscrisului, risipite pe pat.

A privi însă romanul său doar ca o lungă confesiune autobiografică e greu, dacă nu chiar imposibil. Multe date din existența naratorului nu coincid cu cele ale vieții lui Proust. Fratele său, Robert, nu apare deloc în narațiune ca și cum n-ar fi existat. Întîlnim numeroase modificări în cronologia evenimentelor, localizările spațiale sînt fictive; Combray, Balbec, Doncières nu se găsesc la locul lor de pe harta Franței, ci în alta, imagi-

nară, pe care romancierul a construit-o așa cum a clădit cu mintea bisericile Saint-André des Champs sau Marcouville l'Orgueilleuse, descrise minuțios. Dacă personajele romanului prezintă asemănări frapante cu diverși cunoscuți ai autorului niciodată nu pot fi raportate exclusiv la unul sau altul dintre ei, împrumutându-le doar trăsături parțiale contopite într-o individualitate distinctă.

Apoi, de numeroase ori, Proust însuși a atras atenția că naratorul, Marcel, nu este el. Lui Sainte-Beuve i-a reproșat tocmai eroarea de a căuta în viața zilnică a unui scriitor „eul” lui. Orice operă artistică adevărată — susținea Proust — presupune o sublimare. Autorul ei trebuie să o hrănească prin urmare cu ce e mai bun în el, să devină în actul creator *altul*.

Cînd, la sfîrșitul ciclului, naratorul își descoperă vocația scriitoricească, în biblioteca prințului de Guermantes, revelația se produce tocmai prin înțelegerea acestui mod special în care arta utilizează experiența vieții. Întîmplarea cu Madeleină se repetă. O piatră de pavaj făcîndu-l să se împiedice la intrarea în curtea clădirii, brusc, imaginea Veneției îi invadează conștiința, evocîndu-i datele inegale ale pieții San-Marco. Alte senzații îi amintesc apoi, așteptînd în bibliotecă, momente din trecut, clinchetul unei lingurițe : ciocănitul mecanicului, care controla roțile trenului, atunci cînd plecase prima oară cu bunica la Balbec, șervetul scrobît : restaurantul hotelului, marea și briza salină. Trezirile acestea ale *memoriei involuntare*, readucîndu-i în minte pe cale asociativă, cu întreaga lor concretețe sensorială, vie, impresii trăite altădată, iar prin ele, fragmente de existență pierdute aparent pentru totdeauna, fiindcă le îngropase sub o lespede grea uitarea, îi comunică și o mare bucurie sufletească, o stare de fericire, scurtă dar intensă.

Încercînd să-i afle cauza, naratorul ajunge la concluzia că ea rezidă tocmai în posibilitatea rară de a trăi

simultan un moment trecut și altul prezent din viața sa, prin ceea ce au comun amîndouă. Dar un astfel de privilegiu îl posedă numai o ființă care se hrănește, fie și pentru o clipă, cu esențele lucrurilor. Ea trăiește într-o realitate extratemporală, scurgerea vremii nu-i poate răpi nimic și vicisitudinile viitorului sau ideea morții nu-i stîrnesc nici o aprehensiune. De aici — își explică naratorul — rezultă fericirea care îl cuprinde din momentul cînd capătă conștiința acestui „eu“ ascuns al său și reușește și să se identifice cu el.

O bucurie egală a încercat-o însă și ascultînd sonata lui Vinteuil. Arta — își dă seama el — are tocmai facultatea aceasta de a se mișca în realitatea extratemporală a experiențelor noastre existențiale. „Timpul pierdut“, va fi în stare să-l regăsească, să-l izoleze și să-l fixeze într-o stare a lui, „pură“, scriindu-și și romanul. Pentru aceasta va trebui să extindă și să permanentizeze momentele revelatorii trăite în biblioteca prințului de Guermantes; să-și sondeze, prin urmare, eul profund, ascuns sub „eul“ superficial, exterior, să-i relateze existența tainică, luminînd semnificația experiențelor care o compun. Se vede clar că o asemenea operație nu poate fi o simplă reconstituire autobiografică. „Măreția artei veritabile — își spune naratorul — e de a regăsi, de a reprimde, de a ne face să cunoaștem acea realitate, la distanță de care trăim, de care ne îndepărtăm tot mai mult, pe măsură ce capătă mai multă grosime și impermeabilitate cunoașterea convențională pe care i-o substituim, acea realitate pe care riscăm puternic să murim fără a o fi cunoscut și care este pur și simplu viața noastră, adevărata viață, în sfîrșit descoperită și limpezită, singura viață în consecință realmente trăită, acea viață care într-un sens își are lăcașul în toți oamenii ca și în artist.“

In căutarea timpului pierdut e o autobiografie a autorului, dar alegorică. Desfășurarea ei are loc, nu în cîmpul

observației imediate exterioare, ci în planul revelațiilor vieții interioare al unei realități existențiale cu corespundențe universal umane către care analiza lor lucidă conduce. Cum remarcă Georges Cattaui — Proust se descrie prin toate personajele lui de fapt pe sine însuși. Romanul său e un mereu repetat act narcisiac, urmărit însă cu o putere scrutătoare și necruțare analitică pînă în cele mai adînci unghere ale sufletului. Convins că nu poate să-și clădească opera decît cu ce are mai bun în el, Proust își autodenunță pe rînd slăbiciunile, urmărind neconținut, printr-o transcendere spirituală și o obiectivare artistică, depășirea lor, descoperirea „eului” său purificat, eliberat de iluziile vieții neautentice, mintuit printr-o mare operă creatoare. În Swann își recunoaște și-și descrie cu distanțare critică amatorismul indecis, predispoziția de a-și cheltui fără rost timpul, snobismul și gelozia bolnăvicioasă ; în baronul Charlus, estetismul, sentimentalitatea și înclinațiile vinovate ; în mătușa Léonie, ereditățile ipohondrice ; în Bloch, tarele mic-burgheze și ambițiile veleitare ; în Saint-Loup, aspirațiile spre prietenii ideale și neputința realizării lor, din cauza unui egotism funciar. Dacă personajele lui Proust dau impresia unei materii alcătuitoare de o bogăție și densitate fără pereche, e pentru că plămuitorul lor a pus în ele însăși ființa sa, trăirile lui cele mai dureroase și mai intime. Practic, avem de a face în romanul lui, nu cu niște figuri descrise din afară, oricîtă fascinantă viață independentă dovedesc, ci cu o lume pe care o înglobează sufletul naratorului. De aceea ea dobîndește atîta bogăție și adîncime. Proust a împins în roman mai departe ca oricine principiul atingerii universalului prin sondarea la maximum a singularului. El își propune în mod deliberat a se cunoaște întîi pe sine. Din această operație de scafandru vine cu o imagine inedită a universului care-și relevă astfel o dimensiune neperceptibilă la contemplarea directă. Sufletul său, explorat în

tot ce are el mai propriu și incomunicabil, cu o curiozitate științifică, devine spațiul experiențelor etern omenești. Proust era încredințat și n-a greșit că procedînd la o asemenea restrîngere nu se îndepărtează de generalitatea umană, dimpotrivă o regăsește, fiindcă în adîncurile eului său și ale lumii acestuia fiecare cititor se va recunoaște.

O singularizare extremă, capabilă să-l ducă însă, paradoxal, la universalitate, a căutat-o și în modul de a-și construi romanul. Așa cum și-a făurit personajele împotriva lui însuși, desfăcîndu-se de înclinațiile sale psihice intime și obiectivîndu-și-le critic, Proust a urmărit să-și creeze o artă narativă și un stil care să difere radical de al autorilor lui preferați: Saint-Simon, Balzac, Dostoevski, Ruskin. Din fiecare a reținut ceva, dar pentru o încorporare într-o cu totul altă structură epică. Aceasta și-a propus — și ne-o mărturisește naratorul însuși — să fie, sub raportul înfățișării vieții omenești, un echivalent al trecerii de la geometria plană la cea în spațiu. Proust a revoluționat arta romanului realizînd acest deziderat ambițios. Secretul reușitei lui este introducerea *timpului* ca dimensiune fundamentală a conținuturilor sufletului nostru. Pentru aceasta, pe urmele unor experiențe anterioare schițate de Chateaubriand (*Mémoires d'Outre Tombe*) și mai ales de Nerval (*Sylvie*), renunță complet a căuta substanța vieții trăite într-o operație de reamintire dirijată. „*Ființa noastră autentică tinjește — constată naratorul — în observarea prezentului pe care simțurile nu pot să ni-l releve, în judecarea unui trecut pe care inteligența i-l usucă, în așteptarea unui viitor pe care voința îl construiește cu fragmentele prezentului și trecutului scoase iarăși din realitatea lor și rezumate la ceea ce convine țelurilor ei utilitare*“... Numai memoria involuntară, bazată pe asociații misterioase inconștiente de ordinul analogiei senzațiilor poate să ne facă a re trăi, cu întreg conținutul lor viu, clipele trecute. Proust ape-

Itază exclusiv la facultățile acesteia. El urmărește apoi uluit transformările neconținute pe care le-a suferit sufletul nostru. Analiza minuțioasă, maniacală, concentrată asupra eului, îi relevă un fantastic mobilism interior. Pașiunile, ambițiile, plăcerile se nasc și mor. Albertine a exercitat asupra naratorului întâi o atracție nefixată bine, i-a mobilizat pe urmă toate gândurile, l-a făcut să sufere cumplit ca pînă la sfîrșit însăși amintirea ei să-i devină indiferentă. Faptul că și-a pierdut bunica, sentimentul acestei absențe îl realizează, nu în momentul respectiv, ci abia mai tîrziu, cu o acuitate torturantă. Proust ne face sensibile „intermitențele sufletului“. El surprinde decalajul temporal al mișcărilor sentimentale, neconcordanța lor tragică. Între conținuturile vieții noastre interioare la date succesive au loc diferențe uimitoare. Rămînînd aceiași, devenim mereu alții, ne descoperim „cui“ complet noi. Prezentul nostru, cum susținea Bergson, e suma tuturor momentelor intrate în conștiință, acumulate de-a lungul vremii. Proust are magnifica viziune a oamenilor ca niște uriași. Dimensiunile lor nu sînt doar acelea date de ființa lor fizică, ci și de existența lor temporală. Ei îi apar cocoșați pe imense picioroange vii care cresc neîncetat și-i silesc, la bătrînețe, să se clatine mergînd, ca ducele de Guermantes, pînă cînd se prăbușesc. Imaginea oamenilor plămădiți din materia invizibilă și imensă a duratei bergsoniene stăpînește ultimele cuvinte ale naratorului. „Mă speria gîndul că și picioroangele mele ajunseseră atît de înalte încît nu eram sigur că voi mai avea încă forța să mențin mult timp legat de mine acest trecut care cobora de pe acum atît de departe și pe care-l purtam atît de dureros în mine! Dacă cel puțin îmi va fi hărăzit destul timp pentru a-mi săvîrși opera, nu voi omite a-i întipări pe-cetea acestui Timp, a cărui idee mi se impunea cu o asemenea forță astăzi și-i voi descrie pe oameni în ea, fie chiar dacă va trebui să-i fac să semene cu niște ființe

monstruoase, ocupînd în Timp un loc mult mai însemnat decît cel atît de restrîns care le e rezervat în spațiu, un loc, dimpotrivă prelungit peste măsură, pentru că ating, cufundate în ani, simultan, ca uriașii, epoci trăite de ei la intervale extrem de lungi — între care atîtea zile au venit să se așeze — în Timp.“

Utilizarea memoriei involuntare, conducerea firului na-rațiunii după asociațiile ei capricioase și imprevizibile, creează inițial impresia că romanul lui Proust n-are o compoziție, că autorul se lasă purtat, fără nici un plan, de fluxul amintirilor întîmplătoare. Nimic mai fals decît a crede așa ceva.

În realitate avem de a face cu o construcție monumen-tală, a cărei arhitectură savantă și complicată, odată descoperită, uluiește prin îndrăzneala concepției. Ca o ca-tedrală gotică, pare la început o îngrămădire haotică de pilaștri și turnuri, de arcade și nervuri împletite, de dan-telării sculptate cu o fantastică migală, o adevărată pădure de piatră avîntată spre cer. Apoi începi treptat să deslu-șești peste tot o tulburătoare ordine simbolică, o structură interioară riguroasă gîndită pînă în cel mai mic amănunt. Prin tatăl său, Proust se trăgea dintr-o regiune care dă-duse Franței pe ziditorii anonimi ai catedralei de la Chartres și moștenea geniul lor. Giclul său are o fasci-nantă arhitectură secretă ca *Divina Comedie* dantescă. Se observă întîii cîteva mari paralelisme. O formă a dra-gostei, care se naște din proiecțiile imaginației și se hră-nește exclusiv din chinurile geloziei e descrisă de trei ori. Odată o anunță amorul nefericit al lui Swann pentru Odette. Pe urmă o trăiește naratorul însuși cu Albertine. A treia oară, în sfîrșit, o redescoperă, sub înfățișarea de-crépitudinii, la ducele Basin pentru aceeași Odette. În-tîlnim nu puține simetrii spațiale și temporale. Două dru-muri, în direcții opuse, i se deschid naratorului la începu-tul romanului, atunci cînd, copil, pornește să exploreze universul înconjurător, „du coté de *Guermentes*“ și „du

côté de Méseglise", adică „du côté de chez Swann”. Acestea se întâlnesc simbolic, la sfârșitul ciclului. Tinăra fată pe care Gilberte i-o prezintă naratorului, fiica ei, e o Swann, dar totodată și o Guermantes. În timp, anumite „imagini cheie” se suprapun. Naratorul revede peste ani de zile, tot la prințul de Guermantes, lumea pe care a cunoscut-o când era tânăr. Toți invitații par a purta măști, atât de schimbat le e chipul. Momentul acesta din final corespunde, sub raportul experienței interioare, primului cu care începe ciclul și evocă universul de la Combray, refăcându-l însă răsturnat, ca într-o oglindă. Acolo, imaginile păreau a preceda somnul și visul, aici comunică senzația crudă a trezirii. S-a remarcat rolul însemnat pe care-l joacă în evocarea proustiană, ca leitmotiv, mica frază muzicală a lui Vinteuil. Swann descoperă reauzind-o, după ce căutase să și-o reamintească, fără succes multă vreme, că e îndrăgostit de Odette. În amorul naratorului pentru Albertine, ea intervine iarăși cu funcții revelatorii. Încadrată în compoziția din care făcea parte, preludează marea scenă a ingratitudinii lui Morel față de baronul Charlus, la doamna Verdurin. În sfârșit, e auzită stins, în final, venind din saloanele unde se desfășoară matineul muzical pe care-l dă prințul de Guermantes.

Septuorul lui Vinteuil se regăsește în chiar succesiunea capitolelor ciclului, rezumabile astfel : I. Swann, II. Tine-rele fete, III. Guermantes, IV. Sodoma, V. Prizoniera, VI. Fugara, VII. Timpul regăsit.

Sunetul clopoțelului din primele pagini, când ni se istorisește scena sărutului matern reclamat printr-un gest disperat, răsună în ultimele la fel de feruginos, intermi-nabil, tipător ca atunci.

Simplitatea aparentă ascunde, așadar, o complexitate extraordinară, țesătura stufoasă, o ordine misterioasă și impresia inițială că romanul are o singură temă evidentă,

se clatină. Un șir de alte obiective ale lui se întrezărește dintr-o dată îndărătul căutării „timpului pierdut“.

Ciclul proustian este astfel și istoria eternei incompatibilități între dorințele noastre și realitate. Ideea aceasta revine la rindul ei în roman ca un motiv tematic persistent. Mereu, atunci când ajunge să cunoască de aproape ființele și lucrurile, naratorul constată cum se spulberă invariabil farmecul cu care imaginația sa le-a aureolat. Copil fiind, a construit o întreagă mitologie în jurul numelui Guermantes. Dar ajuns în anturajul celor care îl poartă, încearcă o întristătoare decepție. Un lucru similar se petrece și cu „tinerele fete în floare“, admirate la Balbec. Acestea devin ființe comune, atunci când încetează a fi inaccesibile. Cît o are în preajma sa, Albertina îl plictisește și regretă că se lipsește, din cauza ei, de nenumărate alte plăceri. Cum apare însă sentimentul că nu-i aparține în mod absolut, că abia așteaptă să-și satisfacă porniri gomoreene ascunse, instinctul posesiv contrariat se reține și ia o formă a geloziei tiranice, chinuitoare. Această crudă dialectică a pasiunilor noastre, stingerea interesului pentru lucrurile rîvnite îndelung, atunci când ele sînt obținute, aprinderea lui numai sub efectul absenței lor, Proust o urmărește pe sute de pagini cu o surprindere amară. Practic, se vedește că nu ne iubim decît propriile proiecții sufletești. E deajuns să ne atingem dorințele ca toată satisfacția pe care ne-am așteptat să o găsim în acest act, să se spulbere. Viața — are ocazia să verifice naratorul — e o dureroasă și neîntreruptă sfișiere a vărilor Mayei țesute în jurul nostru. Cunoașterea lumii, călătoriile prin locurile visate în copilărie, amicitțiile, iubirile sînt mereu noi experiențe dezolante. Trăind, nu facem decît să ne omorîm pe rînd iluziile cu care imaginația noastră infantilă popula cîndva universul. „*Adevăratele paradisuri — spune Proust — sînt paradisurile pierdute.*“ Constatarea aceasta ne conduce către o altă temă a romanului, prezentă iarăși în întreaga lui dez-

voltare epică. Avem în faţă istoria unei încercări dramatice de salvare omenească. Din ceea ce a fost pentru el odată nădejde, ambiţie, bucurie, plăcere, într-un cuvânt existenţă autentică, naratorul caută disperat să smulgă ceva neantului sub care obişnuinţa şi uitarea îngroapă totul. Presimţirea lui e că arta poate singură să săvîrşească un astfel de miracol. Cînd era copil, la Combray, ea l-a ajutat să-şi construiască universul mitic pe care l-a căutat apoi zadarnic fără să-l mai poată regăsi. Lanterna magică i-a deschis poarta spre domeniul fermecat, Guermantes, prin legenda Genovevei de Brabant, pe urmă vitraliile şi tapiseria cu scene biblice din biserica Saint Hilaire. Revelaţia dimensiunii timpului împietrit o are tot printr-o operă de artă. Elstir îl face să o perceapă vorbindu-i despre portalul catedralei Saint-André de Champs din Balbec, „viziune celestă“, „gigantesc poem teologic“. *Ea pleacă din adîncul vîrstelor pentru a ajunge la Isus Cristos. De o parte se înşiră strămoşii săi în ordinea spiritului; de altă parte, regii neamului Iuda, strămoşii săi în ordine trupească: Toate secolele sînt aici* — îi explică el.

Artă joacă un rol capital în procesul prin care trece naratorul pînă a-şi descoperi „eul“ profund. Întîlnirile cu opera a trei mari creatori, romancierul Bergotte, pictorul Elstir şi compozitorul Vinteuil sînt evenimente cruciale în această dificilă căutare. De fiecare dată exemplul lor constituie pentru el un îndemn. Prin Elstir află cum se poate picta *ceea ce nu se vede*; el îi relevă *puterea misterioasă a metaforei*.

În tabloul portului Carquethuit, artistul pregăteşte spiritul spectatorului prin magia ei spre a-l face să perceapă o realitate superioară ascunsă, *„neîntrebuîţînd pentru zugrăvirea micului oraşel decît termeni marini şi decît termeni citadini pentru zugrăvirea mării*“. Catargele vaselor devin turle şi coşuri de-asupra clădirilor, în timp ce acestea par ieşite din apă. Elstir reuşeşte să comunice

la fel ca Baudelaire o multiformă, puternică și secretă unitate a universului.

Auzind septuorul lui Vinteuil, naratorul se simte transportat de o bucurie indicibilă. Tot amorul său pentru Albertine îl regăsește nealterat cituși de puțin în acest magnific edificiu muzical, adevărată lume închisă, de frăgezimi sufletești nepieritoare. „*Vinteuil — reflectează el — murise de mulți ani ; dar în mijlocul acestor instrumente pe care le însuflețise, i-a fost dat să-și prelungească, pentru un timp nelimitat, o parte măcar din viața sa. Din viața sa de om doar ?*” Și încercînd să răspundă la o asemenea întrebare își spune :

„*Oare nu cumva aceste elemente (ale sufletului său singur), tot reziduul real, pe care sîntem siliți să-l păstrăm pentru noi înșine, pe care conversația nu-l poate transmite nici de la amic la amic, de la maestru la discipol, de la iubit la iubită, acest inefabil care diferențiază calitativ ceea ce fiecare a simțit și e nevoit să lase în pragul frazelor, neputînd să comunice cu altcineva decît limitîndu-se la punctele exterioare, comune tuturor, și fără interes, arta, arta unui Vinteuil ca a unui Elstir, îl face să apară, exteriorizînd în culorile spectrului alcătuirea intimă a acestor lumi pe care le numim indivizi și pe care fără ajutorul artei nu le-am cunoaște niciodată ? Aripă, un alt aparat respirator care ne-ar permite să străbatem imensitatea nu ne-ar servi la nimic, fiindcă și în cazul că am ajunge pe Marte sau pe Venus păstrînd aceleași simțuri, ele ne-ar învesmînta cu aceleași aspecte de pe pămînt tot ce am putea vedea. Singurul voiaj adevărat, singura baie a Juveneței, n-ar fi de a cutreiera noi ținuturi, ci de a avea alți ochi, de a vedea lumea cu ochii altuia, a o sută altora, de a vedea sutele de lumi pe care fiecare din ei le vede, pe care fiecare din ei este ; și aceasta putem să o facem cu un Elstir, cu un Vinteuil, cu semenii lor zburăm într-adevăr de pe o stea pe alta.*”

Din moartea lui Bergotte, naratorul învață cît cîntărește pentru o viață o mare operă artistică. Romancierul are o criză de cord ducîndu-se să contemple încă o dată tabloul lui Ver Meer *Privești a orașului Delft*¹, fiindcă o lectură îi atrăsese atenția asupra unui detaliu pe care pînă atunci nu-l remarcase. În fața lui (o porțiune de zid galben), rămîne ținut, regăsindu-și o sensibilitate ingenuă pentru culorile lucrurilor surprinse cu prospețimea ei pe pînă. „Așa aș fi trebuit să scriu, își spune el. *Cărțile mele ultime sînt prea reci, ar fi trebuit să aștern mai multe straturi de culoare, să-mi fac fraza să prețuiască în ea însăși ca porțiunea aceasta mică de zid galben.*” Gravitatea tulburării sale lăuntrice nu-i scapă. „Intr-o balanță cerească — notează naratorul — îi apărea pe un talger propria-i viață, în timp ce pe celălalt inclinînd cumpăna mica porțiune de zid pictată atît de bine în galben. Simțea că dăduse imprudent primul conținut pentru al doilea”. Ideea că, murind, Bergotte continua să trăiască, naratorul nu o găsește neverosimilă. „Fu înmormîntat — scrie el — dar toată noaptea funebră, în vitrinele luminate, cărțile lui dispuse trei cîte trei vegheau ca îngerii cu aripile desfăcute și păreau, pentru cel care nu mai era, simbolul învierii sale.”

Inițial, „timpul pierdut” a avut pentru autor înțelesul imediat, al vieții cheltuite fără rost. La sfîrșitul romanului expresia s-a încărcat pe nesimțite cu un sens covîrșitor sotiriologic. La capătul existenței pe care a dus-o, naratorul s-a ales numai cu o listă lungă de decepții. Vizita finală la prințul de Guermantes îl face să vadă nemijlocit cum timpul ucide totul, orgolii, inimi-ciții, afecțiuni, amintiri. Singura șansă de a se salva din acest dezastru general simte că o are dacă va reuși să realizeze romanul pe care proiectează să-l scrie. Prin el,

¹ Ca Proust care a contractat pneumonia fatală, vizitînd o expoziție a maeștrilor olandezi.

întreaga lui existență n-ar mai rămîne o curgere necurmată și zadarnică, și s-ar converti într-o experiență revelatoare. Tentația estetismului ruskinian e învinsă. Nu frumusețea exterioară, ci adevărul simbolurilor ei, conferă artei privilegiul de a putea smulge neantului ceea ce a fost mai bun și mai autentic în noi. Fericirea pe care a trăit-o, ascultînd mica frază muzicală a lui Vinteuil, nu se confundă cu plăcerea dragostei cum crezuse greșit Swann și, o vreme, el însuși. Arta e chemată să descifreze sensurile vieții noastre individuale, să ne facă a accede prin ele la o realitate superioară a existenței, la singura formă de eternitate hărăzită oamenilor. Pe măsură ce naratorul dobîndește mai puternic convingerea aceasta, istoria descoperirii unei vocații, adică romanul său, ia o turnură tragică. Întîi revelația că prin creația artistică moartea poate fi sfidată, e trăită ca o mare fericire. Apoi, ca o răspundere și o temere neliștitoare.

„Nu mai aveam — își spune el — indiferența mea din timpul întoarcerilor de la Rivebelle, mă simțeam sporit de această operă pe care o purtam în mine (ca de ceva prețios și fragil care mi-ar fi fost încredințat și aș fi vrut să ajungă intact în mîinile celor căroră le era destinat și care nu erau ale mele).

Pricepeam că a muri nu era un lucru nou, ci dimpotrivă că din copilărie murisem de repetate ori... Aceste morți succesive, temute atît de eul meu pe care trebuiau să-l nimicească, atît de indiferente, atît de dulci odată împlinite și atunci cînd cel pe care-l înspăimîntau nu mai exista pentru a le simți, m-au făcut, în ultimul timp, să înțeleg cît de puțin înțelept ar fi să-mi fie frică de moarte. Însă tocmai acum, cînd îmi devenise de la o vreme indiferentă, reîncepea să-mi inspire temeri, e drept nu pentru mine, ci pentru cartea mea la elaborarea căreia era cel puțin o bucată de timp indispensabilă, această viață pe care atîtea primejdii o amenințau.“ Apare grija

ca nu cumva obstacole neprevăzute să împiedice realizarea unui proiect, devenit ținta supremă a existenței. Materia, din care așteaptă să se nască opera lui, naratorul o poartă cu el ca o imensă povară : „*Încercam un sentiment de oboseală profundă în a simți că tot acest timp atât de lung a fost nu numai neîntrerupt trăit, gândit, secretat de mine, că era viața mea, că era eu însumi, dar mai mult că trebuiam să-l duc în fiecare minută legat de mine, că mă ținea deasupra lui, că stam cocoțat în piscul său amețitor, că nu puteam să mă mișc fără a-l deplasa cu mine.*” Creația urmează așadar a se săvârși ca o eliberare de o sarcină covârșitoare, ca o aboluție. În căutarea timpului pierdut este romanul unui roman. Narațiunea a fost istoria nașterii lui dificile ; el începe din punctul unde textul s-a sfârșit și anticipează experiențele cele mai temerare ale genului astăzi (Sarraute, Butor, Robbe-Grillet etc.).

O altă temă, pe care Proust o tratează paralel în romanul său, este a comediei sociale. Îndreptându-și deliberat observația nu în afara ci înăuntrul lui, autorul aduce totuși, paradoxal, o fascinantă pictură a unui întreg mediu. Romanul foiește de personaje portretizate cu o finețe neîntrecută și surprinse în reacții definitorii care le dăruiesc o viață extraordinară. Luăm cunoștință astfel cu fauna mării aristocrații, învățând a-i distinge spiritul de castă. O vedem pe malițioasa și superba ducesă de Guermantes lansându-și replicile tăioase care fac a doua zi ocolul saloanelor și sînt apoi reproduse așa cum sînt citate cuvintele istorice ; pe soțul ei, impozantul, violentul și infidelul duce Basin, îngrijindu-se să nu i se comunice știrea decesului unui văr și să fie, din această cauză, nevoit a lipsi de la o serată ; pe matusa lor, bătrîna doamnă de Villeparisis, afectînd disprețul pentru societatea înaltă, primind literați și artiști, fiindcă lumea bună o ocolește ; pe marchizul de Norpois, diplomatul înăscut, omul formulelor vide, evitînd ser-

viciile sub masca unei extreme bunăvoinți ; pe contele Robert de Saint-Loup, revenind la mentalitatea familiei Guermantes, după ce cochetase în tinerețe cu ideile liberale ; pe doamna Sainte-Euverte, umblind să-și recruteze invitați pentru recepțiile ei nu prea selecte, pe baronul Charlus, strivind-o sub orgoliul lui nobiliar ș.a.m.d.

Acestora li se adaugă familiarii clanului Verdurin : „patronul“ și „patroana“, reprezentanții burgheziei bogate dornice să-și creeze o reputație mondenă prin anturajul intelectual, afișind cel mai profund dispreț pentru „plicticoșii“ cu titluri, abia așteptînd, însă, a-i avea ca oaspeți la dineurile lor. Pe Verdurini care au ambiția să descopere talentele necunoscute îi frecventează o lume pestriță, doctorul Cottard, clinicianul excelent dublat de un calamburgiu intemperat și fără haz, cruditul Brichot, timidul Saniette, obiectul ironiei tuturor, fosta cocotă Odette de Crécy, viitoarea doamnă Swann, una din cele mai elegante femei ale Parisului, pictorul Tiche, înainte de a deveni celebrul Elstir, tenebrosul virtuoz Morel ș.a.

Galeria figurilor o completează descendenții nobilimii provinciale, ca insipidul marchiz Cambremer, vilegiaturistii întîlniți la Balbec, „tinerele fete în floare“, amicele Albertinei de extracție mic-burgheză, ofițerii din garnizoana unde își face serviciul militar Saint-Loup, membrii familiei naratorului, colegul lui de școală, complexatul și eternul „gaffeur“ Bloch, Françoise, bătrîna servitoare de la țară, înzestrată cu o adevărată filozofie ancilară, rivala ei Eulalie, discretul și corectul *maître d'hôtel* Aimé sau misteriosul Jupien.

Unele personaje dobîndesc un asemenea relief încît devin creații de neuitat. Așa e Swann, omul fin, cult, subtil, inteligent, evreul fără titluri, intim cu ducii și cu prinții, rămas, în ciuda gustului său puternic pentru artă, doar un amator de geniu. Prin el, Proust ne face

sensibilă, sub raport social, la diapazonul cel mai înalt, drama snobismului. Cu o pregnanță superioară se impune figura baronului Charlus. Acesta aliază în personalitatea sa derutantă o demență heraldică și o aplecare vicioasă cu o inventivitate intelectuală ieșită din comun și o bunătaie autentică. „*Charlus — susține Thibaudet — n-are ca substanță, profunzime, forță iradiantă teribilă, decît un echivalent în roman : pe Vautrin.*”

Proust descrie o parte a societății franceze, straturile ei superioare și clientela lor, la răspîntia dintre secolul al XIX-lea și secolul al XX-lea. Dar pe această arie întinsă, observația e atît de penetrantă și bogată încît capătă o formidabilă culoare rezumativă pentru o întreagă lume și epocă. Proust, ca și Balzac, face să transpară modul cum fiecare mediu modelează în funcție de o mentalitate proprie, caracterele omenești. Ca și Balzac, înfățișează instinctele, ambițiile, înclinațiile individuale, ascunzîndu-se cu viclenie sub haina conveniențelor sociale, supunîndu-li-se vrînd-nevrînd. Acestea din urmă joacă în comportările umanității descrise de Proust un rol chiar mai mare decît în viața personagiilor predecesorului său. Ne mișcăm printre niște ființe pentru care aspectul protocolar, formal și nu real al relațiilor dintre oameni devine capital. Aristocrația și-a pierdut complet privilegiile și nu mai are nici o putere efectivă asupra celorlalte clase. Averea Verdurinilor nu se compară cu a marchizei Cambremer de la care închiriază proprietatea Rivebelle pe tot timpul verii. Regina Neapolelui trăiește retrasă la Neuilly din cauza sărăciei și baronul Charlus subliniază, cu cruzime, că i-a fost mai greu să vină de acolo la concertul lui Morel, decît să părăsească regatul celor două Sicilii. Cînd apare în hotelul luxos din Balbec, prințesa de Luxembourg e luată drept o cocotă. Croitorul Jupien îl scoate din sărute pe ducele de Guermantes, adresîndu-i-se numai cu formula „domnule”.

Înă și titlurile nobiliare au încetat să reprezinte o autentică preeminență. Numeroasele mezalianțe, ușurința cu care au fost obținute în epoca imperiului, le-a răpit valoarea. În această situație, aristocrația se simte împinsă, spre a se distinge de restul societății, să se înconjoare cu un întreg aparat protocolar propriu, împins la o formă obsesivă, aproape maniacală. Cuvântul ultim în ierarhia umană îl are arborele genealogic. Charlus se consideră deasupra familiilor regale fiindcă multe din ele nu pot revendica vechimea nobleței sale. Din numeroasele lui titluri și-a păstrat doar pe acela de baron, iarăși spre a-și sublinia descendența. „*Azi — explică el — oricine e prinț, trebuie să ai totuși ceva prin care să te distingi ; îmi voi lua un titlu de prinț, atunci când voi voi să voia-
jez incognito.*” Noblețea necertificată prin ereditate nu există pur și simplu pentru acest mediu. Când naratorul vrea să știe dacă prințesa de Iena e o persoană inteligentă, Chariu explodează : „*Ah ! domnule, dumneata faci aluzie aici la ordine de nomenclatură cu care n-am nimic comun. Există poate o aristocrație la tahitieni, mărturisesc însă că mi-e necunoscută.*” Amintindu-și că i s-a mai pomenit o dată de o asemenea persoană, adaugă : „*Cum nu există prințesă cu acest nume, am presupus că era vorba de o cerșetoare care dormea sub podul Iena și căreia i s-a dat în chip pitoresc titlul de prințesă de Iena, așa cum se spunea «pantera din Batignolles» sau «Regele Oșelului».*” Păstrarea unor asemenea ierarhii doar sub aspectul lor strict formal și în cerc închis mai asigură perpetuarea spiritului nobiliar de castă. Ce invitații pot sau nu fi acceptate, ce relații au sau nu preț, ce loc la masă și ce atenție merită cineva, acestea sînt principalele preocupări ale lumii descrise de Proust. Doamna de Gallardon nu reușește să obțină, oricîte eforturi depune, ca Oriane de Guermantes să-i facă o vizită. Swann, cu toate că se numără printre intimii ducesei, nu i-o poate prezenta pe fiica lui, deși a dorit, cît trăia, enorm aceasta.

Prințul de Guermantes își așază consoarta în trăsură, la stînga sa, fiindcă e de familie mai puțin bună. Cercurile burgheze, aspirînd la aceeași preminență socială, imită politica pe care o duce aristocrația în cîmpul relațiilor umane. Odette de Crécy str  nge la ceaiurile ei pe toate so  iile personalităților politice. Doamna Verdurin   si constituie un adevărat clan   i interzice membrilor lui să frecventeze altă lume. Cum cineva dă semne de infidelitate, refuză să-i mai recunoască automat, ca lui Swann sau Elstir, spiritul sau talentul. Burghezia dornică să facă parte din „lumea bună” v  nceaz   alian  e familiale nobile   i devine, odată ce le-a realizat, mai fanatic   pe chestiunea rangurilor   i titlurilor dec  t aristocrația. Gilbertei, ajuns   o Saint-Loup,   i displace a i se aminti că e fiica lui Swann. Doamna de Cambremer, născută Legrandin, concede cu greu să ia parte la un dineu al Verdurinilor.

Proust ne face să vedem cum, nu o dată, îndărătul acestor orgolii, care-  i arogă dreptul de a da tonul bunului gust   i fine  ei se ascund ignoranța   i prejudecata. C  nd ducelui Basin i se vorbe  te de vreun muzeu celebru, răspunde invariabil : *„Dacă era de văzut, l-am văzut !”* Doamna de Villeparisis nu   i-i poate imagina pe Chateaubriand sau Vigny ca mari scriitori pentru că i-a cunoscut personal în casa tatălui ei   i nu i-au făcut o impresie prea bună. Doamna Verdurin   si prinde t  mplele în m  ini   i închide ochii c  nd ascultă o bucată muzicală. Cunosc  ții o suspectează că doarme tot timpul c  t   ine execuția. Mulți dintre aristocrații rafinați sînt ni  te simpli pro  ti cu pretenții.

Reacțiile elementare omenești iau forme ridicule în această lume sub presiunea convențiilor. C  nd moare bunica naratorului, ducele Basin   ine să condolieze familia   i se pierde în fraze   i gesturi protocolare de un comic grotesc. Baronul Charlus   si ascunde apucăturile inavuabile, ve  tejind efeminarea moravurilor   i st  rnind z  mbetul spiritelor avizate. Proust denunță o uscăciune

sufletească descurajantă, la care convenționalismul extrem împinge o astfel de umanitate. Exemplul cel mai viu îl găsește în ducesa de Guermantes. Grația, finețea, verva ei intelectuală se consumă în futilități. Sentimentele autentice ale Orianei au ajuns imperceptibile sub exercițiul „spiritului Guermantes“, adică al supremei distincții aristocratice. Cu el întâmpină deopotrivă insistențele doamnei de Gallardon, infidelitățile ducelui sau știrea că Swann va muri curînd.

Pictura întregii acestei lumi Proust o convertește într-un tablou vast al vanității ambițiilor ei cu ultimele trăsături de penel magistrale din final. La după-amiaza muzicală pe care o dă prințul de Guermantes, constatăm că numeroase personaje ale romanului și-au realizat veleitățile. Doamna Verdurin primește floarea aristocrației, Gilberte Swann a devenit contesă, doamna Sainte-Euverte e salutată cu un adînc respect de baronul Charlus, Rachel are satisfacția că exact aceia care au izbucnit în rîs altădată auzind-o cum recită, să o asculte acum cu religiozitate, ca însuși fiul marei Berma și soția lui să-i ceară favoarea a-i prezenta personal felicitările lor; Bloch a ajuns o persoană stimată și căutată. Dar zădărnicia tuturor acestor strădanii apare cu o evidență crudă. Eșafodajul complicat al notorietății mondene se năruie și se reface după capriciile hazardului. Pentru alți oameni, după o vreme, nume care constituiau cu ani în urmă criterii de referință, Bréauté, Varambon, Marsantes, nu mai înscamnă nimic. Pentru aceiași chiar, și-au pierdut strălucirea de odinioară, sînt amintiri tulburi. Odată cu singurii ei martori, pierde și o glorie efemeră bazată exclusiv pe consimțămîntul lor de a o recunoaște. Efortul cheltuit spre a-i înălța edificiul fragil din savante încrengături genealogice, relații distinse, ranguri protocolare cîștigate, apare în această perspectivă drept o demență. Nebunia aceasta a preeminenței sociale o

intruchipează Charlus. În el a căpătat însă o uriașă potențare nebunia lumii, fiindcă viermele vanității roade omenirea oriunde îți întorci privirile.

I s-a reproșat lui Proust că s-a lăsat el însuși orbit de himerele heraldice ale aristocrației și că n-a mai văzut mizeria și suferința socială. E adevărat că multe pagini din roman vorbesc de strălucirea familiei Guermantes, că o asociază istoriei legendare a Franței și maiestății catedralelor. Dar nu trebuie să uităm forma subiectivizată, scoasă din mișcarea introspectivă care generează universul proustian și am arătat că închegarea lui are loc sub semnul repetării aceleiași drame: dorința și imaginația se confruntă cu experiența și se resorb în înțelegere. Toate trăiesc la Proust sub un dublu aspect, ca plâsmuiri ale închipuirii sale și ca realități supuse examenului intelectual lucid. Și personajele sale au odată o existență fabuloasă în mintea naratorului, apoi o a doua diferită, când el învață să le cunoască efectiv. *„Primul contact al lui Proust cu lumea — notează Ramon Fernandez — produce un soi de nebuloasă poetică și aceasta se răcește treptat și se cristalizează în idei. Astfel se formează universul său social”* Inițial impresiile din copilărie ale scriitorului așa cum le-a încălzit imaginația *„compun nebuloasa unui băiețel romantic, în mintea căruia se agită o lume de zine, nebuloasă care în volumele următoare se va divide și se va închega în mai multe planete solide, cu contururi fixate, cu relief minuios, inundate de o lumină inexorabilă.”*

Proust ne dă o imagine a mediului aristocratic, hrănită la început precumpănitor de reveriile sale infantile ca să-i substituie treptat alta, dictată de observația exactă, pe viu. Prima e produsul închipuirii și pasiunii, a doua rezulta din cunoaștere și detașare. Cît privește lumea mizeriei și suferinței, Proust n-a ignorat-o. Nu s-a ocupat, e adevărat, de ea, dar a presupus-o împrejmuid amenințătoare universul fragil pe care l-a descris, cum

arată foarte sugestiv această imagine premonitoare : „...sursele electrice făceau să se reverse în valuri lumina în marea sală de mese, împrumutându-i o asemănare cu un imens și miraculos acvarium, în jurul căruia populația muncitoare din Balbec ca și familiile mic burgheze... se strivea, înghemuindu-se în fața pereților de sticlă spre a privi, legănată ușor, sub clătinarea aurului, viața luxoasă a acestor oameni, tot atât de extraordinară pentru cei săraci ca viața peștilor sau a moluștelor străine (o mare problemă socială de a ști dacă pereții de sticlă vor proteja mereu festinul animalelor miraculoase și dacă mulțimea obscură care privea avidă, cufundată în noapte, nu va veni să le scoată din acvariul lor și să le mănince).“

Romanul are și o temă neagră. Prin el mișună, cum am amintit, o sumedenie de coborîtori din sămînța pe care divinitatea a vrut să o stîrpească pentru totdeauna, bătînd cu foc și pucioasă cetățile din cîmpie, Sodoma și Gomora. Proust ne pune în contact cu optica deformantă a acestor ființe altfel alcătuite, dîndu-ne prilejul să le cunoaștem apucăturile și psihologia specială. Sîntem introduși într-un univers secret, căruia i se dezvăluie viața clandestină. Spre deosebire de cea mondenă, ea nu caută notorietatea, ci dimpotrivă ține să rămînă cît mai ascunsă. Urmașii rasei scăpate de sub pedeapsa biblică alcătuiesc o confrerie întinsă și subterană care leagă între ei inși din toate straturile sociale, valeți și baroni, borfași și actrițe, chelneri și rentieri. Cu conștiința că aplecările lor nefirești le atrag oprobriul public, ei duc o existență în afara restului umanității, amestecîndu-se printre ceilalți oameni, adoptîndu-le, aparent, felul de a trăi, dar rămînînd mereu niște fapte diferite. Proust relevă condiția tragică, de paria, a invertiților, scriind unele dintre paginile cele mai patetice ale romanului său, atunci cînd o analizează cu o luciditate dureroasă. Naratorul îl deplînge astfel pe baronul Charlus : „Aparținea rasei acelor ființe damnable,

mai puțin contradictorii decît au aerul, al căror ideal e viril, tocmai pentru că temperamentul lor e feminin și care sînt în viață asemenea numai în aparență celorlalți oameni; acolo unde fiecare poartă, înscrisă în acei ochi prin care vede toate lucrurile din lume, o siluetă tăiată în fațetele pupilei pentru ele aceasta nu este aceea a unei nimfe, ci a unui efeb. Rasă pe care o apasă un blestem și care trebuie să trăiască în minciună și lepădare de sine, pentru că ea știe că i se consideră comandabilă și rușinoasă dorința care constituie pentru orice creatură cea mai mare dulceață a vieții; care trebuie să-și renege Dumnezeu, pentru că atunci cînd descendenții ei, chiar creștini fiind, compar la tribunal pe banca acuzaților, se vîd siliți înaintea lui Crist și în numele lui, să se apere, ca de o calomnie, de ceea ce e însăși viața lor; fii fără mamă, pentru că sînt nevoiți să o mintă întreaga viață și chiar în ceasul cînd îi închid ochii; amici fără amiciție, în ciuda tuturor prieteniiilor pe care farmecul lor frecvent recunoscut le inspiră și inima lor, adesea, bună, tinde să le nutrească; dar pot fi numite amiciții acele relații care vegetează numai la adăpostul unei minciuni și care, la primul elan de încredere și sinceritate schițat le-ar fi refuzate cu desgust...?; [...] fără altă onoare, decît una precară, fără altă libertate decît una provizorie, pînă la descoperirea crimei, fără altă situație decît una instabilă...; evitîndu-se unii pe alții, căutînd pe acei care le sînt mai opuși, care-i resping, iertîndu-le ocările, îmbătîndu-se de gesturile lor complezente; dar în același timp înfrățiți cu cei de-o seamă cu ei prin ostracismul care-i lovește, prin oprobriul în care au căzut [...] alcătuind o francmasonerie mai vastă, mai eficace și mai puțin bănuită decît cea a lojilor, pentru că se bazează pe o identitate de gusturi, de nevoi, de obiceiuri, de primejdii, de ucenicie, de știință, de trafic, de glosar..."

Numeroasele teme ale romanului se ivesc, se ramifică și se imbrică pe parcursul narațiunii după o artă a contra-

punctului desăvârșită. Comedia sociabilității mondene și drama solitudinii sodomite sînt simetric opuse. Una se desfășoară, în orbita maximei atenții publice, cealaltă, în zonele discreției absolute. Motivul căutării unei salvări prin artă urmărește paralel actul repetat al stingerii pasiunii ori de cîte ori ea își atinge obiectul. Fiecare detaliu își are un șir întreg de corespondențe. Într-o construcție de o asemenea amploare — îi explica Proust lui Jacques Rivière — există stîlpi susținători și între ei picturi minuțioase. Totul urmează „*un plan secret care, dezvăluindu-se la sfîrșit, impune retrospectiv întregului o ordine și-l face să apară etajat miraculos pînă la apoteoza finală*“.

Structura romanului e, ca să folosim o formulă a lui Blaga, *cosmotică* în sensul cel mai înalt. Cartea reproduce însăși alcătuirea complicată a universului, armonia și distorsiunile sale, dilatarea permanentă pe care el o suferă în timp. Sensibilitatea lui Proust la această multitudine năucitoare de aspecte ale vieții e enormă. Romancierul a moștenit prin dubla sa origine o curiozitate și o neli-niște pe care le-a aliat în mod excepțional cu un gust pentru claritate și ordine, pentru construcția solidă arhitecturală. Boala și aplecările nefirești i-au lărgit cîmpul percepției și dincolo de hotarele vieții normale. În structurarea gândirii sale afacerea Dreyfuss cu toate implicațiile ei politice, sociale și morale a jucat un rol însemnat. Proust a aparținut acelei păтури intelectuale franceze, căreia lupta pentru reabilitarea condamnatului din Insula Dracului a împins-o să-și formeze o concepție de viață distinctă, foarte aparte. Afacerea Dreyfuss a făcut pentru o bucată de timp să se ascută antagonismele între clase (aristocrația a lăsat să-i răbufnească resentimentele și fanatismecele cele mai oarbe, marea burghezie snobă și veleitară s-a grăbit să o concureze în atitudinile xenofobe și promilitariste, straturile de jos ale societății au deplasat repede întreaga dezbateră către revendicările lor, dîn-

du-le o expresie vindicativă). Dar scandalul in justiției a și estompat totodată, în mod paradoxal, deosebiri de mentalitate. Colonelul Picquart antisemit și reacționar a devenit unul dintre eroii acțiunii dreyfussarde, voci în favoarea armatei și bisericii s-au ridicat și din rîndurile micii burghezii sau claselor laborioase; în roman prințul de Guermantes îi cere abatelui Poiré să se roage pentru condamnatul nevinovat spre a afla cu surprindere că prințesa avusese dinainte aceeași inițiativă. Paralel cu antagonismele politice și nu odată în contradicție cu ele, s-a desfășurat și un mic război pentru dreptatea abstractă. Aceasta refuza însă cu o încăpăținare tragică să se impună limpede. Oamenii politici dreyfussarzi, ca Reinach, nu străluceau prin prea multă probitate și se compromiseseră în afacerea canalului Panama. Multe spirite, ca Swann, susținînd revizuirea procesului, nu erau de acord cu campania împotriva armatei, sursă a altor in justiții. Din persecutoare, biserica ajunge curînd persecutată; Dreyfuss însuși, acceptînd grațierea, are o comportare lamentabilă, care-i revoltă și descurajează pe apărătorii lui. Ducesa de Guermantes rezumă cu mult spirit această dezamăgire spunînd: „Păcat că nu ne putem schimba nevinovatul“. Afacerea Dreyfuss prin reversurile ei i-a ascuțit extraordinar lui Proust sentimentul relativității, l-a făcut permeabil la multitudinea imensă și contradictorie a factorilor care determină comportările omenești, la misterul lor. Din această experiență socială decisivă și-a scos optica sceptică, extinzînd-o asupra întregii existențe omenești. Tot din izolarea, la care au fost împinse repede spiritele dornice să îmbrățișeze împotriva pornirilor partizane exclusiv cauza justiției, a extras sentimentul amar al relegaților, siliți ca Swann să constate cum se face brusc un vid în jurul lor și să-și regăsească doar în asemenea împrejurări semenii. Nu spune puține lucruri faptul că, în roman, invecții sînt comparați cu evreii și dreyfussarzii.

Proust a avut conștiința varietății substanței pe care o reclama făurirea unei opere de o asemenea proporție și complexitate.

Materia ei — reflectează naratorul — „*va trebui să fie foarte diferită, cea care să convină amintirilor de dimineață pe marginea mării, de cea corespunzătoare după-amiezilor la Veneția, o materie distinctă, nouă, de o transparentă, de o sonoritate specială, compactă, răcoritoare și roză și diferită încă dacă vreau să descriu serile de la Rivebelle unde în sufrageria deschisă, către grădină, căldura începea să se descompună, să cadă, să se depună, unde o ultimă licărire mai lumina trandafirii de pe pereții restaurantului, în timp ce ultimele acuarele ale zilei mai rămineau vizibile pe cer*”.

Proust și-a forjat un stil absolut original pentru realizarea unui deziderat atât de ambițios. În primul rînd, a dat o extindere enormă utilizării *metaforei*. Dar aceasta avea să o facă nu ca pînă la el, ci investind-o cu o funcție *prismatică*. Impresiile trecute prin conștiință se desfac într-o reverberație infinită, care-și caută echivalente pentru cele mai fine nuanțe, simultan, pe tărîmul mineral, vegetal, animal și spiritual. De aici o fluiditate și o sinuozitate fără precedent a mișcării discursului literar. Fraza lui Proust surprinde și derutează prin lungimea ei enormă, prin numeroasele propoziții incidente și relative, prin ezităările introduse de repetatul „dar”, sau înlănțuirile noi aduse de conjuncția „și”. Unii (dr. Georges Rivanne) au avut impresia a recunoaște în această mișcare neobișnuită respirația asmaticului. „După o pornire alegră, fraza lui Marcel Proust își domolește cadența, devine plafonată, se vede anexindu-și o mulțime de incidente, pe care nu știm dacă autorul le cheamă, sau nu poate să se debaraseze de ele, îl imobilizează pe cititor și se desfășoară dificil apoi prin sacade, pînă cînd o revenire, în general conjuncția «și», în această ordine comparabilă cu expulziunile perlate de spută ale lui

Laenec, anunță sfârșitul frazei, provocându-i o ușurare cititorului ca și autorului."

Alții (Etiemble), au încercat să explice acest stil pur și simplu prin grabă. Proust voia să spună cât mai mult și cât mai repede, trecea, în consecință, la ideile și impresiile care îl asaltau pe cea mai facilă cale, adică prin propoziții relative, înădînd totul cu numeroase „și”-uri.

E ceva adevărat aici. Dar Etiemble însuși scoate în evidență cadența poetică a perioadelor proustiene, muzica lor subtilă și inegalată. Metaforismul prismatic, subliniat de Butor, dictează, cred, structura singulară a acestor fraze. Proust a fost contemporan cu Monet și Debussy pe care i-a admirat. El a împărtășit nu puține din ambițiile lui Mallarmé, citat iarăși de narator. Stilul lui e echivalentul în proză al revoluției săvîrșite de epoca sa sub raportul mijloacelor de expresie, în poezie, muzică și pictură. Proust înțelege să utilizeze din plin o serie de mijloace neexploatate încă ale artei narative și descriptive : posibilitatea de a prinde ca într-o plasă amplă și deasă multitudinea impresiilor noastre trăite cu toată fugitiva lor bogăție ; puterea de a face să se întrezărească, în succesiunea lor necurmată și aparent fără noimă, o lege, un sens ; capacitatea sugestivă a metaforei care lucrează ca o prismă și relevă corespondențele baudelaériene. Pot fi citate o sumedenie de exemple ajunse faimoase : cele trei clopotnițe dansante din Martinville, portretul Albertinei, asociat peisajului marin, loja prințesei de Guermantes, văzută ca o grotă a Nereidelor, vocea bunicii, la telefon, părăind a veni de pe alt tărîm ; cerul Parisului sub reflectoare, într-o noapte de bombardament aerian, amintind sfârșitul Sodomei și Gomorei, sonata lui Vinteuil, tradusă în senzații vizuale ș.a.m.d.

Cu ce vrăji ale cuvîntului umblă Proust, nu e greu să ne dăm seama și altfel. Dacă i-ar da prin cap cuiva să încerce a reconstitui „obiectiv” cronologia faptelor relateate în roman s-ar izbi imediat de niște contradicții fla-

grante. După toate datele, cînd, îndrăgostit de Gilberte caută orice pretext ca să fie mereu cu ea, naratorul are 13—14 ani (în parcul Champs Elysées, unde venea să se joace, părinții nu-l lăsau să se ducă decît cu Françoise). Episodul amorului său pentru fiica lui Swann nu ține mai mult ca un an. Aflăm însă că la această vîrstă, lui Marcel i se dau, în salonul Odettei, onorurile unei persoane adulte. Amfitrioana primește flori de la el, îl invită să o însoțească la plimbare; Bergotte îi împărtășește reflecțiile sale despre literatură și chiar despre menajul Swann. Tot atunci naratorul ne mărturisește că, pentru a-și vindeca rana sentimentală, a început să frecventeze casele de plăceri în compania lui Bloch. Dar dacă am fi dispuși să admitem, la rigoare, și aceasta, e greu să ne imaginăm cum băiețelul cocoloșit acasă și ținut sub o supraveghere atentă, intră în posesia mobilelor pe care i le lăsase moștenire mătușa Léonie și le dăruiește patroanei unui asemenea lăcaș. Painter semnalează o altă inadvertență mai gravă: Marcel își amintește a o fi întîlnit pe „doamna în roz“, cînd era copil, la unchiul Adolphe. Dar în această postură de prietenă a bătrînului „Play-boy“, Odette putea apărea numai înaintea mariajului ei cu Swann și atunci naratorul nu se născuse încă. Pe Albertine, el o determină să-l însoțească la Paris și să locuiască la dînsul, cît timp părinții lui se află plecați în provincie. Dar absența lor se prelungește indefinit și această ospitalitate provizorie acordată unei prietene, dacă păstrează inițial formele conveniențelor sociale, le des-fide complet ulterior.

Naratorul recunoaște singur, la un moment dat, că e incredibil ca tutorii Albertinei să tolereze senini o asemenea situație scandaloașă. De aceea, alarmat, se grăbește să furnizeze niște explicații cititorului spre a da o minimă verosimilitate lucrurilor pe care le-a relatat pînă atunci, în aproape două volume.

Avem surpriza să constatăm că universul proustian e balzacian și prin anumite aspecte care ne evocă înrudirile literare compromițătoare ale autorului *Istoriei celor trei-sprezece* cu Eugène Sue și Ponson du Terrail. În țesătura intrigii romanului nu intervin puține situații rocambolesți.

Pe pianistul Morel, omul pentru care baronul Charlus face marea pasiune a vieții sale, naratorul avusese prilejul să-l cunoască înainte fiindcă era fiul unui valet al unchiului său și-i adusese niște fotografii rămase de la acesta. Scormonind postum trecutul Albertinei, îl descoperă iar pe Morel printre legăturile ei inavuabile. Când, după lunga legătură cu Rachel, Saint-Loup se relevă a fi și el un invertit, aflăm că prietenul lui inseparabil e același Morel.

În timpul războiului autoritățile sînt informate că baronul Charlus nutrește sentimente germanofile. Delatorul se dovedește a fi tot Morel, care nu s-a prezentat la uni-fate, se ascunde, dar lucrează la serviciul cenzurei. Mai tîrziu, cineva face în fața tribunalului o depoziție strivitoare, reclamînd o reparare exemplară a moralei publice ultragiata. E Morel !

După ce a fost amanta unchiului Adolphe, soția lui Swann și a contelui Forcheville, tot Odette devine și metresa ducelui Basin. Celebrul Elstir nu-i altul decît obscurul pictor Tiche, care nu lipsea cîndva de la reuniunile clanului Verdurin. Iubita lui Saint-Loup e o veche cunoștință a naratorului din casa de rendez-vous pe care o frecventa cînd căuta să o uite pe Gilberte.

Nicăieri însă toate aceste coincidențe și înodări de destine în maniera romanului foileton nu ne apar ca atare. Cuvintele lui Proust țes o pînză halucinatorie în care fantomaticul și precisul, visul și realitatea, imaginarul și palpabilul se contopesc, făcînd fortuitul perfect verosimil. Ca să înregistrezi inadvertențele narațiunii, trebuie să te smulgi printr-o logică obstinată (și, practic, extraliterară) de sub forța hipnotică a textului. Zeci de

ipoteze sînt toate concomitent posibile, lunecarea de la o extremă la alta a comportărilor umane nu e niciodată exclusă și are loc aproape imperceptibil grație extremei fluidități narative.

Georges Cattaui spune că Proust a scris, poate, *Cartea* pe care a visat-o întreaga viață Mallarmé. Nu știu dacă afirmația aceasta e adevărată. Nimeni n-a caracterizat însă mai bine *În căutarea timpului pierdut* decît Proust însuși, cînd, prin vocea naratorului său, arată cum s-ar cuveni scrisă și ce însușiri ar trebui să aibă o astfel de carte mare :

„Pentru a da ideea ei ar fi necesar să căutăm termeni de comparație în artele cele mai înalte și mai deosebite ; căci acel scriitor care între altele va face să apară pentru fiecare caracter fațetele opuse spre a-i arăta volumul, ar trebui să prepare cartea sa minuțios, cu regrupări perpetue de forțe, ca o ofensivă, să o suporte ca o oboseală, să o accepte ca o regulă, să o clădească așa cum se înalță o biserică, să o urmeze ca pe un regim, să o învingă ca pe un obstacol, să o supraalimenteze ca pe un copil, să o creeze ca pe o lume, fără să lase de-o parte acele mistere care n-au probabil explicație decît în alte lumi și al căror presentiment este ceea ce ne mișcă cel mai mult în viață și în artă. Și în astfel de cărți mari exista părți care n-au avut timpul decît să fie schițate și care nu vor fi fără îndoială niciodată finisate din cauza amplitudinii însăși a planurilor arhitectului. Cîte catedrale nu rămîn neterminate ! O astfel de carte o hrănim, îi întărim părțile slabe, o ocrotim, dar pînă la urmă ea e cea care crește, care desemnează mormîntul nostru, îl protejează de pălăvrăgeli și, cîtva timp, de uitare.”

OVID CROHMĂLNICEANU

TABEL CRONOLOGIC

- 1871 10 iulie. Nașterea la Auteuil, în casa unchiului său Louis Weil, 96, Rue de La Fontaine, a lui Valentin-Louis-Georges-Eugène-Marcel, fiul medicului Achille-Adrien Proust și al Jeannei-Clémence Weil.
- 1873 Viitorul romancier capătă un frate. Pe Robert-Emile-Sigismond-Léon Proust.
- 1880 Familia Proust își petrece vacanțele de vară la Illiers unde sînt găzduiți de Elisabeth Amiot, sora doctorului Proust. Marcel are prima criză de astm.
- 1882 Intră la liceul Condorcet. Se îndrăgostește de Marie Benardaky cu care se juca în parcul Champs Elysées.
- 1884 Apare romanul *À Rebours* de J. K. Huysmans. Intemeierea „Societății artiștilor independenți”.
- 1885 Apare *Revista wagneriană*.
- 1887 Proust e secretar al publicației liceale *Revue Verte*. Ia premiul II de istorie și geografie. E întâiul la latină.

Apar *Poeziile* lui Mallarmé. Prima reprezentare a lui Lohengrin la Paris.

1888 Proust colaborează la *Revue Lilas*. Ia premiul întâi la compoziție și e întâiul la latină și greacă.

1889 Obține premiul de onoare la dizertație în franceză. Se împrietenește în această perioadă cu Jacques Bizet, Robert de Flers, Daniel Halévy, elevi și ei la liceul Condorcet. Își ia bacalaureatul. Se înscrie voluntar și e încorporat în regimentul 76 de infanterie din Orléans unde are camarazi de arme pe Robert de Billy și Gaston de Caillavet.

Bergson publică *Les données immédiates de la conscience*.

1890 Moare bunica scriitorului, Nthé Weil. Proust își termină serviciul militar și se înscrie la Facultatea de Drept și la École des Sciences politiques. Audiază cursurile lui Anatole Leroy-Beaulieu, Albert Sorel, Henri Bergson și Paul Desjardin.

1891 Banchetul simbolistilor, prezidat de Mallarmé. Retrospectiva Van Gogh.

1892 Proust frecventează salonul d-nei Arman de Caillavet, mama amicului său Gaston și casa logodnicei acestuia Jeanne Poquet. La doamna Caillavet îl cunoaște pe Anatole France cu care se împrietenește. Se leagă prin

Robert de Billy cu Willie Heath și apoi cu Edgar Aubert. Pătrunde în anturajul doamnei Straus.

Își ia licența în litere, cade însă la Drept. Pleacă să-și petreacă vacanța la Trouville unde o cunoaște pe Marie Finaly, sora unui prieten, și simte pentru ea o vie atracție.

Își face debutul literar la revista *La Banquet* cu bucăți incluse apoi în volumul „*Les Plaisirs et les jours*. Colaborează și la *Revue de littérature et critique*.

- 1893 Îl cunoaște prin pictorița Madeleine Lemaire, pe Robert de Montesquiou și se străduiește să-i câștige amicitia. Colaborează la *Revue Blanche*.

Monet pictează *Catedralele*. Retrospectiva Whistler.

- 1895 Proust ocupă, prin concurs, un post de bibliotecar la Bibliotecă Magazin; cere însă imediat un concediu de un an. Face o călătorie în Bretagne împreună cu Reynaldo Hahn. Colaborează la *Le Gaulois* și *La Revue Hebdomadaire*. Se împrietenește cu Lucien Daudet.

- 1896 Apar *Portretele de pictori* (Albert Cuyp, Paul Potter, Antonin Van Dyk, Antoine Watteau) și patru piese pentru pian de Reynaldo Hahn, pe versurile sale.

Își publică primul volum *Les plaisirs et les jours*, prefătat de Anatole France și ilustrat de Madeleine Lemaire.

Începe totodată romanul *Jean Santeuil*, la care va lucra pînă în 1899, abandonîndu-l apoi.

1897 Publică articole în *Revue d'Art Dramatique*. Se bate în duel cu Jean Lorrain. Moare Alphonse Daudet. Proust publică în *La Presse* articolul *Adieu à Daudet*.

Izbucnește „afacerea Dreyfuss.“

Zola tipărește în *Aurore* faimosul său pamflet: *J'accuse !*

Proust organizează strângerea de semnături pentru *Manifestul celor o sută patru*, intelectuali care cer revizuirea procesului. Obține adeziunea lui France, Darlu, Paul Desjardin. Îi trimite lui Picquart, în închisoare, un exemplar din *Les plaisirs et les jours*. În timpul procesului intentat lui Zola e prezent zilnic la desfășurarea dezbaterilor.

1898 Doamna Proust e operată de cancer.

1899 Descoperirea lui Ruskin, pe care începe să-l traducă ajutat de Marie Nordlinger.

1900 Proust publică în *Le Figaro*, *Pélerinages russiens*, în *Mercure de France*, prefata la *Biblia din Amiens* și în *Gazette des Beaux Arts*, studiul *Sur Ruskin*.

1901 Se leagă tot mai strâns de prinții Bibeseo, Antoine și Emmanuel, în compania cărora vizitează catedralele. Face un voiaj cu mama sa la Veneția și Padua.

1902 Premiera operei *Pelléas et Mélisande* de Debussy. Proust cutreieră Olanda.

1903 Publică în *Le Figaro* o serie de „saloane“ semnate cu pseudonimele „Dominique“ și „Horatio“. Fratele său Robert se căsătorește. Moare doctorul Adrien Proust.

- 1904 Scriitorul ia în *Le Figaro* apărarea catedrelor amenințate prin proiectul Briand publicând articolul *Moartea catedralelor*. Apare *Biblia din Amiens* a lui Ruskin, prefată și tradusă de Marcel Proust.
- 1905 Tipărește în *La Renaissance Latine* prefața pentru *Sésame et les lys*, celălalt volum din Ruskin la traducerea căruia lucrează. Moare doamna Proust. Scriitorul se internează în clinica doctorului Solliès, din Boulogne-sur-Seine.
- 1906 Părăsește clinica fără ca starea sănătății sale să se fi ameliorat. Apare *Sésame et les lys*, tradus și prefătat de Proust. Se instalează pentru scurt răstimp la Versailles, pînă cînd își amenajează apartamentul din bulevardul Haussmann 102, și camera de lucru căptușită cu plută.
- 1907 Publică în *Le Figaro* *Sentiments filiaux d'un Parricide*. Își petrece vacanța la Cobourg. Vizitează Normandia în automobil închis, avîndu-l ca șofer pe Alfred Agostinelli. Se apucă să lucreze la romanul *În căutarea timpului pierdut*.
- 1908 Începe să publice în *Le Figaro*, „afacerea Lémoiné“, seria pastişelor care vor alcătui volumul *Pastiches et Mélanges*. Lucrează totodată la studiul *Contre Sainte-Beuve*. Între rupe viața mondenă, nu mai iese decît foarte rar din casă și muncește neconținut la romanul său.

1909 Le citește lui Reynaldo Hahn și Georges de Lauris primele capitole din *Du côté de chez Swann*.

Monet expune *les Nymphéas*.

1910 Asistă la baletul rusești.

1912 Publică în *Le Figaro* cele dintii fragmente din *În căutarea timpului pierdut*. Îl face pe Agostinelli secretarul său privat.

1913 Depune grele strădanii spre a găsi un editor care să vrea să-i publice romanul. „*Mercure de France*“, Fasquelle și Ollendorf nu se arată dispuși. *La Nouvelle Revue Française* îi restituie manuscrisul. Romanul apare la Grasset, pe spezele autorului.

1914 *La Nouvelle Revue Française* revine. Publică un articol elogios despre roman sub semnătura lui Henri Ghéon. Dă apoi extrase din *Du côté des Guermantes*. Gallimard se oferă să preia tipărirea întregului ciclu, răscumpărând drepturile editurii Grasset. Proust refuză. Alfred Agostinelli moare într-un accident de avion. Izbucnește războiul. Robert Proust e mobilizat și citat peste puțin pe un ordin de zi al bătăliei din Argonne. Bertrand de Fénélon, amicul scriitorului și al prietenilor Bibesco, e dat dispărut.

1916 Proust acceptă oferta N.R.F.-ului. Tratatul cu Grasset care se opune.

1917 Emmanuel Bibesco se sinucide la Londra.

1918 Apare *À l'ombre des Jeunes Filles en fleurs* la Gallimard. Trebuie să se mute pentru că

apartamentul pe care îl ocupa e vîndut unei bănci.

1919 Apare volumul *Pastiches et Mélanges*.

Proust se instalează în strada Laurent-Pichet 8 bis, în imobilul actriței Réjane. Se mută după cîteva luni în ultima lui locuință din Rue Hamelin, 44.

Prefătează cartea *Propos de peintres* a amicului său Jacques-Emile-Blanche.

I se decerne premiul Goncourt, cu șase voci contra patru care se declaraseră pentru romanul *Crucile de lemn* al lui Roland Dor-gelès.

1920 Apare *Le côté de Guermantes*.

Gallimard tipărește o ediție de lux din *À l'ombre des Jeunes Filles en fleurs* cu pagini din corecturile succesive ale textului. Proust prefătează volumul *Tendres Stoks* al lui Paul Morand.

1921 Moare Robert de Montesquiou. Proust iese să viziteze o expoziție a maeștrilor olandezi la muzeul *Jeu de Paume* și contractează o pneu-monie, din care i se va trage moartea.

1922 Apare *Sodome et Gomorrhe*.

18 noiembrie. Moartea lui Marcel Proust.

★

1923 Robert Proust își asumă sarcina de a îngriji publicarea celorlalte volume ale ciclului. Apare *La Prisonniere*.

- 1925 Apare *La Fugitive* sub titlul *Albertine disparue*.
- 1927 Apare *Le Temps retrouvé*. Gallimard tipărește sub titlul *Chroniques*, studiile și articolele publicate de Proust prin ziare și reviste.
Începe editarea *Caietelor Marcel Proust*.
- 1930 Începe publicarea corespondenței lui Proust.
- 1952 Bernard de Fallois descoperă și publică romanul lui Proust abandonat : *Jean Santeuil*.
- 1954 Apare lucrarea *Contre Sainte-Beuve* în colecția *Idées*.

O.S.C.

NOTĂ

„Biblioteca pentru toți“ începe, cu aceste patru volume, publicarea integrală, pentru întâia oară în românește, a romanului lui Marcel Proust — *În căutarea timpului pierdut*.

Prima parte a ciclului — *Swann* — a mai apărut în aceeași traducere, în anul 1945, la Editura Fundațiilor Regale, a doua parte — *La umbra fetelor în floare* — fiind pregătită pentru tipar în anul 1947.

Traducătorul, scriitorul Radu Cioculescu (24 februarie 1901—8 ianuarie 1961), a lăsat, la moartea sa, traducerea completă a întregului ciclu (șapte părți), pe care „Biblioteca pentru toți“ îl va tipări în 13 volume grupate astfel :

I *Swann (Du côté de chez Swann)* — 2 volume ;

II *La umbra fetelor în floare (A l'ombre des Jeunes Filles en fleurs)* — 2 volume ;

III *Guermites (Le côté de Guermites)* — 2 volume ;

IV *Sodoma și Gomora (Sodome et Gomorrhe)* — 2 volume ;

V *Prizoniera (La Prisonnière)* — 2 volume ;

VI *Fugara (La Fugitive)* — 1 volum ;

VII *Timpul regăsit (Le temps retrouvé)* — 2 volume.

Confruntarea cu originalul, operație deosebit de dificilă în cazul operei lui Proust, este efectuată de d-na Ma-

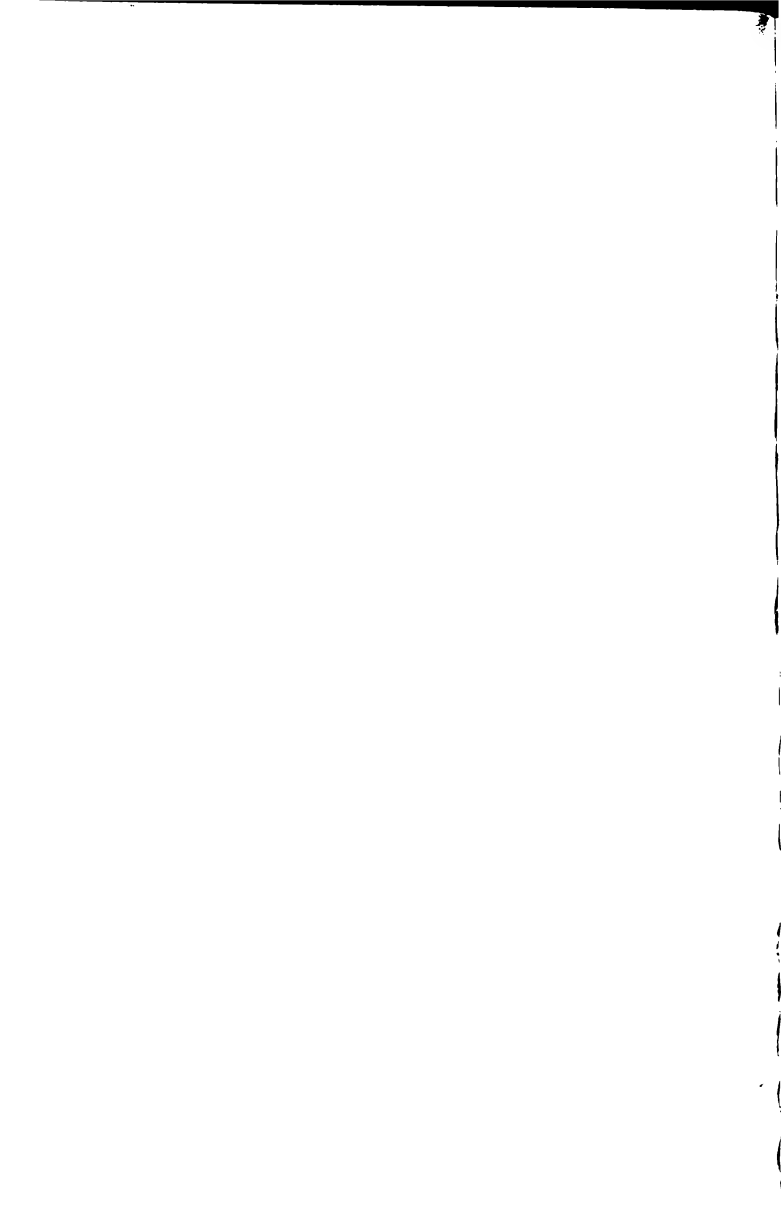
deleine Samitca, căreia îi mulțumim și pe această cale pentru atenția și pasiunea de care dă dovadă. O revizie a textului, acolo unde a fost absolut necesar, a fost întreprinsă de prof. Șerban Cioculescu.

La baza confruntării a stat ultima ediție a romanului lui Proust : *A la recherche du temps perdu* „Bibliothèque de la Pleiade“, N.R.F., vol. I—III, 1959.

„Biblioteca pentru toți“

PARTEA ÎNTÎI

Combray

I

Timp îndelungat, m-am culcat devreme. Uneori, abia stingeam lumina și ochii mi se închideau atît de repede, încît n-aveam cînd să-mi spun : „Adorm“. Șî, după o jumătate de oră, mă trezea gîndul că era timpul să încerc să adorm ; voiam să pun la o parte volumul pe care credeam că-l am încă în mînă și să sting lumina ; nu încetasem nici o clipă să fac reflecții, în somn, asupra celor ce citisem, dar reflecțiile luaseră o întorsătură cam ciudată ; mi se părea că eu însumi eram acela despre care vorbea cartea ; o biserică, un quartet, rivalitatea dintre Francisc I și Carol Quintul. Această credință supraviețuia cîteva secunde deșteptării mele ; nu-mi jigneia rațiunea, dar mă apăsa ca niște solzi pe ochi și-i împiedica să-și dea seama că lumînarea nu mai era aprinsă. Apoi ea începea să-mi devină de neînțeles, așa cum după metempsihoză gîndurile unei vieți anterioare sînt ininteligibile ; subiectul cărții se desprindea de mine și eram slobod să mă potrivesc sau să nu mă potrivesc lui ; îmi recăpătasem îndată vederea și eram foarte uimit găsind în jurul meu un întuneric plăcut și odihnitor pentru ochi, dar poate și mai mult pentru mintea mea, căreia îi apărea ca un lucru fără

cauză, de neînțeles ; ca un lucru cu adevărat obscur. Mă întrebam ce oră putea să fie ; auzeam fluieratul trenurilor care, mai mult sau mai puțin depărtat, determinînd distanțele ca viersul unei păsări într-o pădure, îmi descria întinderea cîmpului pustiu în care călătorul se zorește să ajungă la stația apropiată ; și cărarea pe care el o apucă i se va întipări în amintire, grație imboldului datorit unor lucruri noi, unor fapte neobișnuite, convorbirii recente și cuvintelor de despărțire rostite sub o lampă străină, care îl urmăresc încă în tăcerea nopții, sau provocat de bucuria unei reveniri apropiate.

Îmi rezepam ușor obrajii de obrajii frumoși, plini și proaspeți ai pernei, care sînt ca aceia ai copilăriei noastre. Aprindeam un chibrit ca să mă uit la ceas. În curînd va fi miezul nopții. E clipa în care bolnavul, care a fost silit să plece în călătorie și a trebuit să înnopteze într-un hotel necunoscut, trezit de o criză, se bucură zărind sub ușa o rază de lumină. Ce fericire, s-a făcut dimineată ! Slugile se vor scula îndată, va putea suna, i se va da ajutor. Nădejdea că va găsi alinare îi dă curaj să sufere. Chiar i s-a părut că aude pași ; pașii se apropie, apoi se îndepărtează. Și raza de lumină care se strecurase pe sub ușa a dispărut. E miezul nopții ; tocmai s-a stins gazul ; ultima slugă a plecat și el va trebui să stea toată noaptea, chinuindu-se fără leac.

Adormeam din nou și uneori mă deșteptam doar cîte o clipă, timpul necesar să aud trosnetul organic al lemnului, să deschid ochii ca să fixez caleidoscopul întunericului, să gust grația unei licăriri momentane a conștiinței, somnul în care erau confundate mobilele, odaia, totul din care nu alcătuiam decît o părticică și în nesimțirea căruia mă în-

torceam să mă cufund repede. Sau retrăiam din nou, în somn, fără trudă, o vîrstă pentru totdeauna încheiată, a vieții mele primitive, regăseam vreuna din spaimele copilărești, ca aceea cînd unchiul meu mă trăgea de cîrlionți, spaimă care se risipise în ziua — pentru mine dată fixă a unei ere noi — în care acești cîrlionți îmi fuseseră tunși. Uitasem această întîmplare în timpul somnului, îi regăseam amintirea îndată ce reușeam să mă trezesc ca să scap din mîinile unchiului meu, dar ca precauțiune, înainte de-a mă reîntoarce în lumea viselor îmi înfășuram tot capul în pernă.

După cum Eva se născuse din coasta lui Adam, uneori, în timpul somnului, dintr-o poziție greșită a coapsei mele lua naștere o femeie. Plămădită din plăcerea pe care era cît pe-aci s-o gust, îmi închipuiam că ea îmi oferea plăcerea. Trupul meu care simțea în trupul ei propria-mi căldură, voia să se lipească de ea, și mă trezeam. Restul oamenilor mi se înfățișa foarte departe de această femeie pe care o părăsisem abia de cîteva clipe : obrazul mi-era încă fierbinte de sărutarea ei, trupul, încovoiat sub greutatea ei. Dacă, așa cum se întîmplă uneori, ea avea trăsăturile unei femei pe care o cunoscusem în viață, era cît pe-aci să mă consacru pe de-a-ntregul următorului scop : de a o regăsi, ca aceia care pornesc în călătorie să vadă un oraș dorit și-și închipuie că farmecul unui vis poate fi gustat într-o realitate. Puțin cîte puțin, amintirea ei dispărea, și uitam de fata visului meu.

Un om care doarme ține în cerc, în jurul său, firul orelor, rînduiala anilor și a lumilor. Le consultă din instinct cînd se trezește și citește în ele, într-o clipă, punctul de pe pămînt pe care-l ocupă, timpul ce s-a scurs pînă ce s-a trezit ; dar șirul lor poate să se încâlcească, să se rupă. Dacă spre

dimineată, după vreo insomnie, îl cuprinde somnul citind într-o poziție diferită de aceea în care doarme de obicei, e de-ajuns ca brațul său ridicat să acopere sau să îndepărteze soarele și, în cea dintâi clipă când se va trezi, nu va mai ști ce oră este, crezînd că de-abia s-a culcat. Dacă ațipește într-o poziție și mai deplasată, și mai divergentă, de pildă după cină, stînd într-un fotoliu, atunci tulburarea va fi completă în lumile ieșite din orbită, fotoliul magic îl va face să călătorească cu toată iuțea în timp și în spațiu și, în clipa când va deschide pleoapele, va crede că a adormit cu cîteva luni în urmă pe alte meleaguri. Eră însă de ajuns ca, în propriul meu pat, somnul să-mi fie adînc și să-mi destindă pe de-a-ntregul mintea, care părăsea atunci planul locului în care adormisem și, cînd mă trezeam în toiul nopții, cum nu știam unde mă aflu, în prima clipă nici nu realizam cine eram ; aveam numai, în simplitatea lui primitivă, sentimentul existenței, așa cum acesta poate fremăta într-un animal ; eram lipsit de orice, mai mult chiar decît omul cavernelor ; dar atunci amintirea — nu încă aceea a locului în care mă aflu, dar a unora din locurile pe care le locuisem și în care m-aș fi putut afla — mă întîmpina ca un sprijin venit de sus, ca să mă scoată din neantul din care n-aș fi putut ieși singur ; străbăteam într-o clipă veacuri de civilizație, și imaginea întrevăzută confuz, a lămpilor cu petrol, apoi cea a cămășilor cu guler răsfrînt, compuneau din nou puțin cîte puțin, trăsăturile originale ale eului meu.

Poate că imobilitatea le este impusă lucrurilor din jur de certitudinea noastră că sînt ele și nu altele, de imobilitatea gîndului nostru față de ele. În tot cazul, cînd mă trezeam astfel, mintea mea frămîntîndu-se fără să reușească să afle unde mă

găseam, totul se învîrtea în jurul meu în întuneric : lucrurile, țările, anii. Trupul meu, prea înțepenit ca să se miște, căuta, după natura oboselii sale, să repereze poziția membrelor, ca să conchidă din ea direcția zidului, locul mobilelor, ca să reconstituiască locuința în care se afla și să-și dea seama de ea. Memoria lui, memoria coastelor sale, a genunchilor, a umerilor, îi înfățișa succesiv mai multe odăi în care dormise, în timp ce, în jurul său, zidurile invizibile, schimbîndu-și locul după forma odăii închipuite, se învîrteau în întuneric. Și înainte chiar ca gîndul meu, care șovăia în pragul timpului și al formelor, să fi identificat locuința comparînd împrejurările, — el — trupul meu, își amintea pentru fiecare din ele, felul patului, locul ușilor, deschizătura ferestrelor, existența unui coridor și chiar gîndul care mă frămînta cînd adormeam acolo și pe care-l regăseam cînd mă deșteptam. Căutînd să-și ghicească orientarea, partea mea anchilozată își închipuia, de pildă, că e lungită cu fața la zid, într-un pat mare cu baldachin, și-mi spuneam numaidecît : „Iată, am sfîrșit prin a adormi, deși mama n-a venit să-mi spuie noapte bună“ ; eram la țară la bunicul meu, care murise de mulți ani ; și trupul meu, partea pe care odihneam, paznici credincioși ai unui trecut pe care mintea mea n-ar fi trebuit să-l uite niciodată, îmi aminteau de flacăra candeliei de sticlă de Boemia în formă de urnă, atîrnată de tavan cu lăntișoare, de căminul de marmură de Sienna din odaia mea de culcare de la Combray, la bunicii mei, în zilele îndepărtate pe care, în această clipă, mi le închipuiam actuale fără să mi le înfățișez întocmai, și pe care le voi revedea mai deslușit îndată ce mă voi fi trezit de-a binelea.

Apoi renăştea amintirea unei atitudini noi ; zidul alerga în altă direcţie ; eram în odaia mea la doamna de Saint-Loup, la ţară ; Dumnezeu ! e cel puţin ora zece, cina trebuie să fi luat sfîrşit ! Poate că am prelungit prea mult siesta pe care o fac în fiecare seară cînd mă întorc de la plimbare cu doamna de Saint-Loup, înainte de a îmbrăca fracul pentru cină. Căci au trecut mulţi ani de la Combray, unde, cînd ne întorceam foarte tîrziu de la plimbare, vedeam reflexele roşii ale apusului pe geamul ferestrei mele. La Tansonville, la doamna de Saint-Loup, e alt gen de viaţă, alt gen de plăcere pe care-l gust ieşind numai noaptea, colindînd pe clar de lună drumurile pe care odinioară mă jucam la soare ; şi zăresc de departe, cînd ne întoarcem, străbătută de pîlpîirile lămpii, far singur în noapte, odaia în care aş fi adormit în loc să mă îmbrac pentru cină.

Această roire de evocări confuze dura totdeauna doar cîteva secunde ; adesea nesiguranţa mea de scurtă durată a locului în care mă afluam nu deosebea mai bine, unele de altele, diferitele presupuneri din care era alcătuită, decît reuşim să izolăm poziţiile succesive pe care ni le arată kine-toscopul, cînd vedem un cal fugind. Dar revăzusem cînd una cînd alta din odăile pe care le locuisem în viaţa mea, şi sfîrşeam prin a mi le aminti pe toate, în lungi reverii care urmau deşteptării ; odăile de iarnă în care, cînd eşti culcat, îţi ghemuieşti capul într-un cuib pe care-l împleteşti cu lucrurile cele mai nepotrivite : un colţ al pernei, partea de sus a plapomei, o bucată de şal, marginea patului şi un număr din *Débats roses*, pe care reuşeşti să le cimentezi laolaltă, după tehnica păsărilor, presîndu-le la infinit ; sau odăile în care, pe un timp foarte rece, guşti plăcerea de a te simţi des-

părțit de lucrurile din afară (ca rîndunica de mare care-și are cuibul într-un subteran în căldura pămîntului), și în care — focul arzînd toată noaptea în cămin — dormi învăluit într-o mantie de aer cald și fumegînd, pătrunsă de licărirea tăciunilor care se aprind din nou, un soi de alcov ce nu se poate pipăi, de peșteră caldă săpată chiar în sinul odăii, zonă arzătoare și mobilă în contururile ei termice, aerisită de adieri care ne răcoresc fața și se ivesc din unghere, din părțile învecinate cu ferestra sau îndepărtate de cămin și care s-au răcit ; odăi de vară în care-ți place să fii una cu noaptea călduță, în care clarul de lună rezemat de obloanele întredeschise își aruncă scara-i fermecată pînă la picioarele patului, în care dormi aproape în plin aer, ca pițigoiul legănat de boare în vîrfurile unei crenguțe ; uneori, odaia Louis XVI, atît de veselă, încît în prima seară nu m-am simțit prea nenorocit în ea și în care micile coloane, ce susțineau ușor tavanul, se dădeau la o parte cu atîta grație ca să indice locul rezervat patului ; alteori, dimpotrivă, odaia atît de mică și cu tavanul atît de înalt, săpată în formă de piramidă în înălțimea a două caturi și în partea tapetată cu lemn de mahon, în care încă din prima clipă am fost intoxicat moralmente de mirosul necunoscut de vetivar¹, convins de dușmănia perdelelor violete și de indiferența nerușinată a pendulei care trîncănea foarte tare, ca și cum n-aș fi fost acolo ; sau unde o oglindă ciudată și nemiloasă, cu picioare, dreptunghiulară, astupînd pieziș unul din colțurile încăperii, își săpa adînc, în plinătatea dulce a cîmpului meu vizual obișnuit, un loc ce nu-i fusese prevăzut ; odaia în

¹ Plantă din India folosită pentru mirosul ei tare ca remediu contra moliiilor.

care gîndul meu, străduindu-se ceasuri întregi să se disloce, să se întindă în înălțime ca să ia întocmai forma ei și să ajungă să-i umple pînă sus pîlnia ei uriașă, suferise nopți foarte grele, în timp ce stăteam întins pe patul meu, cu ochii deschiși, cu urechea ciulită, cu nara îndărătnică și inima palpitînd pînă ce obișnuința schimba culoarea perdelelor, reducea pendula la tăcere, propovăduia îndurare oglinzii piezișe și nemiloase, făcea să nu se simtă mirosul de vetivar, chiar dacă nu-l gonise cu desăvîrșire, și micșora foarte mult înălțimea aparentă a tavanului. Obișnuința ! Orînduitoare iscusită, dar foarte înceată, și care la început ne chinuiește mintea săptămîni întregi într-o așezare provizorie ; dar pe care, totuși, e foarte plăcut s-o găsești, căci lipsită de obișnuință și redusă numai la mijloacele ei, ea ar fi incapabilă să ne dea impresia că o casă e bună de locuit.

Firește, acum eram treaz de-a binelea, trupul meu se răsucise o ultimă dată și îngerul bun al certitudinii oprise totul în jurul meu, mă culcase sub plapumele mele, în odaia mea, și pusese aproximativ la locul lor, în întuneric, scrinul meu, biroul, căminul, fereastra care dă în stradă și amîndouă ușile. Dar deși știam că nu mă aflu în locuințele pe care ignoranța deșteptării, chiar dacă nu mi le înfățișase într-o imagine distinctă, cel puțin mă făcuse să cred prezența lor posibilă, totuși memoria mea fusese îmboldită ; de obicei, nu căutam să adorm numaidecît ; petreceam cea mai mare parte din noapte aducîndu-mi aminte de viața noastră de altădată, la Combray la mătușa mea, la Balbec, la Paris, la Doncières, la Veneția, și în alte părți încă, amintindu-mi de locurile, de ființele pe care le cunoscusem acolo, ce anume aflasem din ele, ce mi se povestea despre ele.

La Combray, în fiecare zi îndată ce se însera, cu mult înainte de clipa în care ar fi trebuit să mă culc și să stau, fără să dorm, departe de mama și de bunica, odaia mea de culcare devenea iarăși punctul fix și dureros al preocupărilor mele. Ca să mă distrez în serile în care găseau că am aerul prea nenorocit, ai căsei născociseră să-mi dea o lanternă magică cu care, în așteptarea cinei, îmi acopeream lampa; ea înlocuia, în felul celor dinții arhitecți și meșteri sticlari ai epocii gotice, opacitatea zidurilor, cu irizări impalpabile, cu arătări supranaturale și multicolore, pe care erau zugrăvite legende, ca pe un vitraliu tremurător și trecător. Dar ea nu făcea decât să-mi sporească tristețea, căci simpla schimbare a luminatului îmi distrugea deprinderea cu odaia mea, mulțumită căreia, în afară de chinul culcatului, ea îmi devenise suportabilă. Acum n-o mai recunoșteam și eram neliniștit, ca într-o odaie de hotel sau de vilă, unde aș fi nimerit întâia oară coborînd din tren.

În pasul sacadat al calului său, Golo, plin de intenții rele, se ivea din mica pădure triumfiulară, care catifela cu un verde închis panta unei coline, și înainta tresăltînd spre castelul sărmanei Genoveva de Brabant. Castelul era tăiat după o linie curbă, care nu era decât marginea unuia din ovalele de sticlă așezate în rama ce luneca între culiscle lanternei. Era doar o latură a castelului, avînd în fața lui o landă unde visa Genoveva care purta o cingătoare albastră. Castelul și landa erau galbene și nu așteptasem să le văd ca să-mi dau seama de culoarea lor, căci înainte să fi zărit sticlele ramei, sonoritatea aurie a cuvîntului Brabant mi-o indicase cu evidență. Golo se oprea o clipă ca să asculte cu tristețe discursul artificios citit cu voce tare de mătușa mea și pe care avea aerul să-l în-

țelegă foarte bine, potrivindu-și atitudinea după indicațiile textului, cu o docilitate care nu excludea oarecare majestate; apoi se îndepărta cu același pas sacadat. Și nimic nu putea să-i oprească calvada înceată. Dacă lanterna se mișca, deosebeam calul lui Golo care continua să înainteze pe perdelele ferestrei, rotunjindu-se din pricina cutelor și intrînd în crăpăturile lor. Însuși trupul lui Golo, de o esență tot atît de supranaturală ca și aceea a calului său, se potrivea cu orice piedică materială, cu orice obiect supărător pe care-l întîlnea în cale, luîndu-l ca osatură sau încorporîndu-l, chiar dacă era vorba de mînerul ușii pe care se adapta îndată și ieșea mereu la suprafață haina lui roșie sau fața-i palidă, tot atît de mobilă și melancolică, dar care nu lăsa să se vadă nici o tulburare pricinuită de această transvertebrație.

Firește, găseam fermecătoare aceste proiecții strălucite care parcă descindeau dintr-un trecut merovingian și plimbau în juru-mi reflexe istorice atît de vechi. Dar nu pot spune ce neliniște îmi pricinuia totuși această intervenție nelalocul ei, a misterului și a frumuseții, într-o odaie pe care sfîrșisem prin a o umple cu eul meu, în așa fel, încît să nu-i dau acesteia mai multă atenție decît lui însuși. Influența anesteziantă a obișnuinții încetînd, începeam să gîndesc, să simt lucruri atît de triste. Acest mîner de la ușa odăii mele care, pentru mine, se deosebea de toate celelalte minere de uși din lume, deoarece parcă se deschidea singur, fără să fie nevoie să-l întorc, într-atît îmi ajunsese minuirea lui inconștientă, iată-l că slujea acum drept corp astral lui Golo. Și, îndată ce suna pentru cină, mă grăbeam să alerg în sufragerie, unde lampa cea mare care atîrna de tavan, ignorîndu-i pe Golo și pe Bartă-Albastră, dar deprinsă cu pă-

rinții mei și cu friptura de vacă, își arunca lumina de fiecare seară ; și era cît pe-aci să mă arunc în brațele mamei, pe care nenorocirile Genovevei de Brabant mi-o făceau și mai dragă, în timp ce crimele lui Golo mă îndemnau să-mi examinez propria-mi conștiință cu mai multe scrupule.

Dar din păcate, după cină, eram obligat să mă despart îndată de mama care continua să stea de vorbă cu ceilalți în grădină, cînd timpul era frumos, sau în salonaș unde se retrăgea toată lumea, cînd vremea era urîță. Toată lumea, afară de bunica mea care găsea că „e păcat să stai închis la țară“ și avea discuții ce nu mai conteneau cu tata, în zilele în care ploua prea tare, pentru că mă trimitea să citesc în odaia mea, în loc să stau afară. „N-ai să faci în felul acesta un om zdravăn și energic din el, spunea ea cu voce tristă, mai cu seamă că acest copil are nevoie să prindă putere și voință.“ Tata da din umeri și examina barometrul, căci îi plăcea meteorologia, în timp ce mama, ferindu-se să facă zgomot ca să nu-l tulbure, îl privea cu un aer de respect înduioșat, dar nu prea fix, ca să nu caute să-i pătrundă taina superiorității. Oricum ar fi fost vremea, chiar atunci cînd ploua cu găleata și Françoise strînsese în casă fotoliile prețioase de răchită, de frică să nu se ude, o vedeai pe bunica în grădina pustie și biciuită de ploaie, ridicîndu-și șuvițele de păr răvășite și cenușii, ca sănătatea vîntului și a ploii să-i îmbibe mai bine fruntea. Spunea : „În sfîrșit, poți răsufli“ și străbătea aleile pline de apă, — prea simetric aliniate după placul ei, de grădinarul cel nou, lipsit de sentimentul naturii, și pe care tata îl întrebuse încă de dimineată dacă timpul se va îndrepta, — cu pasul ei mic, entuziast și răspicat, cumpănit de diferitele mișcări pe care le trezeau în sufletul

ei beția furtunii, rostul igienei, stupiditatea educației mele și simetria grădinilor, mai mult decât de imboldul necunoscut ei de a-și feri rochia viorie de petele de noroi sub care dispărea pînă la o înălțime care pentru servitoarea ei constituia totdeauna un obiect de disperare și o problemă.

Cînd aceste raite ale bunicii prin grădină aveau loc după cină, un singur lucru era în stare s-o întoarcă din drum : dacă, — într-unul din momentele în care revoluția preambulării ei o aduceau periodic ca pe o insectă, în fața luminilor salonașului în care se serveau lichiorurile pe masa de joc, — mătușa îi striga : „Bathilde ! vino de-ți împiedică bărbatul să bea coniac !“ Ca să o sîciie de-a binelea (căci adusese în familia tatii un spirit atît de deosebit de al celorlalți, încît toată lumea glumea pe socoteala ei și o cicălea), cum lichiorurile erau interzise bunicului, mătușa îi dădea să bea cîteva picături. Biata bunica intra și-l implora să nu guste din coniac ; el se supăra, bea oricum o înghițitură, și bunica pleca iarăși tristă, descurajată, surîzătoare totuși, căci era atît, de bună la inimă și atît de blîndă, încît dragostea ei pentru ceilalți și puținul caz care-l făcea de persoana și de suferințele ei se imbinau în ochi într-un zîmbet care, spre deosebire de ceea ce se vede pe fața multor oameni, nu era ironie decât la adresa ei însăși, iar pentru noi toți ca o sărutare a ochilor ei, care nu puteau vedea pe cei ce-i erau dragi fără să-i mîngie drăgăstos cu privirea. Chinul acesta la care o supunea mătușa, spectacolul stăruințelor deșarte ale bunicii și al slăbiciunii sale, învinsă dinainte, încercînd în zadar să ia din mîna bunicului paharul cu lichior, erau lucruri cu a căror vedere te obișnuiești numai mai tîrziu, astfel încît ajungi să le iei în glumă și să ții, cu destulă hotărîre și cu

voie bună, cu persecutorul, ca să te convingi singur că nu e vorba de persecuție : ele îmi pricinuiau însă atunci atîta groază, încît aş fi vrut să-mi bat mătusa. Dar îndată ce auzeam : „Bathilde ! vino de-ți împiedică bărbatul să bea coniac !“ cum eram deja bărbat în ceea ce privește lașitatea, făceam ceea ce facem cu toții cînd sîntem mari, cînd asistăm la suferințe și nedreptăți : nu voiam să le văd ; mă urcam să plîng sus în casă, lîngă odaia de studii, sub acoperiș, într-o odăiță ce mirosea a stînjele și care era parfumată și de un cocăzar sălbatec ce crescuse afară printre pietrele zidului și intra cu o ramură plină de flori pe fereastra întredeschisă. Rezervată unei întrebuințări mai deosebite și mai vulgare, această încăpere, din care vedeai ziua chiar și foișorul din Roussainville-le-Pin, mi-a slujit multă vreme drept adăpost, — fără îndoială pentru că era singura care-mi era îngăduit să o încui cu cheia, — al tuturor îndeletnicirilor mele care cereau o singurăătate inviolabilă : cititul, visările, lacrimile și voluptatea. Din păcate, nu știam că lipsa mea de voință, sănătatea mea șubredă și nesiguranța pe care acestea le proiectau asupra vizitorului meu o preocupau pe bunica, întristînd-o mai mult decît micile abateri de la regim ale soțului ei, de-a lungul acelor plimbări fără sfîrșit, de după amiaza dinspre seară, cînd vedeai trecînd ridicată pieziș spre cer, fața ei frumoasă și oacheșă, cu obraji brăzdați, deveniți o dată cu vîrsta înaintată aproape mov, ca arăturile de toamnă, sau acoperiți pe jumătate, cînd ieșea cu voaleță, și de pe care se zvînta mereu o lacrimă involuntară, provocată cînd de frig, cînd de vreun gînd trist.

Singura mea mîngîiere, cînd urcam să mă culc, era că mama va veni să mă sărute cînd voi fi în pat. Dar acest „noapte bună“ ținea atît de puțin,

ea cobora atît de repede, încît clipa cînd o auzeam urcînd, apoi cînd trecea prin coridorul cu uşă dublă foşnetul gingaş al rochiei sale de muselină albastră, de care atîrnau cordoane mici de pai împletit, era pentru mine o clipă dureroasă, vestind momentul ce avea să urmeze, cînd mă va fi părăsit, sau cînd va fi coborît. Astfel încît ajungeam să doresc ca acest „noapte bună“, la care ţineam atît de mult, să vină cît mai tîrziu cu putinţă, ca să se prelungească timpul de aşteptare în care mama nu sosise încă. Uneori cînd, după ce mă îmbrăţişase, deschidea uşa ca să plece, voiam să o chem înapoi, să-i spun „sărută-mă încă o dată“, dar ştiam că supărarea i se va oglindi numaidecît pe faţă, căci concesia pe care o făcea tristeţii şi agitaţiei mele urcînd să mă îmbrăţişeze, aducîndu-mi acest sărut de pace, îl supăra pe tata care găsea aceste rituri absurde, iar mama ar fi vrut să încerce să mă dezobişnuiască de ele, şi mai ales nu voia să mă lase să adopt obiceiul de a-i cerşi încă o sărutare, cînd era în pragul uşii. Supărarea ei îmi răpea toată liniştea pe care mi-o adusese cu o clipă mai înainte, cînd îşi plecase spre patul meu faţa ei iubitoare, şi mi-o întinsese ca o ostie pentru o împărtăşanie de pace, din care buzele mele sorbeau prezenţa ei reală şi puterea de a mă adormi. Dar serile în care mama stătea atît de puţin în odaia mea încă erau plăcute, în comparaţie cu acelea în care aveam musafiri la cină şi cînd, de aceea, nu urca să-mi spună „noapte bună“. Lumea se mărginea, de obicei, la domnul Swann, aproape singura persoană care, cu excepţia cîtorva străini în trecere, venea la noi, la Combray, uneori să cineze în calitate de vecin (mai rar de cînd contractase acea căsătorie nepotrivită, fiindcă părinţii mei nu voiau să o primească pe soţia lui), alteori pe

neasteptate, după cină. Serile în care, stînd cu toții în fața casei sub castanul cel mare, în jurul mesei de fier, nu auzeam răsunînd la capătul grădinii zurgălăul, cu clinchetul său amplu și strident care, cu sonoritatea lui aspră și rece, ce nu mai conținea, stropea și asurzea pe toți ai casei care-l declanșau întrînd „fără să sune“, ci auzeam îndoitul sunet, sfios, rotund și auriu al clopoțelului pentru străini, cînd toată lumea se întrebă de îndată : „O vizită, cine ar putea să fie ?“ se știa că nu putea fi decît domnul Swann ; vorbind cu glas tare, ca să dea pildă, pe un ton pe care se străduia să-l facă natural, mătușa spunea să nu vorbim în șoaptă ; căci nimic nu este mai nepoliticos pentru musafir, deoarece asta îl face să creadă că ești pe cale să spui lucruri pe care nu trebuie să le audă ; și bunica era trimisă iscodă, totdeauna fericită că are un pretext să dea încă o raită prin grădină, și care profita ca să smulgă pe ascuns, în trecăt, vreun arac de trandafir, ca să dea o înfățișare mai firească trandafirilor, ca o mamă care își trece mîna prin părul fiului ei prea lins de frizer, ca să-l infoaie.

Eram cu toții în așteptarea veștilor pe care bunica mea avea să ni le-aducă de la inamic, ca și cum am fi putut șovăi între un mare număr posibil de năvălitori, și, curînd după aceea, bunicul spunea : „Recunosc vocea lui Swann“. Într-adevăr nu-l recunoșteam decît după voce, căci nu i se deosebea bine fața, cu nasul coroiat, cu ochii verzi, sub o frunte înaltă, înconjurată de păr blond aproape roșcat, pieptănat „à la Bressant“, pentru că lăsam în grădină o lumină cît se poate de slabă ca să nu atragă țîntarii și, fără să am aerul, mă duceam să spun să se servească siropurile ; bunica dădea multă importanță acestui fapt, găsind că e mai

amabil așa, ca să nu aibă aerul că siropurile figurează în mod excepțional și numai pentru musafiri. Deși mult mai tânăr ca bunicul, domnul Swann se împrietenise foarte mult cu el, care fusese unul din cei mai buni prieteni ai tatălui său, om foarte bun, dar ciudat, căruia pare-se că un lucru de nimic îi era uneori de ajuns ca să-i stăvilească avânturile inimii, să-i schimbe șirul gândurilor. Auzeam de mai multe ori pe an, pe bunicul meu povestind la masă anecdote, totdeauna aceleași, asupra atitudinii domnului Swann-tatăl, la moartea soției sale, pe care o veghiase zi și noapte. Bunicul, care nu-l mai văzuse de mult timp, se duse în grabă la el, la proprietatea pe care Swann o avea în împrejurimile Combrayului, și, ca acesta să nu fie de față la punerea în coșciug a răposatei, reușise să-l scoată o clipă, copleșit de plîns, din odaia mortuară. Făcură cîțiva pași în parcul puțin însorit. Domnul Swann luîndu-l de braț pe bunicul meu, exclamase deodată : „Ah ! dragă prietene, ce fericire să ne plimbăm împreună pe asemenea timp frumos. Nu găsești că e frumos, toți pomii ăștia, rujele albe și eleșteul pentru care nu m-ai felicitat niciodată ? Ai aerul foarte trist. Simți vîntulețul ăsta ? Ah ! orice s-ar spune, viața are oricum și lucruri bune, scumpul meu Amédée !” Amintirea soției sale moarte îi reveni pe neașteptate și, găsind fără îndoială prea complicat să mai iscodească cum de a putut, în asemenea clipă, să se lase îmboldit de bucurie, se mulțumi, printr-un gest care-i era familiar, ori de cîte ori îi venea în minte o chestiune greu de înțeles, să-și treacă mina pe frunte, să-și șteargă ochii și sticla ochelarilor. Cu toate acestea, nu putu să se consoleze de moartea soției sale ; dar în răstimpul celor doi ani în care i-a supraviețuit, îi spu-

nea bunicului meu : „Ciudat, mă gîndesc foarte des la biata mea soție, dar nu pot să mă gîndesc mult timp la ea“. „Adesea, dar totodată puțin, ca bietul Swann“, ajunsese una din frazele favorite ale bunicului, pe care o rostea în legătură cu lucrurile cele mai felurite. Mi s-ar fi părut că bătrînul Swann era un monstru, dacă bunicul, — pe care-l consideram un judecător mai bun și a cărui sentință, făcînd jurisprudență pentru mine, mi-a slujit mai tîrziu adesea să iert păcate pe care eram pornit să le condamn, — n-ar fi exclamat : „Cum se poate ? Avea o inimă de aur !“

Mulți ani de-a rîndul, în care totuși, mai cu seamă înainte de-a se căsători, domnul Swann-fiul venea adesea să-i vadă la Combray, mătușa și bunicii mei nu bănuiau că el nu mai trăiește de loc în societatea pe care o frecventase familia sa și că, sub masca unui soi de incognito pe care i-l conferea la noi numele său, adăpostea — cu nevinovăția desăvîrșită a hotelierilor cinstiți care, fără să aibă habar, găzduiesc la ei un tîlhar vestit — unul din membrii cei mai eleganți ai Jockey-Clubului, amicul preferat al contelui de Paris și al principelui de Galles, unul dintre bărbații cei mai răsfațați ai societății înalte din foburgul Saint-Germain.

Faptul că ignoram această strălucită viață mondenă pe care o ducea Swann se datora, firește, în parte rezervei și discreției caracterului său, dar și împrejurării că burghezii din vremea aceea își făceau o idee oarecum hindusă despre societate și o considerau alcătuită din caste închise în care, încă de la naștere, fiecare era rînduit în cinul pe care-l ocupau părinții săi, și din care doar întîmplările unei cariere excepționale sau ale unei căsătorii

neasteptate te puteau scoate, ca să te facă să pătrunzi într-o castă superioară. Domnul Swann-tatăl, era agent de schimb ; Swann-fiul făcea prin asta, pentru toată viața lui, parte dintr-o castă în care ca într-o categorie de contribuabili averile variaza între cutare și cutare venit. Se cunoșteau legăturile tatălui său, se știa deci care erau ale lui, cu ce persoane era „în stare“ să aibă relații. Dacă cunoștea și altele, erau relații de om tânăr asupra cărora vechii prieteni ai familiei, cum erau părinții mei, închideau ochii, cu atît mai multă bunăvoință, cu cît continua să ne vadă cu statornicie, de cînd era orfan ; dar se putea pune rămășag că oamenii necunoscuți nouă pe care-i vedea, erau dintre accia pe care n-ar fi îndrăznit să-i salute dacă i-ar fi întilnit în tovărășia noastră. Cine ar fi vrut cu orice preț să-i aplice lui Swann un coeficient social personal, printre ceilalți fii de agenți cu aceeași situație ca și părinții lui, acest coeficient ar fi fost întrucîtva inferior în ceea ce-l privește, pentru că, de felul său foarte simplu și avînd totdeauna o „slăbiciune“ pentru obiecte vechi și pictură, locuia acum într-o casă veche în care-și îngărmădea colecțiile și pe care bunica visa să o viziteze, dar care era situată pe Quai d'Orléans, cartier pe care mătușa mea găsea că-i infamant să-l locuiești. „Dar cel puțin vă pricepeți ? Vă întreb asta în interesul dumneavoastră, pentru că negustorii trebuie să vă strecoare tot felul de mîzgălituri“, îi spunea mătușa ; ea nu-i atribuia, într-adevăr, nicio pricepere și nu avea vreo idee înaltă, chiar din punct de vedere intelectual, despre un bărbat care evita în conversație subiectele serioase și manifesta o precizie prozaică nu numai cînd, intrînd în cele mai mici amănunte, ne dădea rețete de bucătărie, ci chiar atunci cînd surorile bunicii

discutau subiecte artistice. Provocat de ele să-și dea părerea, să-și manifeste admirația pentru un tablou, păstra o tăcere aproape nepoliticoasă și se reabilita, în schimb, dacă putea să dea un amănunt material asupra muzeului în care se afla tabloul, asupra datei la care fusese pictat. Dar de obicei se mulțumea să ne amuze, povestind de fiecare dată o întâmplare nouă cu lume pe care o cunoșteam, cu farmacistul de la Combray, cu bucătăreasa noastră, cu vizitiul nostru. Desigur, aceste povești o făceau să ridă pe mătușa mea, fără să deosebească dacă rîdea din pricina rolului ridicol pe care Swann și-l atribuia totdeauna sau al spiritului pe care-l punea la contribuție cînd le istorisea : „Se poate spune că sînteți un adevărat tip, domnule Swann !“ Cum era singura persoană oarecum vulgară din familia noastră, cînd era vorba de Swann, avea grijă să pună în vedere străinilor că, dacă acesta ar fi vrut, ar fi putut să locuiască pe bulevardul Haussmann sau pe Avenue de l'Opéra, că era fiul domnului Swann, care desigur că-i lăsase patru sau cinci milioane, dar că asta era fantezia lui. Fantezie pe care o credea de altminteri atît de amuzantă pentru ceilalți, încît, la Paris, cînd domnul Swann venea de Anul Nou să-i aducă obișnuita pungă cu castane zaharisite, ea nu pierdea ocazia să-i spună, dacă era lume de față : „Ei ! Domnule Swann, locuiți tot lingă antrepozitul de vinuri, ca să fiți sigur că nu veți scăpa trenul cînd plecați la Lyon ?“ Și-i privea cu coada ochiului, peste ochelari, pe ceilalți musafiri.

Dar dacă i s-ar fi spus bunicii mele că acest Swann, în calitatea sa de Swann-fiul, care era foarte bine „calificat“ încît putea să fie primit de toată „buna burghezie“, de notarii cei mai stimați din Paris (privilegiu pe care parcă-l lăsa în seama

femeilor), ducea întrucîtva, pe ascuns, o viață cu totul diferită ; că, la Paris, plecînd de la noi, după ce ne spusese că se duce acasă să se culce, se întorcea din drum îndată ce cotea strada și se ducea în cutare salon pe care ochiul vreunui agent de schimb sau al asociatului unui agent de schimb nu-l admirase niciodată, lucrul acesta i s-ar fi părut tot atît de extraordinar mătușii mele, așa cum i s-ar fi părut unei doamne mai culte ideea de-a fi prietenă cu Aristeu de la care, după ce el stătuse de vorbă cu ea, ar fi înțeles că se va cu-funda în adîncul regatului zeiței Thetis, într-o împărăție care scapă ochilor muritorilor de rînd și în care Vergiliu ni-l înfățișează ca fiind primit cu brațele deschise ; sau — ca să rămînem la o im-agine care i-ar fi venit în minte cu mai multă po-sibilitate, — căci o văzuse pictată pe farfuriile noastre de prăjituri, la Combray — că-l avusese musafir la prînz pe Ali-Baba care, cînd se va ști singur, va pătrunde în peștera strălucind de comori nebănuite.

Într-o zi, cînd venise la Paris să ne vadă, după cină, scuizîndu-se că e în frac, Françoise a spus, după plecarea lui, că aflase din gura vizitiului că cinase „la o principesă“. — „Da, la o principesă demimondenă !“ răspunsese mătușa, dînd din umeri, fără să-și ridice ochii de pe lucrul ei de mînă, cu o ironie plină de seninătate.

Dar mătușa îl cam lua peste picior. Crezînd că invitațiile noastre îl măguleau, ea găsea că e foarte firesc să nu vină la noi vara cu mîna goală, fără un coș de piersici sau de smeură din grădina lui și fără să-mi aducă fotografiile ale diverselor capo-dopere din fiecare călătorie a sa în Italia.

Ai casei nu se sfiau să trimită după el, cînd aveau nevoie de rețeta unui sos „gribiche“ sau a

unei salate de ananas pentru dineuri mari la care nu-l invitau, găsind că n-are un prestigiu suficient ca să poată fi prezentat unor străini care veneau pentru întâia oară la noi. Dacă conversația se oprea asupra principilor din Casa Franței : „oameni pe care n-o să-i cunoaștem niciodată, nici dumneavoastră nici eu, și ne putem lipsi de ei, nu-i așa“, îi spunea mătușa mea lui Swann, care poate avea în buzunar o scrisoare de la Twickenham ; îl pune să împingă pianul și să întoarcă paginile în serile în care cînta sora bunicii, și-l mînuia pe acest om atît de căutat de alții, cu pripeala naivă a unui copil care se joacă cu un obiect de colecție cu aceleași puțină băgare de seamă ca și cu unul ieftin. Fără îndoială că același Swann pe care l-au cunoscut în aceeași epocă atîția oameni de club era cu totul altul decît acela pe care-l crea mătușa mea, cînd injecta și însuflețea cu tot ce știa despre familia Swann, personajul retras și nesigur care se desprindea urmat de bunica, seara, în grădinița de la Combray, după ce clopoțelul răsunase de două ori șovăitor, pe fondul de întuneric, și pe care-l recunoșteai după voce. Dar chiar din punctul de vedere al celor mai neînsemnate lucruri din viață, noi nu alcătuim un tot material, identic pentru toată lumea și de care oricine n-are decît să ia cunoștință ca de un caiet de sarcini sau ca de un testament ; personalitatea noastră socială este o creație a minții celorlalți. Însuși actul atît de simplu pe care-l numim „a vedea o persoană pe care o cunoaștem“ este, în parte, un act intelectual. Împlinim înfățișarea fizică a ființei pe care o vedem, cu toate noțiunile pe care le avem despre ea și în aspectul total pe care ni-l înfățișăm, aceste noțiuni ocupă, desigur, cea mai mare parte. Ele sfîrșesc prin a umfla atît de bine obrazii, prin a urma într-o

aderență atît de exactă linia nasului, se pricep atît de bine să nuanțeze sonoritatea vocii ca și cum aceasta n-ar fi decît un înveliș transparent, încît, ori de cîte ori vedem această față și auzim această voce, astea sînt noțiunile pe care le regăsim, pe care le ascultăm. Fără îndoială, din pricina neștiinței lor, părinții mei uitaseră să introducă în acest Swann pe care și-l făuriseră, o sumedenie de particularități ale vieții sale mondene, din pricina cărora alții, cînd erau în prezența lui vedeau pe fața sa dominînd eleganța care se oprea la nasul său coroiat, ca la granița ei firească ; de asemenea, ei reușiseră să îngrămădească, pe această față despuiată de prestigiu, acum vacantă și spațioasă, în fundul acestor ochi depreciați, acea rămășiță nedeslușită și blîndă, — jumătate memorie, jumătate uitare, — a orelor petrecute împreună după cîinele noastre săptămîinale, în jurul mesei de joc sau în grădină, în răstimpul bunei noastre vecinătăți rurale. Învelișul trupesc al prietenului nostru era atît de bine îndopat cu aceste impresii cît și cu unele amintiri în legătură cu părinții săi, încît acest Swann ajunsese o ființă completă și vie, și am impresia că mă despart de o făptură ca să mă îndrept spre alta, diferită de ea, cînd trec, în memoria mea, de la Swann pe care l-am cunoscut mai tîrziu cu precizie, la acest prim Swann, — la acest prim Swann în care regăsesc eroriile încîntătoare ale tinereții mele și care, de altminteri, semăna mai puțin cu celălalt decît cu persoanele pe care le-am cunoscut în aceeași epocă, ca și cum viața noastră ar fi ca un muzeu în care toate portretele din aceeași epocă au un aer de familie, o aceeași tonalitate, — la acest prim Swann mai tot timpul neocupat, înmiresmat de parfumul castanului cel

mare, al coșurilor de smeură și al unui fir de tarhon.

Totuși, când bunica s-a dus o dată să ceară un serviciu unei doamne pe care o cunoscuse la Sacré-Coeur (și cu care, cu toată simpatia reciprocă, nu voise să întrețină relații, din pricina concepției noastre asupra castelor), marchiza de Villeparisis, din celebra familie de Bouillon, aceasta îi spusese : „Cred că-l cunoașteți bine pe domnul Swann, care e bun prieten cu nepoții mei des Laumes“. Bunica se întorsese de la vizită entuziasmată de casa care da în grădină și în care doamna de Villeparisis o sfătuia să se mute, de croitorul de jiletci și de fata lui, care aveau prăvălia în curte și la care intrase să-l roage să-i prindă fusta pe care și-o rupsese pe scară. Bunica găsisse că oamenii aceștia erau foarte cumsecade, spunea că fata e o perlă, iar croitorul bărbatul cel mai distins, cel mai bine, pe care-l întâlnise vreodată. Căci, în ochii ei, distincția era ceva cu totul independent de rangul social. Se extaziasse de un răspuns pe care i-l dăduse croitorul, și-i spunea mamei : Sévigné nu s-ar fi exprimat mai bine ! dar, în schimb, spunea despre un nepot al doamnei de Villeparisis pe care-l întâlnise la ea : „Ah ! ce om ordinar !“

Cuvintele în legătură cu Swann nu avuseseră efectul să-l ridice pe acesta în ochii mătușei mele, ci să o coboare pe doamna de Villeparisis. Se părea că stima pe care, încrezându-se în cuvântul bunicii, o acordam doamnei de Villeparisis, îi crease acesteia datoria de a nu face nimic care să-i micșoreze demnitatea și pe care o încălcase, luînd cunoștință de existența lui Swann și îngăduind unor rude ale ei să-l frecventeze. „Cum, îl cunoaște pe Swann ? Una de care spuneai că se înrudește cu mareșalul Mac-Mahon !“ Părerea

aceasta a părinților mei asupra legăturilor lui Swann, li se păru mai tirziu confirmată prin căsătoria lui cu o femeie din societatea cea mai proastă, aproape o cocotă, pe care, de altminteri, n-a încercat niciodată să ne-o prezinte, continuînd să vină singur la noi, deși din ce în ce mai rar, soție după care ai mei au crezut că pot judeca — presupunînd că o luase de acolo — mediul, necunoscut lor, pe care el îl frecventa de obicei.

Dar bunicul meu citi o dată într-un ziar că domnul Swann era unul din obișnuiții cei mai credincioși ai prînzurilor de duminică ale ducelui de X... al cărui tată și unchi fuseseră bărbații de stat cei mai însemnați ai domniei lui Ludovic-Filip. Bunicul era curios să cunoască toate faptele mărunte care l-ar fi putut ajuta să intre cu gîndul în viața particulară a unor bărbați ca Molé, ducele de Pasquier, ducele de Broglie. Fu încîntat să afle că Swann frecventa lumea care-i cunoscuse pe aceștia. Mătușa mea, dimpotrivă, interpreta această noutate într-un sens nefavorabil lui Swann: cel ce-și alegea legăturile în afară de casta în care era născut, în afară de „clasa“ lui socială, încerca în ochii ei o declasare supărătoare. I se părea că renunțai dintr-o dată la rodul tuturor relațiilor frumoase cu oameni de vază, pe care familiile prevăzătoare le întreținuseră și le cultivaseră pentru copiii lor (mătușa mea încetase chiar să vadă pe fiul unui notar, prieten de-al nostru, pentru că se căsătorise cu o principesă și decăzuse, în ochii ei, de la rangul respectat de fiu de notar la rangul unuia dintre acei aventurieri, foști lachei sau băieți de grajd, despre care se spune că se bucuraseră de intimitatea unor regine). Ea dezaproba intenția bunicului meu de a-l întreba pe Swann, în seara următoare, cînd trebuia să ci-

neze la noi, despre acești prieteni pe care i-i descopeream. Pe de altă parte, cele două surori ale bunicii, fete bătrâne care aveau firea ei nobilă, fără să aibă și spiritul ei, declaraseră că nu înțeleg ce plăcere poate găsi cumnatul lor vorbind asemenea nerozii. Erau femei cu aspirații înalte și, tocmai din această cauză, incapabile să se intereseze de ceea ce se numește o bîrfă, chiar dacă ar fi avut vreun interes istoric, și îndeobște, de tot ce nu era în legătură directă cu un obiect estetic sau virtuos. Manifestau atîta lipsă de interes față de tot ce, de aproape sau de departe, părea să aibă legătură cu viața mondenă, încît simțul lor auditiv, — sfîrșind prin a-și da seama de inutilitatea lui momentană, îndată ce în timpul mesei conversația lua un ton ușuratec sau numai banal, fără ca aceste domnișoare să fi reușit să o readucă la subiectele lor dragi, — își puneau atunci la odihnă organele sale receptoare, și le supunea unui adevărat început de atrofie. Dacă bunicul meu simțea nevoia să atragă atenția celor două surori, trebuia să recurgă la avertismentele fizice de care se folosesc medicii alieniști cînd e vorba de anumiți maniaci ai distracției: lovituri repetate cu lama unui cuțit într-un pahar, coincidînd cu o interpelare bruscă a vocii și a privirii, mijloace violente pe care acești psihiatri le întrebuițează adesea în raporturile curente cu oamenii sănătoși, fie din obișnuință profesională, fie că sînt de părere că toată lumea e puținel nebună.

Ele manifestară mai mult interes cînd, în ajunul zilei în care Swann trebuia să vină la cină și le trimisese personal o ladă de vin de Asti, mătușa mea, ținînd în mînă un număr din *Figaro* în care, alături de numele unui tablou dintr-o

expoziție a lui Corot ¹, figurau cuvintele : „Din colecția domnului Charles Swann“, ne spuse : „Ve-deți că Swann are parte de «onorurile» *Figarou-lui*?“ „Ți-am spus totdeauna că are mult gust“, răspunse bunica. „Firește, de vreme ce este vorba să fii de altă părere ca noi“, răspunse mătușa care, știind că bunica nu era niciodată de aceeași părere cu ea, și nefiind cu totul sigură că-i dă-deam totdeauna ei dreptate, voia să ne smulgă o condamnare în bloc a părerilor bunicii împotriva cărora își da silința să ne solidarizeze vrînd-ne-vrînd cu părerile ei ! Dar tăcurăm. Surorile bunicii, manifestînd intenția să aducă vorba față de Swann despre această informație din *Figaro*, bunica le sfătui să nu facă una ca asta. Ori de cîte ori vedea la alții un avantaj cit de mic, pe care ea nu-l avea, era convinsă că nu era un avantaj, ci un rău, și-i plîngea ca să nu fie obligată să-i invidieze. „Cred că nu i-ați face plăcere ; știu că mie mi-ar fi foarte neplăcut să-mi văd numele tipărit într-un ziar, și n-aș fi de loc măgulită dacă mi s-ar vorbi de asemenea lucru“. De altminteri nu se încăpățîna să-și convingă surorile ; căci, fiin-du-le groază de vulgaritate, ele împingeau atît de departe arta de a ascunde prin perifraze iscu-site o aluzie personală, încît aceasta trecea adesea neobservată, chiar de cel căruia îi era adresată. Iar mama nu se gîndea decît să încerce să obțină din partea tatii făgăduiala să vorbească cu Swann, nu despre soția, ci despre fiica lui pe care o adora și, din pricina căreia se spunea că sfîrșise prin a se căsători. „Ai putea să-i spui doar un cuvînt, să-l întrebi ce face. Trebuie să fie atît de dureros pen-

¹ *Camille Corot* (1796—1875), renumit pictor francez, autor a numeroase peisaje campestre, compoziții și por-trete.

tru el.“ Dar tata se supăra : „Ce-ți veni ? Ce idei absurde ! Ar fi ridicol.“

Singurul dintre noi pentru care sosirea lui Swann ajunsese obiectul unei preocupări dureroase eram eu. Căci, în serile în care aveam musafiri sau numai pe domnul Swann, mama nu urca în odaia mea. Nu cinam la masă cu ei, veneam după cină în grădină și, la ora nouă, spuneam „noapte bună“ și mă duceam să mă culc. Cinam înaintea tuturor și mai târziu veneam să iau loc la masă, pînă la ora opt, cînd se știa că trebuia să mă retrag ; sărutarea de preț și fragilă pe care mama mi-o încredința de obicei în pat, înainte de a adormi, trebuia să o duc din sufragerie în odaia mea și s-o păstrez tot timpul cît mă dezbrăcam, fără să i se spulbere gingășia, fără să i se risipească și să i se evaporeze însușirea volatilă și, tocmai în aceste seri în care aș fi avut nevoie să o primesc cu mai multă precauție, eram nevoit să o iau, să o fur brusc, de față cu toți, fără să am măcar timpul și libertatea de spirit necesare să acord acestui fapt atenția pe care i-o dau maniacii, care se străduiesc să nu se gîndească la altceva în timp ce închid o ușă, ca să poată, cînd nesiguranța bolnăvicioasă îi cuprinde din nou, să-i opună cu biruință amintirea clipei în care au închis-o. Eram cu toții în grădină cînd clopoțelul sună, șovăitor, de două ori. Se știa că era Swann ; cu toate acestea, ai casei se priveau cu un aer întrebător și bunica fu trimeasă în recunoaștere. „Vedeți, să-i mulțumiți anume pentru vin, știți că e delicios și lada e enormă“, sfătui bunicul pe cumnatele sale. „Lăsați șopoteala, spuse mătușa. Ce plăcere să pici într-o casă în care toată lumea vorbește în șoapte“. „Ah ! iată-l pe domnul Swann. O să-l întrebăm dacă crede că miine va

fi timp frumos“, spuse tata. Mama credea că un cuvînt al ei putea spulbera toată suferința pe care familia noastră i-ar fi putut-o pricinui lui Swann, de cînd cu însoțitoarea lui. Găsi mijlocul să-l ia puțin la o parte. O urmăream însă ; nu mă puteam hotărî să mă dezlipesc măcar un pas de ea, gîndindu-mă că, în curînd, va trebui să o las în sufragerie și să urc în odaia mea, fără să am, ca în alte seri, mîngîierea că va veni să mă îmbrățișeze. „Haideți, domnule Swann, i se adresă, spuneți-ne ceva despre fiica dumneavoastră ; sînt sigură că posedă gustul frumosului ca și tatăl ei.“ „Veniți să luați loc cu noi pe verandă“, spuse bu-nicul meu apropiindu-se. Mama fu nevoită să se întrerupă, dar scoase chiar din această constrîngere încă un gînd delicat, ca poezii buni pe care tirania rimei îi silește să găsească cele mai mari frumuseți : „Vom mai vorbi despre ea, cînd vom fi singuri, îi spuse încet lui Swann. Numai o mamă e demnă să vă înțeleagă. Sînt sigură că mama ei ar fi de părerea mea.“ Ne-am așezat în jurul mesei de fier. Aș fi vrut să nu mă gîndesc la orele de neliniște pe care le voi petrece astă seară, singur, în odaia mea, fără să pot adormi ; încercam să mă conving că n-aveau nici o însem-nătate, pentru că le voi uita pînă dimineța, să mă agăț de gînduri de viitor care ar fi putut să mă călăuzească, întocmai ca un pod, dincolo de hăul care mă înspăimînta. Dar mintea, încordată de preocuparea mea, devenind convexă, ca privi-rea cu care o săgetam pe mama, nu se lăsa pă-trunsă de nici o impresie străină. Gîndurile își urmau firul, eliminînd însă orice element de fru-mos sau doar poznăș care m-ar fi impresionat sau m-ar fi distrat. După cum, grație unui aneste-ziant, un bolnav asistă cu deplină luciditate la

operația la care e supus, dar fără să simtă nimic, eram în stare să-mi recit versurile care-mi plăceau sau să observ eforturile pe care le făcea bunicul ca să-i vorbească lui Swann despre ducele d'Audiffret-Pasquier, fără ca cele dintâi să mă facă să încerc vreo emoție, iar celelalte să mă înveselească. Aceste eforturi erau zadarnice. De abia îi pusese bunicul o întrebare lui Swann cu privire la acest orator, că una din surorile bunicii, în urechile căreia această întrebare răsună ca o tăcere adâncă, dar nepotrivită, și care se cădea să fie întreruptă, o interpelă pe cealaltă : „Închipuiește-ți, Céline, că am făcut cunoștință cu o tânără institutoare suedeză care mi-a dat amănunte din cele mai interesante asupra cooperativelor din țările scandinave. Ar trebui să vină să ia masa cu noi, într-o seară.“ „Desigur! răspunse sora ei, Flora, dar nici eu nu mi-am pierdut timpul. Am întâlnit la domnul Vinteuil un savant bătrîn care-l cunoaște bine pe Maubant, și căruia acesta i-a explicat în cele mai mici amănunte cum compune un rol. E tot ce poate fi mai interesant. E un vecin al domnului Vinteuil, despre care nu știam nimic și e foarte amabil.“ „Nu numai domnul Vinteuil are vecini amabili“, exclamă mătușa Céline cu o voce pe care sfiala o făcea puternică și precugetarea nefirească, în timp ce-i arunca lui Swann ceea ce numea ea o privire cu tîlc. În același timp, mătușa Flora, care înțelesese că fraza aceasta reprezenta mulțumirea Célinei pentru vinul de Asti, îl privea și ea pe Swann cu un aer în care se îmbinau felicitarea și ironia, fie ca să sublinieze doar spiritul surorii sale, fie că-l invidia pe Swann că a inspirat-o, fie că nu se putea opri să-și bată joc de el, pentru că-l credea la strîmtoare. „Cred că am putea reuși să-l avem la masă,

continuă Flora ; cînd îl rogi să vorbească de Maubant sau de doamna Materna, povestește ore întregi fără să se oprească. „Trebuie să fie minunat, suspină bunicul, în mintea căruia natura, din păcate, uitase cu desăvîrșire să cuprindă și posibilitatea de a se interesa cu pasiune de cooperati-vele suedeze sau de felul cum își compunea Maubant rolurile, după cum uitase de asemenea să înzestreze mintea surorilor bunicii cu grăunțele de sare pe care tu însuți trebuie să-l adaugi, ca să găsești că o poveste din viața intimă a lui Molé sau a contelui de Paris are oarecare savoare. „Iată, zise Swann bunicului, ceea ce vreau să vă spun are mai multă legătură decît s-ar părea cu ceea ce mă întrebați, căci, în anumite privințe, lucrurile nu s-au prea schimbat. Reciteam azi-dimineață, în Saint-Simon, un lucru care v-ar fi amuzat. În volumul despre ambasada sa în Spania ; nu e unul din cele mai bune, nu e decît un jurnal, dar cel puțin ce jurnal admirabil scris, ceea ce înseamnă o primă deosebire față de jurnalele plicticoase pe care ne credem obligați să le citim dimineața și seara.“ „Nu sînt de părerea dumneavoastră, sînt zile în care citirea jurnalelor mi se pare foarte plăcută...“, îl întrerupse mătușa Flora, ca să-i arate că citise fraza din *Figaro* privitoare la tabloul de Corot al lui Swann. „Cînd vorbesc de lucruri sau de oameni care ne interesează !“ adăugă mătușa Céline. „Nu zic ba, răspunse Swann mirat. Ceea ce reproșez jurnalelor, este că ne obligă să dăm zilnic atenție unor lucruri neînsemnate, pe cîtă vreme nu citim decît de trei sau de patru ori în viață cărți ce cuprind lucruri esențiale. De vreme ce rupem cu înfrigurare, în fiecare dimineață, banda jurnalului, de bunăseamă că ar trebui să se schimbe rostul lucrurilor și să se pu-

blice în jurnal, știu eu... *Les... Pensées* de Pascal ! (desprinsese acest cuvînt cu un ton de emfază ironică, să nu aibă aerul pedant). Și tocmai în volumul cu muchea aurită pe care-l deschidem numai o dată la zece ani, adăugă el, manifestînd pentru lucrurile mondene acel dispreț pe care-l afectează anumiți oameni de lume, vom citi că regina Greciei s-a dus la Cannes sau că principesa de Léon a dat un bal costumat. Astfel proporția justă ar fi restabilită“. Dar regretînd că-și îngăduise să vorbească, fie chiar cu ușurință, de lucruri serioase : „Avem o conversație foarte frumoasă, spuse el ironic, nu știu de ce abordăm aceste «culmi»“ și, întorcîndu-se spre bunicul meu : „Saint-Simon povestește, deci, că Maulevrier avusese îndrăzneala să întindă mîna fiilor săi. Știți, e vorba de acel Maulevrier despre care se spune : «N-am văzut niciodată în acea sticlă groasă decît supărare, grosolănie și prostie».“ „Groase sau nu, cunosc sticle în care se află cu totul altceva“, spuse cu vioiciune Flora, care ținea și ea să-i mulțumească lui Swann, căci vinul de Asti era adresat amîndorura. Céline începu să ridă, Swann, încurcat, urmă : „Nu știu dacă era ignoranță sau vreo cursă — scrie Saint-Simon — vrînd să dea mîna copiilor mei. Mi-am dat seama la timp ca să-l împiedic.“ Bunicul se extazie de „ignoranță sau vreo cursă“, dar domnișoara Céline, căreia numele lui Saint-Simon, — un scriitor, — îi oprise anestezia completă a auzului, se indignă : „Cum ? Admirați asta ? Ei ! Dar e nos-tim de tot ! Dar ce vrea să zică asta ? Oare un om nu valorează tot atît cît altul ? Ce importanță are dacă e duce sau vizitiu, dacă e inteligent sau inimos ? Saint-Simon al dumneavoastră avea o manieră frumoasă de a-și crește copiii, dacă nu le

spunea să dea mîna cu toți oamenii de ispravă. Dar e îngrozitor, pur și simplu. Și îndrăzniți să citați asemenea lucru ?” Iar bunicul meu foarte mîhnit, dîndu-și seama, în fața acestei obstrucții, de imposibilitatea de a căuta să-l facă pe Swann să povestească întîmplările care l-ar fi amuzat, spunea încet mamei : „Adu-mi aminte de versul pe care l-am învățat de la tine și care mă ușurează în asemenea momente. Ah ! da : „*Seigneur, que des vertus vous nous faites haïr*¹ ! Ah ! cît adevăr cuprinde !”

Nu-mi desprindeam ochii de la mama, știam că atunci cînd ne vom așeza la masă nu mi se va permite să stau tot timpul cît va ține cina și, ca să nu-l supere pe tata, mama nu mă va lăsa să o sărut de mai multe ori în fața lumii, cum mi-ar fi îngăduit în odaia mea. Așa încît, îmi făgăduiam, în sufragerie, în timp ce va începe cina și voi simți cum se apropie ora, să fac dinainte, din această sărutare care va fi atît de scurtă și pe furis, tot ce aș fi putut face singur cu ea, să aleg cu privirea locul de pe obraz pe care îl voi săruta, să-mi pregătesc gîndurile pentru ca, grație acestui început mintal de sărutare, să pot consacra întreg minutul pe care mama mi-l va acorda, ca să simt obrazul ei lipit de buzele mele, întorcînd ca un pictor care, neputînd obține decît ședințe scurte de poză, își pregătește paleta făcîndu-și dinainte, din amintire, după notele lui, tot ceea ce, la rigoare, l-ar ajuta să se lipsească de prezența modelului. Dar iată că, înainte de-a fi sunat de cină, bunicul avu cruzimea inconștientă să spună : „Copilul are aerul obosit, ar trebui să urce să se culce. Astă-seară cinăm de altminteri

¹ *Doamne cîte virtuți ne faci să urim !* (fr.).

tîrziu.“-Iar tata, care nu respecta convențiile cu atîta scrupulozitate ca bunica și ca mama, spuse : „Da, du-te de te culcă“. M-am dus să o îmbrățișez pe mama, dar în clipa aceea răsună clopoțelul pentru cină. „Lasă, haide, las-o pe mama, v-ați spus și așa destul «noapte bună», manifestările astea sînt ridicole. Haide, du-te!“ Am fost nevoit să plec, fără împărtășania din urmă; a trebuit să urc fiecare treaptă a scării, așa cum spune expresia populară, „de nevoie“, suind împotriva înimii mele, care voia să se întoarcă lingă mama, pentru că, neîmbrățișîndu-mă, nu-i îngăduise să mă urmeze. Această scară urîcioasă, spre care mă îndreptam totdeauna atît de amărît, răspîndea un miros de vopsea care absorbise, fixase întru cîtva această mîhnire ciudată pe care o resimțem în fiecare seară și o făcea încă și mai cumplită pentru sensibilitatea mea, fiindcă, sub această formă olfactivă, capacitatea mea de înțelegere nu mai putea fi pusă la contribuție. Cînd dormi și nu percepi încă o durere cumplită de dinți, decît la fel cum simți atunci cînd te zbați de două sute de ori ca să scoți o fată din apă sau ca un vers de Molière pe care îl repeți fără încetare, e o mare ușurare să te trezești, și inteligența noastră să poată disocia ideea de durere de dinți de orice înfășurare eroică sau cadențată. Încercam contrariul acestei ușurări, cînd mîhnirea de-a urca în odaia mea mă cuprindea peste măsură de repede, aproape instantaneu, în același timp înșelătoare și bruscă, prin inhalația — cu mult mai toxică decît pătrunderea morală — a mirosului deosebit de vopsea al acestei scări. Ajungînd în odaia mea, trebuia să astup toate ieșirile, să închid obloanele, să-mi sap propriu-mi mormînt, desfăcînd plapomele, făcîndu-mi giulgiu din cămașa mea de noapte. Dar

Înainte de a mă înmormînta în patul de fier, care fusese adus în odaie pentru că vara mi-era prea cald sub perdelele de rips ale patului mare, am avut un moment de revoltă, am vrut să recurg la şiretlicul unui condamnat. Am scris mamei, rugînd-o fierbinte să urce pentru un lucru grav, pe care nu i-l puteam spune în scrisoarea mea. Mă temeam că Françoise, bucătăreasa mătuşei mele, avînd însărcinarea de a se ocupa de mine cînd eram la Combray, va refuza să ducă biletul. Mă temeam că, a face un comision mamei cînd era lume, i se va părea un lucru tot atît de imposibil cum i s-ar fi părut unui portar de teatru rugămîntea să înmîneze o scrisoare unui actor care era pe scenă. Françoise poseda, cu privire la lucrurile care se pot sau nu se pot face, un cod imperios, abundant, subtil şi intransigent asupra distincţiilor ce nu pot fi înţelese sau sînt de prisos (ceea ce-i dădea înfăţişarea acelor legi antice care, alături de prescripţiile sălbatice ca aceea de-a măcelări copiii de ţiţă, a interzis cu o gingăşie exagerată să se fiarbă iedul în laptele mamei sale sau să se mănince dintr-un animal nervul coapsei). Dacă l-am judeca după încăpăţînarea-i bruscă pe care o punea Françoise în a nu vrea să facă anumite comisioane pe care i le dădeam, codul acesta parcă ar fi prevăzut complexităţi sociale şi rafinamente mondene pe care nimic din jurul Françoisei şi din viaţa ei de servitoare de ţară nu i le-ar fi putut sugera ; şi erai obligat să-ţi spui că în ea zăcea un trecut francez foarte vechi, nobil şi prost înţeles, ca în acele oraşe industriale, în care vechi palate stau mărturie că acolo a fost odinioară o viaţă de Curte, şi în care lucrătorii unei uzine de produse chimice lucrează înconjuraţi de sculpturi gingaşe care înfăţişează minunea

Sfintului Teofil sau pe cei patru fii ai lui Aymon. În acest caz deosebit, articolul din cod din pricina căruia era puțin probabil ca, în afară de caz de incendiu, Françoise să o deranjeze pe mama în prezența domnului Swann pentru un personaj atât de neînsemnat ca mine, exprima numai respectul pe care-l manifesta nu numai față de părinți, — ca pentru morți, preoți și regi, — dar și față de străinul căruia i se oferă ospitalitate, respect care poate m-ar fi emoționat într-o carte, dar care mă înciuda totdeauna în gura ei, din pricina tonului grav și înduioșat cu care vorbea, și mai ales astă-seară, când caracterul sacru pe care-l atribuia cinei avea drept urmare faptul că va refuza să-i tulbure ceremonia. Ca să pun însă un sorț de izbândă de partea mea, n-am șovăit să mint și să-i spun că nu voisem să-i scriu mamei, dar că mama despărțindu-ne, îmi recomandase să nu uit să-i trimit un răspuns în legătură cu un lucru pe care mă rugase să-l caut; și că ar fi, desigur, foarte supărată, dacă nu i s-ar înmîna acest răspuns. Gîndesc că Françoise nu m-a crezut, căci, asemenea oamenilor primitivi ale căror simțuri erau mai puternice decît ale noastre, deosebea numaidecît după semne pe care noi nu le putem pătrunde, orice adevăr pe care voiam să i-l ascundem; se uită cinci minute la plic, ca și cum cercetarea hîrtiei și aspectul scrisului aveau s-o informeze asupra naturii conținutului sau îi vor spune la ce articol din codul ei urma să se refere. Ieși în cele din urmă cu un aer resemnat care părea că înseamnă: „Ce nenorocire pentru părinți să aibă asemenea copil!“ Se întoarce după un moment să-mi spună că au ajuns de-abia la înghețată și-i era cu neputință feciorului să înmîneze scrisoarea acum, în fața lumii; cînd se va servi

Însă apa de clătît gura, va găsi mijlocul să o strecoare mamei. Neliniștea mea scăzu numaidecît ; acum nu mai era ca adineauri, cînd mă despărțisem de mama pînă mîine, de vreme ce biletul meu, care o va supăra fără îndoială (și încă de două ori, căci acest șiretlic mă va face ridicol și în ochii lui Swann), mă va face să intru, cel puțin nevăzut și încîntat, în aceeași odaie în care era și ea, și-i va vorbi de mine la ureche ; de vreme ce sufrageria aceasta interzisă, dușmănoasă, în care, încă acum o clipă, chiar înghețata — zgrunțuroasă și nu prea dulce — și apa de clătît gura mi se păreau că ascund plăceri vătămătoare și triste ca moartea, pentru că mama le gusta departe de mine, se deschidea în față-mi și, asemenea unui fruct pîrguit care-și sparge învelișul, avea să țîșnească, să proiecteze atenția mamei pînă în inima mea îmbătată, în timp ce-mi va citi rîndurile. Acum nimic nu mă mai despărțea de ea ; stavilele căzuseră, un fir gingaș ne unea. Și apoi, asta nu era totul ; mama avea să vină, fără îndoială !

Credeam că Swann n-ar fi luat în serios neliniștea pe care o încercasem, dacă ar fi citit scrisoarea mea și i-ar fi ghicit rostul ; ori, dimpotrivă, după cum am aflat mai tîrziu, o neliniște asemănătoare a alcătuit chinul multor ani din viața lui și poate nimeni mai bine ca el nu m-ar fi putut înțelege ; dragostea l-a făcut să cunoască acea neliniște cînd simți că ființa pe care o iubești petrece undeva unde tu nu ești, unde nu poți să o ajungi, dragostea, căreia neliniștea îi este întrucitva predestinată, prin care va fi acaparată, specializată ; cînd însă, ca în cazul meu, neliniștea ne-a cuprins înainte ca dragostea să fi apărut în viața noastră, ea flutură nedeslușită și liberă, în așteptarea amorului, fără destinația

precisă, astăzi în slujba unui sentiment, mâine în al altuia, cînd dragoste filială, cînd prietenie pentru un camarad. Și Swann cunoscuse, cu siguranță, bucuria cu care mi-am făcut prima ucenicie, cînd Françoise se întoarse să-mi spună că scrisoarea mea va fi înmînată, acea bucurie înșelătoare pe care ne-o dă un prieten, o rudă a femeii pe care o iubim, cînd, ajungînd la hotelul sau la teatrul unde ea se află, la un bal, la o petrecere sau la o premieră unde o va regăsi, prietenul ne zărește rătăcind pe afară, așteptînd cu deznădejde vreo ocazie să intrăm în legătură cu ea. Ne recunoaște, se apropie de noi, în mod intim, ne întreabă ce facem acolo. Și cum născocim răspunsul că avem de spus ceva urgent rudei sau prietenei sale, ne încredințează că nimic nu e mai simplu, ne face să intrăm în vestibul și ne făgăduiește să ne-o trimeată în mai puțin de cinci minute. Cît de mult ținem — așa cum țineam în acest moment la Françoise — la mijlocitorul cu gînd bun care, cu un cuvînt, ne face suportabilă, omenească și aproape prielnică petrecerea de neînțeles, infernală, în mijlocul căreia credem că virtuți vrăjmașe, perverse și desfătătoare o tirăsc departe pe aceea pe care o iubim, făcînd-o să-și rîdă de noi. Dacă ar fi să judecăm după ruda care ne-a acostat și care este și ea unul din inițiații tainelor cumplite, ceilalți invitați ai petrecerii nu trebuie să aibă nimic demonic în ei. Iată că, printr-o spărtură neașteptată, pătrundem în orele neaccesibile și chinuitoare în care ea avea să guste plăceri necunoscute ; iată că ni-l reprezentăm, îl posedăm, intervenim în el, aproape l-am creat, unul din momentele a cărui succesiune ar fi alcătuit un moment tot atît de real ca și celelalte, poate chiar mai important pentru noi, pentru că

amanta noastră este și mai unită cu ei : momentul în care i se va spune că sîntem acolo, jos. Și fără îndoială, celelalte momente ale petrecerii nu trebuie să fie de o esență prea deosebită de acesta, nu trebuie să cuprindă altceva mai desfătător și care să ne facă să suferim, de vreme ce prietenul binevoitor ne-a spus : „Dar va fi încîntată să co-boare ! Îi va face mai multă plăcere să stea de vorbă cu dumneavoastră, decît să se plîctisească acolo !” Din păcate Swann avea experiența acestor momente, bunele intenții ale unui terț n-au nici o putere asupra unei femei care se supără cînd se simte urmărită, fie chiar la o petrecere, de cineva pe care nu-l iubește. Adesea prietenul co-boară singur.

Mama nu veni și, fără să-mi cruțe amorul propriu (pentru ca povestea căutării obiectului, al cărei rezultat m-ar fi rugat să i-l comunic, să nu fie dezmințită), îmi trimise prin Françoise cuvintele : „Nu e nici un răspuns” pe care de atunci le-am auzit atît de des din gura portarilor „*palace*”-urilor sau a lacheilor din tripouri, transmițîndu-le vreunei biete fete, care se miră : „Cum, n-a spus nimic, dar e cu neputință ! Ați înmînat, desigur, scrisoarea mea. Bine, o să mai aștept.” Și — după cum fata îngîină invariabil că n-are nevoie de becul suplimentar pe care portarul vrea să-l aprindă pentru ea, și rămîne locului, ascultînd numai rarele cuvinte despre timp schimbate între portar și un comisionar pe care, dîndu-și seama cît e ceasul, acela îl trimite pe neașteptate să răcească la gheață băutura vreunui client, — după ce refuzam aferat Françoisei să-mi facă o tisană sau să rămîină cu mine, o lăsam să se întoarcă la bucătărie, mă culcam și închideam ochii, încercînd să n-aud vocea părinților mei,

care luau cafeaua în grădină. Dar, după câteva secunde, simţeam că scriind acest bilet mamei, apropiindu-mă, cu riscul de-a o supăra, atât de mult de ea, încît crezusem că ating momentul s-o revăd, pusesem capăt posibilităţii de-a adormi fără să o fi revăzut, şi bătaile inimii mele deveneau mai dureroase din minut în minut, pentru că-mi sporeau tulburarea, îndemnîndu-mă la o linişte care însemna acceptarea nefericirii mele. Deodată neliniştea dispăru, mă cuprinse o fericire ca atunci cînd o doctorie puternică începe să-şi facă efectul şi ne ia durerea; luasem hotărîrea să nu mai încerc să adorm fără să o fi revăzut pe mama, să o sărut, orice s-ar întîmpla, deşi aveam siguranţa că voi rămîne apoi mult timp certat cu ea, cînd va urca să se culce. Calmul care rezulta din neliniştea mea potolită mă transpunea într-o stare de euforie extraordinară, ca şi aşteptarea, setea şi teama de primejdie. Am deschis fereastra fără să fac zgomot şi m-am așezat la picioarele patului; nu făceam aproape nici o mişcare, ca să nu fiu auzit de cei de jos. Afară, lucrurile păreau şi ele înţepenite într-o încordare mută ca să nu tulbure clarul de lună, care, îndoind sau îndepărtînd fiecare obiect prin extinderea în faţa lui a refluxului său, mai dens şi mai concret decît el însuşi, subţia-se şi mărise în acelaşi timp peisajul ca un plan, pînă atunci înfăşurat, care se desfăşoară. Tot ce simţea nevoie să se mişte, vreun frunziş de castan, se mişca. Dar freamătul său mărunţ, total, executat pînă la cele mai mici nuanţe şi cu ultima gingăşie, nu tulbura restul peisajului, nu se contopea cu el, era mărginit. Expuse peste acea tăcere care nu le absorbea, zgomotele cele mai îndepărtate, acelea care aveau să se ivească din grădinile situate la celălalt capăt al oraşului, se percepeau amănunţit,

atît de desăvîrșit parcă ar fi datorat acest efect de depărtare numai pianissimului lor, ca acele motive în surdină atît de bine executate de orchestra Conservatorului din care, deși nu pierzi o notă, îți vine totuși a crede că le auzi departe de sala de concert și că toți vechii abonați, — ca și surorile bunicii cînd Swann le dăduse locurile lui, — își încordau urechea, ca și cum ar fi ascultat mersul îndepărtat al unei oștiri în marș, care încă n-ar fi cotit după *rue de Tréville*.

Știam că situația în care mă puneam era dintre acelea care puteau să aibă pentru mine, din partea părinților mei, urmările cele mai grave, într-adevăr cu mult mai grave decît le-ar fi putut bănuî un străin, dintre acelea pe care ai fi crezut că le-ar putea produce numai greșeli cu adevărat rușinoase. Dar în educația care mi se dădea, ordinea greșelilor nu era aceeași ca în educația celorlalți copii, și fusesem obișnuit să pun în fruntea tuturor (pentru că, fără îndoială, nu erau altele de care ar fi trebuit să fiu ferit mai cu grijă), greșelile despre care-mi dau seama acum că însușirea lor comună este că le făptuiești cedînd unor impulsii nervoase. Dar atunci nu se rostea acest cuvînt, nu se declara această origină care ar fi putut să mă facă să cred că eram scuzabil cînd le săvîrșeam, sau poate chiar incapabil să le rezist. Le recunoșteam însă după neliniștea care le preceda, cît și după strășnicia pedepsei care le urma ; și știam că aceea pe care o făptuisem era din aceeași familie cu altele, pentru care fusesem pedepsit cu strășnicie, deși peste măsură mai gravă. Cînd voi ieși în calea mamei, în clipa în care va urca să se culce, și ea va vedea că am stat treaz ca să-i spun încă o dată „noapte bună“ pe coridor, desigur că n-o să mă mai țină acasă, ci o să mă interneze a doua

zi într-un colegiu. Fie ! chiar dacă ar fi trebuit să mă arunc pe fereastră peste cinci minute, încă preferam soluția asta. Aveam nevoie acum de mama, să-i spun „noapte bună“, înaintasem prea departe pe calea care ducea la realizarea acestei dorinți, ca să mă mai pot întoarce din drum.

Am auzit pașii părinților mei care-l însoțeau pe Swann ; și când clopoțelul de la poartă îmi dădu de veste că tocmai plecase, m-am dus la fereastră. Mama îl întreba pe tata dacă găsisese langusta bună și dacă domnul Swann mai luase din înghețata de cafea cu fisticuri.

— Am găsit-o fadă, spuse mama ; cred că altădată va trebui să încercăm altă aromă.

— Nu pot să spun cât îl găsesc de schimbat pe Swann, spuse mătușa mea, e atît de îmbătrînit !

Mătușa era atît de obișnuită să vadă în Swann mereu același adolescent, încît se mira că-l găsește pe neașteptate mai puțin tînăr decît vîrsta pe care continua să i-o atribuie. De altfel, părinții mei începeau să-i descopere acea bătrînețe anormală, excesivă, rușinoasă și meritată a holteilor, a tuturor celor pentru care ziua de astăzi ce o trăiesc fără urmare este parcă mai lungă decît pentru ceilalți, fiindcă e goală pentru ei, și clipele ce o formează se adună încă de dimineată, fără să fie împărțite mai tîrziu între copii.

— Cred că are multe necazuri cu ticăloasa de nevastă-sa, care trăiește în văzul tuturor la Combray cu un oarecare domn de Charlus. A ajuns batjocura orașului !

Mama observă că de cîtva timp el avea totuși aerul mai puțin trist.

— Face mai rar acel gest asemănător cu al tatălui său, de a-și șterge ochii și de a-și trece mîna

pe frunte. Cred că în fond, nu mai ține la femeia aia.

— Firește că nu mai ține la ea, răspunse bunicul. Am primit mai de mult o scrisoare de la el în legătură cu acest subiect, căreia nu m-am grăbit să mă conformez, și care nu lăsa nici o îndoială asupra sentimentelor sale în ce privește cel puțin dragostea pentru soția sa. Vedeți, nici nu i-ați mulțumit pentru vinul de Asti, adăugă bunicul, întorcându-se spre cumnatele lui.

— Cum nu i-am mulțumit ? Între noi fie vorba, cred că am întors-o chiar destul de subțire, răspunse mătușa Flora.

— Da, ai potrivit-o foarte bine ; te-am admirat, spuse mătușa Céline.

— Și tu ai fost foarte bine.

— Da, eram foarte mândră de fraza mea cu vecinii amabili.

— Cum se poate, asta numiți voi a mulțumi ! exclamă bunicul. Am auzit foarte bine, dar să mă la dracul dacă am înțeles că se adresa lui Swann. Puteți fi sigure că n-a înțeles nimic.

— Nicidecum, Swann nu e prost, sînt sigură că a apreciat. Nu puteam totuși să-i înșir numărul sticlelor și prețul vinului !

Tata și mama rămaseră singuri și se așezară o clipă ; tata spuse în urmă :

— Dacă vrei, o să urcăm să ne culcăm.

— Dacă vrei, dragul meu, deși nu mi-e deloc somn ; cred că nu această înghețată de cafea atît de searbădă a reușit să mă țină trează ; dar zăresc lumină la bucătărie și cum biata Françoise m-a așteptat, mă duc să o rog să-mi desfacă corsajul, în timp ce te vei dezbrăca.

Mama deschise ușa cu zăbrele a vestibulului care dădea pe scară. În curînd, am auzit-o urcînd ca să

închidă fereastra. M-am dus fără să fac zgomot în coridor ; inima-mi bătea atât de tare, încît înaintam cu greu, dar cel puțin nu mai bătea de neliniște, ci de spaimă și bucurie. Am văzut, în josul scării, lumina proiectată de lumînarea mamei. În urmă, am văzut-o chiar pe ea ; m-am avîntat. În prima clipă, mă privi mirată, neînțelegînd ce se întîmplase. Apoi chipul ei luă o expresie de minie, și nu-mi spuse niciun cuvînt ; e adevărat că pentru lucruri cu mult mai mărunte ca acesta nu mi se mai vorbea mai multe zile. Dacă mama mi-ar fi spus un singur cuvînt, ar fi însemnat că urma să mi se vorbească din nou și, de altminteri, poate că lucrul acesta mi s-ar fi părut încă și mai îngrozitor, semn că, în fața pedepsei grele ce mi se pregătea, tăcerea, supărarea, ar fi fost copilărești. Un cuvînt din parte-i ar fi însemnat liniștea cu care răspunzi unui servitor cînd te hotărăști să-l concediezi ; sărutarea pe care o dai unui fiu, pe care-l trimiți să se înroleze în armată, și pe care i-ai refuzat-o dacă te-ai fi decis să te mulțumești să-i porți supărare două zile. Dar ea îl auzi pe tata care urca din odaia de toaletă unde se dusesese să se dezbrace și, ca să evite scena pe care acesta mi-ar fi făcut-o, îmi spuse cu vocea întretăiată de minie :

— Fugi, fugi, cel puțin să nu te vadă tatăl tău cum aștepți astfel ca un nebun ! Dar repetam îngrozit :

— Vino să-mi spui „noapte bună“ ; văzînd că lumina lumînării tatii se ridica acum pe perete, dar folosindu-mă și de apropierea lui ca de un mijloc de șantaj, nădăjduiam că mama, vrînd să evite ca nu cumva tata să mă găsească încă aici dacă ar continua să mă refuze, îmi va spune : „Întoarce-te în odaia ta, voi veni“. Era prea tîrziu, tata era în fața noastră. Fără să vreau, am mur-

murat aceste cuvinte pe care nimeni nu le auzi ; „Sînt pierdut !“

Lucrurile nu s-au petrecut astfel. Tata îmi refuza mereu învoirile care-mi fuseseră îngăduite prin pactele mai largi acordate de mama și de bunica, pentru că nu-i păsa de „principii“ și la el nu exista vreun „drept al ginților“. Pentru un motiv cu totul întîmplător sau chiar fără motiv, îmi suprima în ultimul moment cutare plimbare atît de obișnuită, atît de consacrată, de care nu puteam fi lipsit fără sperjur, sau cum făcuse în seara asta, cu mult înainte de ora obișnuită, îmi spunea : „Haide, du-te la culcare, fără explicații !“ Cum însă n-avea principii (în înțelesul bunicii), nu era propriu-zis nici intransigent. Mă privi o clipă cu un aer mirat și supărat, apoi îndată ce mama îi explică în cîteva cuvinte încîlcite ce se întîmplase, îi spuse :

— Atunci du-te cu el, de vreme ce tocmai spuneai că nu-ți vine să dormi, stai puțin în odaia lui, n-am nevoie de nimic.

— Dar, dragul meu, răspunse sfloasă mama, faptul că mi-e somn sau nu, nu schimbă întru nimic lucrurile, nu putem obișnui copilul.

— Dar nu e vorba să-l obișnuim, spuse tata, dînd din umeri, vezi bine că micuțul e necăjit, copilul are aerul dezolat ; haide, doar nu sîntem călîi ! Și dacă o să-l îmbolnăvești, ce ai să câștigi ? De vreme ce sînt două paturi în odaia lui, spune-i Françoisei să-ți pregătească patul cel mare și culcă-te noaptea asta la el în odaie. Haide, noapte bună, eu, care nu sînt atît de nervos ca voi, mă duc să mă culc !

Nu puteai să-i mulțumești tatii ; l-ai fi plictisit prin ceea ce numea el mofturi. Am stat fără să îndrăznesc să fac vreo mișcare ; tata era încă în fața noastră, înalt, în halat de noapte alb, sub

cașmirul de India violet și roz pe care-l înnodea în jurul capului de cînd avea nevralgii, cu gestul lui Avraam din gravura lui Benozzo Gozzoli¹ pe care mi-o dăduse Swann, spunîndu-i Sarei că trebuie să renunțe la Isac. Sînt mulți ani de atunci. Zidul scării pe care am văzut reflectîndu-se lumînarea tatii nu mai există de multă vreme. În mine, de asemenea, au fost distruse multe lucruri care credeam că vor dura totdeauna și altele noi le-au luat locul, dînd naștere unor supărări și unor bucurii noi, pe care n-aș fi putut să le prevăd atunci, după cum și cele vechi au ajuns greu de înțeles. De asemenea, e mult de cînd tata a încetat de a fi în stare să-i mai spună mamei : „Du-te cu micuțul“. Posibilitatea unor asemenea clipe nu va renaște niciodată pentru mine. Dar de la un timp înapoi, dacă ascult, încep să percep foarte deslușit suspinelile pe care am avut puterea să le rețin în fața tatii și care n-au izbucnit decît cînd m-am regăsit singur cu mama. În realitate, n-au încetat niciodată ; și le aud din nou, tocmai pentru că viața tace acum și mai mult în jurul meu, ca acele clopote de mănăstiri pe care zgomotul orașului le acoperă atît de bine în timpul zilei, încît ai crede că s-au oprit, dar care încep să sune iarăși în tăcerea serii.

Mama petrecu noaptea aceea în odaia mea ; în clipa în care săvîrșeam o greșeală atît de mare, încît credeam că voi fi obligat să plec de acasă, părinții îmi acordau mai mult decît aș fi obținut vreodată de la ei, ca răsplată pentru o faptă frumoasă. Chiar în clipa în care se manifesta prin această iertare, purtarea tatii față de mine păstra acea nuanță

¹ Pictor italian care a trăit între anii 1420—1497, remarcabil colorist, autor al unor gravuri și fresce cu caracter religios.

de arbitrar și de dar nemeritat care o caracteriza și care se datora faptului că, îndeobște, era mai de grabă rezultatul unor conveniențe întâmplătoare decît al unui plan precugetat. Poate chiar că ceea ce numeam strășnicia lui cînd mă trimitea la culcare, merita mai puțin acest calificativ decît aceea a mamei sau a bunicii, căci firea lui, în anumite privințe mai diferită de a mea decît era a lor, pe semne că nu ghicise pînă acum cît eram de nenorocit în toate serile, ceea ce mama și bunica știau prea bine ; dar ele mă iubeau mult prea mult ca să nu consimtă să-mi cruțe suferința, voiau să mă învețe să o stăpînesc, ca să-mi reduc sensibilitatea nervoasă și să-mi întăresc voința. Iar tata, a cărui dragoste pentru mine era de altă esență, nu știu dacă ar fi avut acest curaj ; de data asta însă, cînd își dăduse seama că eram mîhnit, spusese mamei : „Du-te de-l consolează“. Mama rămase noaptea aceea în odaia mea și, ca și cum n-ar fi vrut să strice cu nici o remușcare aceste ore atît de diferite de ceea ce avusesem dreptul să nădăjduiesc, cînd Françoise înțelegînd că se petrece ceva extraordinar văzînd-o pe mama lîngă mine, ținîndu-mă de mînă și lăsîndu-mă să plîng fără să mă certe, o întrebă :

— Doamnă, dar ce are domnul de plînge ? mama îi răspunse :

— Nici el nu știe, Françoise, e nervos ; pregătește-mi repede patul cel mare și du-te de te culcă.

Astfel, pentru întîia oară, tristețea mea nu mai era considerată ca o greșeală care trebuia pedepsită, ci ca o suferință involuntară, recunoscută oficial, ca o stare nervoasă de care nu eram răspunzător ; încercam ușurarea că nu mai trebuia să mă complic cu scrupule în amărăciunea lacrimilor

mele, puteam să plîng fără să păcătuiesc. Nu eram mai puțin mîndru față de Françoise de această întorsătură a lucrurilor omenеști, care, o oră după ce mama refuzase să urce în odaia mea și-mi răspunsese cu dispreț că ar trebui să dorm, mă ridică la demnitatea de om mare și mă făcea să ajung pe neașteptate la un soi de pubertate a mîhnirii, a emancipării lacrimilor. Ar fi trebuit să fiu fericit ; dar nu eram. Mi se părea că mama îmi făcuse o primă concesie care trebuia să o doară, căci era din parte-i o primă abdicare în fața idealului pe care-l făurise pentru mine, și, pentru înția oară, ea care era atît de curajoasă, se mărturisea învinsă. Aveam impresia că repurtasem o victorie împotriva ei, *că așa cum boala, necazurile sau vîrsta ar fi putut să-i slăbească voința, reușisem să-i înduplec judecata și că scara asta care deschidea o eră nouă va rămîne ca o dată tristă. Dacă aș fi îndrăznit, i-aș fi spus acum mamei : „Nu, nu vreau, nu te culca aici !“ dar cunoșteam înțelepciunea practică, realistă, cum s-ar spune astăzi, care tempera în ea firea idealistă pînă la înfocare a bunicii, și știam că, acum cînd răul era săvîrșit, ar prefera să mă lase cel puțin să gust plăcerea odihnitoare și să nu-l deranjeze pe tata. Desigur, fața frumoasă a mamei strălucea încă de tinerețe în seara aceea în care-mi mîngîia cu atîta gingășie mîinile și încerca să-mi potolească lacrimile ; dar mi se părea că tocmai asta n-ar fi trebuit să se întîmple, minia ei ar fi fost mai puțin întristătoare pentru mine decît această gingășie nouă pe care n-o cunoscuse copilăria mea ; mi se părea că însemnasem cu o mînă nelegiuită și tainică în sufletul ei, o primă zbîrcitură, și făcusem să răsară în ea primul fir de păr alb. Acest gînd îmi înțepi plînsul și atunci am văzut-o pe mama, care cu mine nu se

lăsa niciodată furată de vreo îndușoare, cuprinsă pe neașteptate de îndușoarea mea, încercînd să-și stăpînească nevoia de a plînge. Cum simți că-mi dădusem seama de acest lucru, îmi spuse rîzînd :

— Ia te uită, odorul meu, prostuțul meu care vrea ca mama să devină tot atît de prostuță ca și el, dacă nu va conțeni. Haide, de vreme ce nu ți-e somn și nici mamei nu-i este, să nu ne enervăm, să facem ceva, să luăm vreo carte de-a ta.

N-aveam însă niciuna la îndemînă.

— Ți-ar displace dacă aș despacheta acum cărțile pe care bunica vrea să ți le dea de ziua ta ? Gîndește-te bine : n-ai să fii dezamăgit dacă nu ți s-o da nimic poimîine ?

Dimpotrivă, eram încîntat, și mama se duse să aducă un pachet de cărți din care n-am putut ghici, sub hîrtia care le învelea, decît dimensiunea scurtă și largă, dar care, sub acest prim aspect, totuși sumar și învîluit, eclipsau cutia cu culori de Anul Nou și gîndacii de mătase din anul trecut. Era *La mare au diable, François le Champi, La Petite Fadette și Les Maîtres sonneurs*¹. Am aflat atunci că bunica alesese mai întîi poeziile lui Musset, un volum de Rousseau și *Indiana* ; căci dacă era de părere că lecturile nefolositoare sînt tot atît de ne-sănătoase ca și bomboanele și prăjiturile, nu credea că marile inspirații de geniu ar fi avut asupra minții chiar a unui copil o influență mai primejdioasă și mai puțin înviorătoare decît viața în aer liber și vîntul din largul mării asupra trupului acestuia. Dar cum tata o tratase aproape de ne-bună, aflînd ce cărți voia să-mi dea, se dusesese din nou la Jouy-le-Vicomte, la librar, ca nu cumva să

¹ Balta dracului, Micuța Fadette, Maeștrii cimpoieri, romane ale scriitoarei George Sand.

risc să n-am cadoul meu (era o zi arzătoare și se întorsese atât de suferindă, încît medicul îi spusese mamei să n-o mai lăsăm să se obosească astfel), și se năpustise asupra celor patru romane cu subiect rural ale lui George Sand.

— Draga mea, spunea ea mamei, nu m-aș putea hotărî să-i dau copilului ceva prost scris.

În realitate, nu se resemna niciodată să cumpere vreun lucru din care nu s-ar fi putut trage vreun profit intelectual, și mai ales acela pe care ni-l procură lucrurile frumoase, învățîndu-ne astfel să căutăm plăcerea altundeva decît în satisfacțiile bunăstării și ale vanității. Chiar cînd era obligată să facă cuiva vreun dar, zis folositor, cînd avea să dăruiască vreun fotoliu, tacîmuri, un baston, le căuta „antice“, ca și cum lungă lor desuetudine, ștergîndu-le caracterul de utilitate, ele păreau mai degrabă dispuse să ne povestească viața oamenilor de altădată, decît să slujească nevoilor noastre. I-ar fi plăcut să am în odaia mea fotografiile monumentelor sau ale peisajelor celor mai frumoase. Dar în clipa cînd voia să le cumpere, deși lucrul pe care îl înfățișa avea o valoare estetică, găsea că vulgaritatea, utilitatea își reluau prea repede locul în modul lor mecanic de reprezentare, fotografia. Încea să recurgă la șiretlicuri și cel puțin să reducă, să înlocuiască în bună parte tot prin artă, dacă nu să elimine în întregime banalitatea comercială, să-i introducă, cum s-ar spune, mai multe „densități“ artistice; îl întreba pe Swann dacă în locul fotografiilor catedralei din Chartres, ale jocurilor de apă din Saint Cloud, ale Vezuviului, vreun pictor mare nu le reprezentase, și prefera să-mi dea reproducerile catedralei din Chartres de Corot, palele jocurilor de apă din Saint Cloud de Hubert Robert și a Vezuviului de Turner, ceea

ce însemna o treaptă a artei în plus. Dar dacă fotograful fusese înlăturat de la reprezentarea capodoperei sau a naturii și înlocuit cu un mare artist, acesta își relua drepturile ca să reproducă chiar această interpretare. Ajungînd la scadența vulgarității, bunica încerca să o mai întîrzie încă. Îl întreba pe Swann dacă lucrarea nu fusese gravată, preferînd, cînd era cu putință, gravurile vechi și cu un interes ce le depășea, de pildă acelea care înfățișau o capodoperă într-o stare în care n-o mai putem vedea astăzi (ca gravura *Cinei* lui Leonardo, înainte să se fi degradat, de Morgan). Trebuia să spun că rezultatele acestui fel de-a înțelege arta de-a face cuiva un dar, n-au fost totdeauna prea strălucite. Ideea pe care mi-am făcut-o despre Veneția, după un desen de Tițian, care se presupune că are ca fond laguna, era, desigur, mai puțin exactă decît aceea pe care mi-ar fi dat-o niște simple fotografii. Cînd mătușa voia să facă rechizitoriu împotriva bunicil, nu mai prididea numărînd fotoliile oferite de ea unor tineri logodnici sau unor soți bătrîni, care la prima încercare de-a se servi de ele, se năruiseră sub greutatea unuia din destinatarii lor. Dar bunica ar fi crezut că e meschin să se ocupe prea mult de soliditatea unei mobile în care se deosebea uneori o înfloritură, un surîs, alteori o închipuire frumoasă a trecutului. Chiar ceea ce corespundea la aceste mobile unei nevoi, într-un chip cu care nu mai sîntem obișnuiți, o fermeca, întocmai ca vechile feluri de vorbire în care vedeam o metaforă, tocită în limbajul nostru modern, din pricina unei întrebuintări excesive. Ori, tocmai romanele rurale ale lui George Sand, pe care mi le dădea de ziua mea, erau, ca mobilele vechi, pline de expresii căzute în desuetudine și împodobite cu imagini cum nu

se mai găsesc decît la țară. Și bunica le cumpărase preferîndu-le altora, așa cum ar fi închiriat mai bucurios o proprietate în care ar fi existat vreun porumbar gotic sau vreunul din acele lucruri vechi care exercită o influență fericită asupra minții, dîndu-i nostalgia unei călătorii imposibile în timp.

Mama se așeză lingă patul meu ; luase *François le Champi* a cărui copertă roșiatică și titlu greu de înțeles aveau pentru mine o personalitate distinctă și o atracție misterioasă. Nu citisem niciodată romane adevărate. Auzisem spunîndu-se că George Sand era tipul romancierului, ceea ce mă îndemna să-mi închipuiesc în *François le Champi* ceva ce nu se poate defini și desfătător. Procedeele narrațiunii menite să stîrnească curiozitatea sau înduioșarea, anumite feluri de-a spune care trezesc neliniștea sau melancolia, și pe care un cititor cît de cît învățat le recunoaște ca fiind comune multor romane, mi se păreau simple, mie, care consideram o carte nouă nu ca un lucru avînd mulți semeni, ci ca o ființă unică, avînd numai în sine rațiunea de a fi, o emanație tulburătoare a esenței deosebite a lui *François le Champi*. În aceste întîmplări atît de obișnuite, în aceste lucruri atît de comune, în aceste cuvinte atît de curente, simțeam un fel de intonație, o accentuare stranie. Acțiunea începea ; mi se păru cu atît mai întunecată cu cît în vremea aceea, cînd citeam, visam adesea preț de mai multe pagini, la cu totul altceva. Și lacunelor pe care această neatenție le crea în povestire, li se adăuga faptul că mama, cînd îmi citea cu voce tare, sărca toate scenele de dragoste. Așa încît, toate schimbările ciudate care se ivesc în atitudinea respectivă a morăriței și a copilului, și care nu-și găsesc talmăcirea decît în progresele unei iubiri ce se în-

firipa, mi se păreau o taină adîncă despre care-mi închipuiam lesne că izvorul lor trebuia să fie în acest nume necunoscut și atît de gingaș, „Champi“, care dădea copilului ce-l purta, fără să știu de ce, culoarea lui vie, îmbujorată și fermecătoare. Mama, îndeobște cititoare infidelă, era în schimb, pentru cărțile în care găsea accentul unui sentiment real, o cititoare minunată, prin respectul și prin simplitatea interpretării, frumusețea și gingășia vocii. Chiar în viața de toate zilele, cînd înduioșarea sau admirația îi erau trezite ca atare de ființe și nu de opere de artă, era emoționant să vezi cu ce diferență îndepărta din voce, din gest, din vorbă, cutare izbucnire de veselie care ar fi putut să întristeze acea mamă ce pierduse cîndva un copil, cutare amintire a unei sărbători, a unei aniversări, care ar fi făcut pe un bătrîn să se gîndească la vîrsta lui, sau cutare expresie de gospodină, care ar fi putut să pară plicticoasă acestui tînăr savant, cînd citea proza lui George Sand, care respiră totdeauna acea bunătate, acea distincție morală pe care mama o învățase de la bunica să le considere superioare oricărui lucru în viață, și pe care, deabia mult mai tîrziu, aveam să o deprind, să nu le considere deopotrivă superioare celor ce se găsesc în cărți, grijulie să-și alunge din voce orice meschinărie, orice afectare care ar fi putut împiedica primirea fluxului puternic, ea dădea toată duioșia firească, toată gingășia amplă pe care o cereau, acestor fraze care parcă erau scrise pentru vocea ei și care, cum s-ar spune, erau cuprinse în întregime în registrul sensibilității sale. Cînd le ataca, găsea tonul necesar, accentul călduros care le precedase și le dictase, pe care cuvintele însă nu-l indică; grație lui, îndulcea în trecere orice asprime provocată de timpul verbelor, dădea im-

perfectului și trecutului definit gingășia care se află în bunătate și melancolia ce o găsim în duioșie, îndruma fraza care se sfârșea spre aceea care avea să înceapă, grăbind ici, încetinind colo mersul silabelor ca să le facă să intre, deși numărul lor era diferit, într-un ritm uniform, și insufla acestei proze atât de comune un soi de viață sentimentală și continuă.

Remușcările mele se potoliseră, mă lăsam cuprins de blindețea acestei nopți în care o aveam pe mama lângă mine. Știam că asemenea nopți nu putea să se mai întoarcă ; că dorința mea ce mai fierbinte de-a o reține pe mama în odaia mea, în timpul acestor ore nocturne, era prea potrivnică nevoilor vieții și dorinței tuturor, pentru ca împlinirea care i se îngăduise astă-seară să fi fost altfel decât nefirească și excepțională. Mîine spaima mea se va redeștepta și mama nu va mai fi lângă mine. Dar cînd spaima mi se potolea, nu-mi mai dădeam seama de ea ; iar seara de mîine era încă îndepărtată ; îmi spuneam că voi avea timpul să chibzuiesc, deși acest răstimp nu-mi putea aduce nici o putere mai mult, că era vorba de lucruri care nu atîrnau de voința mea și pe care numai intervalul care le despărțea de mine le făcea să apară mai evitabile.

Astfel, multă vreme, cînd, trezindu-mă noaptea, îmi aduceam aminte de Combray, revedeam totdeauna numai această latură luminoasă care ieșea în relief din bezna nedeslușită, ca acelea pe care le luminează și le secționează vreun foc bengal sau vreo proiecție electrică, într-o clădire, din care celelalte părți rămîn cufundate în întuneric : la baza

acestei laturi destul de largi, salonașul, sufrageria, frîntura din aleea întunecoasă de unde se va ivi domnul Swann, autorul inconștient al tristeților mele, vestibulul prin care mă îndreptam spre cea dintîi treaptă a scării, atît de greu de urcat, care singură alcătuia trunchiul foarte îngust al acestei piramide neregulate; și, în vîrf, odaia mea de culcare cu coridorul mic, cu ușa de sticlă prin care intra mama; într-un cuvînt, văzut totdeauna la aceeași oră, izolat de tot ce putea să-l înconjoare, desprinzîndu-se singur în întuneric, decorul strict necesar (ca acela indicat în fruntea pieselor vechi pentru reprezentațiile în provincie) dramei dezbrăcatului meu; ca și cum Combray n-ar fi fost alcătuit decît din două etaje, legate între ele printr-o scară îngustă, și ar fi fost totdeauna numai ora șapte seara. La drept vorbind, aș fi putut răspunde celui ce m-ar fi întrebat, că acest Combray cuprindea și altceva și exista și la alte ore. Dar deoarece cele amintite despre el ar fi fost numai produsul memoriei voluntare, memoria inteligenței, și cum informațiile acesteia despre trecut nu păstrează nimic din el, n-aș fi dorit niciodată să mă gîndesc la acest rest din Combray. În realitate, toate acestea erau moarte pentru mine.

Moarte pentru totdeauna? Se prea poate.

În toate acestea e multă întîmplare, și o a doua întîmplare, aceea a morții noastre, adesea nu ne îngăduie să așteptăm multă vreme bunăvoința celei dintîi.

Găsesc foarte îndreptățită credința celtică că sufletele celor pe care i-am pierdut sînt închise în cîte o ființă inferioară, un animal, o plantă, un lucru neînsuflețit, cu adevărat pierdute pentru noi pînă în ziua, care pentru mulți nu sosește niciodată, cînd ni se întîmplă să trecem pe lîngă un

pom, să intrăm în stăpînirea obiectului care e închisoarea lor. Atunci ele tresaltă, ne cheamă și, îndată ce le-am recunoscut, farmecul s-a risipit. Eliberate de noi, au învins moartea și se reîntorc să trăiască printre noi.

La fel se întîmplă și cu trecutul nostru. În zadar încercăm să-l evocăm, toate străduințele inteligenței noastre nu sînt de niciun folos. El este ascuns în afară de domeniul său și prea departe de ea, în vreun obiect material (în senzația pe care ne-ar da-o acest obiect material), pe care nu-l bănuim. Depinde de întîmplare să întîlnim acest obiect, înainte de a muri, sau să nu-l întîlnim.

Trecuseră ani mulți de cînd, din amintirea pe care mi-o lăsase Combray-ul, tot ce nu era teatru și drama culcării mele nu mai exista pentru mine, cînd într-o zi de iarnă, întorcîndu-mă acasă, mama, văzînd că-mi este frig, îmi propuse, împotriva obiceiului meu, să beau puțin ceai. Am refuzat la început și, nu știu pentru ce, m-am răzgîndit. Ea trimise după una din prăjiturile scurte și durdulii numite mici madlene, care parcă ar fi fost turnate în ghiocul scobit al unei scoici Saint-Jacques. Și curînd, în mod mașinal, copleșit de ziua mohorîtă și perspectiva tristă a zilei de mîine, am dus la gură o linguriță de ceai în care înmuiasem o bucată de madlenă. Dar chiar în clipa în care înghițitura amestecată cu firimiturile prăjiturii îmi atinseră cerul gurii, am tresărit, atent la lucrul extraordinar ce se petrecea în mine. O plăcere fermecătoare mă cuprinsese, mă izolase, fără să am noțiunea a ceea ce o pricinuisse făcînd în același timp ca vicisitudinile vieții să-mi devină indiferente, dezastrele ei inofensive, scurtimea ei iluzorie, în același chip în care operează dragostea, cînd te simte umplut cu o esență prețioasă : sau, mai de grabă, această

esență nu era în mine, ea eram eu. Încetasem să mă simt mediocru, întâmplător, muritor. De unde putea să-mi vină această bucurie puternică ? Simțeam că ea era legată de gustul ceaiului și al prăjiturii, dar că-l întrecea nespus și nu trebuia să fie de aceeași natură. De unde venea ea ? Ce însemna ea ? Unde să pun mîna pe ea ? Beau o a doua înghițitură în care nu găsesc nimic mai mult decît în cea dintîi, a treia care-mi aduce ceva mai puțin decît a doua. Trebuie să mă opresc, însușirea băuturii pareă scade. E limpede că adevărul pe care-l caut nu e în ea, ci în mine, unde l-a trezit, dar nu-l cunoaște, și nu poate decît să repete la nesfîrșit, cu din ce în ce mai puțină tărie, aceeași mărturie pe care nu știu să o talmăcesc și pe care vreau, cel puțin, să i-o cer din nou și să o regăsesc neatinsă, la dispoziția mea, numaldecît, pentru o lămurire hotărîtoare. Las ceașca din mînă și mă îndrept spre mintea mea, care trebuie să găsească adevărul. Cum însă ? Grea nesiguranță, ori de cîte ori mintea se simte depășită de ea însăși ; cînd ea, care este cercetătorul, este în același timp și ținutul întunecat în care trebuie să scormonească și în care toată încărcătura nu-i va fi de niciun folos. Să caute ? Nu numai atît : să creeze. E în fața unui lucru care nu există încă și pe care numai ea îl poate realiza, făcîndu-l apoi să pătrundă în lumina lui.

Și încep iarăși să mă întreb care ar putea fi această stare necunoscută ce nu aducea nici dovadă logică, ci evidența fericirii ei, a realității ei, în fața căreia celelalte dispar. Vreau să încerc să o fac să apară din nou. Mă întorc cu gîndul la clipa în care am luat prima linguriță de ceai. Regăsesc aceeași stare, fără vreo deslușire nouă. Solicit minții mele o efortare mai mult, anume să readucă încă o dată senzația care dispare. Și pentru ca ni-

mic să nu frîngă avîntul cu care ea se străduiește să o cuprindă din nou, înlătur orice piedică, orice idee străină, îmi adăpostesc urechile și atenția de zgomotele din odaia vecină. Simțind însă că mintea îmi obosește fără să izbîndească, o silesc, dimpotrivă, să-și îngăduie distracția pe care i-o refuzam, să se gîndească la altceva, să-și refacă puterile înaintea unei încercări supreme. Apoi, fac pentru a doua oară vid în jurul ei, pun din nou în față-i savoarea încă recentă a acestei prime înghițituri și simt tresărind în mine ceva care se mută din loc, care ar vrea să urce, ceva căruia i s-a ridicat ancora de la o mare adîncime ; nu știu ce este, dar urcă încet ; simt rezistența și aud zgomotul depărtărilor străbătute.

Firește, ceea ce palpită în adîncul meu trebuie să fie imaginea, amintirea vizuală care, legată de această savoare, încearcă să o urmărească pînă la mine. Dar se zbate prea departe, prea confuz ; abia dacă percep reflexul neutru în care se amestecă vîrtejul de necuprins al culorilor puse în mișcare ; dar nu pot să deosebesc forma, să-i cer, ca singurului interpret posibil, să-mi tălmăcească mărturia contemporanei, tovarăsei sale nedespărțite, savoarea, să-i cer să-mi spună de ce împrejurare deosebită, de ce epocă din trecut e vorba.

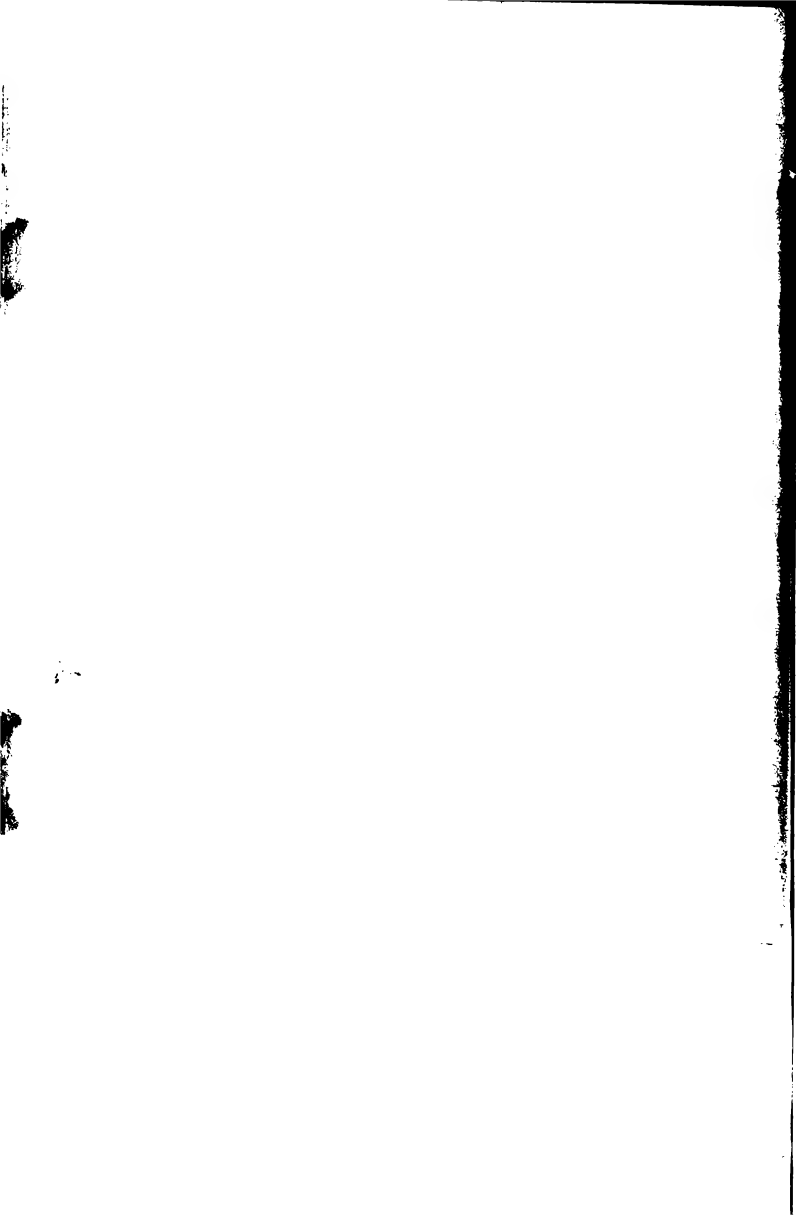
Va ajunge oare pînă la suprafața conștiinței mele clare, această amintire, clipa trecută pe care atracția unei clipe identice a venit de atît de departe, să o solicite, să o emoționeze, să o răscolească în adîncul meu ? Nu știu. Acum nu mai știu nimic, amintirea s-a oprit, poate că a coborît din nou ; cine știe dacă se va ridica vreodată din noaptea ei ? Trebuie să reîncep de zece ori, s-o scormonesc mereu. Și, de fiecare dată, lașitatea care ne abate de la orice sarcină grea, de la orice operă importantă,

m-a sfătuit s-o las în pace, să-mi bea ceaiul, gândindu-mă numai la necazurile mele de astăzi, la dorințele mele de mîine, care se lasă frămîntate fără trudă.

Și, pe neașteptate, amintirea mi-a apărut. Gustul acesta era acela al bucății de madlenă pe care mătușa Léonie mi-o oferea după ce o înmuiase în infuzia ei de ceai de tei, cînd mă duceam la ea în odaie, duminica dimineața, la Combray (în acea zi nu ieșeam înainte să se fi făcut ora de liturghie), să-i spun bună ziua. Vederea micii madlene nu-mi amintise nimic, înainte de a o fi gustat ; poate pentru că zărindu-le deseori de atunci, fără să le mă-nînc, pe mesele cofetarilor, imaginea lor părăsise aceste zile petrecute la Combray ca să se lege cu altele mai recente ; poate pentru că, din aceste amintiri ieșite de atît de mulă vreme din memoria mea, nimic nu mai supraviețuia, totul se dezagregase ; formele, — și acelea ale micii scoici de patiserie, atît de generos de senzuală, în cutele ei severe și cucernice — dispăruseră sau, adormite, își pierduseră puterea de expansiune care le-ar fi îngăduit să ajungă pînă la conștiință. Dar cînd dintr-un trecut îndepărtat nu mai dăinuiește nimic, după moartea ființelor, după distrugerea lucrurilor, singure mirosul și savoarea, mai firave dar mai vii, mai nemateriale, mai stăruitoare, mai credincioase, rămîn încă multă vreme, ca niște suflete, să-și aducă aminte, să aștepte, să nădăjduiască, pe ruina a tot ce rămîne, să poarte, fără să se încovoie, pe micile lor picături aproape impalpabile, edificiul imens al amintirii.

Și, îndată ce-am recunoscut gustul bucății de madlenă înmuiată în ceaiul de tei pe care mi-o dădea mătușa mea (deși nu știam încă și eram nevoit să amîn pe mai tîrziu, descoperirea motivului

pentru care amintirea aceasta mă făcea atît de fericit), casa veche și cenușie de pe stradă în care era odaia ei se suprapuse ca un decor de teatru pe pavilionul cel mic care da în grădină, clădit pentru părinții mei, în dosul casei (această latură trunchiată pe care singură o revăzusem pînă atunci) ; și, odată cu casa, se iviră orașul, piața unde ai mei mă trimiteau înainte de prînz, străzile pe care le colindam de dimineață pînă seara, pe orice timp, drumurile pe care le bătătoream cînd vremea era frumoasă. După cum în jocul în care japonezii se amuză să înmoaie într-o ceașcă de porțelan plină cu apă, bucățele de hîrtie, pînă atunci nedeslușite care, de-abia înmuiate, se întind, se strîmbă, se colorează, se diferențiază, devin flori, case, personaje consistente și ușor de recunoscut, tot așa acum, toate florile din grădina noastră și acelea din parcul domnului Swann, și nuferii albi de pe Vivonne, și oamenii de treabă din sat, și căsuțele lor, și bisERICA, și întreg Combray-ul, și împrejurimile lui, toate acestea care iau formă și consistență, au răsarit deodată, oraș și grădini, din ceașca mea cu ceai.

II

Din depărtare, pe o rază de zece poște, văzut din tren cînd soseam în ultima săptămînă înainte de Paște, Combray-ul nu era decît o biserică ce rezuma orașul, reprezentîndu-l, vorbind depărtărilor de el și pentru el ; și, cînd te apropiai, îți făcea impresia că strînge în jurul mantiei sale înalte și întunecate, în plin cîmp, împotriva vîntului, după cum o păstoriță își strînge oile, spinările lînoase și cenușii ale caselor adunate, pe care urma unui meterez din Evul Mediu le împresura ici și colo cu o linie atît de perfect circulară, ca un orașel din tabloul unui primitiv. Combray-ul era oarecum trist de locuit, căci străzile lui, ale căror case clădite din piatră negricioasă din partea locului, precedate de trepte exterioare, cu ziduri ale căror creste își proiectau umbra înaintea lor, erau destul de întunecoase ca, îndată ce ziua începea să scadă, să trebuiască să se dea la o parte perdelele în „săli“ ; străzi cu nume grave de sfinți (dintre care unii în legătură cu istoria celor dintîi seniori din Combray) : *rue Saint-Hilaire*, *rue Saint-Jacques*, pe care era casa mătușii mele, *rue Sainte-Hildegarde*, în care dădea grilajul și *rue du Saint-Esprit*, spre care se deschidea porțița laterală a grădinii ei ; și aceste străzi din

Combray există într-o parte a memoriei mele atît de ascunsă, vopsită în culori atît de diferite de acelea pe care lumea le îmbracă acum pentru mine, în-cît toate, şi biserica ce le domină din piaţă, mi se par încă şi mai ireale decît proiecţiile lanternei magice ; şi, în anumite clipe, mi se pare că a mai putea străbate *rue* Saint-Hilaire, a putea închiria o odaie în *rue* l'Oiseau — la vechea ospătărie „L'Oiseau flesché“, din ale cărei răsuflători ieşea un miros de bucătărie pe care şi acum îl mai simt din cînd în cînd, tot aşa de intermitent şi de cald — ar însemna o luare de contact cu celălalt tărîm mult mai minunat de supranatural, decît a face cunoştinţă cu Golo şi a sta de vorbă cu Genoveva de Brabant.

Vara bunicului — mătuşa mea la care locuiam — era mama mătuşei Léonie care, de la moartea soţului ei, unchiul Octave, nu mai voise să părăsească, la început, Combray-ul, apoi casa sa din Combray, apoi odaia ei, apoi patul ei, şi „nu se mai dădea jos“, mereu culcată, într-o stare nedefinită de amărăciune, de debilitate fizică, de boală, de idee fixă şi de devoţiune. Apartamentul ei particular dădea în *rue* Saint-Jacques care răspundea mai departe în Grand-Pré (spre deosebire de Petit-Pré, înverzit în mijlocul oraşului, între trei străzi), şi care, simplă, cenuşie, cu cele trei trepte înalte, de gresie, în faţa fiecărei uşi, parcă era un defileu, croit de un cioplitor de imagini gotice, de-a dreptul în piatra pe care sculptase o iesle sau un calvar. Mătuşa nu mai locuia de fapt decît două odăi alăturate, stînd după-amiaza într-una, în timp ce se aerisea cealaltă. Erau din acele odăi de provincie care, — după cum, în unele ţări, părţi întregi din aer sau din mare sînt luminate sau înmiresmate cu miriade de protozoare pe care nu le vedem, — ne încîntă cu mii de miresme pe care le

degajă virtuțile, cumințenia, obiceiurile, o întreagă viață tainică, nevăzută, mai mult decît îmbelșugată și morală, care plutesc în atmosferă; miro-suri încă naturale, firește, și de culoarea timpului, ca acelea ale pămîntului vecin, dar care amintesc căminul, omenești și intime, ca cel de peltea delicioasă, reușită și limpede, din toate fructele anului care au părăsit livada ca să intre în dulap; arome de sezon, dar mișcătoare și domestice, îndulcind gustul înțepător al peltelei albe cu dulceața pîinii calde, trîndave și punctuale ca un orologiu de sat, hoinare și rînduite, nepăsătoare și prevăzătoare, gospodine, matinale, credincioase, bucurîndu-se de o liniște care aduce numai un spor de îngrijorare și de un prozaism ce slujește de mare rezervor de poezie trecătorului care n-a trăit în ele. Aerul era saturat acolo de floarea gingașă a unei tăceri atît de hrănitoare, atît de succulentă, încît nu înaintam decît cu un fel de lăcomie, mai ales în acele prime dimineți friguroase din săptămîna Paștelor, în care o gustam mai bine, pentru că de abia sosisem la Combray; înainte de a intra să urez bună ziua mătușii mele, trebuia să aștept o clipă în prima odaie, în care soarele, încă din iarnă, venise să se încălzească la focul aprins între cele două cărămizi și care îmbicsea toată odaia cu un miros de funingine, făcînd din ea una din acele „vetre“ mari rustice sau una din acele căciuli de cămin din castele, sub care cînd te afli dorești să se iște afară ploaia, zăpada sau vreo catastrofă diluviană, ca să îmbine confortul izolării cu poezia iernării; făceam cîtiva pași de la scaunul de rugăciune pînă la fotoliul de catifea acoperite totdeauna cu o învelitoare lucrată cu iglița; și focul, cocînd ca un aluat mirosurile gustoase, — de care aerul din odaie era pătruns și pe care răcoarea

umedă și însorită a dimineții le frământase și le „dospise“ — le înfoia, le aurea, le umfla, le cuta, făcînd din ele o prăjitură provincială invizibilă și palpabilă, un imens „călțun“, din care de-abia apucasem să gust aromele cele mai picante, mai fine, mai cunoscute, dar și pe cele mai seci, ce le răspîndeau stelajul, scrinul, sau hîrtia în dungi, mă și întorceam totdeauna, cu o lăcomie nemărturisită, să mă cufund în mirosul intermediar, năclăios, fad, indigest și cu gust de fructe al macatului înflorit.

În odaia alăturată, o auzeam pe mătușa mea care vorbea singură, în șoaptă. Vorbea totdeauna numai în șoaptă, crezînd că are în cap ceva stricat și plutitor care s-ar fi urnit din loc dacă ar fi vorbit prea tare, dar, chiar cînd era singură, nu stătea niciodată prea mult fără să vorbească ceva, crezînd că asta e sănătos pentru gîtul ei și că, împiedicînd ca sîngele să se oprească, poate rări în necăciunile și spaima de care suferea ; apoi, în inerția absolută în care trăia, dădea senzațiilor sale celor mai neînsemnate o importanță extraordinară ; le înzestra cu însușirea de-a se mișca, însușire care n-o lăsa să le păstreze pentru ea și în lipsa unui confident căruia să i le împărtășească, și le vestea ei înseși, într-un monolog neîncetat, care era singura ei formă de activitate. Adoptînd din nefericire obiceiul de-a gîndi cu voce tare, nu băga totdeauna de seamă că nu e nimeni în odaia vecină, și o auzeam adesea spunîndu-și : „Trebuie să-mi aduc aminte că n-am dormit“ (căci a nu dormi niciodată era marea ei pretenție căreia limbajul nostru al tuturor îi păstra respectul și pecetea : dimineata, Françoise nu venea s-o trezească, ci, „intra“ la ea ; cînd mătușa voia să tragă un pui de somn în timpul zilei, se spunea că voia „să reflecteze“ sau „să se odihnească“ ; și cînd i se întîmpla să uite, stînd de

vorbă și să spună : „ceea ce m-a trezit“ sau „am visat că“, se înroșea și se corecta cît mai repede).

Peste puțin intram să o îmbrățișez ; Françoise pregătea infuzia de ceai ; sau, dacă mătușa, simțindu-se agitată, cerea tisana ei în locul ceaiului, eram însărcinat să vărs din punga de farmacie într-o farfurie, cantitatea de floare de tei care trebuia pusă în apa clocotită. Uscarea tulpinilor le încovoiasse într-un parmaclîc capricios, în ale cărui împletituri se deschideau florile palide, ca și cum un pictor le-ar fi potrivit, le-ar fi pus să pozeze în chipul cel mai ornamental. Frunzele, pierzîndu-și sau schimbîndu-și înfățișarea, aveau aerul lucrurilor celor mai disperate : o aripă transparentă de muscă, reversul alb al unei etichete, o petală de trandafir, dar care fuseseră îngrămădite, pisate sau împletite ca la construcția unui cuib. Mii de amănunte inutile — agreabilă risipă a farmacistului — pe care le-ai fi înlăturat într-o preparație închipuită, îmi ofereau, că o carte în care te minunezi că întîlnești numele unei persoane cunoscute, plăcerea de a înțelege că erau tulpine adevărate de tei, ca acelea pe care le vedem pe *avenue de la Gare*, modificate, tocmai pentru că nu erau copii, ci autentice și îmbătrînite. Și fiecare însușire nouă, nefiind decît metamorfoza alteia vechi, în toate bobîțele mici și cenușii recunoșteam mugurii verzi care nu s-au ivit la timp ; dar mai ales luciul roz, lunar și gingaș, grație căruia florile se desprindeau din pădurea firavă a lujerelor de care erau aninate ca niște trandafiri mici de aur — semn, asemenea luminii slabe care face să apară pe un zid locul unei fresce șterse, al deosebirii dintre părțile pomului care fuseseră „în culoare“ și acelea care nu fuseseră — îmi arăta că aceste petale erau cu adevărat acelea care, înainte de a în-

flori în punga farmacistului, înmiresmaseră serile de primăvară. Acea flacără roz ca de luminare stăruia încă în culoarea lor, dar pe jumătate stinsă și adormită în acea viață diminuată care era acum a lor și care este ca un amurg al florilor. Curînd, mătușa putea să înmoaie, în infuzia clocotită al cărei gust de frunză moartă sau de floare ofilită o savura, o mică madlenă din care-mi întindea o bucată, cînd se înmuiase destul.

De o parte a patului ei era un scrin mare galben, de lemn de lămîi și o masă care, ținea loc totodată de farmacie și de altar, pe care, deasupra unei statui a Maicii Domnului și a unei sticle de Vichy-Célestine, se găseau cărți de rugăciune și rețete de doctorii, tot ce-i trebuia ca să urmărească, din pat, ceremonia liturgică și să-și urmeze regimul, ca să nu întîrzie nici ora pepsinei, nici a vecerniei. De cealaltă parte, patul ei era așezat de-a lungul ferestrei, avea strada în față-i și citea culcată, de dimineata pînă seara, ca să-i treacă plictiseala, ca principii persani, cronica zilnică, dar imemorabilă a Combray-ului pe care o comenta apoi cu Françoise.

N-apucam să stau cu mătușa mea nici cinci minute și mă și gonea, de frică să n-o obosesc. Întindea spre buzele mele fruntea ei tristă, palidă și fadă pe care, la ora aceasta matinală, nu-și potrivea încă părul fals, iar oasele frunții apăreau ca virfurile unei cununi de spini sau grăunțele unor mătânii, și-mi spunea :

— Haide, copilul meu, du-te să te pregătești de liturghie, și dacă o întîlnești jos pe Françoise, spune-i să nu se joace prea mult cu voi și să urce curînd, ca să vadă dacă am nevoie de ceva.

Intr-adevăr, Françoise, care era de mulți ani în serviciul ei și nu-și închipuia pe atunci că va

intra cîndva de-a binelea în slujba noastră, o neglija oarecum pe mătuşa mea în lunile cînd eram la Combray. În copilăria mea, cînd nu ne duceam încă la Combray, iar mătuşa Léonie petrecea încă iarna la Paris, la mama ei, fusese un timp în care o cunoscusem atît de puţin pe Françoise, încît de Anul Nou, înainte de a intra la mătuşa mea, mama îmi punea în mînă o monedă de cinci franci şi-mi spunea :

— Mai cu seamă, nu cumva să faci confuzii de persoane. Înainte de a-i da banii, aşteaptă să mă auzi spunînd : „Bună ziua, Françoise“ ; şi în acelaşi timp, am să te ating uşor pe braţ. De-abia ajungeam în anticamera întunecoasă a mătuşii că şi zăream în umbră, sub cutele unei bonete strălucitoare, ţeapănă şi fragilă ca şi cum ar fi fost de zahăr ars, vârtejurile concentrice ale unui surîs de recunoştinţă anticipată. Era Françoise care stătea nemişcată în cadrul uşitei coridorului, ca o statuie de sfîntă în firida ei. Cînd erai oarecum obişnuit cu acest întuneric de capelă, zăreai pe faţa ei dragostea dezinteresată pentru umanitate, respectul înduioşat pentru clasele înalte pe care speranţa darurilor îl trezea în cele mai bune regiuni ale inimii sale. Mama mă ciupea de braţ cu violenţă şi spunea cu voce tare : „Bună ziua, Françoise“. La acest semn, degetele mi se desfăceau şi dădeam drumul monedei care întîlnea o mînă ruşinată, dar întinsă ca să o primească. De cînd ne duceam însă la Combray, nu cunoşteam pe nimeni mai bine decît pe Françoise ; eram preferaţii ei, avea pentru noi, cel puţin în primii ani, pe lîngă consideraţia pe care o acorda mătuşii mele, o înclinare mai vie, pentru că adăugam prestigiul de a face parte din familie (avea, pentru legăturile invizibile pe care le urzeşte circulaţia aceluiaşi sînge

Între membrii unei familii, același respect ca un tragedian grec), farmecul de a nu fi stăpînii ei obișnuiți. Așa încît, cu ce bucurie ne întîmpina, compătîmîndu-ne că n-am dat de un timp mai frumos în ziua sosirii noastre, în ajunul Paștelor, cînd bătea adesea un vînt glacial, cînd mama se interesa de fata și de nepoții ei, dacă nepoțelul e drăguț, ce aveau de gînd cu el, dacă va semăna cu bunica lui.

Și cînd nu mai era nimeni acolo, mama, care știa că Françoise își plîngea încă părinții morți de mulți ani, îi vorbea despre ei cu blîndețe, îi cerea o seamă de amănunte asupra vieții lor.

Ea ghicise că Françoise nu-și iubea ginerele și că-i strica plăcerea pe care o încerca de-a fi împreună cu fiica ei, cu care nu vorbea atît de liber cînd era și el de față. De aceea, cînd Françoise se ducea să-i vadă, la cîtiva kilometri de Combray, mama îi spunea surîzînd :

— Nu-i așa, Françoise, dacă Julien a fost nevoit să absenteze și dacă ai să fii singură cu Marguerite toată ziua, ai să fii dezolată, dar totuși ai să te consolezi ? Și Françoise răspundea rîzînd :

— Doamna știe tot ; doamna e mai tare ca razele X (rostea X cu o dificultate afectată și cu un surîs, ca să-și bată joc singură de ea, ignorantă, pentru că întrebuintează acest termen savant), pe care le-am adus pentru doamna Octave și cu care vezi ce ai în inimă, și dispărea rușinată că cineva se ocupă de ea, sau poate ca să nu fie văzută plîngînd ; mama era cea dintîi ființă care-i prilejuia acea gingașă emoție să simtă că viața, fericirea, supărările ei de țărancă, puteau să prezinte un interes, să fie un motiv de bucurie sau de tristețe pentru un străin. Mătușa mea se resemna să se

lipsească oarecum de ea în timpul șederii noastre, știind cât de mult aprecia mama serviciile acestei slugi atât de inteligente și active, care era tot așa de frumoasă la ora cinci dimineța în bucătăria ei, sub boneta ale cărei cute strălucitoare și fixe parcă erau de porțelan, ca și atunci când trebuia să se ducă la liturghia cîntată ; care făcea totul bine, muncind ca un rob, fie că era sănătoasă sau bolnavă, dar fără zgomot, fără să aibă aerul că face ceva, singura dintre servitoarele mătușei mele care, cînd mama cerea apă caldă sau cafea neagră, le aducea într-adevăr în clocot ; era una din acele slugi care, într-o casă, sînt în același timp cele ce displac la prima vedere unui străin, poate pentru că nu-și dau silința să-l cucerească și să fie îndatoritoare cu el, știind bine că nu e nevoie de el, că mai de grabă stăpînul lor va renunța să primească un asemenea musafir decît să se dispenseze de serviciile lor ; și care sînt, în schimb, acelea la care țin mai mult stăpînii care le-au încercat adevăratele lor calități, și nu se simt stingherite de acel agrement superficial, de acea vorbărie servilă care deși face impresie favorabilă unui musafir, totuși acoperă adesea o nulitate ce nu poate fi educată.

Cînd, după ce avusese grija ca părinții mei să nu ducă lipsa celor trebuincioase, Françoise urca prima dată la mătușa mea ca să-i dea pepsina și să o întrebe ce va minca la prînz, rareori se întîmpla să nu fie obligată să-și dea părerea sau explicații asupra vreunei întîmplări mai însemnate.

— Inchipuiește-ți, Françoise, că doamna Goupil a trecut cu o întîrziere de mai bine de un sfert de oră ca să o ia pe soră-sa ; dacă o mai fi să în-

tîrzie în drum, nu m-ar mira să ajungă după înălțare¹.

— Zău! n-ar fi de mirare, răspundea Françoise.

— Françoise, dacă ai fi venit cu cinci minute mai devreme, ai fi văzut-o trecînd pe doamna Imbert, care ducea niște sparanghel de două ori mai gros decît al mătușii Callot; încearcă să afli de la servitoarea ei de unde l-a cumpărat. Dumneata, care anul acesta ne dai sparanghel în toate felurile, ai fi putut să iei niște sparanghel la fel, pentru musafirii noștri.

— N-ar fi de mirare să fie de la domnul paroh, răspundea Françoise.

— Ah! ce tot spui, Françoise, urma mătușa mea, dînd din umeri, de la domnul paroh! Știi bine că nu cultivă decît niște sparanghel care nu-i bun de nimic. Îți spun că era cît mîna de gros. Nu cît brațul dumitale, desigur, dar cît brațul meu, care a slăbit atît de mult anul ăsta... Françoise, n-ai auzit zgomotul ăsta de sonerie care mi-a spart urechile?

— Nu, doamnă Octave.

— Ah! trebuie să ai un cap foarte zdravăn, poți să-i mulțumești lui Dumnezeu. Am văzut-o pe Maguelone care venise să-l ia pe doctorul Piperaud. A ieșit numaidecît cu ea și au cotit pe *rue de l'Oiseau*. Pe semne că s-o fi îmbolnăvit vreun copil.

— Ei! Doamne, suspina Françoise, care nu putea să audă că s-a întîmplat vreo nenorocire unui necunoscut, chiar dintr-o parte îndepărtată a lumii, fără să înceapă a geme.

— Françoise, pentru cine o fi sunat clopotul a mort? Ah! Dumnezeule, poate pentru doamna

¹ Moment al liturghiei cînd preotul ridică ostia și potirul.

Rousseau. Vezi că uitasem că a murit noaptea trecută. Ah ! ar fi timpul să mă cheme și pe mine bunul Dumnezeu, nu mai știu unde mi-e capul de la moartea sărmanului meu Octave. Dar te fac să-ți pierzi timpul.

— Nicidecum, doamnă Octave, timpul meu nu e atât de scump ; cine ni l-a dat nu ni l-a vîndut. Mă duc să văd dacă nu mi se stinge focul.

Astfel Françoise și mătușa apreciau împreună, în răstimpul acestei ședințe matinale, cele dintîi întîmplări ale zilei. Uneori însă, aceste întîmplări aveau un caracter atât de tainic și grav, încît mătușa simțea că nu poate aștepta momentul cînd Françoise va urca, și soneria răsuna puternic de patru ori în casă.

— Dar, doamnă Octave, nu e încă ora pepsinei, spunea Françoise. Nu cumva v-a apucat iar vreo slăbiciune ?

— Nu, Françoise, răspundea mătușa, adică da, știi bine că momentele în care nu mă apucă slăbiciunile sînt acum foarte rare ; am să mor într-o zi ca doamna Rousseau, fără să am timp să-mi dau seama ; dar nu te-am sunat pentru asta. Închipuiește-ți că am văzut-o pe doamna Goupil, așa cum te văd, cu o fetiță pe care n-o cunosc. Du-te de ia de zece bani sare de la Camus. M-aș mira dacă Théodore n-ar putea să-ți spună cine este...

— Poate să fie fata domnului Pupin, spunea Françoise, care prefera să se rezume la o explicație imediată, căci fusese de două ori la Camus în dimineața aceea.

— Fata domnului Pupin ! Oh ! ce tot spui, Françoise ! Cum, n-aș fi recunoscut-o ?

— Dar nu vreau să spun că e cea mare, doamnă Octave, ci fetița mai mică, aceea care e la pension

la Jouy. Mi se pare că am mai văzut-o azi dimineată.

— Aşa ! se prea poate, răspundea mătuşa. Trebuie să fi venit de sărbători. Asta este ! Nu mai trebuie să ne batem capul, o fi venit de sărbători. Dar atunci, o s-o putem vedea de îndată pe doamna Sazerat sunînd la sora ei, la ora prînzului. Asta este ! L-am văzut pe băiatul de la Galopin trecînd cu o tîrtă ! Pe semne că o ducea la doamna Goupil.

— De vreme ce doamna Goupil are vizite, doamnă Octave, foarte curînd o să-i vedeţi toţi musafirii sosind la masă, căci începe să fie tîrziu, spunea Françoise căreia, în graba de-a coborî ca să se ocupe de prînz, nu-i dispăcea să procure mătuşei mele perspectiva acestei distracţii.

— Oh ! în orice caz nu înainte de ora prînzului, răspundea mătuşa pe un ton resemnat, aruncînd în acelaşi timp o privire îngrijorată asupra pendulei, dar pe furiş, ca să nu lase să se vadă că ea, care renunţase la tot, cînd va afla cine sînt musafirii doamnei Goupil la masă, va încerca totuşi o plăcere-atît de vie pe care, însă din nenorocire, va trebui să o aştepte mai bine de o oră. „Şi unde mai pui că va cădea tocmai în timp ce-mi voi lua masa !“ adăuga ea cu jumătate de voce. Prînzul alcătuiă pentru dînsa o distracţie îndestulătoare ca să nu mai dorească alta în acelaşi timp. „Cel puţin să nu uiţi să-mi dai ouăle cu smîntînă într-o farfurie întinsă !“ Erau singurele ei farfurii împodobite cu chipuri şi mătuşii mele îi plăcea la fiecare masă să citească legenda de pe aceea în care mîncă în ziua aceea. Îşi punea ochelarii şi descifra : *Aladin sau lampa fermecată, Ali-Baba şi cei patruzeci de hoţi* şi spunea surîzînd : „Foarte bine, foarte bine“.

— M-aş fi dus pînă la Camus... spunea Françoise, văzînd că mătuşa n-o mai trimitea.

— Dar nu mai e nevoie, cu siguranţă că era domnişoara Pupin, Françoise, îmi pare rău că te-am făcut să urci pînă la mine degeaba.

Dar mătuşa ştia că n-o sunase degeaba pe Françoise, căci la Combray, o persoană „necunoscută” era o fiinţă tot atît de imaginară ca şi un zeu din mitologie, şi de fapt toată lumea îşi aducea aminte că, ori de cîte ori s-a ivit, în *rue du Saint-Esprit* sau în piaţă, una din acele apariţii uimitoare, în urma cercetărilor bine îndrumate totul s-a sfîrşit prin a reduce personajul fabulos la proporţiile unei „persoane cunoscute”, fie personal, fie abstract în starea ei civilă, adică avînd un anumit grad de rudenie cu locuitorii din Combray. Era fiul doamnei Sauton, care se-ntorcea de la slujbă, nepoata abatelui Perdreau care ieşea de la mănăstire, fratele parohului, perceptor la Châteaudun care ieşise la pensie sau venise să petreacă sărbătorile în localitate. Zărimdu-i, aveai emoţia să crezi că la Combray existau oameni pe care nu-i cunoşteai, din simplul motiv că nu-i recunoscuseşi sau nu-i identificaseşi îndată. Şi totuşi, doamna Sauton şi parohul anunţaseră cu mult înainte că-şi aşteaptă călătorii lor. Cînd, întorcîndu-mă seara acasă, mă urcam la mătuşa ca să-i povestesc plimbarea noastră, dacă aveam imprudenţa să-i spun că întîlnisem lîngă Podul Vechi un om pe care bunicul nu-l cunoştea : „Un om pe care bunicul nu-l cunoştea deloc ? exclamă ea. Ah ! nu mai spune !” Totuşi, oarecum emoţionată de această noutate, voia să aibă sufletul împăcat şi trimitea după bunic : „Pe cine aţi întîlnit lîngă Podul Vechi, unchiule ? Un om pe care nu-l cunoaşteţi deloc ?” „Ba da, răspundea bunicul, era Prosper, fratele

grădinarului doamnei Bouilleboeuf.“ „Așa da!“, spunea mătușa mea, liniștindu-se puțin îmbujorată ; și adăuga, dînd din umeri cu un suris ironic : „Și el îmi spunea că ați întîlnit un om pe care nu-l cunoașteți!“ Și mi se recomanda să fiu mai prevăzător altă dată și să n-o mai tulbur pe mătușa cu cuvinte necugetate. La Combray, toată lumea, dobitoace și oameni, era atît de cunoscută, încît dacă mătușa mea văzuse din întîmplare trecînd un cîine „pe care nu-l cunoștea“, nu contenea să se gîndească la el și să-și consacre talentele de deducție și orele de libertate acestui fapt de neînțeles.

— O fi cîinele doamnei Sazerat, spunea Françoise, fără prea multă convingere, ca să o liniștească și ca mătușa să nu-și mai spargă capul.

— Ca și cum n-aș cunoaște cîinele doamnei Sazerat ! răspundea mătușa, al cărei spirit critic nu admitea atît de lesne un fapt.

— O fi cîițele nou pe care domnul Galopin l-a adus de la Lisieux.

— Ah ! poate așa.

— Se pare că e un animal foarte drăguț, adăuga Françoise care deținea informația de la Théodore, spiritual ca un om, totdeauna bine dispus, totdeauna amabil, totdeauna grațios. Mai rar animal de vîrsta lui, atît de drăgăstos. Doamnă Octave, o să trebuiască să vă părăsesc, nu mai am timp să mă amuz, e aproape ora zece, nici nu s-a încins cuptorul și mai am de curățat sparanghelul.

— Cum se poate, Françoise, iar sparanghel ! Dar e o adevărată boală de sparanghel în care ai dat anul ăsta, ai să-i dezgusti de sparanghel pe parizienii noștri.

— Ba nu, doamnă Octave, le place foarte mult. O să le fie foame cînd se vor întoarce de la bise-

rică și o să vedeți că n-o să-l mănince cu dosul lingurii.

— Trebuie să fi ajuns la biserică ; ai face bine să nu-ți mai pierzi timpul. Du-te de vezi de prînz.

În timp ce mătușa se întreținea astfel cu Françoise, îmi însoțeam părinții la liturghie. Cît de dragă-mi era biserica noastră și parcă o văd și acum ! Portalul ei vechi prin care intram, negru, ciuruit ca o strecurătoare, era strîmb și săpat la colțuri (la fel ca și aghiasmatarul spre care ne conducea), ca și cum atingerea ușoară și gingașă, repetată de veacuri, a vestmintelor țărancelor care intrau în biserică și-și muiau degetele sfioase în apa sfințită, putea să dobîndească o forță distrugătoare, să strîmbe piatra și să cresteze pe ea urme adînci, ca roata căruțelor în piatra de hotar de care se izbește zilnic. Pietrele ei funerare, sub care praful nobil al abaților de Combray, îngropați acolo, alcătuia un soi de pavaj spiritual al corului¹, nu mai erau nici ele o materie inertă și dură, căci timpul le mlădiase și le făcuse să curgă ca mierea dincolo de marginile propriilor lor cioplituri pe care le depășiseră aici ca un val gălbui, tîrînd cu ele o majusculă gotică înflorată, înecînd toporașii albi ai marmorei ; și dincoace de care, în altă parte, se absorbiseră, înghesuind și inscripția latină eliptică, introducînd astfel un capriciu mai mult în rînduiala acestor slove prescurtate, apropiind două litere ale unui cuvînt din care celelalte se distanțaseră peste măsură. Vitraliile ei nu reflectau niciodată atîtea culori ca în zilele în care soarele de-abia se arăta, astfel încît, chiar dacă afară timpul era întunecat, erai sigur că în biserică va fi frumos ; un vitraliu era ocupat, în toată

¹ Partea din biserică rezervată preoților.

mărimea lui de un singur personaj, asemenea unul rigă din cărțile de joc, care trăia acolo, sus, sub un uranisc arhitectural, între cer și pământ (și în al cărui reflex oblic și albastrui, uneori în zilele săptămînii, la prînz, cînd nu se slujea — într-unul din acele rare momente cînd biserica aerisită, goală, mai omenească, luxoasă, cu soare pe mobilierul ei bogat, avea aerul aproape locuibil ca holul de piatră sculptată și de sticlă pictată al unei case în stil medieval — o vedeai îngenunchind o clipă pe doamna Sazerat și punînd pe 'scăunelul de rugăciune alăturat un pachet de prăjituri legat cu sfoară, pe care tocmai le luase de la cofetăria din față să le ducă acasă pentru prînz); într-alt vitraliu, un munte de zăpadă trandafirie, la picioarele căruia se dădea o luptă, parcă ar fi acoperit cu promoroacă pînă și geamul¹ pe care-l umfla cu mazăricea ei tulbure formînd ca un geam de care ar fi rămas lipiți fulgi, dar fulgi luminați ca de o auroră (fără îndoială aceeași care împurpura catapeteasma altarului cu nuanțe atît de proaspete, încît părea mai degrabă pusă acolo de o diră de lumină venită din afară, gata să dispară, decît de culorile veșnice ale pietrei); și toate erau atît de vechi, încît vedeai ici și colo vechimea lor argintie strălucind de praful veacurilor și înfățișînd, sclipitoare și uzată cu totul, urzeala gingașei lor tapițerii de sticlă. Unul din vitralii forma ca o despărțitură înaltă împărțită în vreo sută de vitralii mici dreptunghiulare, în care domina albastrul, ca un joc mare de cărți, ca acelea cu care trebuie să se fi distrat regele Carol al VI-lea; dar fie că strălucise o rază, fie privirea mea,

¹ În textul original : *verrière* : geam plasat deasupra, pentru a proteja un tablou, un vitraliu etc.

ce nu mai era acum fixă și se plimba de-a curmezișul tuturor vitraliilor cînd stînsese cînd din nou aprinse, imaginea unui incendiu mișcător și pretios, în clipa următoare vitraliile căpătau strălucirea policromă a unei cozi de păun, sau imediat apoi tremurau și unduiau ca de o ploaie sclipitoare și fantastică ce picura din înălțimea bolții întunecate și stîlcoase, de-a lungul pereților umezi, ca și cum mă aflam în haosul unei grote irizate cu stalactite sinuoase, urmărindu-mi părinții, ce aveau la ei cartea lor de rugăciune ; după o clipă, vitraliile mici, rombice luaseră transparența adîncă, duritatea nebiruită a safirelor puse unele lîngă altele pe vreun piept imens, dar în dosul cărora simțai, mai scump decît toate aceste bogății, un suris momentan al soarelui ; strălucirea acestuia era tot atît de lesne de recunoscut în vîlul albastru și gingaș cu care scîldea nestematele ca și pavajul pieței sau paisele din tîrg ; și chiar în primele noastre duminici, cînd șosisem înainte de Paști, mă consola că pămîntul este încă gol și negru, făcînd să înflorească, întocmai ca într-o primăvară istorică și care data de la urmașii Sfîntului Ludovic, acest covor orbitor și aurit de myosotis de sticlă.

Două tapițerii cu natra și urzeala verticală înfățișau încoronarea Estherei (tradiția voia să i se dea lui Assuerus trăsăturile unui rege al Franței, iar Estherei pe acelea ale unei doamne de Guermantes de care acesta era îndrăgostit) cărora culorile lor, topindu-se, îi adăugaseră o expresie, un relief, o anumită lumină : pe buzele Estherei flutura puțin roz dincolo de desenul conturului lor, galbenul rochiei sale se așternea atît de onctuos, atît de gras, încît ea dobîndea un fel de consistență și se profila cu vioiciune pe atmosfera refulată ; și verdeța copacilor care stăruia, încă vie în părțile de jos ale

panoului de mătase și lână, dar „trecută“ în cele de sus, făcea să se desprindă într-o nuanță mai palidă, deasupra trunchiurilor de o culoare mai închisă, ramurile înalte, îngălbenite, aurite ca și cum ar fi fost pe jumătate șterse de luminația bruscă și piezișă a unui soare nevăzut. Toate acestea și mai ales obiectele prețioase donate bisericii de personaje pe care le consideram aproape legendare (crucea de aur lucrată, zice-se, de sfântul Eloa și dăruită de Dagobert, mormîntul fiilor lui Ludovic Germanicul, în porfir și aramă smălțuită), din pricina cărora înaintam în biserică îndreptîndu-ne spre scaunele noastre, ca într-o vale vizitată de zîne, în care țăranul se minunează văzînd într-o stîncă, într-un copac, într-o baltă, urma palpabilă a trecerii lor nefirești, toate acestea mă făceau să văd în biserică ceva cu totul deosebit de restul orașului : o clădire care ocupa, dacă se poate spune, un spațiu cu patru dimensiuni — cea de-a patra fiind Timpul — desfășurîndu-și de-a lungul veacurilor nava care, din căprior în căprior, din capelă în capelă, parcă învinsese sau străbătuse nu numai cîțiva metri, ci epoci succesive, din care ieșise biruitoare ; ascunzînd veacul al XI-lea, aspru și sălbatic, în grosimea zidurilor ei, din care el nu răsărea, — cu curburile grele ale bolților, astupate și închise cu pietre de zidărie grosolane, — decît prin tăietura adîncă pe care o scobea lîngă portal scara clopotniței și, chiar acolo, ascuns de grațioasele arcade gotice care se îngrămădeau cu cochetărie în fața-i, așa cum niște surori mai vîrstnice se așază surîzînd, înaintea unui frate mai mic, țărănoi, ursuz și prost îmbrăcat, ca să nu-l vadă străinii, ridicînd spre cer, deasupra Pietii, turnul ei pe care-l contemplase Sfîntul Ludovic și pe care parcă-l vedea încă ; și afundîndu-se cu cripta într-o noapte merovingiană în care,

călăuzindu-ne pe dibuite sub bolta întunecată și puternic nervurată ca aripile unui liliac uriaș de piatră, Théodore și sora lui ne luminau cu o luminare mormîntul nepoatei lui Sigebert, pe care se spune că un ghioc adînc — ca urma unei fosile — fusese săpat „de o lampă de cristal care, în seara cînd principesa francă fusese ucisă, se desprinsese singură din lanțurile de aur de care era atîrnată în locul absidei de astăzi și, fără să se spargă cristalul, nici să se stingă flacăra, se înfundase în piatră ca într-un culcuș moale“.

Absida bisericii din Combray, ar putea fi oare vorba de ea ? era atît de grosolană, atît de lipsită de frumusețe artistică și chiar de avînt religios. Văzută din afară, cum încrucișarea străzilor în care dădea era un povîrniș, zidul ei grosolan se înălța pe o temelie de pietre grele nicidecum cioplite, presărate cu pietricele și care n-aveau nimic din caracteristicile bisericii, geamlîcurile păreau înfipte la o înălțime excesivă, și totul avea mai de grabă aerul unui zid de închisoare decît de biserică. Firește că mai tîrziu, cînd îmi aduceam aminte de toate absidele glorioase pe care le văzusem, nu mi-ar fi trecut prin minte să le asemui cu absida de la Combray. Dar într-o zi, la cotitura unei ulicioare de provincie, am zărit, în fața încrucișării a trei stradele, un zid necioplît și suprainălțat, cu geamurile înfipte sus și oferind aceeași înfățișare ca și absida de la Combray. Atunci nu m-am întrebat, ca la Chartres sau la Reims, cu cîtă putere era exprimat în această clădire sentimentul religios, ci am exclamat fără să vreau : „Biserica !“

Biserica ! Familiară ; așezată în *rue Saint-Hilaire*, unde era poarta ei dinspre miază-noapte, între cele două vecine ale ei, farmacia domnului Rapin și casa doamnei Loiseau, de care se alătura, fără ca

nimic să o despartă de ele ; simplă cetăţeană a Combray-ului care ar fi putut să-şi aibă numărul ei, în stradă, dacă străzile din Combray ar fi avut numere, şi în faţa căreia parcă ar fi trebuit să se oprească postaşul, dimineaţa când împărţea corespondenţa, înainte de a intra la doamna Loiseau, ieşind de la domnul Rapin ; cu toate acestea între ea şi între tot ce nu era ea exista o demarcaţie peste care mintea mea n-a reuşit niciodată să treacă. Cu toate că doamna Loiseau avea cerceluşi la fereastră, care luaseră prostul obicei să-şi lase să li se întindă în toate direcţiile ramurile plecate şi ale căror flori, când erau destul de mari, se zoreau să-şi răcorească obrazul violet şi congestionat de faşada întunecată a bisericii, cerceluşii nu prin aceasta deveneau sfinţi în ochii mei ; chiar dacă ochii mei nu percepeau vreun loc gol între ele, mintea mea păstra un abis între flori şi piatra înnegrită de care ele se sprijineau.

Clopotniţa din strada Saint-Hilaire se recunoştea de la mare depărtare, înscriindu-şi figura de neuitat pe orizontul în care Combray-ul încă nu apărea ; când din trenul care, în săptămîna Paştilor, ne aducea de la Paris, tata o zărea alergînd, rînd pe rînd, pe toate brazdele cerului, făcînd să-i zburde în toate sensurile cocoşelul ei de fier, el ne spunea : „Hai, luaţi-vă păturile, am ajuns“. Iar într-una din plimbările cele mai lungi pe care le făceam de la Combray, era un loc în care şoseaua îngustată intra deodată pe un platou imens, cu orizontul închis de păduri ciopîrţite peste care se vedea numai vîrfurile subţire ale clopotniţei din Saint-Hilaire, dar atît de fin şi de roz încît părea numai zgîrîiat pe cer de o unghie care ar fi vrut să confere peisajului tabloului alcătuit numai de natură, această măruntă pecete de artă, această unică in-

dicație umană. Cînd ne apropiam și puteam zări restul turnului pătrat și pe jumătate distrus care, mai puțin înalt, dăinuia alături de el, eram mai ales izbiți de nuanța roșiatică și întunecată a pietrelor ; și, în diminețile cu ceață de toamnă, ai fi spus că e o ruină de purpură, aproape de culoarea viței sălbatice, care se ridică deasupra violetului dramatic al viilor.

Cînd ne întorceam acasă, bunica mă oprea adesea în piață, ca să privesc clopotnița. Din ferestrele turnului ei, așezate două cîte două unele deasupra celorlalte, cu acea proporție justă și originală în distanțe care nu conferă frumusețe și demnitate numai fețelor omenești, dădea drumul, la intervale regulate, unor stoluri de corbi care se roteau o clipă croncănind, ca și cum pietrele vechi care-i lăsau să se hîrjonească parcă fără să-i bage în seamă, devenind deodată adăposturi de nelocuit și degajînd un principiu de nesfîrșită frămîntare, i-ar fi lovit și respins. Apoi, după ce vîrgaseră în toate sensurile catifeaua violetă a aerului serii, liniștindu-se brusc, se întorceau să se cufunde în turnul care se transformase din nefast în propice ; cîte unii se așezau ici și colo pe vîrfurile vreunui ornament al clopotniței, nemișcați, ca să înhațe poate vreo insectă, ca un pescăruș oprit cu imobilitatea unui pescar, pe creasta unui talaz. Fără să-și dea seama de ce, bunica găsea că clopotnița din strada Saint-Hilaire era lipsită de acea vulgaritate, pretenție, meschinărie, care o făcea să iubească natura, și să creadă în influența ei binefăcătoare, — cînd mîna omului n-o înjosise ca grădinarul mătușei mele — și să îngrădească operele de geniu. Și, fără îndoială, oricare parte din biserică pe care o zăream o deosebea de toate celelalte clădiri, printr-un fel de gînd anume strecurat, totuși

parcă numai prin clopotniță lua cunoștință de ea însăși, numai astfel biserica-și afirma existența individuală și răspunzătoare. Clopotnița glăsuia pentru ea. Cred, mai ales că bunica găsea, în chip nedeslușit, că clopotnița de la Combray avea un aer natural și distins, ceea ce în ochii ei înfățișa lucrul cel mai de preț pe lume. Fără să se priceapă în arhitectură, spunea :

— Copii, rîdeți de mine dacă vreți, poate să nu fie frumoasă după canoane, dar înfățișarea ei veche și ciudată îmi place. Sînt sigură că dacă ar cînta la pian, n-ar cînta prost.

Și cînd o contempla, urmărind cu privirea linia gingașă, înclinarea plină de osîrdie a pantelor ei de piatră care se apropiiau înălțîndu-se ca niște mîini împreunate în rugăciune, bunica se îmbina atît de desăvîrșit cu linia vîrfului ca săgeata, încît privirea ei parcă-și lua avînt împreună cu ea ; și, în același timp, surîdea prietenos pietrelor vechi și uzate, cărora soarele în amurg le lumina numai coamele și care, din clipa în care intrau în acea zonă însorită, potolite de lumină, păreau deodată urcate mult mai sus, mai îndepărtate, ca un cîntec repetat cu așa-zisa „voce din cap“, cu o octavă mai sus.

Clopotnița din strada Saint-Hilaire dădea tuturor îndeletnicirilor, tuturor orelor, tuturor punctelor de perspectivă ale orașului, înfățișarea, încununarea, consacrarea lor. Din odaia mea nu-i puteam zări decît baza care fusese acoperită cu ardezie ; dar cînd o vedeam duminica, într-o dimineată caldă de vară, scînteind ca un soare negru, îmi spuneam : „Dumnezeule ! e ora nouă ! trebuie să mă pregătesc să mă duc la liturghia cîntată, dacă vreau s-o mai îmbrățișez pe mătușa Léonie înainte de plecare“, și știam cu precizie

culoarea pe care o va avea soarele cînd va lumina piața, căldura și praful pieții, umbra pe care o făcea storul magazinului, în care poate mama va intra înainte de liturghie, într-un miros de pînză nealbită, ca să cumpere vreo batistă pe care i-o va arăta, umflîndu-și pieptul, patronul, care, pregătindu-se să închidă, se dusesese în odaia lui din dosul prăvăliei ca să-și pună straietele de duminică și să-și săpunească mîinile pe care, la fiecare cinci minute, pînă și în împrejurările cele mai melancolice, obișnuia să și le frece una de alta, cu un aer întreprinzător de petrecere și de succes.

Cînd intram, după liturghie, să-i spunem lui Théodore să ne aducă un cozonac mai mare ca de obicei, pentru că verii noștri de la Thiberzy profitaseră de timpul frumos ca să vină să prînzească cu noi, aveam în fața noastră clopotnița care aurită și ea însăși coaptă ca un cozonac și mai mare, sfințit, cu solzi și picuri lipicioși de soare, își înfigea vîrfurile ascuțite în cerul albastru. Și seara, cînd mă întorceam de la plimbare și mă gîndeam la clipa în care va trebui în curînd să-i spun mamei „noapte bună” și să n-o mai văd, clopotnița era, dimpotrivă, atît de gingașă în asfințitul zilei, încît părea așezată și înfiptă ca o pernă de catifea brună pe cerul palid care cedase sub presiunea ei, se scobise puțin ca să-i facă loc și revenea ușor spre marginile ei ; țipetele păsărilor care se roteau în juru-i parcă-i sporeau tăcerea, dădeau și mai mult avînt săgeții sale și-i conferea un aer inefabil.

Pînă și drumurile pe care le făceai în dosul bisericii, acolo unde n-o vedeai, totul părea rînduit în raport cu clopotnița care răsărea ici-colo printre case, emoționîndu-ne poate și mai mult cînd o zăream fără să apară și biserica. Desigur, sînt

altele mai frumoase văzute în acest chip, și păstrez în amintirea mea desene de clopotnițe ce depășesc acoperișurile, case cu alte însușiri artistice decât acelea alcătuite de străzile triste din Combray. Nu voi uita niciodată, într-un oraș ciudat din Normandia, învecinat cu Balbec, două case fermecătoare din veacul al XVIII-lea care-mi sînt scumpe și venerabile în multe privințe și printre care săgeata gotică a unei biserici pe care o ascund, cînd o privești din grădina frumoasă ce coboară de pe terasă spre rîu, se avîntă, avînd aerul că termină, că acoperă fațadele lor, dar dintr-o materie atît de deosebită, atît de prețioasă, atît de inelată, atît de trandafirie, atît de lustruită, încît îți dai bine seama că nu face nicidecum parte din ele, după cum nu face parte din cele două pietricele frumoase și netede, între care e prinsă pe plajă, săgeata purpurie și crenelată a unei scoici, toarsă în formă de turn și smălțuită. Cunosc chiar la Paris, într-unul din cartierele cele mai urîte ale orașului o fereastră de unde se vede, după un prim-plan, un al doilea și chiar un al treilea plan, alcătuit din acoperișurile îngrămădite ale mai multor străzi, o clopotniță violetă, uneori roșietică, uneori în cele mai nobile „mostre“ pe care le scoate atmosfera din ea, de un negru decantat de cenușă, care nu e alta decât aceea a domului Saint-Augustin și care dă acestei vederi din Paris caracterul anumitor vederi din Roma de Piranesi¹. Dar cum, cu oricît gust le-ar fi putut reconstitui memoria mea, n-a putut pune în niciuna din aceste mici gravuri ceea ce am pierdut de mult, sentimentul care ne face să nu privim un

¹ *Jean-Baptiste Piranesi* (1720—1778), apreciat arhitect și gravor italian din Veneția.

lucru ca un spectacol, ci să credem în el ca într-o ființă fără pereche, niciuna din ele nu ține sub dependența ei o latură adîncă din viața mea, ca amintirea acestor aspecte ale clopotniței de la Combray, în străzile din dosul bisericii. Dacă o vedeai la ora cinci, cînd te duceai să ridici scrisorile de la poștă, la cîteva case de tine, la stînga, depășind brusc, cu un creștet izolat, linia formată de celelalte coame ale acoperișurilor ; dacă, dimpotrivă, vrînd să intri să iei informații despre doamna Sazerat, urmăreai cu privirea această linie care redevenise joasă după coborîrea celui-lalt versant al ei, știind că va trebui să cotești a doua stradă după clopotniță ; fie că te duceai mai departe, la gară de pildă, o vedeai pieziș, înfățișînd din profil colțuri și suprafețe noi, ca un corp solid surprins într-un moment necunoscut al învîrtirii sale ; sau cînd, de pe malurile Vivonei, ab-sida, puternic îndesată și mai înaltă din cauza perspectivei, părea țîșnită din sfortărea clopotniței de a-și arunca creștetul pe bolta cerului : trebuia să revii totdeauna la această clopotniță care domina tot restul, casele cu un creștet neașteptat, ridicat în față-mi ca degetul lui Dumnezeu al cărui trup s-ar fi ascuns în mulțimea de oameni, fără să-l confund totuși cu ea. Și astăzi încă, dacă într-un oraș mare de provincie sau într-un cartier din Paris pe care nu-l cunosc bine, un trecător care mi-a „arătat drumul“ îmi indică mai departe ca punct de reper cutare turn de spital, cutare clopotniță de mănăstire ce-și ridică vîrfurile bonetei sale preoțești în colțul unei străzi pe care trebuie s-o cotesc, dacă memoria mea îi poate găsi vreo asemănare oarecare cu figura scumpă și dispărută, trecătorul, dacă se întoarce ca să fie sigur că n-o să mă rătăcesc, poate, spre mirarea lui, să mă ză-

rească uitînd de plimbarea întreprinsă sau de drumul obligat, ţintuit locului în faţa clopotniţei, ore întregi nemişcat încercînd să-mi aduc aminte, simţînd în mine ţinuturi recucerite din uitare, care se usucă şi se reclădesc; şi, fără îndoială, atunci îmi caut încă drumul, şi mai înfrigurat ca adineaori, cînd îi ceream desluşiri, cotesc o stradă... dar... în inima mea.

Cînd ne întorceam de la liturghie, îl întîlneam adesea pe domnul Legradin care, reţinut la Paris de profesiunea lui de inginer, în afară de vacanţa mare nu putea să vină la proprietatea sa din Combray, decît de sîmbătă seara pînă luni dimineţa. Era unul din oamenii care, în afară de o carieră ştiinţifică în care de altminteri a reuşit în chip strălucit, posedă o cultură cu totul deosebită, literară, artistică, pe care specialitatea lor profesională n-o foloseşte şi de care profită numai conversaţia lor. Mai cărturari decît mulţi literaţi (nu ştiam în acel timp că domnul Legradin avea oarecare reputaţie ca scriitor şi am fost foarte miraţi văzînd că un compozitor celebru scrisese o melodie pe versurile lui), înzestraţi cu mai multă „facilitate” decît mulţi pictori, ei îşi închipuie că viaţa pe care o duc nu este aceea care le-ar fi convenit şi aduc în ocupaţiile lor pozitive, fie o nepăsare îmbinată cu fantezie, fie o silinţă susţinută şi trufaşă, dispreţuitoare, amară şi conştiincioasă. Înalt, bine clădit, cu o faţă gînditoare şi fină, cu mustăţi lungi blonde, cu privirea albastră şi dezamăgită, de o politeţe rafinată, povestitor cum nu mai auzisem niciodată, era în ochii familiei mele care-l dădea totdeauna ca pildă, tipul omului de elită, luînd viaţa în felul cel mai nobil şi mai gingaş. Bunica îi aducea doar învinuirea că vorbeşte cam prea bine, prea ca din carte, că limbajul său

n-avea naturalețea pe care o aveau lavaliererele lui totdeauna fluturătoare, vestonul său drept, aproape ca de școlar. Bunica se mira și de tiradele înflăcărâte pe care le îndrepta adesea împotriva aristocrației, a vieții mondene, a snobismului, „cu siguranță păcatul la care se gîndește sfîntul Pavel cînd vorbește de păcatul fără iertare“.

Ambiția mondenă era un sentiment pe care bunica era atît de incapabilă să-l încerce și aproape să-l înțeleagă, încît i se părea cu totul inutil să pui atîta rîvnă ca să-l înfieri. Mai mult, nu găsea că e prea de bun-gust ca domnul Legradin, a cărui soră era măritată lîngă Balbec cu un gentilom din Normandia de jos, să atace cu atîta violență pe nobili, încît să învinuiască Revoluția că nu-l ghilotinase pe toți.

— Salutare, prieteni ! ne spunea el venind în întîmpinarea noastră. Ferice de dumneavoastră că puteți petrece atîta timp aici ; mîine trebuie să mă întorc la Paris, în bîrlogul meu. Oh ! adăuga el, cu acel surîs ironic și dezamăgit, puțin distrat, care-i era propriu, în casa mea se găsesc, desigur, tot soiul de lucruri inutile. Nu lipsește decît ceea ce este necesar, o bucată mare de cer ca aici. Caută să păstrezi totdeauna o bucată de cer deasupra capului dumitale, tinere, adăuga el, întorcîndu-se spre mine. Ai un suflet frumos, de o calitate rară, o fire de artist, nu-l lăsa să ducă lipsă de ce-i trebuie.

Cînd, la întoarcerea noastră, mătușa ne întreba dacă doamna Goupil venise cu întîrziere la liturghie, nu eram în stare să o informăm. În schimb, îi spoream tulburarea, spunîndu-i că un pictor lucra în biserică și copia vitraliul lui Gilbert cel Rău. Françoise, pe care o trimisese îndată la băcan, se întorsese plouată din pricina absenței lui

Théodore, căruia îndoita lui meserie de dascăl, avînd în sarcina sa o parte din întreținerea bisericii, și de băiat de prăvălie, îi dădea, paralel cu relațiile în toate straturile sociale, o știință universală.

— Ah ! suspina mătușa mea, aș vrea să fi sosit ora Eulaliei. Numai ea e în stare să-mi deslușească asta.

Eulalia era o fată șchioapă, muncitoare și surdă care, după moartea doamnei de la Bretonnerie, în serviciul căreia fusese încă din copilărie, se „re-trăsese” și luase cu chirie o cameră lângă biserică, de unde cobora tot timpul, fie la slujbă, fie în afară de slujbele religioase, să spună cîte o rugăciune sau să dea o mînă de ajutor lui Théodore ; restul timpului, se ducea să viziteze persoane bolnave ca mătușa Léonie, căreia îi povestea cele întîmplate la liturghie sau la vecernie. Nu se da înapoi să adauge vreun cîștig întîmplător rentei pe care i-o servea familia foștilor ei stăpîni, ducîndu-se să controleze din cînd în cînd rufele preotului sau ale altei personalități de seamă din lumea clericală din Combray. Deasupra unei mantii de postav negru, purta o mică bonetă albă, ca de călugăriță, și o boală de piele dădea unei părți a obrazilor și nasului ei coroiat nuanța roz aprinsă a slăbănogului. Vizitele ei erau marea distracție a mătușei Léonie care nu mai primea pe nimeni, cu excepția domnului paroh. Mătușa mea gonise, puțin cîte puțin, pe toți ceilalți vizitatori, pentru că aveau în ochii ei cusurul de-a intra într-una sau într-alta din cele două categorii de oameni pe care nu-i putea suferi. Unii, cei mai răi și cei dintîi de care se descotorosise, erau aceia care o sfătuiau să nu se îngrijească prea mult de sănătate și profesau, fie chiar negativ și manifestînd numai prin anumite

tăceri de dezaprobare sau anumite surîsuri de îndoială, doctrina subversivă că o mică plimbare la soare și un biftec bun, în singe (cînd două înghițituri de apă de Vichy i se opreau în stomac timp de patrusprezece ore), i-ar face mai mult bine decît patul și doctoriile ei. Cealaltă categorie era alcătuită din cei ce aveau aerul să creadă că era mai bolnavă decît gîndea, că era tot atît de bolnavă pe cît spunea. Așa încît, aceia pe care-i lăsase să urce la ea, după oarecari șovăiri și în urma stăruințelor oficioase ale Françoisei și care, în răstimpul vizitei lor, manifestaseră cît erau de nedemni de favoarea care li se făcea, riscînd sfios un : „Nu credeți că, dacă v-ați dezmorți puțin pe timp frumos“, sau care dimpotrivă, cînd le spusese : „Am ajuns foarte rău, foarte rău, se apropie sfîrșitul“, îi răspunseseră : „Ah ! cînd nu ți-e dat să fii sănătos ! Totuși o mai puteți duce astfel“, aceștia, și unii și alții, erau siguri că nu vor mai fi primiți niciodată. Și dacă Françoise făcea haz de aerul înspăimîntat al mătusei mele cînd zărise din patul ei, pe strada Saint-Esprit, una din acele persoane avînd aerul că vin la ea, sau cînd auzise sunînd clopotul, rîdea și mai tare și ca de o festă bună, de viclesugurile totdeauna încununate de succes ale mătusei, ca să ajungă să le concedieze, și de aerul lor dezamăgit cînd se întorceau fără să o fi văzut, și, în fond, își admira stăpîna pe care o credea superioară tuturor acestora, deoarece nu voia să-i primească. În fond mătușa pretindea în același timp să i se aprobe regimul, să fie compătimită pentru suferințele ei și să i se dea garanții în ce privește viitorul ei.

În această privință, Eulalie era neîntrecută. Mătușa putea să-i spună de douăzeci de ori pe minut : „M-a ajuns sfîrșitul, sărmana mea Eulalie“, Eulalie răspundea de tot atîtea ori : „Cunoscîndu-vă

boala așa cum o cunoșteți, doamnă Octave, bateți la o sută de ani, cum îmi spunea încă ieri doamna Sazerin". (Una din credințele cele mai puternice ale Eulaliei, și pe care numărul impunător de dezmințiri aduse de experiență nu fusese suficient s-o clatine, era că doamna Sazerat se numea doamna Sazerin.)

— N-am pretenția să ating vârsta de o sută de ani, răspundea mătușa, care prefera să nu se so-rocească un termen fix zilelor pe care le mai avea de trăit.

Și cum Eulalie știa mai bine ca oricine să o distreze pe mătușa mea fără să o obosească, vizitele ei, care aveau loc regulat, în fiecare duminică, afară de vreo împiedicare neprevăzută, erau pentru mătușa mea o plăcere a cărei perspectivă o menținea în acele zile într-o stare plăcută la început, dar curînd dureroasă, ca o foame excesivă, cînd Eulalie era cît de cît în întîrziere. Prea mult prelungită, voluptatea de-a o aștepta pe Eulalie se transforma în chin, mătușa nu înceta să se uite la ceas, căsca, se simțea cuprinsă de slăbiciune. Soneria Eulaliei, dacă răsuna către sfîrșitul zilei, cînd nu mai nădăjduia că vine, o făcea cît pe-aci să leșine. În realitate, duminica nu se gîndea decît la vizita asta și, cum se termina prînzul, Françoise se zorea să ne gonească din sufragerie, ca să poată urca să o întretîină pe mătușa mea. Dar (mai ales cu începere din clipa în care zilele frumoase se stațorniceau la Combray) ora semeată a prînzului, care coborîse din turnul lui Saint-Hilaire pe care-l împodobeau cu cele douăsprezece ornamente ale coroanei sale sonore, răsunase de mult în jurul mesei noastre, lîngă pîinea sfîntită venită și ea în mod familiar, la ieșirea din biserică, și noi stam încă în fața farfuriilor cu *O mie și una de nopți*, îngreuiată de căl-

dură și mai ales de mâncare. Căci la temeiul statornic de ouă, cotlete, cartofi, dulceturi, biscuiți, pe care nici nu ni-i mai vestea, Françoise adăuga — după felul în care evoluau muncile cîmpului și ale livezilor, rodul fluxului și al refluxului, întîmplările comerțului, atențiile vecinilor și propriul ei geniu, astfel încît menu-ul nostru reflecta oarecum ritmul anotimpurilor și episoadele vieții, ca ornamente arhitectonice care se sculptau în veacul al XVIII-lea pe portalul catedralelor : o mreană pentru că precepea ăi garantase că e proaspătă, o curcă pentru că văzuse una frumoasă la tîrgul din Rousainville-le-Pin, un soi de anghinară cu măduvă pentru că nu ne-o mai gătise în felul acesta, un but fript pentru că viața în aer liber ațîță pofta de mâncare și avea tot timpul să coboare pînă la ora șapte, spanac ca să mai schimbe, caise pentru că erau încă trufanda, coacăze că peste două săptămîni nu se vor mai găsi, smeură pe care domnul Swann o adusese dinadins, cireșe, cele dintîi culese din cireșul din grădină care nu mai rodise de doi ani, brînză cu smîntînă care-mi plăcea mult altădată, o prăjitură cu migdale pentru că o comandase de cu seara, un cozonac pentru că era rîndul nostru să-l oferim. După ce se sfîrșeau toate mîncărurile astea pregătite dinadins pentru noi, dar hărăzite îndeosebi tatii care era amator, ni se mai oferea o cremă de ciocolată, atenție personală a Françoisei, trecătoare și ușoară ca o operă de circumstanță în care-și pusese tot talentul. Cel ce ar fi refuzat să guste din ea spunînd : „Am isprăvit, nu mai mi-e foame“, ar fi coborît numaidecît în rîndul moșicilor care se uită la greutate și la materie, chiar cînd e vorba de darul unui artist care le oferă una din operele lui, cîtă vreme valoarea lor constă numai în intenție și în semnătură. Și să fi lăsat o sin-

gură picătură în farfurie, ar fi vădit aceeași lipsă de politețe ca a te ridica în nasul compozitorului, înainte să se fi isprăvit bucata.

În sfârșit, mama îmi spunea :

— Haide, doar n-ai să stai la infinit aici, urcă în odaia ta, dacă e prea cald afară, dar du-te mai întâi să iei o clipă aer, ca să nu citești numaidecât după masă.

Mă duceam să mă așed lângă pompă și albia ei, adesea împodobită ca un zid gotic, cu o salamandră care-și sculpta pe piatra aspră relieful mobil al trupului ei alegoric și fuselat, pe banca fără reze-mătoare, umbrită de un liliac, în acest colțișor al grădinii care dădea printr-o poartă de serviciu în *rue du Saint-Esprit* și din al cărei pământ prost îngrijit se ridica pe două trepte, desprinzându-se de casă și ca o clădire independentă, bucătăria din dos. Zăreai pavajul ei roșu și lucios ca porfirul. Avea mai degrabă aerul unui mic templu al Venerei decât al peșterii Françoisei. Era plină din belșug cu prinosul lăptarului, al fructarului, al preocupărilor de zarzavaturi, veniți adesea din cătune destul de îndepărtate ca să-i închine primele roade ale ogorului lor. Și vârful ei era totdeauna încununat de uguitul unui porumbel.

Altădată nu întârziem în pădurea consacrată care o înconjură, căci înainte de a urca să citesc, intram în odăița de odihnă pe care unchiul Adolphe, un frate al bunicului, fost ofițer ieșit la pensie maior, o ocupa la parter și care, chiar când ferestrele deschise lăsau să intre căldura, dacă nu razele soarelui ce ajungeau rar pînă acolo, degaja necontenit acel miros întunecat și proaspăt, în același timp de pădure și de vechi regim, care dă mult de visat, cînd pătrunzi în unele pavilioane de vînătoare părăsite. Dar nu mai intram de mulți ani în odaia

unchiului Adolphe, care nu mai venea la Combray, din pricina unei certe care se iscase între el și familie, din cauza mea, în următoarele împrejurări :

La Paris eram trimis, o dată sau de două ori pe lună, să-i fac o vizită, tocmai cînd își termina prînzul îmbrăcat numai într-o bluză, servit de feciorul său în vestă de lucru, de dril vărgat violet și alb. Se plîngea, mormăind, că nu-l mai vizitasem de mult, că-l neglijam ; îmi oferea o pricomigdală sau o mandarină, străbăteam un salon în care nu ne opream niciodată și în care nu se făcea niciodată foc, ai cărui pereți erau împodobiți cu ciubuce aurite, al cărui tavan era pictat cu un albastru care pretindea că imită cerul, și mobilele capitonate cu mătase ca la bunicii mei, dar galbenă ; apoi treceam în ceea ce numea el odaia lui de „lucru“, pe ai cărei pereți erau atîrnate gravuri din acelea care reprezentau pe un fond negru, o zeiță cărnoasă și trandafirie conducînd un car, suită pe un glob, sau cu o stea în frunte, gravuri apreciate sub cel de-al doilea Imperiu pentru că li se găsea un aer pompeian, dar care au ajuns apoi nesuferite și încep din nou să fie apreciate pentru o singură și aceeași rațiune, în ciuda celorlalte ce se invoacă, și anume că au aerul celui de-al doilea Imperiu. Și stăteam cu unchiul meu pînă ce feciorul venea să-l întrebe, din partea vizitiului, la ce oră trebuie să înhame. Unchiul Adolphe se cufunda atunci într-o meditație pe care feciorul său uimit, s-ar fi temut s-o tulbure cu o singură mișcare, și al cărei rezultat, totdeauna același, îl aștepta cu curiozitate. În sfîrșit, după o șovăire supremă, unchiul meu rostea infailibil cuvintele : „Două și un sfert“, pe care feciorul le repeta cu mirare, dar fără să discute : „Două și un sfert ? Bine... mă duc să-i spun...“

Pe atunci eram îndrăgostit de teatru, dragos platonice, fiindcă părinții mei nu-mi îngăduiseră încă să mă duc la teatru, și-mi închipuiam într-un chip atît de puțin exact plăcerile pe care le puteam gusta acolo, încît eram cît pe-aci să cred că fiecare spectator privea ca într-un stereoscop un decor făcut numai pentru el, deși asemănător cu altele, pe care le priveau, fiecare pentru el, restul spectatorilor.

În fiecare dimineață, alergam pînă la coloana Meisner ca să văd spectacolele pe care le anunța. Nimic mai dezinteresat și mai fericit decît visurile pe care fiecare piesă anunțată le oferea închipuirii mele, condiționate în același timp de imaginile nedespărțite de cuvintele ce alcătuiau titlul și de culoarea afișelor încă umede și umflate de cleiul care se desprindea. Dacă nu era una din acele opere stranii ca *Testamentul lui César Girodot* sau *Oedip-rege* care nu erau înscrise pe afișul verde al Operei Comice, ci pe acela roșu închis al Comediei Franceze, nimic nu mi se părea mai deosebit ca egreta lucitoare și albă a *Diamantelor Coroanei*, ca mătasea lucioasă și tainică a *Domnoului negru*, și părinții mei spunîndu-mi că atunci cînd va fi să mă duc înțîia oară la teatru voi avea de ales între aceste două piese, căutînd să adîncesc succesiv titlul uneia și al celeilalte, căci era tot ce cunoșteam despre ele, ca să încerc să pricep din fiecare plăcerea pe care mi-o făgăduia și să o compar cu aceea pe care o ascundea celălalt, ajungeam să-mi înfățișez cu atîta putere, de o parte o piesă uluitoare și mîndră, de alta una gingașă și catifelată, încît eram tot atît de incapabil să hotărăsc pe care o preferam, cît mi-ar fi fost de greu să optez, dacă ar fi fost vorba de desert, între orez „à l'impératrice” și cremă de ciocolată.

Toate conversațiile cu colegii mei aveau ca subiect acești actori a căror artă, deși mi-era încă necunoscută, era prima formă, printre toate acelea pe care le îmbracă, sub care se lăsa presimțită de mine, Arta. Mi se părea că între felul de-a debita al unuia sau al altuia, de-a nuanța o tiradă, deosebiriile cele mai mici au o însemnătate incalculabilă. Și, după câte mi se spusese despre ei, îi clasam în ordinea talentului, în liste pe care mi le recitam toată ziua și care sfârșiseră prin a se întipări în creierul meu și prin a-l stinjeni prin inamovibilitatea lor.

Mai târziu, când eram la colegiu, ori de câte ori în timpul lecției, îndată ce profesorul întorcea capul, corespondam cu un prieten nou, prima întrebare pe care i-o puneam totdeauna era dacă fusese la teatru și dacă găsea că cel mai mare actor era Got, iar al doilea Delaunay etc. Și dacă, după părerea lui, Fevre nu venea decât după Thiron, sau Delaunay după Coquelin, mobilitatea neașteptată pe care Coquelin, pierzându-și rigiditatea de piatră, o căpăta în mintea mea, ca să treacă în rîndul al doilea, și agilitatea fermecată, însuflețirea fecundă de care se vedea înzestrat Delaunay ca să coboare în al patrulea, dădeau minții mele mlădiate și fertilizate senzația înfloririi și a vieții.

Dar dacă actorii mă preocupau într-atît, dacă vederea lui Maubant ieșind într-o după-amiază de la Comedia Franceză îmi pricinuisese fiorii și suferințele dragostei, numele unei stele scînteind la ușa unui teatru sau vederea unui cupeu ce trecea pe stradă cu caii împodobiți cu trandafiri la frunte, la geamul căruia zăream chipul unei femei care credeam că poate fi o actriță, îmi pricinuiau o tulburare mai prelungită, o sforțare neputincioasă

și dureroasă de a-mi reprezenta viața ei. Clasă în ordinea talentului pe cele mai ilustre, Sarah Bernhardt, Berma, Bartet, Madeleine Brohan, Jeanne Samary, dar toate mă interesau. Unchiul meu cunoștea multe din ele și unele cocote pe care nu le deosebeam bine de actrițe. Le primea la el acasă. Și dacă nu ne duceam să-l vedem decât în anumite zile, era pentru că în celelalte veneau la el femei cu care familia lui n-ar fi putut să se întâlnească, cel puțin după părerea ei, căci unchiul Adolphe, dimpotrivă, se certase de mai multe ori cu bunicul meu din pricina ușurinței prea mari cu care făcuse văduvelor frumoase care poate nu fuseseră niciodată măritate, conteselor cu nume sforăitor, care nu era, fără îndoială, decât un pseudonim, politetea de-a le prezenta bunicii sau de a le dăruia chiar bijuterii de familie. Adesea când se rostea în conversație numele unei actrițe, îl auzeam pe tata spunându-i mamei surîzând : „O prietenă a unchiului tău“; și credeam că unchiul meu, prezentându-mă la el acasă unei actrițe de care atîția alții nu se puteau apropia și care era pentru el o prietenă intimă, ar fi putut dispensa un băiețandru ca mine de stagiul pe care poate bărbații cu vază îl făceau mulți ani în zadar la ușa cutărei femei care nu răspundea scrisorilor lor și punea pe portarul casei să-i gonească.

De aceea, — sub pretextul că o lecție a cărei oră schimbată se nimerise atît de nepotrivită, încît mă împiedicase de mai multe ori și mă va mai fi împiedicat să-l văd pe unchiul meu, — într-o zi, alta decât aceea rezervată vizitelor pe care i le făceam, profitînd de faptul că părinții mei prînziseră de vreme, am ieșit și, în loc să mă duc să casc gura la coloana de afișe, lucru care mi-era îngăduit să-l fac neînsoțit, am alergat pînă la el. Am observat în

fața porții lui o trăsură înhămată cu doi cai care aveau la obrază o garoafă roșie, după cum purta și vizitiul una la butonieră. De pe scară am auzit un râs și o voce de femeie și, îndată ce am sunat, o tăcere, apoi zgomotul ușilor care se închideau. Feciorul veni să-mi deschidă și când mă văzu, păru oarecum încurcat, îmi spuse că unchiul meu era foarte ocupat, că, fără îndoială, n-ar putea să mă primească și, în timp ce totuși se ducea să-l anunțe, aceeași voce pe care o auzisem, spunea : „Ba da ! lasă-l să intre ; numai o clipă, mi-ar face atîta plăcere. În fotografia de pe biroul tău seamănă atît de mult cu mama lui, nepoata ta, a cărei fotografie e alături de a lui, nu-i așa ? Aș vrea să-l văd doar o clipă pe puștiul ăsta.“

L-am auzit pe unchiul meu bombănind, supărîndu-se, și, pînă la urmă feciorul mă introduse.

Pe masă era aceeași farfurie cu pricomigdale ca de obicei ; unchiul meu purta bluza lui de toate zilele, dar în fața lui ședea o tînără femeie în rochie de mătase roz cu un colier mare de perle la gît, și mîncă o mandarină. Nefiind sigur dacă trebuie să-i spun doamnă sau domnișoară, m-am înroșit și, neîndrăznind să-mi îndrept prea mult privirea spre ea de teamă să nu fiu obligat să-i vorbesc, m-am dus să-mi îmbrățișez unchiul. Ea mă privea surizînd ; unchiul meu spuse : „Nepotul meu“, fără să mă numească, nici să-i rostească numele, desigur pentru că, de cînd cu greutățile pe care le întîmpinase cu bunicul, încerca să evite pe cît cu putință orice legătură între familia lui și acest soi de relații.

— Ce bine seamănă cu mama lui, spuse ea.

— Dar n-ai văzut-o niciodată pe nepoata mea decît în fotografie, răspunse unchiul meu pe un ton morocănos.

— Ba să mă ierți, dragă prietene, ne-am încrucișat pe scară anul trecut, cînd ai fost atît de rău bolnav. E adevărat că n-am văzut-o decît o clipă și scara dumitale era foarte întunecoasă, dar mi-a fost de ajuns ca să o admir. Tînărul acesta are ochii ei frumoși, și *asta*, spuse ea, descriind cu degetul o linie deasupra ochilor. Nepoata dumitale poartă același nume ca și dumneata, prietene ? îl întrebă ea pe unchiul meu.

— Seamănă mai mult cu tatăl său, bombăni unchiul Adolphe care nu se sinchisea să facă prezențările de la distanță, rostind numele mamei, și nici de aproape. Seamănă leit cu tatăl său și cu biata mea mamă.

— Nu-l cunosc pe tatăl său, spuse doamna în roz cu o ușoară înclinare a capului, și n-am cunoscut-o niciodată pe răposata dumitale mamă, prietene. Îți amintești că ne-am cunoscut puțin timp după marea dumitale durere.

Am încercat o mică dezamăgire, căci această tînără femeie nu se deosebea de celelalte femei frumoase pe care le văzusem uneori în familia mea, mai ales de fata unuia din verii noștri, la care mă duceam regulat de Anul Nou. Mai bine îmbrăcată însă, prietena unchiului meu avea aceeași privire vioaie și bună, același aer sincer și drăgăstos. Găseam că n-are nimic din aspectul teatral pe care-l admiram în fotografiile actrițelor, nici din expresia diabolică legată de viața pe care trebuia să o ducă. Îmi venea greu să cred că era o cocotă și, mai ales, n-aș fi crezut că era o cocotă șic, dacă n-aș fi văzut trăsura cu doi cai, rochia roz, colierul de perle, dacă n-aș fi știut că unchiul Adolphe nu cunoaște decît cocote de lux. Dar mă întrebam cum era cu puțință ca milionarul care-i dădea trăsura și casa și giuvaierurile să-și toace averea de

dragul unei persoane care avea aerul atît de simplu și cîmsecade ? Și totuși, gîndindu-mă la viața pe care o ducea ea, imoralitatea ei mă tulbura mai mult decît dacă ar fi fost concretizată în față-mi printr-o aparență deosebită, — fiind astfel invizibilă ca misterul vreunui roman, al vreunui scandal, care o făcuse să plece din casa părinților ei bîrghezi și o închinase tuturor, care făcuse să-i înflorească frumusețea și să se înalțe pînă la lumea femeilor declassate și a notorietății, pe aceea pe care jocurile fizionomiei și intonațiile vocii, aidoma cu acelea pe care le cunoșteam deja mă făceau totuși să o consider ca pe o fată de familie bună, care nu mai era de nici o familie.

Trecusem în „odaia de lucru“ și unchiul meu, oarecum stingherit de prezența mea, îi oferi țigări.

— Nu, spuse ea, dragul meu, știi că sînt obișnuită cu acelea pe care mi le trimite marele duce. I-am spus că ești gelos pe ele. Și scoase dintr-un port-țigaret țigări cu inscripții străine și aurite. Ba da, urmă ea îndată, trebuie să fi întîlnit la dumneata pe tatăl acestui tînăr. Nu e nepotul dumitale ? Cum de-am putut uita ? A fost atît de bun, atît de delicat cu mine, spuse ea cu un aer modest și sensibil. Gîndindu-mă însă ce trebuie să fi fost primirea aspră, pe care spunea că o găsisese delicată, a tatii, eu, care știam cît era de rezervat și de rece, eram stingherit, ca de o mojie pe care ar fi săvîrșit-o el, de această inegalitate între recunoștința excesivă care i se manifesta și insuficiența lui amabilitate. Mi s-a părut, mai tîrziu, că una din laturile emoționante a rostului acelor femei trîndave era faptul că ele își consacră generozitatea și talentul, un vis disponibil de frumusețe sentimentală — căci, asemenea artiștilor, ele nu-l realizează, nu-l fac să intre în cadrul existenței co-

mune — și un aur care le costă puțin, ca să îmbogățească cu un cadru prețios și fin viața aspră și necioplită a bărbaților. După cum își plimba în fumoarul unde unchiul meu o primea în bluză, trupu-i gingaș, rochia de mătase roz, perlele ei, eleganța care emană din prietenia cu un mare duce, tot așa ea culesese câteva cuvinte neînsemnate ale tatii, le frământase cu gingășie, le răstălmăcise, le dăduse o denumire de preț, încastând în ele o privire de o limpezime atât de frumoasă, nuanțată cu umilitate și recunoștință, și le înapoia schimbate într-un giuvaier artistic, în ceva „cu totul ales“.

— Haide, e timpul să te duci, îmi spuse unchiul meu.

M-am ridicat, aveam o poftă irezistibilă să sărut mîna doamnei în roz, dar mi se părea că ar fi fost un lucru tot atât de îndrăzneț ca și o răpire. Inima-mi bătea, în timp ce-mi spuneam : „Să i-o sărut, să nu i-o sărut“, apoi am încetat să mă întreb ce aveam de făcut, ca să fiu în stare să fac ceva. Și, cu un gest orb și nechibzuit, despuiat de toate motivele pe care acum o clipă le găseam în favoarea lui, am dus la buze mîna pe care mi-o întindea.

— Cît e de drăguț ! Ce galant, are mici atenții pentru femei : seamănă cu unchiul său. Va fi un perfect gentleman, adăugă ea strîngînd din dinți, ca să dea frazei un ușor accent britanic. N-ar putea să vină o dată să ia *a cup of tea*¹, cum spun vecinii noștri, englezii ; ar trebui doar să-mi trimită dimineța o „scrisoare pneumatică“.

Nu știam ce este o „scrisoare pneumatică“. Nu înțelegeam nici jumătate din cuvintele pe care le rostea doamna, dar teama că în ele s-ar fi putut

¹ O ceașcă de ceai (engl.).

ascunde vreo întrebare la care n-ar fi fost politicos să nu răspund, mă împiedica să încetez de a le asculta cu atenție, și am încercat o mare oboseală.

— Nu, nu se poate, spuse unchiul meu, dînd din umeri, e ținut din scurt, lucrează mult. Are toate premiile în clasa lui, adăugă el încet, ca să n-aud minciuna și să nu-l contrazic. Cine știe, poate că va fi un mic Victor Hugo, un fel de Vaulabelle¹, mai știi.

— Ador artiștii, răspunse doamna în roz, numai ei sînt în stare să înțeleagă femeile... Numai ei și firile de elită, ca dumneata. Scuză-mi ignoranța, prietene. Cine e Vaulabelle? Sînt cumva volumele aurite din mica bibliotecă cu geam din buduoarul dumatăle? Știi că mi-ai făgăduit că ai să mi le împrumuți, voi avea mare grijă de ele.

Unchiul meu care detesta să împrumute cărți, nu răspunse nimic și mă conduse pînă în anticameră. Îndrăgostit de doamna în roz, am acoperit cu sărutări nebune obrajii plini de tutun ai bătrînului meu unchi, și în timp ce, oarecum încurcat, dar fără să îndrăznească să-mi spună pe șleau, mă lăsă să înțeleg că ar dori să nu vorbesc de această vizită părinților mei, i-am spus cu lacrimi în ochi că amintirea bunătății lui era în mine atît de puternică, încît voi găsi într-o zi mijlocul să-i arăt recunoștința. Amintirea era într-adevăr atît de puternică, încît peste două ore, după cîteva fraze misterioase care mi s-au părut că nu erau în măsură să-i lumineze pe părinții mei asupra importanței noi cu care eram înzestrat, am găsit cu cale că e mai bine să le povestesc în cele mai mici amănunte vizita pe care o făcusem. Nu credeam că voi pricinui astfel neplă-

¹ *Achile Tenalle de Vaulabelle* (1799—1879), om politic și istoric francez care a lăsat o prețioasă *Istorie a celor două Restaurații*.

ceri unchiului meu. Cum aş fi putut bănuî asemenea lucru, de vreme ce nu doream să i le pricinuesc ? Şi nu puteam presupune că părinţii mei ar vedea vreun rău într-o vizită în care eu nu găseam nici unul. Nu se întâmplă oare mai în fiecare zi ca un prieten să ne roage să nu uităm să-l scuzăm pe lângă o femeie căreia n-a putut să-i scrie şi noi neglijăm să-i împlinim dorinţa, crezînd că această persoană nu poate acorda importanţă unei tăceri care în mintea noastră e lipsită de însemnătate. Îmi închipuiam, ca toată lumea, că mintea celorlalţi este un receptacul inert şi ascultător, fără putere de reacţie specifică faţă de ceea ce se introducea în ea ; eram sigur că, depunînd în mintea părinţilor mei vestea cunoştinţei pe care unchiul Adolphe mi-o făcuse, le-am transmis în acelaşi timp, aşa cum doream, părerea binevoitoare pe care o aveam despre această prezentare. Din nenorocire, părinţii mei au aplicat alte principii, cu totul diferite de acelea pe care eu le-am sugerat să le adopte, cînd a fost să aprecieze fapta unchiului meu. Tata şi bunicul au avut cu el explicaţii violente, despre care am fost informat indirect. Încrucişîndu-mă peste cîteva zile cu unchiul meu care trecea într-o trăsură deschisă, am resimţit durerea, recunoştinţa, remuşcarea pe care aş fi vrut să i le exprim. Pe lângă nemărginirea lor, am crezut că un simplu salut ar fi meschin şi l-ar putea face să presupună că nu mă credeam obligat faţă de el cu mai mult decît cu o politeţă banală. Am hotărît să mă abţin de la acest gest insuficient, şi am întors capul. Unchiul meu crezu că ascult, în această privinţă, de ordinele părinţilor mei, nu le iertă acest lucru şi muri mulţi ani mai tîrziu, fără ca vreunul din noi să-l fi revăzut.

De aceea nu mai intram în camera de odihnă, acum închisă, a unchiului Adolphe și, după ce întîrziam în preajma bucătăriei doasnice, cînd Françoise se ivea în prag și-mi spunea : „O să las fata de la bucătărie să servească cafeaua și să aducă apă caldă, trebuie să mă duc la doamna Octave“, mă hotăram să mă întorc, și urcam să citesc în odaia mea. Fata de la bucătărie era o persoană morală, o instituție permanentă căreia unele atribuții ne-schimbătoare îi atrăgeau un soi de continuitate și identitate, de-a lungul succesiunii formelor trecătoare în care se încarna : căci n-am avut niciodată aceeași fată doi ani în șir. În anul în care am mîncat sparanghel, fata de la bucătărie care obișnuia să-l „curețe“ era o biată făptură bolnăvicioasă, în poziție destul de înaintată cînd am sosit la Paști, și ai casei se mirau că Françoise o puneă să muncească atît de mult și să facă atîtea drumuri, căci începea să poarte cû greutate în față coșul tainic, în fiecare zi mai plin, a cărui formă măreață se ghicea sub șorțurile ei largi. Acestea aminteau mantalele cu care erau înveșmîntate figurile simbolice ale lui Giotto¹, ale căror fotografii mi le dăduse domnul Swann. El însuși ne făcuse să o observăm și cînd se interesa de fata de la bucătărie, ne spunea : „Cum o duce Caritatea lui Giotto ?“ De altminteri, sărmana fată pe care sarcina o îngrășase foarte mult și se repercuta pînă și asupra obrazilor ei care cădeau drepti și pătrați, semăna, într-adevăr, cu acele fecioare, înalte și bărbătești, mai de grabă matroane, în care virtuțile sînt per-

¹ *Giotto di Bondone* (1266—1334), celebru pictor florentin.

sonificate la Arena¹. Și-mi dau acum seama că aceste *Virtuți* și aceste *Vicii* de la Padova semănau cu ea și în alt chip. După cum imaginea acestei fete era mărită de simbolul adăugat pe care-l purta în pîntece fără să aibă aerul că-i înțelege sensul, fără ca frumusețea și duhul acestui simbol să se reflecteze pe fața ei, ca o povară simplă și grea, tot astfel, gospodina vînjoasă înfățișată la Arena sub numele *Caritas* și a cărei reproducere atîrna de peretele odăii mele de studiu, la Combray, parcă habar n-avea că încarnează această virtute, căci fața ei energică și vulgară parcă nu reușise să exprime niciodată vreun gînd caritabil. Printr-o frumoasă invenție a pictorului, ea calcă în picioare comorile pămîntului, ca și cum ar călca strugurii ca să le stoarcă zeama sau, mai de grabă, ca și cum s-ar fi urcat pe niște saci ca să se înalțe ; își întinde inima ei înflăcărată lui Dumnezeu, mai bine spus „i-o trece“, așa cum o bucătăreasă strecoară un tirbușon prin răsufăltoarea beciului, cuiva care i-l cere de la fereastra parterului. Invidia, da, ar fi avut mai de grabă o anumită expresie de invidie. Dar și în această frescă, simbolul ține un loc atît de mare și e reprezentat ca și cum ar fi real, șarpele care șuieră la buzele Invidiei este atît de gros, îi umple atît de complet gura mare și deschisă, încît mușchii feții îi sînt lăsați ca să-l poată cuprinde, ca aceia ai unui copil care umflă un balon suflînd, așa că atenția Invidiei, — și a noastră în același timp, — pe de-a-ntregul concentrată asupra acțiunii buzelor ei, n-are răgaz pentru gînduri pizmașe.

¹ Biserică din Padova renumită pentru frescele pictate de Giotto.

Cu toată admirația pe care domnul Swann o profesa pentru aceste figuri ale lui Giotto, mult timp nu mi-a făcut nici o plăcere să le privesc în sala noastră de studii, unde fuseseră atârinate copiile pe care mi le adusese, această *Caritate* lipsită de caritate, această *Invidie* care avea aerul unei planșe ce ilustra doar într-o carte de medicină compresiunea glotei sau a omușorului, datorită unei tumori a limbii sau a introducerii instrumentului operator, o *Justiție* a cărei față cenușie și meschin regulată era însăși aceeași care caracteriza la Combray anumite burgheze frumoase, cuernice și seci, pe care le vedeam la liturghie și dintre care unele erau dinainte înrolate în milițiile de rezervă ale *Nedreptății*. Dar mai târziu am înțeles că ciudățenia surprinzătoare, frumusețea specială a acestor fresce constă în locul de frunte pe care simbolul îl ocupă în ele, și faptul că era reprezentat ca un simbol, deoarece ideea simbolică nu era exprimată, dar ca un lucru real, ca îndurat efectiv și minuit aieva dădea semnificației operei un caracter mai literal și mai precis, iar învățăturii sale ceva mai concret și mai izbitor. Și la biata față de la bucătărie atenția era și ea îndreptată mereu asupra pîntecului, din pricina greutății care-l trăgea ; și, în același chip, adesea gândul agonizanților este îndreptat spre latura afectivă, dureroasă, obscură, viscerală, spre acel revers al morții care este tocmai latura pe care moartea le-o înfățișează, pe care-i face să o simtă cu asprime, și care seamănă mai degrabă cu o povară care-i strivește, cu greutatea de-a respira, cu nevoia de a bea, decît cu ceea ce numim ideea morții.

Aceste *Virtuți* și *Vicii* de la Padova trebuie să fi avut în ele multă realitate, căci îmi apăreau tot

atît de vii ca și servitoarea însărcinată și chiar ea nu mi se părea mult mai puțin alegorică. Și poate că această neparticipare (cel puțin aparentă) a su-fletului unei ființe, la virtutea care acționează prin el, are, pe lângă valoarea ei estetică, o realitate, dacă nu psihologică, cel puțin, cum se spune fiziognomică. Mai tîrziu cînd am avut ocazia să în-tîlnesc în cursul vieții mele, în mănăstiri de pildă, încarnații cu adevărat sfinte ale carității active, ele aveau îndeobște un aer vesel, pozitiv, indife-rent și brusc de chirurg grăbit, un chip pe care nu se oglindește nici compătimire, nici înduioșare pentru suferința omenească, nici teama să nu o jignească, și care este chipul lipsit de gingășie, fața antipatică și sublimă a adevăratei bunătăți.

În timp ce fata de la bucătărie, — făcînd să stră-lucească involuntar superioritatea Françoisei, după cum, prin contrast, *Eroarea* face și mai străluci-toare izbînda *Adevărului*, — servea cafeaua care, după cum spunea mama, nu era decît apă caldă, și ducea apoi în odăile noastre apă caldă, care era de-abia călduță, eu mă întinsesem pe pat, cu o carte în mînă, în odaia mea care-și apăra tremu-rînd răcoarea transparentă și firavă împotriva soarelui de după-amiază, după obloanele ei aproape închise, în care un reflex al zilei găsise totuși mijlocul să-și strecoare aripile-i galbene, și stătea nemișcat între lemn și geamlîc, într-un colț, ca un fluture cuminte. Era abia atîta lumină cît să se poată citi, și senzația de splendoare a luminii mi-o dădeau nu numai loviturile pe care Camus (căruia Françoise îi dăduse de veste că mătușa mea nu „se odihnește“ și că poate face zgomot), le administra în *rue de la Cure* lăzilor prăfuite, lovituri care, răsunînd în atmosfera sonoră, speci-fică zilelor calde, parcă făceau să zboare în depăr-

tări aștrii stacojii ; ca și muștele care executau în față-mi, în micul lor concert, un soi de muzică de cameră vărâtecă ; ea nu o evocă ca o arie de muzică umană care, auzită din întâmplare în timpul verii, îți aduce mai târziu aminte de ea, ci e conjugată cu vara printr-o legătură mai necesară : născută din zilele frumoase, renăscînd numai o dată cu ele, cuprinzînd ceva din esența lor, ea nu le trezește numai imaginea în memoria noastră, ci le certifică întoarcerea, prezența efectivă, ambianța, imediat accesibilă.

Această răcoare întunecoasă a odăii mele era în raport cu lumina soarelui din stradă ca umbra cu lumina, adică tot atît de luminoasă ca și ea, și oferea imaginației mele spectacolul total al verii, de care simțurile mele nu s-ar fi putut bucura decît fragmentar, dacă aș fi fost la plimbare, și astfel se acorda bine cu liniștea mea, care asemenea unei mîini ce odihnește nemișcată într-o apă curgătoare (grație aventurilor povestite de cărțile mele și care tocmai o emoționaseră), suporta șocul și însuflețirea unei activități coplesitoare.

Dar chiar dacă timpul prea călduros se stricase, dacă se ivise pe neașteptate o furtună sau numai o vijelie, bunica venea să mă roage stăruitor să ies. Și nevrînd să renunț la lectura mea, mă duceam s-o continui cel puțin în grădină, sub castan, într-o mică gheretă de rogoz și de pînză, în fundul căreia mă tolăneam și mă credeam ferit de privirile acelor ce ar putea veni în vizită la părinții mei.

Și gîndul meu nu era oare ca altă iesle în fundul căreia simțeam că stam cufundat, fie numai ca să văd ce se petrece afară ? Cînd vedeam un obiect exterior, conștiința că-l văd se interpunea între mine și el, îl mărginea cu un mic chenar spiritual

care mă împiedica să-i ating vreodată direct substanța; se volatiliza întrucîtva înainte să fi luat contact cu ea, după cum un corp incandescent pe care-l apropii de un obiect ud, nu-l atinge umezeala, pentru că e totdeauna precedat de o zonă de evaporare. Pe paravanul împeștriat cu stări diferite, pe care conștiința mea le depăna simultan în timp ce citeam, și care variau de la aspirațiile cît mai adînc ascunse în mine pînă la viziunea cu totul exterioară a orizontului pe care-l cuprindeam cu privirea la capătul grădinii, ceea ce era înainte de toate mai intim în mine, mîna în continuă mișcare care guverna restul, era credința mea în bogăția filozofică, în frumusețea cărții pe care o citeam și dorința mea de a mi le însuși, oricare ar fi fost cartea aceasta. Căci, chiar dacă o cumpărasem la Combray, zărind-o în vitrina prăvăliei Borange, prea departe de casă pentru ca Françoise să-și poată face tîrguielile acolo ca la Camus, dar mai bine aprovizionată ca papetărie și librărie, legată cu sfori în mozaicul broșurilor și fasciculelor care tapetau cele două canaturi ale ușii ei mai misterioasă, mai presărată cu gânduri decît ușa unei catedrale, o recunoscusem pentru că-mi fusese citată ca o lucrare remarcabilă de profesorul sau de colegul care, în acea epocă, mi se părea că deține taina adevărului și a frumuseții pe jumătate presimțite, pe jumătate neînțelese, a cărei cunoaștere era scopul nedeslușit, dar permanent al gândului meu.

După această credință centrală care, în timpul lecturii, executa mișcări neconținute din afară înăuntru către descoperirea adevărului, veneau emoțiile pe care mi le trezea acțiunea la care luam parte, căci aceste după-amiezi erau mai pline de întîmplări dramatice decît este adesea o viață în-

treagă. Erau întâmplările din cartea pe care o citeam; e adevărat că personajele pe care le afectau nu era „reale”, așa cum spunea Françoise. Dar toate sentimentele pe care le încercam față de bucuria sau nenorocul unui personaj real nu se produc în noi decât prin mijlocirea unei imagini a acestei bucurii sau a acestui nenoroc; ingeniozitatea celui dintii romancier consta în a înțelege că, în aparatul emoțiilor noastre, imaginea fiind singurul element de căpetenie, simplificarea, care ar însemna a suprima pur și simplu personajele reale, ar constitui o perfecționare hotărîtoare. O ființă reală, oricît de puternic am simpatiza cu ea, e percepută în bună parte de simțurile noastre, adică rămîne opacă pentru noi, oferă o greutate moartă pe care sensibilitatea noastră n-o poate ridica. Dacă o lovește o nenorocire, nu putem fi emoționați decât într-o părțică din noțiunea totală pe care o avem despre ea, ba mai mult, ea însăși nu va putea fi emoționată decât într-o parte din noțiunea totală pe care o are despre ea. Descoperirea romancierului este că a avut ideea să înlocuiască aceste părți pe care sufletul nu le poate pătrunde, printr-o cantitate egală de părți nemateriale, adică pe care sufletul nostru și le poate asimila. Ce importanță are atunci ca faptele, emoțiile acestor ființe de un gen nou să ne apară ca adevărate, de vreme ce ni le-am însușit, de vreme ce se produc în noi și țin sub dependența lor în timp ce întorceam cu înfrigurare paginile cărții, viteza respirației și intensitatea privirii noastre? Și o dată ce romancierul ne-a prilejuit această stare, în care, ca în toate stările pur interioare, orice emoție e înzecită, în care cartea lui ne va tulbura ca un vis, dar ca un vis mai deslușit decât acelea pe care le avem în somn și a cărui

amintire va stăruia mai mult, atunci, iată că, timp de o oră, el dezlănțuie în noi toate fericirile și toate nenorocirile posibile, a căror cunoaștere parțială ne-ar solicita mulți ani din viață și dintre care cele mai intense nu ne vor fi niciodată destăinuie, pentru că încetineala cu care se produc ne lipsește de perceperea lor ; (astfel, în viață, inima noastră se schimbă, și aceasta e cea mai mare durere ; dar n-o cunoaștem decît din lectură, în imaginație : în realitate, inima se schimbă așa cum se produc anumite fenomene ale naturii, destul de încet, astfel încît, dacă putem constata succesiv fiecare din stările ei diferite, sîntem în schimb scutiți de senzația însăși a schimbării).

Mai puțin interior trupului meu decît această viață a personajelor, urma apoi proiectat pe jumătate în față-mi peisajul în care se desfășura acțiunea și care exercita asupra minții mele o influență și mai mare decît celălalt, decît acela care se înfățișa ochilor mei cînd îi ridicam de pe carte. Astfel două veri de-a rîndul, în căldura grădinii din Combray, din cauza cărții pe care o citeam atunci, am avut nostalgia unui ținut muntos și cu ape dulci, în care aș vedea multe ferăstraie și unde, în fundul apei limpezi, bucăți de lemn ar putrezi sub tufe de năsturel ; iar în apropiere, se cățărau de-a lungul zidurilor groase, ciorchini de flori violete și roșietice. Și cum visul unei femei care m-ar fi iubit mi-era totdeauna în gînd, în vederile astea visul acesta era pătruns de răcoarea apelor curgătoare ; și, oricare ar fi fost femeia pe care o evocam, ciorchinii de flori violete și roșietice se ridicau îndată de fiecare parte a ei ca niște culori complementare.

Asta nu se datora numai faptului că o imagine la care visăm rămîne totdeauna însemnată, e în-

frumusețată și beneficiază de reflexul culorilor străine care din întâmplare o înconjoară în reveria noastră ; căci aceste peisaje din cărțile pe care le citeam nu erau pentru mine decât peisaje mai viu reprezentate în închipuirea mea decât acelea pe care Combray-ul le așternea sub ochii mei, dar care ar fi fost analoage. Prin alegerea pe care o făcuse autorul, prin credința cu care gândul meu îi întâmpina cuvîntul ca pe o revelație, mi se părea că sînt, — impresie pe care nu mi-o dădea de loc regiunea în care mă aflu și mai cu seamă grădina noastră, produs lipsit de prestigiu al fan-teziei corecte a grădinarului pe care-l disprețuia bunica, — o frîntură chiar din natură, demnă să fie studiată și adîncită.

Dacă părinții mi-ar fi îngăduit, cînd citeam o carte, să mă duc să vizitez regiunea pe care o descria, aș fi crezut că fac un pas neprețuit întru cucerirea adevărului. Căci, dacă ai senzația că ești totdeauna înconjurat de sufletul tău, nu simți că ești închis într-o închisoare din care nu te poți mișca ; parcă ești mai degrabă tîrît cu el într-un avînt veșnic, ca să-l depășești, ca să nimerești în afară, ca un soi de descurajare, auzind mereu în jurul tău acea sonoritate identică ce nu este ecoul din afară, ci răsunetul unei vibrații lăuntrice. Cauți să regăsești în lucrurile ajunse pe această cale prețioase, răsfrîngerea pe care sufletul nostru a proiectat-o pe ele, ești decepționat constatînd că ele par despuiate în natură de farmecul pe care-l datorau în mintea noastră, vecinătății anumitor idei ; uneori convertești în îndemînare, în splendoare, toate forțele acestui suflet, ca să acționezi asupra ființelor despre care simțim că sînt situate în afară de noi și că nu le vom atinge niciodată. Și dacă imaginăm totdeauna, în

jurul femeii pe care o iubeam, locurile la care rî-
neam cel mai mult atunci, dacă aş fi vrut ca ea să
mă facă să le vizitez, să-mi îngăduie accesul unei
lumi necunoscute, asta nu se datora numai unei
simple asociaţii de idei ; nu, visurile mele de că-
lătorie şi de dragoste nu erau decît momente,
— pe care astăzi le despart în mod artificial, ca şi
cum aş secţiona la înălţimi diferite o ţişnitură de
apă irizată şi în aparenţă nemişcată, — dintr-o
aceeaşi şi neclintită ţişnire a tuturor puterilor vie-
ţii mele.

În sfîrşit, continuînd să urmăresc dinăuntru în
afară stările simultane juxtapuse în conştiinţa
mea, şi înainte de a ajunge la orizontul real care
le înfăsoară, încerc plăceri de alt soi, aceea de a
şedea comod, de a simţi mirosul bun al aerului,
de a nu fi deranjat de o vizită ; şi cînd bătea cea-
sul în clopotniţa lui Saint-Hilaire, plăcerea de a
vedea cum se desprinde, bucată cu bucată, ceea ce
se consumase din această după-amiază, pînă ce au-
zeam ultima lovitură care-mi îngăduia să le adun
pe toate, şi după care, tăcerea lungă ce urma,
parcă desfăşura pe cerul albastru toată partea
care-mi era încă îngăduită pentru ca să o citesc
pînă la cina bună pe care o pregătea Françoise şi
care mă va reconforta de oboseala ce mi-o prici-
nuise, în timpul lecturii, eroul cărţii. Şi cînd bătea
altă oră, mi se părea că precedentă sunase de-abia
cu cîteva clipe mai înainte ; cea mai recentă se în-
scria foarte aproape de cealaltă pe cer şi nu pu-
team crede că şaizeci de minute au putut fi cu-
prinse în acel mic arc albastru dintre cele două
semne de aur. Uneori chiar această oră prematură
suna două lovituri mai mult decît cea din urmă ;
trecuse deci una pe care n-o auzisem, se întîmplase
ceva care n-avusese loc pentru mine ; interesul

lecturii, magic ca un somn adînc, îmi înşelase urechile halucinate şi înlăturase clopotul de aur de pe suprafaţa azurie a tăcerii. Frumoase după-amiezi de duminică sub castanul din grădina de la Combray, golite cu grijă de mine de incidentele mediocre ale existenţei mele personale pe care le înlocuisem aici cu o viaţă de aventuri şi de aspiraţii stranii pe meleaguri stropite de ape vii, îmi evocaţi şi acum această viaţă, cînd mă gîndesc la voi, şi o cuprindeţi cu adevărat, pentru că, încetul cu încetul aţi ocolit-o şi aţi îngrădit-o, — în timp ce progresam în lectura mea şi scădea căldura zilei, — în cristalul succesiv, uşor schimbător şi străbătut de frunziş, al orelor voastre tăcute, sonore, mirositoare şi limpezi.

Uneori eram trezit din lectura mea încă în toatul amiezii, de fata grădinarului care alerga ca o nebună, răsturnînd în trecere un portocal, tăindu-şi un deget, rupîndu-şi un dinte şi strigînd : „Iată-i, iată-i !“ iar Françoise şi cu mine alergam la rîndul nostru, ca să nu pierdem nimic din spectacol. Era în zilele în care, făcînd manevre de garnizoană, soldaţii străbăteau Combray-ul, îndeobşte pe *rue Sainte-Hildegarde*. În timp ce slugile noastre, înşirate pe scaune dincolo de grilaj, priveau la cei ce se plimbau duminica şi se lăsau văzuţi de ei, fata grădinarului zărise căştile strălucind, prin crăpătura dintre cele două case îndepărtate din *avenue de la Gare*. Servitorii strînseseră în grabă scaunele, căci, în defilarea lor pe *rue Sainte-Hildegarde*, cuirasierii o umpleau în toată lărgimea ei, şi caii, în galop, atingeau în treacăt casele, acoperind trotuarele înecate ca nişte maluri care oferă o albie prea strîmtă unui torent dezlănţuit.

— Bietii copii, spunea Françoise care de-abia ajunsese la grilaj şi lăcrima, biet tineret care va fi

secerat ca finul, doar cînd mă gîndesc la asemenea lucru și mă simt lovită, adăuga ea ducînd mîna la inimă, acolo unde primise lovitura.

— E frumos, nu-i așa, madam Françoise, să vezi niște băieți tineri care nu țin la viață ? spunea grădinarul ca să o „ațîțe“.

Nu glăsuisese în zadar.

— Să nu ții la viață ? La ce să mai ținem atunci, dacă nu la viață, singurul dar pe care bunul Dumnezeu nu-l face niciodată de două ori. Din păcate, e totuși adevărat că ei nu țin la viață ! I-am văzut în '70 ; nu le mai e frică de moarte în aceste războaie nenorocite ; nu sînt nici mai mult nici mai puțin decît niște nebuni ; și apoi nu fac nici cît funia ca să-i spînzuri, nu sînt bărbați, sînt lei. (Pentru Françoise comparația unui bărbat cu un leu n-avea nimic măgulitor.)

Rue Sainte-Hildegarde cotea scurt, astfel că nu puteai vedea prea departe, și prin crăpătura dintre cele două case din *avenue de la Gare* se zăreau mereu alte căști gonind și lucind în soare. Grădinarul ar fi vrut să știe dacă aveau să mai treacă mulți, îi era sete, căci soarele dogorea. Atunci deodată, fata lui repezindu-se ca de pe un loc așediat, ieși, atinse colțul străzii și după ce înfruntă de o sută de ori moartea, veni să ne aducă, împreună cu o cană de sirop, știrea că vreo mie de soldați veneau într-una dinspre Thiberzy și Méséglise. Françoise și grădinarul, împăcați, discutau ce aveau să facă în caz de război :

— Vezi dumneata, Françoise, spunea grădinarul, ar fi de preferat revoluția, pentru că, nu-i așa, atunci, cînd o declari, se duc numai cei ce vor să plece.

— Da ! așa cel puțin înțeleg, e mai cinstit.

Grădinarul credea că la declararea războiului nu va mai circula niciun tren.

— Vezi bine, ca să n-o ia lumea la sănătoasa, spunea Françoise.

Și grădinarul : „Ah ! sînt șmecheri !“ căci nu admitea că războiul n-ar fi un soi de păcăleală pe care statul încerca să o joace poporului, și dacă ar fi avut posibilitatea oricine ar fi fugit.

Dar Françoise se grăbea să se ducă la mătușa mea, eu îmi reluam lectura, servitorii se instalau din nou în fața porții, privind cum se risipește praful și emoția pe care o treziseră soldații. Mult timp după ce zarva încetase, un puhoi neobișnuit de lume înegrea încă străzile Combray-ului. Și, în fața fiecărei case, chiar a acelor unde nu se prea obișnuia, servitorii și chiar stăpînii ședeau și priveau, festonînd pragul ca un chenar capricios și mohorît, după cum un flux puternic care s-a îndepărtat lasă pe mal un zăbranic și o horbotă de alge și scoici.

Cu excepția acestor zile, puteam dimpotrivă să citesc de obicei liniștit. Dar întreruperea și comentariul pe care o vizită a lui Swann le prilejui o dată lecturii pe care tocmai o făceam din cartea unui autor cu totul nou pentru mine, Bergotte, avu drept urmare că, pentru mult timp, imaginea femeii la care visam nu mai apărea pe un zid împodobit cu flori violete în fuior, ci pe un fond cu totul altul, în fața portalului unei catedrale gotice.

Bloch, un coleg mai vîrstnic ca mine și pentru care aveam o mare admirație, îmi vorbise înțîia oară de Bergotte. Cînd i-am mărturisit admirația mea pentru *Noaptea de octombrie*, izbucnise într-un rîs zgomotos ca o trompetă și-mi spusese :

— Ferește-te de dilecțiunea ta destul de josnică, pentru individul de Musset. E un tip din cei mai răufăcători și o brută destul de sinistră. De altminteri, trebuie să mărturisesc că atît el și chiar numitul Racine au făcut, fiecare în viața lor, cîte un vers destul de bine ritmat și care are însușirea, ceea ce pentru mine e supremul merit, că nu înseamnă absolut nimic : este vorba de *La blanche Oloossone et la blanche Camire* și *La fille de Minos et de Pasiphaë*. Ele mi-au fost semnalate întru apărarea acestor doi șnapani de un articol al scumpului meu maestru, tata Leconte¹ agreabil zeilor nemuritori. Fiindcă veni vorba, iată o carte pe care n-am timpul s-o citesc acum, dar care se pare că e recomandată de acest imens personaj. Mi s-a spus că-l consideră pe autor, pe Bergotte, drept un tip din cei mai subtili și, deși face adesea dovadă de o indulgență destul de greu de explicat, cuvîntul său are pentru mine valoarea unui oracol delfic. Citește deci această proză lirică și, dacă gigantul adunător de ritmuri care a scris *Baghavat* și *Le lévrier de Magnus* n-a mințit, pe Apollon, vei gusta, scumpe maestre, bucuriile pline de nectar al Olimpului.

Mă rugase pe un ton sarcastic să-i spun „scumpe maestre“ și el însuși îmi spunea la fel. Dar, în realitate, gustam oarecare plăcere în acest joc, fiind încă aproape de vîrsta la care crezi că dai viață celor rostite.

Din nenorocire, stînd de vorbă cu Bloch și cerîndu-i explicații, n-am putut să-mi potolesc tulburarea de care am fost cuprins, cînd îmi spusese că versurile frumoase (mie, care nu așteptam de la ele decît revelația adevărului), erau cu atît mai

¹ Leconte de Lisle.

frumoase cu cît n-aveau nici o noimă. Într-adevăr, Bloch nu mai fu invitat în casa noastră. La început, fusese bine primit. E adevărat că bunicul pretindea că, ori de cîte ori mă împrieteneam mai de aproape cu vreun coleg decît cu alții și-l aduceam acasă, se întîmpla totdeauna să fie un evreu, ceea ce nu i-ar fi displicut în principiu, — chiar amicul său Swann era de origine evreiască, — dacă n-ar fi găsit că n-alegeam de obicei printre cei mai buni. Și cînd aduceam un nou prieten, rareori se întîmpla să nu fredoneze : „*O, Dieu de nos pères*¹ din *Ebreea* sau *Israel, romps ta chaîne*², cîntînd fi-rește numai melodia (Ti, la, lam, ta, lam, talim), dar mă temeam ca nu cumva camaradul meu să o cunoască și să restabilească cuvintele.

Înainte de a-i fi văzut, cînd le auzea numele care, de cele mai multe ori, n-aveau nimic deosebit de evreiesc în ele, ghicea nu numai originea evreiască a prietenilor care erau într-adevăr israeliți, dar chiar ceea ce era uneori supărător în familia lor.

— Cum îl cheamă pe prietenul tău care vine diseară ?

— Dumont, tată-mare.

— Dumont ! Oh ! mi se pare suspect.

Și cînta :

„*Archers, gaites bonne garde !*

Veillez sans trêve et sans bruit“³

Și după ce ne pusese cîteva întrebări dibace și mai precise, exclama : „Păzea ! Păzea !“ sau, dacă silise printr-un interogatoriu prefăcut chiar pe pa-

¹ O, Dumnezeu al părinților noștri ! (Fr.).

² Izrael, zdrobește-ți lanțurile ! (Fr.).

³ Arcași, înțețiți-vă paza (Fr.).

Vegheați fără răgaz și fără zgomot (Fr.).

cientul care sosise, să-și mărturisească fără știrea lui originea, atunci, ca să ne arate că nu mai are nici o îndoială, se mulțumea să ne privească fredonînd imperceptibil :

*„De ce tîmide Israélite
Quoi vous guidez ici les pas“¹*

sau :

„Champs paternels, Hébron, douce vallée“²

sau :

„Oui, je suis de la race élue“³

Aceste mici manii ale bunicului nu implicau niciun-sentiment răuvoitor față de colegii mei. Dar Bloch displicuse părinților mei, din alte motive. Incepuse prin a-l agasa pe tata care, văzîndu-l ud, îl întrebasese cu simpatie :

— Domnule Bloch, ce timp este afară, a plouat ? Nu înțeleg nimic, barometrul e excelent.

Nu reușise să scoată din gura lui decît acest răspuns :

— Nu pot să vă spun dacă a plouat. Trăiesc atîta de hotărît în afară de contingențele fizice, încît simțurile mele nu-și dau osteneala să mi le notifice.

— Dar prietenul tău e idiot, îmi spuse tata, după plecarea lui Bloch. Cum, nu e nici măcar în stare să-mi spună ce timp este afară ? Dar nu e cu nimic mai interesant ! E un imbecil !

Apoi Bloch îi displicuse și bunicii pentru că, cum ea spusese după prînz că este puțin suferindă, el își innăbuși un suspin și-și șterse lacrimile.

¹ Acestui sfios izraelit, ce l-ați călăuzit pînă aici (Fr.).

² Cîmpii străbune, Hébron, dulce vale (Fr.).

³ Da, sînt din neamul ales (Fr.).

— Cum vrei să fie sincer, îmi spuse ea, de vreme ce nu mă cunoaște ; sau atunci e nebun !

Și, în sfârșit, nemulțumise pe toată lumea pentru că, venind la prînz cu o oră și jumătate întîrziere și plin de noroi, în loc să se scuze, spusese :

— Nu mă las niciodată influențat de perturbațiile atmosferice, nici de împărțirea convențională a timpului. Aș reabilita cu plăcere întrebuințarea lulelei de opium și a krissului malaez, dar o ignoriez pe aceea a instrumentelor mai vătămătoare și de altminteri burgheze pînă la platitudine : cea-sornicul și umbrela.

Cu toate acestea, ar mai fi venit la Combray. Nu era totuși prietenul pe care părinții mei nu l-ar fi dorit ; ei sfîrșiseră prin a crede că lacrimile pe care le vărsase din pricina indispoziției bunicii nu erau simulate ; dar știau instinctiv sau din experiență că avînturile sensibilității noastre nu exercită cine știe ce influență asupra faptelor noastre viitoare și a purtării noastre în viață, și că respectul îndatoririlor morale, credința față de prieteni, execuția unei opere, observarea unui regim, au o bază mai sigură în obiceiurile respectate orbește, decît în aceste aventuri momentane, înflăcărare și sterpe. Ar fi preferat să am în locul lui Bloch alți colegi care nu mi-ar da mai mult decît se cade să se acorde unor prieteni, după regulile moralei burgheze ; care nu mi-ar trimite din senin un coș cu fructe pentru că s-ar fi gîndit în ziua aceea cu drag la mine, dar care, nefiind în stare să facă să atîrne în favoarea mea cumpăna dreaptă a îndatoririlor și a exigențelor prieteniei după o simplă pornire a închipuirii sau a sensibilității lor, n-ar falsifica-o nici în paguba mea. Pînă și greșelile bon livorilejuiesc anevoie renunțarea la ceea ce tima lui carbele firi al căror model era mătușa

mea care, fiind certată de ani de zile cu o nepoată cu care nu mai vorbea, nu și-a schimbat din această pricină testamentul prin care-i lăsa toată averea, pentru că era ruda ei cea mai apropiată, și așa „se cădea“.

Țineam însă la Bloch, părinții mei voiau să-mi facă plăcere, problemele insolubile pe care mi le puneam în legătură cu frumusețea lipsită de semnificație a fiicei lui Minos și a Pasiphaei mă oboseau și mai mult și mă îmbolnăveau mai mult decât alte noi conversații cu el, deși mama le considera vătămătoare. Părinții mei l-ar mai fi primit la Combray dacă, după cina aceea, când îmi spusese — veste care a avut mai târziu multă influență asupra vieții mele și a făcut-o mai fericită, apoi mai nenorocită — că toate femeile nu se gîndesc decât la dragoste și că nu există niciuna a cărei împotrivire să n-o poți birui, nu m-ar fi încredințat că auzise spunîndu-se cu toată siguranța că mătușa mea avusese o tinerețe zbuciumată și fusese întreținută în mod public. Nu m-am putut opri să repet aceste cuvinte părinților mei, care-l dădură afară cînd mai veni și, în urmă, cînd îl opream pe stradă, era foarte rece cu mine.

Dar nu mințise, în ceea ce-l privește pe Bergotte.

În primele zile, nu sesizam ceea ce avea să-mi placă atît de mult în stilul său, ca o bucată muzicală după care ai să te prăpădești, dar pe care n-o distingi încă. Nu puteam să las din mîină romanul său pe care-l citeam, dar credeam că mă interesează numai subiectul, ca în primele clipe de dragoste, cînd te duci în fiecare zi să întîlnești o femeie la vreo reuniune, la vreo petrecere, de a căror agrement te crezi atras. Apoi am înțeles (Fr.) deosebesc expresiile rare, aproape

plăcea să le întrebuințeze în anumite momente, în care un val ascuns de armonie, un preludiu interior, îi înaripa stilul ; și tot în acele momente începea să vorbească de „visul zadarnic al vieții“, de „torentul nesecat al aparențelor frumoase“, de „zbuciumul sterp și desfătător de a înțelege și de a iubi“, de „efigiile emoționante care înobilează pentru totdeauna fațada venerabilă și fermecătoare a catedralelor“, și exprima o filozofie cu totul nouă pentru mine, prin imagini minunate despre care ai fi putut spune că treziseră acea melodie de harpe ce se înalță atunci și dădeau acompaniamentului ei un caracter sublim. Unul din aceste pasaje din Bergotte, al treilea sau al patrulea pe care-l izolasem de rest, îmi pricinui o bucurie de neasemuit cu aceea pe care mi-o prilejuise cel dintâi, o bucurie pe care simțeam că o încerc într-o regiune mai adâncă din mine însumi, mai netedă, mai vastă, din care piedicile și despărțirile parcă ar fi fost suprimate. Căci recunoscînd atunci aceeași înclinare pentru expresiile rare, aceeași revărsare muzicală, aceeași filozofie idealistă care, fără să-mi fi dat seama, îmi pricinuisese și în alte rînduri plăcere, n-am mai avut impresia că sînt în prezența unei anumite bucăți, dintr-o anumită carte a lui Bergotte care desena la suprafața gîndului meu o figură pur lineară, ci mai degrabă în fața „bucăți ideale“ a lui Bergotte, comună tuturor cărților lui și căreia toate pasajele analoage care se confundau cu ea, i-ar fi dat un soi de grosime, de volum, cu care spiritul meu părea sporit.

Nu numai eu eram admiratorul lui Bergotte, el era și scriitorul preferat al unei prietene a mamei, femeie foarte cultă ; în sfîrșit, doctorul du Boulbon lăsa bolnavii să-l aștepte ca să citească ultima lui carte ; din cabinetul său de consultații și

dintr-un parc învecinat cu Combray și-au luat zborul cele dintii semințe ale acestei predilecții pentru Bergotte, specia atât de rară pe atunci, astăzi răspândită universal, și a cărei floare ideală și comună se găsește pretutindeni în Europa și America, pînă în cel mai mic cătun. Prietenei mamei și se pare că și doctorului du Boulbon le plăceau mai cu seamă, în cărțile lui Bergotte, așa cum îmi plăceau și mie, acel flux melodic, acele expresii vechi, altele foarte simple și cunoscute, dar pentru care locul unde le scotea în evidență parcă dovedea din parte-i un gust deosebit ; în sfîrșit, în pasajele triste, oarecare violență, un accent aproape aspru. Fără îndoială că el însuși trebuia să simtă că asta era farmecul său cel mai mare. Căci în cărțile următoare, dacă înțîlnise vreun mare adevăr sau numele unei catedrale celebre, își întrerupea povestirea și, într-o evocare, o apostrofă, o lungă rugăciune, dădea curs liber acelor efluvii care, în primele sale lucrări rămîneau în străfundul prozei lui, și destăinuite atunci numai de undulațiile de la suprafață, poate încă și mai gingașe, mai armonioase, cînd erau astfel învăluite, încît nu s-ar fi putut spune unde lua naștere și unde se sfîrșea murmurul lor. Aceste bucăți în care se complăcea erau bucățile noastre favorite. În ce mă privește, le știam pe dinafară. Eram decepționat cînd își relua firul povestirii. Ori de cîte ori vorbea de un lucru a cărui frumusețe îmi rămăsese pînă atunci ascunsă, de păduri de pini, de grindină, de catedrala Notre Dame de Paris, de *Athalie* sau de *Fedra*, această frumusețe exploda într-o imagine pînă la mine. Și simțind cît de numeroase erau părțile din univers pe care percepția mea schiloadă nu le-ar fi deosebit dacă el nu le-ar fi apropiat de mine, aș fi vrut să am o părere, o metaforă a lui, asupra tuturor lucrurilor,

mai ales asupra acelor pe care aş fi avut ocazia să le văd eu însumi, şi printre acestea, asupra vechilor monumente franceze şi asupra anumitor peisaje marine, căci stăruinţa cu care le cita în cărţile sale dovedea că le consideră bogate în semnificaţie şi frumuseţe. Din nenorocire, ignoram părerea lui aproape asupra tuturor lucrurilor. Nu mă îndoiam că se deosebea cu totul de părerile mele, căci purcedea dintr-o lume necunoscută către care încercam să mă înalţ; convins că gândurile mele ar fi părut curată prostie acestui spirit desăvârşit, trecusem în aşa fel cu buretele peste toate, încît, cînd întîlneam din întîmplare în cutare din cărţile sale, vreunul pe care l-aş fi depănat eu însumi, inima îmi creştea, ca şi cînd un zeu, în bunătatea lui, mi l-ar fi restituit, l-ar fi proclamat legitim şi frumos. Uneori o pagină a lui cuprindea aceleaşi lucruri pe care le scriam adesea noaptea bunicii şi mamei, cînd nu puteam dormi, astfel încît această pagină din Bergotte, avea aerul unei culegeri de epigrafe, menite să fie puse în fruntea scrisorilor mele. Chiar mai tîrziu, cînd am început să scriu o carte, am găsit la Bergotte echivalentul anumitor fraze, a căror calitate nu era suficientă ca să mă hotărască să o continui. Dar nu mă puteam bucura de ele decît cînd le citeam în opera lui; cînd le scriam eu, în preocuparea mea ca să reflectez întocmai ceea ce observam în gîndul meu, temîndu-mă că n-am izbutit „aşemănarea“, n-aveam desigur timpul să mă întreb dacă ceea ce scriam era agreabil! Dar în realitate, nu-mi plăcea cu adevărat decît acest gen de fraze, acest gen de idei. Strădaniile mele pline de nelinişte şi de nemulţumire erau ele înseşi un semn de dragoste, de dragoste lipsită de plăcere, dar adîncă. De aceea, cînd găseam pe neaşteptate asemenea fraze în opera alt-

cuiva, adică fără să mai am scrupule, fără să mai fiu sever, fără să mai trebuiască să mă chinuiesc, mă lăsau, în sfârșit, cu deliciu în voia plăcerii pe care mi-o stîrneau, ca un bucătar care atunci cînd nu trebuie să gătească, găsește în sfârșit, timpul să fie lacom. Cînd am întîlnit într-o zi, într-o carte de Bergotte, o glumă în legătură cu o servitoare bătrînă, glumă pe care limbajul minunat și solemn al scriitorului o făcea și mai ironică, dar care era aceeași pe care o făcusem adesea bunicii vorbind de Françoise, altădată cînd am văzut că nu găsea nedemn să figureze într-una din acele oglinzi ale adevărului care erau lucrările sale, o observație ca aceea pe care avusesem ocazia să o fac în legătură cu prietenul nostru, domnul Legrandin (observații asupra Françoisei și a domnului Legrandin care erau, firește, dintre acelea pe care le-aș fi sacrificat cu hotărîre lui Bergotte, fiind convins că le-ar găsi lipsite de interes), mi s-a părut pe neașteptate că viața mea umilă și regatul adevărului nu erau atît de despărțite pe cît crezusem, că ele chiar coincideau în anumite puncte, și am vărsat lacrimi de încredere și de bucurie pe paginile scriitorului, ca în brațele unui părinte regăsit.

După cărțile lui, mi-l închipuiam pe Bergotte ca pe un bătrîn slab și dezamăgit, care-și pierduse copiii și nu se consolase niciodată de moartea lor. Și citeam, cîntam în mine proza lui, poate mai „dolce,” mai „lento” decît era scrisă și cea mai simplă frază mi se adresa cu o intonație înduioșată. Filozofia lui îmi plăcea mai mult ca orice, și mă dăruisem ei pentru totdeauna. Ea mă făcea nerăbdător să ajung vîrsta la care voi intra la colegiu, în clasa numită de „filozofie”. Dar voiam ca în acea clasă să nu se facă altceva, decît să se trăiască prin gîndirea lui Bergotte, și dacă mi s-ar fi spus că

— metafizicienii cu care mă voi împrieteni atunci nu-i vor semăna întru nimic, aş fi resimţit deznădejdea unui îndrăgostit care vrea să fie statornic pînă la sfîrşitul vieţii şi căruia i se vorbeşte de alte amante pe care le va avea mai tîrziu.

Într-o duminică, în timpul lecturii mele în grădină, am fost deranjat de Swann care venea în vizită la părinţii mei.

— Ce citeşti, se poate vedea ? Ia te uită, Bergotte ? Cine ţi-a indicat operele lui ?

I-am spus că Bloch.

— Ah ! da, băiatul acela pe care l-am văzut o dată aici, care seamănă atît de mult cu portretul lui Mahomed al II-lea de Bellini. Oh ! ce asemănare izbitoare, are aceleaşi sprîncene arcuite, acelaşi nas coroiat, aceiaşi pomeţi ieşiţi în afară. Cînd va purta şi bărbuţă, va fi aceeaşi persoană. În orice caz, are gust, căci Bergotte e un spirit fermecător. Văzînd cît se părea că-l admir pe Bergotte, Swann, care nu vorbea niciodată de cunoştinţele lui, făcu, din bunătate, o excepţie şi-mi spuse :

— Îl cunosc bine, dacă ţi-ar face plăcere să-ţi scrie un cuvînt în fruntea volumului, aş putea să i-l solicit.

N-am îndrăznit să primesc, dar i-am pus în-
trebări despre Bergotte.

— Aţi putea să-mi spuneţi care e actorul pe care-l preferă ?

— Actorul, nu ştiu. Ştiu însă că în ochii lui nici un artist nu o egalează pe Berma, pe care o consideră superioară tuturor. Ai văzut-o ?

— Nu, domnule, părinţii mei nu-mi îngăduie să mă duc la teatru.

— Păcat. Ar trebui să-i rogi. În *Fedra*, în *Cid*, Berma nu e decît o actriţă, dacă vrei, dar ştii

că nu prea cred în *ierarhia* artelor (și am observat cum mă izbise adesea în conversațiile sale cu surorile bunicii, faptul că atunci când vorbea de lucruri serioase, când întrebuița o expresie care parcă implica o părere despre un subiect important, avea grija să o izoleze printr-o intonație deosebită, ironică și mașinală, ca și cum ar fi pus-o între ghilimele, parcă n-ar fi vrut să și-o însușească, și să spună : „Știi, ierarhia“, așa cum spun oamenii ridicoli. Dar atunci, dacă asta era ridicol, de ce spunea el ierarhia ?). O clipă după aceea, adăugă : Ți-ar da o viziune tot atât de nobilă ca oricare altă capodoperă, nu știu... ca — și începu să rîdă — *les Reines de Chartres*¹ ! Pînă atunci, acea groază de a-și exprima serios părerea mi se părea o apucătură elegantă și pariziană, care se opunea dogmatismului provincial al surorilor bunicii ; și bănuiam că era și una din formele spiritului în coteria în care trăia Swann și în care, printr-o reacțiune împotriva lirismului generațiilor trecute, se reabilitau pînă la exces faptele mărunte și precise, care aveau altădată o reputație vulgară, și se prosciau „frazele“. Dar acum găseam ceva jignitor în această atitudine a lui Swann în fața lucrurilor. Avea aerul că nu îndrăznește să aibă o părere și că nu găsește astîmpăr decît cînd poate să dea, cu meticulozitate, amănunte precise. Dar nu-și dădea seama că asta ar însemna a profesa părerea, a postula că exactitatea acestor amănunte avea importanță. Îmi reaminteam atunci de acea cină la care fuseseam atât de trist, pentru că mama nu voia să urce în odaia mea, și cînd el spusese că balurile principesei de Léon n-aveau nici o importanță. Și

¹ Se referă la monumentele reginelor din catedrala din Chartres.

totuși el își petrecea viața cu acest soi de plăceri. Găseam că toate astea erau contradictorii. Pentru ce altă viață oare se rezerva să spună, în sfârșit, cu seriozitate, ceea ce gîndea despre lucruri, să formuleze păreri pe care ar fi putut să nu le spună între ghilimele și să nu se mai consacre cu o politețe scrupuloasă unor ocupații despre care susținea în același timp că sînt ridicole ? Am observat în felul în care Swann îmi vorbea de Bergotte, un lucru care în schimb nu-i era propriu, ci dimpotrivă, era pe atunci comun tuturor admiratorilor scriitorului, prietenei mamei, doctorului du Boulbon, care ca și Swann, afirmau despre Bergotte : „E un spirit fermecător, atît de deosebit, are un fel al lui de-a spune lucrurile, puțin cam afectat, dar atît de agreabil. Nu e nevoie să-i vezi semnătura, recunoști numaidecît că e de el.“ Dar niciunul n-ar fi mers atît de departe, încît să spună : „E un mare scriitor, are mare talent“. Nici nu spuneau că are talent. N-o spuneau fiindcă n-o știau. Ne trebuie mult ca să recunoaștem, în fizionomia deosebită a unui scriitor nou, modelul care poartă numele de „mare talent“ în muzeul nostru de idei generale. Tocmai pentru că această fizionomie e nouă, n-o găsim în totul asemănătoare cu ceea ce numim talent. Spunem mai degrabă originalitate, farmec, gingășie, forță ; apoi, într-o zi, ne dăm seama că tocmai toate acestea la un loc înseamnă talent.

— E vreo lucrare de-a lui Bergotte în care vorbește de Berma ? l-am întrebat pe Swann.

— Cred că în mica lui plachetă despre Racine, care trebuie să fie epuizată. Poate că, totuși, s-a retipărit. Mă voi informa. De altminteri pot să-l întreb pe Bergotte orice vrei, nu e săptămîină în care să nu mănînce la mine. E prieten bun cu

fiica mea. Se duc să viziteze împreună orașe vechi, catedrale, castele.

Cum n-aveam nici o noțiune despre ierarhia socială, încă de multă vreme refuzul tatii de-a mă lăsa să frecventez pe doamna și domnișoara Swann, făcându-mă să-mi închipuiesc că între ele și noi erau distanțe mari, avusese mai de grabă efectul să le dea un prestigiu în ochii mei. Regretam că mama nu-și vopsea părul și nu-și roșea buzele cum auzisem, de la vecina noastră doamna Sazerat, că făcea doamna Swann, nu ca să placă soțului ei, ci domnului de Charlus, și-mi închipuiam că trebuie să fim pentru ea un obiect de dispreț, ceea ce mă mihnea mai ales din pricina domnișoarei Swann, despre care mi se spunea că este o fetiță atât de frumoasă și la care mă gândeam adesea, atribuindu-i de fiecare dată aceeași înfățișare arbitrară și fermecătoare. Când am aflat însă în ziua aceea, că domnișoara Swann este o ființă de o condiție atât de rară, scăldându-se ca în elementul ei natural, în atâtea privilegii, că atunci când își întreba părinții dacă era cineva invitat la cină, i se răspundea prin aceste silabe pline de lumină, prin numele acestui musafir de aur care nu era pentru ea decât un vechi prieten al familiei : Bergotte ; că, pentru ea, conversația intimă la masă, care corespundea cu ceea ce însemna pentru mine aceea a mătușii mele, erau cuvintele lui Bergotte despre toate subiectele pe care acesta nu le putuse trata în cărțile lui și despre care aș fi vrut să-l aud dându-și verdictul : și că, în sfârșit, când se ducea să viziteze orașe, el se plimba alături de ea, necunoscut și glorios, ca zeii care coborau în mijlocul muritorilor ; dându-mi seama de valoarea unei ființe ca domnișoara Swann, am simțit în același timp cât i-aș

fi părut de grosolan și de ignorant, și am încercat atît de puternic gingășia și imposibilitatea de-a fi prietenul ei, încît dorința și deznădejdea m-au cuprins în același timp. Ori de cîte ori mă gîndeam acum la ea, o vedeam în fața porții unei catedrale, explicîndu-mi semnificația statuilor și prezentîndu-mă lui Bergotte ca pe un prieten al ei, cu un suris care exprima o părere bună despre mine. Și farmecul tuturor ideilor pe care catedralele le trezeau totdeauna în mine, farmecul colinelor din Ile-de-France și al cîmpiilor Normandiei își revărsau răsfrîngerile peste imaginea pe care mi-o formam despre domnișoara Swann : însemna că era cît pe-aci s-o iubesc. A crede că o ființă participă la o viață necunoscută, în care dragostea ei ne-ar face să pătrundem, este, din tot ce-i trebuie dragostei ca să se înfiripe, lucrul de căpetenie, și ceea ce o face să se lipsească de rest. Pînă și femeile care pretind că nu judecă pe bărbat decît după fizic, vād în acest fizic emanația unei vieți deosebite. De aceea le plac militarii și pompierii ; uniforma are darul să le facă mai puțin pretențioase cînd e vorba de figură ; ele își inchipuie că sărută sub platoșă o inimă deosebită, aventuroasă și delicată ; ca să facă cuceririle cele mai măgulitoare în țările străine pe care le vizitează, un tînăr suveran, un principe moștenitor, n-are nevoie de un profil regulat, care ar fi poate indispensabil unui speculant de bursă.

Pe cînd citeam în grădină, căci mătușa mea n-ar fi înțeles că aș putea citi în altă zi decît duminica, zi în care e interzis să te ocupi cu ceva serios și în care nu cosea (într-o zi de lucru mi-ar

fi spus „cum, iar te amuzi să citești, deși nu e duminică“, dînd cuvîntului „amuzament“ înțelesul jocului și al pierderii de timp), mătușa Léonie sta de vorbă cu Françoise, așteptînd ora Eulaliei. Îi spunea că tocmai o văzuse trecînd pe doamna Goupil „fără umbrelă, cu rochia de mătase pe care și-o făcuse la Châteaudun. Dacă are de făcut un drum lung înainte de vecernie, ar putea s-o ude learcă.“

— Se prea poate, se prea poate (ceea ce însemna poate că nu), spunea Françoise, ca să nu înlătore definitiv posibilitatea unei alternative mai favorabile.

— Iată, spunea mătușa, bătîndu-se pe frunte, asta mi-aduce aminte că n-am știut dacă a ajuns la biserică înainte de Înălțare. Trebuie să nu uit să o întreb pe Eulalie... Françoise, ia te uită la norul acela negru din dosul clopotniței și la soarele ăsta care nu-mi place de pe acoperiș, cu siguranță că n-o să treacă ziua fără ploaie. Nu se putea altfel, era prea cald. Și cu cît va ploua mai curînd, cu atît va fi mai bine, căci pînă ce nu va izbucni furtuna, apa mea de Vichy nu va coborî, adăuga mătușa, în mintea căreia dorința de a grăbi coborîrea apei de Vichy biruia peste măsură teama de-a o vedea pe doamna Goupil stricîndu-și rochia.

— Se prea poate, se prea poate.

— Vezi bine, cînd plouă în piață, n-ai unde să te adăpostești.

— N-aș fi crezut, e ora trei? exclamă deodată mătușa îngălbenind, dar atunci a început vecernia, am uitat pepsina. Acum înțeleg de ce-mi stătea în stomac apa de Vichy.

Și năpustindu-se asupra cărții de rugăciune legată în catifea violet, împodobită cu aur, și din

care, în graba cu care o mînuia, ieşeau poze cu un chenar de dantelă de hirtie îngălbenită care însemnau paginile cu rindurile sărbătorilor, mătuşa, în timp ce-şi înghiţea picăturile, începea să citească în grabă textele sfinte a căror înţelegere îi era uşor întunecată de nesiguranţa de a şti dacă, luată atît de tîrziu după apa de Vichy, pepsina va fi încă în stare să o ajungă şi să o facă să coboare. „E ora trei, de necrezut ce iute trece timpul !“

O mică lovitură în fereastră, ca şi cum ar fi bătut cineva, urmată de o cădere amplă dar uşoară, ca nişte grăunţe de nisip cărora le-ai fi dat drumul de la fereastra unui etaj superior, apoi căderea lua proporţii, se rînduia, adopta un ritm, devenea fluidă, sonoră, muzicală, nenumărată, universală : era ploaia.

— Ei ! Françoise, ce spuneam ? Vezi cum toarnă ! Cred însă că am auzit zurgălăul de la poarta grădinii, du-te de vezi cine poate să fie pe asemenea ploaie.

Françoise se întorcea :

— E doamna Amédée (bunica), care a spus că se duce să facă un tur. Plouă totuşi tare.

— Nu mă surprinde de loc, spunea mătuşa, ridicînd ochii spre cer. Am spus totdeauna că e sucită. Prefer să fie ea în locul meu pe ploaie în clipa aceasta.

— Doamna Amédée are totdeauna păreri opuse celorlalţi, spunea Françoise cu blîndeţe, aşteptînd momentul în care va fi numai cu slugile ca să spună că bunica e puţin „ţicnită“.

— Iată că a trecut şi slujba de seară ! Eulalie n-o să mai vină, oftă mătuşa mea ; pe semne că a speriat-o timpul.

— Dar nu e încă ora cinci, doamnă Octave, nu e decît patru şi jumătate.

— Patru şi jumătate ? şi a trebuit să ridic perdelele ca să intre o păcătoasă rază de lumină. La patru şi jumătate ! Cu opt zile înainte de Înălţare ! Ah ! Françoise, pe semne că bunul Dumnezeu e tare mîniat pe noi. Că prea şi-a făcut de cap lumea de azi ! Cum spunea bietul meu Octave, prea l-au uitat pe Dumnezeu şi iată-l că se răzbună.

O roşeaţă vie înviora faţa mătusei mele ; sosise Eulalie. Din nenorocire de-abia intrase Eulalie că Françoise se întorcea şi, cu un surîs al cărui tîlc era menit să o pună la unison cu bucuria pe care nu se îndoia că o vor produce mătusei mele cuvintele ei, articulînd silabele ca să arate că, deşi întrebuiinţa stilul indirect, repeta, ca slugă bună ce era, chiar cuvintele de care vizitatorul catadicsise să se slujească :

— Domnul paroh ar fi încîntat, dacă doamna Octave nu se odihneşte şi ar putea să-l primească. Domnul paroh nu vrea să deranjeze. Domnul paroh e jos, i-am spus să intre în sală.

În realitate, vizitele parohului nu-i făceau mătusei mele o plăcere atît de mare pe cît bănuia Françoise, şi aerul sărbătoresc cu care ea credea că trebuie să-şi pavoazeze faţa ori de cîte ori îi anunţa vizita, nu răspundea pe de-a-ntregul sentimentului bolnavei. Preotul (om de ispravă cu care regret că n-am stat mai mult de vorbă, căci, dacă nu se pricepea de loc la artă, cunoştea multă etimologie), obişnuit să dea vizitatorilor de seamă informaţii asupra bisericii (avea chiar intenţia să scrie o carte despre parohia din Combray), o obosea cu explicaţiile lui nesfîrşite şi de altminteri totdeauna aceleaşi. Dar cînd vizita lui coincidea cu aceea a Eulaliei, ea devenea sincer neplăcută mă-

tușii. Ar fi preferat să profite de Eulalie și să nu primească toată lumea de-a valma. Dar nu îndrăznește să nu-l primească pe preot și făcea doar semn Eulaliei să nu plece împreună cu el, că o va reține puțin după plecarea lui.

— Părinte, ce-am auzit, un artist și-a instalat sevaletul în biserică, să copieze un vitraliu. Pot spune că am ajuns la vîrsta asta fără să fi auzit vorbindu-se vreodată de asemenea lucruri ! Ce a ajuns și lumea de astăzi ! Se poate ceva mai urît în biserică ?

— N-o să merg atît de departe, spunînd că ăsta ar fi lucrul cel mai urît, căci dacă sînt în Saint-Hilaire părți care merită să fie vizitate, sînt altele foarte vechi în biserica mea, singura din toată eparhia care n-a fost nici măcar restaurată ! Doamne, portalul e murdar și vechi, dar, în sfîrșit, are un caracter majestuos ; treacă și tapițeriile Estherei, pe care, în ce mă privește, n-aș da doi bani, dar care sînt clasate de cunoscători numai-decît după acelea din Sens. De altminteri, recunosc că alături de unele amănunte oarecum prea realiste, sînt și altele care dovedesc un adevărat spirit de observație. Dar să nu mi se vorbească de vitralii ! Ce rost să lași niște ferestre care nu îngăduie să treacă lumina și înșală chiar vederea prin acele răsfrîngeri de o culoare pe care n-aș ști să o definesc, într-o biserică în care nu sînt două lespezi la același nivel și a căror înlocuire mi se refuză, sub motivul că sînt mormintele abaților de Combray și ale seniorilor de Guermantes, vechii conți de Brabant ? Strămoșii direcți ai ducelui de Guermantes de astăzi și ai ducesei, căci și ea este născută de Guermantes și s-a măritat cu vărul ei. (Bunica mea, care, prin faptul că se dezinteresea de persoane, sfîrșea prin a confunda

toate numele, și ori de câte ori se rostea numele ducesei de Guermantes, pretindea că aceasta trebuie să fie o rudă a doamnei de Villeparisis. Toată lumea izbucnea în râs; ea încerca să se apere, invocând o anumită scrisoare de înștiințare: „Mi se pare că-mi aduc aminte că era vorba de un Guermantes în ea“. De data asta, eram alături de ceilalți împotriva ei, neputând admite că ar fi fost vreo legătură între prietena ei de pension și urmașa Genovevei de Brabant.) „Vedeți Roussainville, nu este astăzi decît o parohie de fermieri, deși în antichitate această localitate trebuie să fi dat un mare avînt comerțului de pălării de pîslă și de pendule. (Nu sînt sigur de etimologia cuvîntului Roussainville. Aș fi dispus să cred bucuros că numele său primitiv era Rouville-*Rudulfi villa*, ca Châteauroux-Castrum *Radulfi*, dar despre asta am să vorbesc altădată). Ei bine! Biserica are vitralii minunate, aproape toate moderne, și acea impunătoare *Intrare a lui Louis Philippe la Combray* care ar fi mai la locul ei chiar la Combray, și despre care se spune că prețuiește cît faimoasele vitralii de la Chartres. L-am văzut chiar ieri pe fratele doctorului Percepied, care e amator și o consideră ca un lucru de o minunată execuție. Dar, cum îi spuneam acestui artist, care este de altminteri politicos, și care pare-se că este un adevărat virtuos al penelului, ce găsiți oare extraordinar la acest vitraliu ceva mai întunecat decît celelalte?“

— Sînt sigură că dacă i-ați cere episcopului, spunea moale mătușa mea, care începea să creadă că obosește, nu v-ar refuza un vitraliu nou.

— Puteți avea toată încrederea, doamnă Octave, răspundea preotul. Dar tocmai episcopul a făcut

vilvă în jurul acestui vitraliu, dovedind că reprezintă pe Gilbert cel Rău, senior de Guermantes, urmașul direct al Genovevei de Brabant, născută de Guermantes, primind iertarea păcatelor de la sfântul Hilaire.

— Dar nu văd unde e sfântul Hilaire ?

— Ba da, n-ați observat niciodată în colțul vitraliului o doamnă în rochie galbenă ? E sfântul Hilaire căruia, după cum știți, i se spune în unele provincii sfântul Ilhiers, sfântul Héliier și în Jura, chiar sfântul Ylie. Diferitele stilciri rezultate din *sanctus Hilarius* nu sînt de altminteri cele mai ciudate dintre cele întîmplătoare cu numele preaferiților. Astfel patroana dumitale, buna mea Eulalie, sancta *Eulalia*, știi ce a ajuns în Bourgogne ? Sfântul *Eloi*, pur și simplu : a ajuns un sfînt. Te aștepți cumva, Eulalie, ca după moartea dumitale să ajungi bărbat ?

— Domnul părinte găsește totdeauna prilej de glumă.

— Fratele lui Gilbert, Charles Gingavul, principe cucernic dar care, pierzîndu-și de vreme tatăl, Pepin cel Smintit, mort în urma unei boli mintale, exercita puterea supremă cu toată îngîmfarea unei tinereți căreia îi lipsise disciplina ; îndată ce mutra unui individ nu-i plăcea într-un oraș, punea să măcelărească toți locuitorii pînă la ultimul. Gilbert vrînd să se răzbune pe Charles, a pus să se dea foc bisericii din Combray, biserica primitivă din acele timpuri, aceea pe care Théodebert, cînd părăsise cu toată Curtea sa conacul pe care-l avea aproape de aici, la Thiberzy (Theodeberoiacus), ca să lupte împotriva Burgunzilor, făgăduise să o clădească deasupra mormîntului sfîntului Hilaire, dacă Preafericitul îi va da izbînda. N-a mai rămas din ea decît cripta unde, pesemne că Théo-

dore v-a condus, deoarece Gilbert a ars restul. Mai tirziu, l-a înfrînt pe nefericitul Charles cu ajutorul lui Guillaume Cuceritorul (preotul pronunța Guilome), de aceea vin mulți englezi să o viziteze. Dar se pare că n-a știut să-și cîștige simpatia locuitorilor din Combray, căci aceștia s-au năpustit asupra-i la ieșirea din biserică și i-au retezat capul. De altminteri, Théodore oferă o cărțuție care dă toate explicațiile. Dar, incontestabil, lucrul cel mai ciudat în biserica noastră, este vederea ce ți se oferă din clopotniță și care e măreață. Firește, pe dumneavoastră, care nu sînteți prea voinică, nu vă sfătuiesc să urcați cele nouăzeci și șapte de trepte, taman jumătate din treptele celebrului dom din Milan. Și un om sănătos obosește, cu atît mai mult cu cît urci încovoiat, dacă nu vrei să-ți spargi capul, și aduni pe haine toate pînzele de păianjen de pe scară. În orice caz, trebuie să vă îmbrăcați bine, adăugă el (fără să-și dea seama de indignarea pe care o pricinuia mătusei mele ideea că ar fi în stare să se urce în clopotniță), căci e curent cînd ajungi sus! Unii afirmă că le-a fost un frig de moarte. N-are a face, duminica vine totdeauna lume, chiar de la mare depărtare. să admire frumusețea prîvelistii, și se întoarce încîntată. Iată, duminica viitoare, de Înălțare, dacă timpul se menține, veți găsi cu siguranță lume. De altminteri, trebuie să mărturisesc că li se oferă acolo o prîveliste feerică, grație unor spații libere prin care poți admira peisajul de toată frumusețea. Cînd cerul e limpede, poți vedea pînă la Verneuil. Mai ales, îmbrățișezi în același timp lucruri pe care de obicei nu le poți vedea decît separat, cum sînt cursul Vivonnei și șanțurile de la Saint-Assise-les-Combray, de care Vivonne e despărțită printr-o perdea de copaci mari, sau diferitele canale de

la Jouy-le-Vicomte (*Gaudiacus vice comitis*, după cum ştiţi). Ori de câte ori m-am dus la Jouy-le-Vicomte, am văzut, fireşte, un capăt al canalului, apoi, cînd coteam o stradă, dam de altul, dar atunci nu-l mai vedeam pe celălalt. În zadar le-am îmbinat în gînd, nu-mi mai produceau mare impresie. Din clopotniţa lui Saint-Hilaire e cu totul altceva, e o adevărată reţea în care e prinsă localitatea. Dar nu deosebeşti apa, ai crede că sînt nişte crăpături mari care taie atît de perfect oraşul în felii, încît par a fi un cozonac ale cărui bucăţi ţin una de alta, dar sînt totuşi tăiate. Pentru a avea o vedere bună, ar trebui să fii în acelaşi timp în clopotniţa lui Saint-Hilaire şi la Jouy-le-Vicomte.

Preotul o obosise atît de mult pe mătuşa mea, încît îndată după plecarea lui, fu nevoită să-i dea drumul Eulaliei.

— Ține, Eulalie, spunea ea cu vocea istovită, scoțînd o monedă din pungulița pe care o avea la îndemîină, ține ca să nu mă uiți în rugăciunile dumitale.

— Ah ! doamnă Octave, nu știu dacă se cade, știți bine că nu vin pentru asta ! spunea Eulalie de fiecare dată, cu aceeași șovăială și aceeași stînjeneală, ca și cum ar fi fost întîia oară, și cu aceeași aparență de nemulțumire care o înveselea pe mătusă, dar nu-i displăcea, căci, dacă într-o zi Eulalie luînd moneta, avea un aer mai puțin contrariat ca de obicei, mătusă mea spunea :

— Nu știu ce s-o fi întîmplat cu Eulalie ; i-am dat totuși aceeași sumă ca de obicei, și n-avea aerul mulțumit.

— Cred totuși că n-are de ce să se plîngă, ofta Françoise, care avea tendința să considere drept mărunțiș tot ce-i dădea mătusă pentru copiii ei, și drept averi risipite nebunește cu o ingrată, bă-

nuții pe care-i puneă în fiecare duminică în mîna Eulaliei, dar atît de discret, încît Françoise nu reușea niciodată să-i vadă. Nu se poate spune că Françoise ar fi rivnit banii pe care mătușa îi dădea Eulaliei. Se bucura îndeajuns de ceea ce posedă mătușa, știind că bogățiile stăpînei înaltă și înfrumusețează totodată în ochii tuturor, pe servitoarea ei; și că ea, Françoise, era vestită și slăvită la Combray, în Jouy-le-Vicomte și aiurea, pentru numeroasele ferme ale mătușei mele, vizitele dese și prelungite ale preotului, și numărul mare de sticle de apă de Vichy consumate. Era zgîrcită numai pentru mătușa mea; dacă i-ar fi administrat averea, ceea ce ar fi de dorit, ar fi ferit-o cu o sălbăticie de mamă de încălcările celorlalți. N-ar fi avut nimic de obiectat dacă mătușa, pe care o știa de o generozitate nelecuită, ar fi fost darnică, dar numai cu cei bogați. Pe semne că, se gîndea ea, aceștia neavînd nevoie de darurile mătușei mele, nu puteau fi bănuți că o iubeau de dragul lor. Aceste daruri, oferite unor persoane bogate, doamnei Sazerat, domnului Swann, domnului Legrandin, doamnei Goupil, unor personaje „de o seamă” cu mătușa și căroră „le ședea bine împreună”, îi apăreau de altminteri ca făcînd parte din obiceiurile vieții ciudate și strălucite a oamenilor bogați care vinează, organizează baluri, își fac vizite, și pe care îi admira surîzînd. Dar nu mai era același lucru, cînd beneficiarii generozității mătușei mele se recrutau dintre aceia căroră Françoise le spunea „oameni ca mine, oameni care nu sînt mai mult ca mine” și pentru care avea cel mai mare dispreț, afară de cazul cînd îi spuneau „doamnă Françoise” și se considerau „mai prejos”. Și cînd văzu că, în ciuda sfaturilor ei, mătușa făcea totuși cum o tăia capul și arunca banii,

— cel puțin așa credea Françoise, — de dragul unor ființe nedemne, începu să găsească că darurile pe care mătușa mea i le făcea ei erau destul de neînsemnate, în comparație cu sumele imaginare risipite cu Eulalie. Nu era fermă mai importantă în împrejurimile Combray-ului pe care Françoise să nu presupună că Eulalie ar fi putut-o cumpăra cu ușurință din venitul vizitelor ei. E adevărat că Eulalie făcea aceeași evaluare a bogățiilor fără sfârșit și ascunse ale Françoisei. De obicei, după plecarea Eulaliei, Françoise făcea preziceri lipsite de bunăvoință pe socoteala ei. O ura, dar se temea de ea și când ea era de față, se credea obligată să se arate prietenoasă. Își scotea pîrleala după plecarea ei, la drept vorbind fără să-i pomenească vreodată numele, dar rostind oracole sibiline sau sentințe cu un caracter general, ca acelea din *Eclesiast*, al căror înțeles nu puteau să-i scape mătușii. După ce trăsesse cu ochiul după colțul perdelei ca să vadă dacă Eulalie închisese poarta : „Oamenii lingușitori știu să se facă plăcuți și să adune bănișori ; răbdare însă, Dumnezeu îi pedepsește pe toți într-o bună zi“, spunea ea cu privirea piezișă și insinuarea lui Joas care se gândea numai la Athalie când spunea :

„*Le bonheur des méchants comme un torrent s'écoule*“¹.

Dar când venea și preotul și vizita lui fără sfârșit sleia puterile mătușei mele, Françoise ieșea din odaie după Eulalie și spunea :

— Doamnă Octave, vă las să vă odihniți, aveți aerul foarte obosit.

Iar mătușa mea nici nu răspundea, scoțind un suspin adînc de parcă era cel din urmă, cu ochii

¹ Fericirea celor răi se scurge ca un puhoi (Fr.).

închiși, ca moartă. Dar de abia coborîse Françoise, și patru lovituri de baston din cele mai violente răsunau în casă, iar mătușa, care se ridicase din pat, striga :

— A plecat Eulalie ? Închipuiește-ți că am uitat să o întreb dacă doamna Goupil a ajuns la liturghie înainte de înălțare ! Aleargă iute după ea !

Dar Françoise se întorcea fără să o fi putut ajunge pe Eulalie.

— E supărător, spunea mătușa mea, dînd din cap. Singurul lucru important pe care vrem să o întreb !

Astfel se scurgea viața mătușei Léonie, totdeauna aceeași, în uniformitatea molcomă a ceea ce numea ea cu un dispreț afectat și o adîncă duioșie „tabietul meu“. Ferită de toată lumea, nu numai acasă, unde cu toții ne dădusem seama că în zadar ai sfătui-o să adopte o igienă mai bună, și ne resemnasem puțin cîte puțin să o respectăm, dar chiar în sat unde, la o depărtare de trei străzi de casa noastră, înainte de a țintui lăzile, lucrătorul o întreba pe Françoise dacă mătușa „nu se odihnea“ — „tabietul“ a fost totuși tulburat o dată anul acesta. Ca un fruct ascuns care ar fi ajuns la maturitate, fără să-ți fi dat seama de el și desprinzîndu-se spontan, într-o noapte fata de la bucătărie fu apucată de durerile facerii. Durerile ei erau nesuferite și cum la Combray nu era moașă, Françoise fu silită să plece înainte să se fi crăpat de ziuă, s-o aducă pe una de la Thiberzy. Mătușa nu putu să se odihnească din pricina țipetelor lehuzei, și Françoise, cu toată distanța scurtă, întorcîndu-se foarte tîrziu, îi lipsi mult. De aceea, mama îmi spuse în dimineata aceea : „Urcă-te să vezi dacă mătușa n-are nevoie de ceva“. Am intrat în prima odaie și, prin ușa des-

chisă, am văzut-o pe mătuşa dormind culcată pe o parte ; am auzit-o sforăind ușor. Era să plec încet, dar de bunăseamă zgomotul pe care-l făcusem intervenise în somnul ei și-i „schimbase viteza“, cum se spune astăzi la automobile, căci muzica sforăitului se întrerupse o secundă și fu reluată cu un ton mai jos, apoi se trezi și-și întoarse pe jumătate fața, pe care am putut s-o văd atunci ; exprima un soi de groază ; visase cu siguranță un vis urât ; nu putea să mă vadă din poziția în care era, și am rămas locului, neștiind dacă trebuia să înaintez sau să mă retrag ; pareă revenise însă la sentimentul realității și recunoscuse deșertăciunea vedeniilor care o înspăimântaseră ; fața ei fu ușor luminată de un suris de bucurie, de o pioasă recunoștință față de Dumnezeu, care îngăduie ca viața să fie mai puțin cumplită decât visele, și, potrivit obiceiului pe care-l adoptase de a vorbi cu jumătate de glas când se credea singură, murmură : „Domnul fie laudat ! N-avem altă bătaie de cap decât fata de la bucătărie care naște. Visasem că bietul meu Octave înviase și voia să mă oblighe să fac o plimbare în fiecare zi !“ Întinse mâna spre mătăniile așezate pe o măsuță, dar somnul care o cuprinse din nou, nu-i dădu puterea să le atingă : adormi din nou, liniștită, și am ieșit în vârful picioarelor din odaie, fără ca nimeni, nici ea, să fi aflat vreodată ce auzisem.

Când spun că în afară de unele întâmplări foarte rare, ca această naștere, viața mătușii mele nu suferea niciodată nici o variație, nu vorbesc decât de acelea care, repetându-se totdeauna deopotrivă la intervale regulate, nu aduceau în sinul uniformității decât un soi de uniformitate secundară. Astfel, în fiecare sîmbătă, prînzul se servea pentru toată lumea cu o oră mai de vreme, pentru că

Françoise se ducea după masă la bilciul din Rous-sainville-le-Pin. Și mătușa mea se obișnuise atît de bine cu această derogare săptămînală de la obiceiurile ei, încît ținea la acest obicei tot atît de mult ca și la celelalte. Se „rutinase“ atît de bine, cum spunea Françoise, încît, dacă ar fi trebuit să aștepte într-o sîmbătă ora obișnuită a dejunului, ar fi „deranjat-o“ tot atît de mult ca și cînd ar fi trebuit în altă zi să-și avanseze prînzul la ora obișnuită de sîmbătă. Acest avans al prînzului dădea de altminteri zilei de sîmbătă, în ochii noștri ai tuturor, o înfățișare deosebită, indulgentă și destul de simpatică. În momentul în care de obicei mai ai de trăit un ceas înainte de destinderea pe care ți-o prilejuiește masa, știai că, peste cîteva secunde vei vedea sosind andive trufandale, o omletă specială, un bifteck nemeritat. Întoarcerea acestei sîmbete asimetrice era unul din măruntele evenimente interne, locale, aproape civice care creează un soi de legătură națională, în viețile liniștite și în societățile trainice, și ajung tema favorită a conversațiilor, a glumelor, a povestirilor exagerate cu bună știință ; ele ar fi alcătuit miezul copt pentru un ciclu legendar, dacă unul din noi ar fi avut însușiri epice. Încă de dimineață, înainte să ne fi îmbrăcat, fără nici un motiv, numai pentru plăcerea de-a încerca puterea solidarității, ne spuneam unii altora cu voie bună, cu cordialitate, cu patriotism : „Nu e timp de pierdut, să nu uităm că e sîmbătă !“ în timp ce mătușa, stînd de vorbă cu Françoise și gîndindu-se că ziua va fi mai lungă ca de obicei, spunea : „Dacă le-ai face o porție bună de vițel, mai cu seamă că e sîmbătă“. Dacă la ora zece și jumătate un om distrat ar fi scos ceasul spunînd : „Încă o oră și jumătate pînă la masă“, oricare din noi ar fi fost

încîntat să-i poată răspunde : „Dar unde vă e capul, uitați că e sîmbătă!“; rîdeam încă un sfert de oră după aceea și ne făgăduiam să urcăm să-i povestim această scăpare de vedere mătușii, ca să o distrăm. Însăși fața cerului părea schimbată. După prînz, soarele; conștient că e sîmbătă, hoinărea un ceas mai mult pe creștetul cerului, și cînd cineva crezînd că sîntem în întîrziere cu plimbarea, spunea : „Cum se poate, e numai ora două“ vîzînd cum treceau cele două bătaî ale clopotniței lui Saint-Hilaire (care obișnuiesc să nu întilnească pe nimeni pe drumurile pustii, din cauza mesei de prînz sau a siestei, de-a lungul rîului viu și alb pe care însuși pescarul l-a părăsit, și trec singuratece pe cerul gol pe care nu se mai profilează decît cîtiva nori leneși), toată lumea răspundea în cor : „Vă înșelați, căci am mîncat cu o oră mai de vreme, știți doar că e sîmbătă!“ Mirarea unui barbar (numeam astfel pe toți cei care nu știau ce are deosebit sîmbăta) care, sosînd la ora unsprezece ca să vorbească cu tata, ne-ar fi găsit la masă, era una din întîmplările care o înveselise cel mai mult pe Françoise. Dar dacă găsea că e hazliu vizitatorul buimăcit să nu știe că prînzeam mai de vreme sîmbăta, găsea că e și mai comic (deși simpatiza din toată inima cu acest șovinism îngust), că tatii nu-i dădea prin cap că acest barbar putea să ignoreze împrejurarea, și că îi răspundea, fără altă explicație la mirarea lui de-a ne vedea instalați în sufragerie : „Doar e sîmbătă!“ Ajungînd la acest punct al povestirii ei, își ștergea lacrimile de ris și prelungea dialogul, ca să sporească plăcerea pe care o resimțea, născocea răspunsul vizitatorului, căruia această „sîmbătă“ nu-i explica nimic. Și departe de-a ne plînge de adausurile ei, ele nu ne erau de ajuns și spu-

neam: „Mi s-a părut însă că mai spusese încă ceva. Povestea era parcă mai lungă cînd ne-ai istorisit-o prima dată.” Chiar mătușa își lăsa lucrul de mîna și, ridicînd capul, privea peste ochelari.

Sîmbăta mai avea un lucru deosebit, anume că în acea zi, în timpul lunii mai, ieșeam după cină și ne duceam la „luna Mariei“.

Cum ne întilneam uneori acolo cu domnul Vin-teuil, foarte sever cu „felul deplorabil al tinerilor neîngrijiți, în ideile timpului actual“, mama avea grijă ca nimic să nu schiopăteze în ținuta mea, apoi ne îndreptam spre biserică. Îmi aduc aminte că în luna Mariei au început să-mi placă rujele albe. Ele nu erau numai în biserică, atît de sfîntă, dar în care aveam dreptul să intrăm, așezate chiar pe altar, nedespărțite de taina serviciului religios la care luau parte, revărsîndu-și ramurile printre lumînările și vasele sfinte, împletite orizontal unele cu altele într-o găteală de sărbătoare, și pe care le mai înfrumusețau ghirlandele frunzișului lor presărate din belșug, ca trena unei mirese, cu buchetele de boboci de un alb strălucitor. Dar, neîndrăznind să mă uit la ele decît pe furiș, simțeam că această găteală sărbătorească era vie și că însăși natura, cioplinind aceste creștări în frunze, adăugînd podoaba supremă a bobocilor albi, făcuse această decorație demnă de ceea ce era în același timp o petrecere populară și o solemnitate mistică. Mai sus se deschideau corolele lor ici și colo cu o grație nepăsată, reținînd cu atîta neglijență, ca o ultimă și vaporosă găteală, buchetul de stamine, fine ca niște fire de păianjem, care le îmbruma în întregime, încît urmărind, încercînd să mimez în mine gestul eflorescenței lor, mi-l închipuiam ca și cum

ar fi fost mișcarea de cap nechibzuită și iute, cu privirea cochetă, cu pupilele micșorate, a unei fete dalbe, distrate și vioaie. Domnul Vinteuil venise cu fiica lui și se așeză lângă noi. De neam bun, fusese profesorul de pian al surorilor bunicii, iar cînd, după moartea soției sale și o moștenire se retrăsese lângă Combray, începu să fie adesea primit la noi acasă. Dar dintr-un sentiment de pudoare exagerată, încetă să mai vină ca să nu se întâlnească cu Swann, care făcuse ceea ce numea el „o căsătorie deplasată, în stilul zilelor de azi”. Aflînd că compune, mama îl rugase din amabilitate să-i cînte ceva din lucrările sale, cînd se va duce să-l viziteze. Această vizită i-ar fi pricinuit multă bucurie, dar domnul Vinteuil exagera politetea și bunătatea pînă la asemenea scrupule, în-cît punîndu-se totdeauna în locul celorlalți, se temea ca nu cumva să-i plictisească și să pară un egoist dacă ar da urmare îndemnului său sau ar lăsa măcar să i se ghicească dorința. Îmi însoțisem părinții în ziua în care ei se duseseră să-l viziteze, dar mi se îngăduise să-i aștept afară, și cum casa domnului Vinteuil, Montjouvain, era așezată pe pîrînișul unei coline stufoase, unde mă ascunsesem, mă aflasem la nivelul salonului de la al doilea cat, la o depărtare de cincizeci de centimetri de fereastră. Cînd părinții mei fuseseră anunțați, văzusem cum domnul Vinteuil se grăbise să pună în evidență pe pian o partitură. Dar după ce părinții mei intrară în casă, o retrase și o puse într-un colț. Se temuse desigur că i-ar fi putut face să presupună că este mulțumit să-i vadă, numai ca să le cînte din compozițiile lui. Și ori de cîte ori mama stăruise din nou în timpul vizitei, el repetase de mai multe ori : „Dar nu știu cine a pus asta pe pian, locul ei nu este

aici", și abătuse conversația asupra altor subiecte, tocmai pentru că acestea îl interesau mai puțin. Singura sa pasiune era fiica lui, care avea un aer de băietană, părea atît de voinică încît nu te puteai opri să zîmbești văzînd precauțiile pe care le lua tatăl ei, care avea totdeauna la îndemînă șaluri suplimentare ca să i le pună pe umeri. Bunica ne făcuse să observăm expresia gingașă, delicată, aproape sfioasă care scripea adesea în privirea acestei copile atît de voinice, cu fața presărată de pistrui. Cînd rostea un cuvînt, ea îl auzea cu min-tea aceloră căroră îl spusese, se alarma de neîn-țelegerea posibile și vedea luminîndu-se, ieșind în relief ca prin transparență, sub figura bărbă-tească a „drăcușorului", cele mai fine trăsături ale unei fețe scăldate în lacrimi.

Cînd cu o clipă înainte de-a ieși din biserică, am ingenunchiat în fața altarului, ridicîndu-mă, am simțit pe neașteptate ivindu-se din rujele albe un miros amar și dulce de migdale și am zărit atunci pe florile lor locșoare mai galbene, sub care-mi închipuiam că trebuie să se ascundă acest miros, așa cum se ascunde sub rumeneală gustul unei prăjituri de migdale, sau sub pistruiile lor, acela al obrazilor domnișoarei Vinteuil. Cu toată nemișcarea tăcută a rujelor, acest miros intermi-tent era ca murmurul vieții lor intense de care altarul vibra ca un gard viu cîmpenesc vizitat de antene vii, la care te gîndeai, văzînd cîteva stamine aproape roșcate care păstrasera parcă virulența primăvăratică, puterea iritantă a unor insecte astăzi metamorfozate în flori. Stăteam o clipă de vorbă cu domnul Vinteuil în fața porții, la ieșirea din biserică. El intervenea între ștregarii care se cîndăneau în piață, lua apărarea celor mici, îi dăscălea pe cei mari. Dacă fiica lui ne spunea, cu

vocea ei groasă, ce mulțumită era că ne văzuse, mi se părea îndată că, în sinea ei, roșea o soră mai sensibilă din pricina acestor cuvinte de băiat nechibzuit, care ar fi putut să ne facă să credem că solicita să fie invitată la noi. Tatăl ei îi arunca pe umeri o manta, se urcau într-o trăsurică cu două roți pe care ea o conducea și se întorceau amândoi la Montjouvain. Iar noi, cum a doua zi era duminică și nu ne sculam decît pentru liturghia mare, dacă era lumină de lună și atmosfera caldă, în loc să ne întoarcem de-a dreptul acasă, tata, de dragul gloriei, ne puneă să facem o lungă plimbare prin Calvar, pe care aptitudinea redusă a mamei de a se orienta și de a se descurca în drumul ei, o fă ea să o considere drept vrednicia unui geniu strategic. Uneori ne duceam pînă la viaduct, ale cărui picioare de piatră porneau de la gară și-mi înfățișau exilul și deznădejdea cuprinse în afara lumii civilizate, deoarece, în fiecare an cînd veneam de la Paris, ni se spunea să fim atenți cînd vom ajunge la Combray, să nu lăsăm să treacă stația, să fim dinainte pregătiți, căci trenul nu oprește decît două minute și intra pe viaduct dincolo de ținuturile creștine a căror limită extremă o reprezenta în ochii mei Combray-ul. Ne întorceam prin bulevardul gării, unde erau vilele cele mai plăcute din comună. În fiecare grădină, lumina de lună, întocmai ca pictorul Hubert Robert¹, își semăna treptele sparte de marmoră albă, țîșniturele de apă, grilajele sale întredeschise. Lumina sa nimicea biroul telegrafic, din care nu mai dăinuia decît o coloană pe jumătate frîntă, dar care stăruia frumoasă ca o ruină nemuritoare. Îmi tîram piciorul, cădeam răpus de somn, mirosul teilor care

¹ Pictor și gravor francez (1733—1808).

îmbălsămau aerul mi se părea ca o răsplată pe care n-o puteai dobîndi decît cu preţul celor mai mari oboseli şi care nu merita atîta osteneală. Cîinii treziţi de paşii noştri singuratici îşi alternau lătratul după grilajele foarte depărtate unele de altele, aşa cum mi se mai întîmplă uneori să aud seara, şi între care probabil că s-au adăpostit (cînd s-a creat pe locul său grădina publică din Com-bray) bulevardul gării, căci, ori unde m-aş afla, îndată ce ei încep să latre şi să-şi răspundă, îl zăresc, cu teii şi cu trotuarul lui luminat de lună.

Tata ne oprea deodată şi o întrebă pe mama : „Unde sîntem ?“ Istovită de plimbare, dar mîndră de el, mama îi mărturisea duios, că nu-şi dă seama. Tata da din umeri şi rîdea. Atunci, ca şi cum ar fi scos-o din buzunarul vestonului său împreună cu cheia, ne arăta, în faţă-ne, porţiţa din dosul grădinii noastre care dimpreună cu colţul acelei *rue Saint-Esprit* ne ieşise înainte la capătul acestor căi necunoscute. Mama îi spunea cu admiraţie : „Eşti extraordinar !“ Şi din clipa aceasta nu mai aveam de făcut niciun pas, pămîntul păşea pentru mine în grădina asta în care actele mele încetaseră de atîta timp să fie însoţite de atenţia voluntară : obişnuinţa mă lua în braţele ei şi mă ducea la culcare ca pe un prunc.

Dacă ziua de sîmbătă care începea cu o oră mai devreme şi în care Françoise lipsea, se scurgea mai încet ca alta pentru mătuşa mea, ea îi aştepta totuşi reîntoarcerea cu nerăbdare încă de la începutul săptămîinii, ca şi cum ar cuprinde toată nou-tatea şi distracţia pe care trupul ei slăbit şi maniac era încă în stare să le suporte. Şi nu doar că

n-ar fi aspirat uneori la vreo mare schimbare, că n-ar fi avut momente rare cînd rîvnești la altceva decît la ceea ce sînt aceste momente în care cei pe care lipsa de energie sau de imaginație, împiedicîndu-i să scoată din ei înșiși un principiu de înnoire, cer clipei care vine, poștașului care sună, să le aducă ceva nou, fie chiar ceva rău, o emoție, o durere ; în care sensibilitatea, pe care fericirea a redus-o la tăcere ca pe o harpă trîndavă, vrea să răsunе sub o mîină, chiar brutală, și chiar cu riscul de-a fi spartă ; în care voința, care a cucerit atît de greu dreptul de-a fi lăsată nestingherită în voia dorințelor și a mîhnirilor sale, ar vrea să lase hăturile în voia unor întîmplări imperioase, chiar dacă ar fi cîmplite. Fără îndoială, cum mătușa mea nu-și redobîndea în sînul odihnei sale decît picătură cu picătură puterile secate la cea mai mică oboseală, rezervorul întîrzia să se umple, și treceau luni întregi pînă să fi realizat acel mic prisos, pe care alții îl folosesc în activitate și de care era incapabilă să știe și să hotărască cum să uzeze. Cum dorința de-a înlocui piureul cu cartofi béchamel lua pînă la urmă naștere din însăși plăcerea pe care i-o pricinuia întoarcerea zilnică a piurelui, care n-o „obosea“, — nu mă îndoiesc că ea scotea din acumularea acestor zile monotone la care ținea atît de mult, așteptarea unui cataclism domestic mărginit la durata unui moment, dar care ar forța-o să săvîrșească o dată pentru totdeauna una din acele schimbări pe care le recunoștea salutare și la care ea însăși nu se putea hotărî. Ne iubea cu adevărat, i-ar fi făcut plăcere să ne plîngă ; venind pe neașteptate, într-un moment cînd se simțea bine și n-o treceau sudorile, știrea că de pildă casa este pradă unui incendiu, în care pierisem cu toții și care n-ar mai fi lăsat să

dăruiască piatră pe piatră, dar de care ea ar fi avut tot timpul să scape fără să se grăbească, cu condiția să se scoale îndată, i-a chinuit pe semne adesea speranțele, prin faptul că îmbina cu avantajele secundare de-a o face să guste într-un lung regret toată dragostea ce ne-o purta și de a stîrni uimirea satului, conducînd doliul după moartea noastră, curajoasă și copleșită, muribundă în picioare, avantajul și mai de preț, de-a o forța la momentul oportun, fără să piardă timp, fără puțința unei șovăieli enervante, să se ducă să petreacă vara la frumoasa ei fermă de la Mirougrain, unde era și o cădere de apă. Cum nu se întîmplase niciodată vreun eveniment de acest soi, a cărui reușită o medita cu siguranță cînd era singură, absorbită în nenumăratele ei pasiențe (și care ar fi deznădăduit-o la primul început de realizare, la unul din acele fapte mărunte neprevăzute, la primul cuvînt care ar fi anunțat o veste rea și al cărui accent nu-l poți uita niciodată, la primul amănunt care poartă pecetea morții reale, cu totul deosebită de posibilitatea ei logică și abstractă), se mulțumea ca să-și facă din cînd în cînd viața mai interesantă, s-o împodobească cu peripeții imaginare pe care le urmărea cu pasiune. Îi plăcea să presupună, pe neașteptate, că Françoise o fura, că recurgea la șiretlicuri ca să o dea de gol și o prindea asupra faptului; obișnuită, cînd juca singură cărți, să joace în același timp jocul ei și cel al partenerului, rostea în sinea ei scuzele stînjinite ale Françoisei și le răspundea cu atîta înfocare și indignare, încît cînd unul din noi intra în aceste clipe în odaia ei, o găsea asudată, cu ochii sclipind, cu peruca deplasată, astfel încît i se vedea fruntea pleșuvă. Poate că Françoise auzea uneori din odaia vecină sarcasme mușcătoare la adresa ei și a căror in-

venție n-ar fi ușurat-o îndeajuns pe mătușa mea, dacă ar fi rămas în stare pur imaterială, și dacă nu le-ar fi conferit mai multă realitate, cînd le soptea. Uneori acest „spectacol într-un pat“ n-o mulțumea pe mătușa mea, căci voia ca piesele ei să fie jucate. Așa încît, într-o duminică, cu toate ușile închise misterios, împărtășea Eulaliei îndoielile ei asupra cinstei Françoisei și intenția de a scăpa de ea, iar altă dată împărtășea Françoisei bănuielele ei asupra necredinței Eulaliei, pe care în curînd n-o va mai primi ; peste cîteva zile, era dezgustată de confidenta ei din ajun și se înhăita cu trădătorul care, de altminteri, vor schimba între ei rolurile la viitoarea reprezentație. Dar bănuielele pe care Eulalie i le putea inspira uneori nu erau decît un foc de paie și se risipeau repede, din lipsă de aliment, prin faptul că Eulalie nu locuia în casă. Altfel se petreceau lucrurile cînd era vorba de bănuielele în legătură cu Françoise, pe care mătușa o simțea neconținut sub același acoperiș cu ea, fără să îndrăznească să se ducă la bucătărie ca să-și dea seama dacă aceste bănuieli sînt întemeiate, de teamă să nu răcească dacă s-ar da jos din pat. Puțin cîte puțin, mintea ei nu mai avu altă îndeletnicire decît aceea de-a căuta să ghicească ce poate Françoise să facă în fiecare clipă și ce încerca să-i ascundă. Observa cele mai mărunte schimbări în fizionomia ei, o contrazicere în cuvintele ei, o dorință pe care parcă i-o ascundea. Și-i arăta că o demascase, cu un singur cuvînt care o făcea pe Françoise să pălească și care înfipt în inima nenorocitei, părea că este pentru mătușa mea o distracție cumplită. Și duminica viitoare, o destăinuire a Eulaliei, — ca acele descoperiri care deschid pe neașteptate un cîmp nebănuit unei științe în fașă și care orbecăie în rutină, — dove-

dea mătușii mele că, în presupunerile ei, era încă departe de adevăr.

— Dar Françoise trebuia să știe, acum, cînd i-ați dat o trăsură.

— I-am dat o trăsură ! exclama mătușa mea.

— Ah ! nu știu, credeam, o văzusem trecînd în caleașcă, mîndră ca Artaban, cînd se ducea la tîrg la Roussainville. Am crezut că doamna Octave i-a dăruit-o.

Încetul cu încetul, Françoise și mătușa mea, întocmai ca fiara și vînătorul, nu mai conteneau preîntîmpinîndu-și reciproc viclesugurile. Mama se temea ca nu cumva să se nască în Françoise o adevărată ură împotriva mătușii mele, care o ofensa cît putea. În orice caz, Françoise dădea o atenție extraordinară celor mai neînsemnate cuvinte, celor mai mici gesturi ale mătușii mele. Cînd avea să-i ceară ceva, șovăia mult asupra chipului în care urma să porceadă. Și după ce-și rostise cererea, o observa pe furiș pe mătușa mea, încercînd să ghicească după aspectul feței ei, ceea ce aceasta gîndise și urma să hotărască. Și astfel — în timp ce un artist, care citește niște *Memorii ale veacului al XVII-lea* și dorind să se apropie de marele rege, crede că a apucat pe calea cea bună, întocmindu-și o genealogie care-l face să descindă dintr-o familie istorică, sau întreținînd o corespondență cu actualii suverani ai Europei, fără să-și dea seama că prin aceasta nu face decît să întoarcă spatele obiectului pe care, din eroare, îl caută sub forme identice — o bătrînă doamnă provincială care nu făcea decît să se supună sincer unor manii irezistibile și unei răutăți izvorîte din lene, fără să se fi gîndit vreodată la Ludovic al XIV-lea, vedea cum îndeletnicirile ei cele mai neînsemnate din timpul zilei, în legătură cu scularea, prînzul, odihna ei, prin ciu-

dăţenia lor despotică, adoptau ceva din interesul căruia Saint-Simon îi spunea „mecanica vieţii de la Versailles“, şi putea crede că şi tăcerile ei, o nuanţă de voie-bună sau de trufie în fizionomie, erau din partea Françoisei obiectul unui comentariu tot atât de pasionat, tot atât de sfios ca şi tăcerea, buna dispoziţie şi trufia regelui, când un curtean sau chiar seniorii cei mai mari îi înmînaseră o jalbă la cotitura unei alei, la Versailles.

Într-o duminică, după ce mătuşa fusese vizitată în acelaşi timp de preot şi de Eulalie, şi pe urmă se odihnea, urcasem cu toţii să-i spunem noaptea-bună şi mama îşi manifestă regretul pentru nenorocul că musafirii ei o vizitau totdeauna la aceeaşi oră :

— Ştiu că nici de data asta lucrurile n-au mers bine, Léonie, îi spuse ea cu blîndeţe, şi-au venit toţi musafirii deodată.

Dar mătuşa mea o întrerupse, spunînd :

— Belşug... căci de cînd fiica ei era bolnavă, credea că trebuie să o îmbărbăteze, înfăţişîndu-i toate lucrurile sub latura lor bună. Tata, luînd cuvîntul spuse :

— Vreau să profit de faptul că toată familia e întrunită ca să vă povestesc ceva, fără să trebuiască să reîncep pentru fiecare în parte. Mă tem că Legradin e supărat pe noi : de abia m-a salutat azi-dimineaţă.

N-am mai stat să ascult povestea tatii, căci tocmai eram cu el după liturghie, cînd îl întîlnisem pe domnul Legradin, şi am coborît la bucătărie, să mă interesez de menu-ul cînei care mă distra în fiecare zi ca ştirile pe care le citeşti într-un ziar, şi mă excita ca programul unei serbări. Pe cînd domnul Legradin trecuse pe lîngă noi cînd ieşise din biserică, însoţind o castelană din vecinătate pe care o cunoş-

team doar din vedere, tata îl salutase amical și rezervat totodată, fără să ne fi oprit ; domnul Legradin de abia răspunsese, cu un aer mirat, ca și cum nu ne-ar fi recunoscut, și cu acea perspectivă a privirii propriie celor ce nu vor să fie amabili și care, din adîncul prelungit, pe neașteptate, al ochilor, au aerul că te zăresc parcă la capătul unui drum nesfîrșit și la o depărtare atît de mare, încît se mulțumesc să-ți adreseze cu capul un semn minuscul, ca să-l proporționeze cu dimensiunile tale de păpușă.

Ori, doamna pe care domnul Legradin o însoțea era o persoană virtuoasă și respectată ; nu putea fi vorba de vreo aventură galantă, și că ar fi fost stingerit de a fi surprins, așa încît tata se întreba cum de fusese în stare să-l nemulțumească pe Legradin.

— Aș regreta cu atît mai mult să-l știu supărat, spuse tata, cu cît printre cei gătiți de duminică, îmbrăcat cu vestonul său croit drept, cu cravata moale, are un aer atît de puțin scrobit, atît de simplu și aproape nevinovat, un aer cu totul simpatie.

Dar consiliul de familie fu de părere unanimă că tata intrase la o idee sau că Legradin era absorbit în clipa aceea de vreun gînd. De altminteri, temerea tatii fu risipită în seara următoare. Cum ne întorceam dintr-o lungă plimbare, zărirăm lîngă Pont-Vieux pe Legradin, care, datorită sărbătorilor, petrecea mai multe zile la Combray. Se îndreptă spre noi cu mina întinsă :

— Cunoașteți, domnule cititor, mă întrebă el, acest vers de Paul Desjardins ¹ :

Les bois sont déjà noirs, le ciel est encor bleu... ²

¹ Scriitor francez care s-a remarcat prin scrierile sale cu caracter filozofic, critic și moral (1859—1940).

² Pădurile sînt de-acum întunecate, cerul e încă albastru.

Nu e o notație fină a acestei clipe ? Poate că nu l-ai citit niciodată pe Paul Desjardins. Citește-l, dragul meu ; mi s-a spus că actualmente activează în calitate de călugăr predicator, dar a fost multă vreme un acuarelist luminos...

Les bois sont déjà noirs, le ciel est encor bleu...

Fie ca cerul să fie totdeauna albastru pentru dumneata, tinere ; și chiar în ceasul, care bate acum pentru mine, când pădurile sînt negre și noaptea se lasă repede, te vei mîngîia ca mine privind la cer. Scoase din buzunar o țigară, și stătu mult timp cu ochii ațintiți la orizont : „Adio, camarazi“, ne spuse el pe neașteptate și se despărți de noi.

La ora aceasta cînd coboram să aflu menu-ul cina începuse și Françoise, poruncind forțelor naturii care se transformaseră în ajutoarele ei, ca în fectiunile în care uriașii se angajează bucătari, — ațîta focul, aburea cartofii care trebuiau copti înăbușiți și desăvîrșea capodoperele culinare gătite mai întii în vase de ceramică, începînd cu acele cratițe mari, tingiri, căldărușe și vase de fiert pește, pentru a ajunge la castroane de pămînt pentru vînat, forme de patiserie și ulcele de smîntînă, trecînd printr-o colecție completă de cratițe de toate mărimile. Mă opream să văd pe masă mazărea pe care fata de la bucătărie tocmai o curățise, aliniată și numărată ca bilele verzi într-un joc ; mă extaziam în fața sparanghelului, muiat în ultramarin și roz al cărui spic, molfăit fin cu mov și azur, se pierde pe nesimțite pînă la rădăcină — încă murdară de pămîntul răsădului — prin irizații care nu sînt pămîntești. Mi se părea că aceste nuanțe cerești trădau făpturile delicioase care se amuzaseră să se metamorfozeze în legume și care, prin deghizarea cărnii lor comestibile și tari, lăsau să se zărească în acele culori proaspete de auroră, în acele schițe de curcubeu, în

acea stingere a serilor albastre, acea esență de preț pe care o recunoșteam, cînd se străduiau o noapte întreagă după o cină la care mîncasem din ele, în farsele lor poetice și grosolane ca o feerie de Shakespeare, să-mi transforme oala de noapte într-un vas de parfum.

Sparanghelul se afla într-un coș lingă biata „Caritate“ de Giotto, cum îi spunea Swann, pe care Françoise o însărcinase să-l „jumulească“, și care avea o mutră îndurerată, ca și cum ar fi simțit toate nenorocirile lumii; și coroanele gingașe de azur care încununau sparanghelul deasupra tunicelor sale roz erau desenate fin, stea cu stea, așa cum sînt desenate în fresce florile împletite în jurul frunții sau înfpte în coșul *Virtuții* de la Padova. Între timp, Françoise învîrtea în frigare un pui, cum numai ea știa să frigă, care dusesese departe, în Combray faima meritelor ei, și care, în timp ce ni-l servea la masă, făcea să predomine bunătatea în concepția mea deosebită despre caracterul ei, aroma acestei cărnii pe care știa s-o facă atît de onctuoasă și atît de fragedă, fiind pentru mine doar parfumul propriu al uneia din virtuțile ei.

Ziua în care, în timp ce tata consulta consiliul de familie asupra întîlnirii cu Legradin, am coborît la bucătărie, era una din acelea în care „Caritatea“ de Giotto, grav bolnavă în urma nașterii recente, nu putea să se scoale; Françoise, nemaiavînd ajutor, întîrziase. Cînd am ajuns în bucătăria din curte care dădea spre coteț, ea tăia tocmai un pui care, prin împotrivirea lui deznădăjduită și foarte firească, dar pe care Françoise, scoasă din fire în timp ce încerca să-i despicе gîtul sub ureche, îl insulta cu invectivele de „animal păcătos! animal păcătos!“ — scotea mai puțin în evidență bunătatea sfîntă și vorba dulce a servitoarei noastre decît ar

fi făcut-o bietul pui la cina de mâine, prin pielea sa brodată cu aur ca un patrafir și zeama lui de preț scursă dintr-un artofor. După ce-l tăie, Françoise îi culese singele care curgea fără să-i potolească su-părarea, avu încă o tresărire de minie, și, privind cadavrul vrăjmașului ei, rosti pentru ultima oară : „animal păcătos !“ M-am întors tremurînd ; aş fi vrut ca Françoise să fi fost numaidecît concediată. Dar cine mi-ar mai fi pregătit gogoși atît de calde, cafea atît de parfumată, și chiar... asemenea pui ?... În realitate, toți ai casei ar fi făcut ca mine acest calcul laș. Căci mătușa Léonie știa, — ceea ce încă ignoram, — că Françoise, care dacă ar fi fost vorba de fiica ei, de nepoții ei, și-ar fi dat viața fără să scoată un suspin, era cu alții de o asprime ciudată. Cu toate acestea, mătușa mea nu renunțase la ser-viciile ei, căci, desi îi cunoștea cruzimea, îi aprecia felul de-a sluji. Mi-am dat seama puțin cîte puțin, că bunătatea, pocăinta, virtuțile Françoisei ascun-deau tragedii de bucătărie, tot așa după cum istoria descoperă că domnia regilor și a reginelor, care sînt înfățișați cu miinile împreunate pe vitraliile biseri-cilor, au fost însemnate cu incidente sîngeroase. Mi-am dat seama că, în afară de rudele ei, muritorii îi treceau cu atît mai mult mila prin nenorocirile lor, cu cît trăiau mai departe de ea. Șiroaiele de la-crimi pe care le vărsa citind în ziare nenorocirile cășunate necunoscuților secau repede, dacă-și putea înfășișa cu oarecare preciziune persoana care fusese obiectul lor. Într-una din nopțile care-au urmat nașterii fetei de la bucătărie, aceasta a fost apucată de niște colici îngrozitoare ; mama o auzi plîngîn-du-se, se trezi și o trezi pe Françoise care, nesimți-toare, declară că țipetele ei erau o comedie, că voia „să facă pe cucoana“. Medicul, care se temea de aceste crize, pusese un semn în cartea noastră de

medicină la pagina unde acestea sînt descrise și ne spuse că acolo o să găsim indicația primelor îngrijiri. Mama o trimise pe Françoise să caute cartea, recomandîndu-i ca nu cumva să lase să cadă semnul. După o oră, Françoise nu se întorsese încă ; mama, indignată, crezuse că se culcase din nou și-mi spuse să mă duc să caut cartea în bibliotecă. Am găsit-o pe Françoise care, vrînd să vadă rostul semnului, citea descrierea clinică a crizei și suspina acum, cînd era vorba de o bolnavă-tip pe care n-o cunoștea. La fiecare simptom dureros menționat de autorul tratatului, exclama : „Maică Precistă, e cu puțință ca bunul Dumnezeu să facă să sufere atît de mult o biată făptură omenească ? Sărmana de ea !”

Dar îndată ce o chemasem și se întorsese la căpătiul „Carității” lui Giotto, lacrimile încetară numaidecît să-i curgă ; ca nu mai fu în stare să încerce nici acca plăcută senzație de milă și de înduioșare pe care o cunoștea bine și pe care lectura ziarelor i-o dăduse adesea, nici altă plăcere de același soi, din pricina supărării și a ciudei de-a se fi trezit în toiul nopții pentru fata de la bucătărie, și la vederea acelorași suferințe a căror descriere o făcuse să plîngă, nu reacționa decît mormăind de supărare, ba chiar rostind batjocuri îngrozitoare, spunînd, cînd crezusem că plecasem și n-o mai puteam auzi : „N-avea decît să nu facă ce-a făcut ca să ajungă aici ! I-a făcut plăcere ! Să nu facă mofturi acum. Orișicum, flăcăul trebuie să fi fost uitat de Dumnezeu ca să se înhaite cu asemenea pramatie. Ah ! cum se spunea pe limba răposatei mele mame :

*Cine pentru-un cur de ciine dragoste are
Un trandafir i se pare“.*

Dacă, atunci cînd nepoțelul ei avea doar un guturai, pornea noaptea la drum chiar bolnavă, în loc

să se culce, ca să vadă dacă nu cumva copilul are nevoie de ceva, parcurgînd patru poște pe jos înainte de a se crăpa de ziuă ca să se întoarcă la lucru, în schimb aceeași dragoste pentru ai săi și dorința de-a asigura viitoarea sporire a neamului său se traducea în politica ei față de celelalte slugi printr-o maximă constantă, anume de-a nu lăsa pe niciuna să prindă rădăcini la mătușa mea, de care de altminteri nu lăsa pe nimeni să se apropie, dintr-un soi de mîndrie, preferînd, cînd ea însăși era bolnavă, să se scoale să-i dea apa de Vichy, decît să îngăduie fetei de la bucătărie accesul în odaia stăpînii. După cum hymenoptera observată de Fabre, viespea scormonitoare, va să-și aprovizioneze progenitura după moarte cu carne proaspătă, recurge la anatomie în sprijinul cruzimii sale, și, după ce a capturat gărgărițe și păianjeni, le împunge cu o știință și o dibăcie minunate centrul nervos de care atîrnă mișcarea piciorușelor, dar nu și celelalte funcțiuni ale vieții, pentru ca gîngania paralizată, în a cărei apropiere își depune ouăle, să ofere larvelor, cînd acestea se vor ivi, un vînat ascultător, inofensiv, incapabil să fugă sau să se împotrivească, dar nicidecum rău mirositor, — Françoise recurgea la vicleșuguri atît de savante și nemiloase ca să-și alimenteze voința permanentă de-a face casa insuportabilă oricărui servitor, încît am aflat, cu mulți ani mai tîrziu, că în vara aceea mîncasem aproape în fiecare zi sparanghel, tocmai pentru că mirosul de sparanghel pricinuia crize de astm atît de violente bieteii fete de la bucătărie căreia îi revenea sarcina să-l curețe, încît fu nevoită să plece.

Din păcate, aveam să ne schimbăm definitiv părerea despre Legrandin, Într-una din duminicile de

după întâlnirea noastră pe Pont-Vieux, în urma căreia tata trebui să-și mărturisească eroarea, cum liturghia luase sfârșit și dimpreună cu soarele și zgomotul de afară, biserica era luminată de ceva atât de puțin sfânt, încît doamna Goupil, domnul Percepied (toate persoanele care, mai adineaori, cînd sosisem cu întârziere, erau atât de adîncite în rugăciunea lor încît aș fi putut crede că nu mă văzuseră intrînd, dacă, în același timp, n-ar fi dat puțin la o parte, cu picioarele, banca care mă împiedica să ajung la scaunul meu). Începeau să stea de vorbă cu noi, cu voce tare, despre subiecte cu totul lumeste ca și cum ne-am fi aflat în piață, — în pragul încins al pieții, dominînd mulțimea înpestrîtată a ei, l-am văzut pe Legrandin pe care soțul doamnei cu care-l întîlnisem data trecută, se pregătea să-l prezinte soției unui alt latifundiar din împrejurimi. Fața lui Legrandin exprima o însuflețire, o rîvnă extraordinară ; făcu o plecăciune adîncă, urmată de o ușoară aplecare pe spate, care-i aduse brusc spinarea dincolo de poziția inițială, gest pe care trebuie să-l fi învățat de la soțul surorii sale, doamna de Cambremer. Mulțumită acestei mișcări repezi, șoldurile lui Legrandin, pe care nu le bănuiam atât de cărnose, reveniră la loc într-o unduire vie și mușchiuloasă ; și nu știu de ce această unduire exclusiv materială, acest val cu totul carnal, fără expresie de spiritualitate și pe care o grabă, plină de josnicie îl șfichiua în furtună, au trezit deodată în mintea mea posibilitatea unui Legrandin cu totul altul decît acela pe care-l cunoșteam. Această doamnă îl rugă să spună ceva vizitiului ei, și în timp ce el se îndrepta spre trăsură, pecetea bucuriei sfioase și devotate pe care prezentarea o pusese pe fața lui, stăruia încă. Surîdea încîntat, ca în vis, apoi se întoarse lîngă doamnă grăbind pasul.

și, cum se mișca mai repede decît avea obiceiul, umerii săi oscilau caraghios de la dreapta la stînga, avînd aerul că este jucăria inertă și mecanică a fericii, în voia căreia se lăsa cu totul fără să se mai sinchisească de altceva. Între timp, noi ieșind de sub portal, aveam să trecem pe lîngă el ; era prea binecrescut ca să întoarcă aiurea capul, dar își aținti privirea încărcată brusc de o reverie adîncă, asupra unui punct atît de îndepărtat de pe orizont, încît nu putu să ne vadă și n-avu ocazia să ne salute. Chipul lui rămînea ingenuu deasupra unui veston suplu și drept, încît avea aerul că se simte rătăcit, în ciuda lui, în mijlocul unui lux detestat. Iar vîntul care adia în piață făcea să fluture la gîtul lui Legrandin o lavalieră cu picățele, ca stindardul izolării lui pline de mîndrie și al nobilei sale independențe. În momentul în care ajunsesem acasă, mama își dădu seama că uitasem prăjitura cu frișcă și-l rugă pe tata să se întoarcă cu mine, ca să spunem să ne-o aducă numaidecît. Ne încrucișarăm lîngă biserică cu Legrandin care venea în sens invers, conducînd aceeași doamnă la trăsura ei. Trecu pe lîngă noi continuînd să se întrețină cu vecina lui, și cu colțul ochiului său albastru, ne făcu un mic semn oarecum interior pleoapelor fără să miște mușchii feței, semn care parcă trecu cu desăvîrșire nevăzut de interlocutoarea lui ; dar cum încerca să compenseze prin intensitatea sentimentului, cîmpul oarecum îngust care-i circumscria expresia, în acel colț de azur care ne era destinat, făcu să-i scapere toată vioiciunea bunei grații, care depășea veselia și friza șiretenia ; el exageră finețea amabilității pînă la clipirile convenției, la jumătățile de cuvinte, la subînțelesuri, la tainele complicității ; și, în cele din urmă, împinse manifestările de prietenie pînă la cuvintele gingașe, pînă la protestările, la decla-

rațiile de dragoste, luminînd atunci numai pentru noi, cu o expresie galeșă, tainică, dar invizibilă castelanei, o pupilă de îndrăgostit, într-un chip de gheață.

Rugase tocmai în ajun pe părinții mei să-mi îngăduie să cinez în seara aceea cu el :

— Vino să ții tovărășie bătrînului dumitale prieten, îmi spusese el. După cum sorbim cu nesăț parfumul buchetului pe care ni-l trimite un călător dintr-o țară în care nu ne vom mai întoarce, fă-mă să respir din depărtarea adolescenței dumitale acele flori ale primăverilor pe care le-am străbătut și eu, cu mulți ani în urmă. Vino cu ciuboțica-cucului, cu cicoare, cu piciorușul-cocoșului, vino cu iarbă groasă din care e împletit cu predilecție buchetul florei balzacice, cu flori din ziua Învierii, bănuțelul și ghiocelul grădinilor care începe să înmiresmeze aleile bunicii dumitale cînd nu s-au topit încă ultimii bulgări de zăpadă ai lapovițelor de Paști. Vino cu gloriosul veșmînt de mătase al crinului, demn de Solomon, și cu smalțul policrom al gîndurilor, dar vino mai ales cu briza încă răcoroasă a ultimelor înghețuri și care va îmboboci primul trandafir din Ierusalim, pentru cei doi fluturi care așteaptă de astăzi dimineață la ușă !

Ai casei se întrebau dacă se cădea totuși să mă duc să cinez cu domnul Legrandin. Bunica refuză să creadă că el ar fi fost nepoliticos.

— Chiar voi recunoașteți că vine aici în ținuta lui foarte simplă care nu este nicidecum aceea a unui om de lume.

Declară că, în orice caz, și chiar în cel mai rău, dacă fusese într-adevăr nepoliticos, s-ar cădea să n-avem aerul că ne-am dat seama de nepolitetea lui. La drept vorbind, chiar tata, care era totuși cel mai iritat din pricina purtării lui Legrandin,

avea poate o ultimă îndoială asupra înțeleșului pe care ea o comporta. Era ca orice atitudine sau acțiune care destăinuiește caracterul adînc și ascuns al cuiva ; nu se leagă de cuvintele sale anterioare, n-o putem confirma prin mărturia vinovatului, care nu-și recunoaște niciodată vina ; sîntem mărginiți la mărturia simțurilor noastre despre care ne întrebăm, în această amintire izolantă și incoherentă, dacă n-au fost jucăria unei iluzii ; astfel încît, asemenea atitudini, singurele care au importanță, ne lasă adesea unele îndoieli.

Am cînat cu Legrandin pe terasă ; era clar de lună :

— Ce minunată liniște, nu-i așa ? îmi spuse el ; un romancier pe care-l vei citi mai tîrziu pretinde că inimilor rănite, așa cum este a mea, li se potrivește numai umbra și tăcerea. Vezi, tinere, te ajunge în viață clipa, de care ești încă departe, în care ochii oboșiți nu mai tolerează decît o lumină, aceea pe care o noapte frumoasă ca aceasta o pregătește și o distilează cu întunericul, în care urechile nu mai sînt în stare să asculte decît muzica pe care o cîntă clarul de lună pe flautul tăcerii.

Ascultam cuvintele domnului Legrandin care mi se păreau atît de plăcute ; cum eram însă tulburat de amintirea unei femei pe care nu de mult o zărisem pentru întîia oară, și cum știam acum că Legrandin întreținea legături de prietenie cu mai multe personalități aristocratice din împrejurimi, gîndind că s-ar putea s-o recunoască, i-am spus, luîndu-mi inima în dinți :

— Cunoașteți, domnule, caste... castelanele de la Guermantes. și rostind acest nume, eram fericit de a dobîndi asupra-i un soi de putere numai prin faptul de a-l smulge din visul meu și de a-i conferi o existență obiectivă și sonoră.

Dar la auzul acestui nume am văzut deschizându-se o creștătură mică și brună în mijlocul ochilor albaștri ai prietenului nostru, ca și cum i-ar fi străpuns un vîrf invizibil, în timp ce restul ochiului reacționa secretînd valuri de azur. Cearcănul pleoapei sale se înnegri, se lăsă în jos. Și gura lui, pe care o sublinia o cută amară își reveni repede și surise în timp ce privirea stăruia dureroasă, ca privirea unui martir frumos cu trupul acoperit cu săgeți : „Nu, nu le cunosc“, spuse el, dar în loc să dea unei informații atît de simple, unui răspuns atît de puțin surprinzător, tonul firesc și curgător care se cuvenea, îl debită stăruind asupra cuvintelor, înclinîndu-se, salutînd cu capul, în același timp cu stăruința la care recurgi ca să fie crezută o afirmație neverosimilă — ca și cum faptul că nu-i cunoștea pe Guermantîi putea fi numai efectul unei întîmplări inexplicabile — și cu emfaza aceluia care, neputînd ascunde o situație neplăcută, preferă să o proclame, ca să-i facă pe ceilalți să creadă că mărturisirea nu-l stingherește, îi este ușoară, plăcută, spontană, că însăși împrejurarea, — lipsa de relații cu Guermantîi, — ar putea foarte bine să nu fi fost suportată, ci voită de el, să rezulte dintr-o tradiție de familie, dintr-un principiu moral sau dintr-un jurămînt mistic, care i-ar fi interzis anume frecventarea Guermantîilor. „Nu, continuă el, explicînd propria-i intonație prin cuvintele sale, nu, nu-i cunosc, n-am vrut niciodată, am ținut totdeauna să-mi păstrez deplina independență, în fond sînt un jacobin, știi prea bine. Mulți au vrut să-mi dea o mînă de ajutor, mi s-a spus că greșesc dacă nu mă duc la Guermantes, că-mi iau un aer de mojiș, de bătrîn ursuz. Iată o reputație care nu m-ar putea înspăimînta, este atît de adevărată ! În fond, nu-mi mai plac pe lume decît cîteva biserici, două sau trei cărți, tot atîtea

tablouri, și lumina de lună cînd boarea tineretii dumitale îndreaptă pînă la mine mireasma răsadurilor cu flori pe care ochii mei bătrîni nu le mai deosebesc“.

Nu prea înțelegeam că este necesar să ții la independența ta, ca să nu frecventezi oameni pe care nu-i cunoști, și întrucît asta putea să-ți dea un aer de sălbatic sau de ursuz. Dar înțelegeam că Legrandin nu prea era sincer cînd susținea că nu-i plăceau decît bisericile, lumina de lună și tineretea ; îi plăceau mult nobilii și în prezența lor se simțea cuprins de o teamă atît de puternică să nu le displacă, încît nu îndrăznea să le arate că avea prieteni burghezi, fii de notari sau de agenți de schimb, iar dacă adevărul avea să fie descoperit, prefera ca asta să se întîmple în absența lui, departe de el și „în lipsă“ ; era snob. Fără îndoială nu mărturisea niciodată nimic din toate acestea în limbajul care ne plăcea atît de mult, părinților mei și mie însumi. Și dacă-l întrebam : „Îi cunoașteți cumva pe Guermanți ?“ Legrandin, vorbitorul, răspundea : „Nu, n-am vrut niciodată să-i cunosc“. Din nenorocire, dădea acest răspuns numai în subsidiar, căci alt Legrandin pe care-l ascundea cu grijă în adîncul său, care nu se arăta, pentru că acel Legrandin știa lucruri compromițătoare despre prietenul nostru și snobismul său, — un alt Legrandin răspunsese cu privirea jignită, cu gura strîmbă, cu gravitatea excesivă a tonului răspunsului, cu miile de săgeți cu care Legrandin al nostru fusese străpuns și moleșit într-o clipă, parcă ar fi fost un sfînt Sebastian al snobismului : „Vai, nu mă îndurerați, nu, nu-i cunosc pe Guermanți, nu treziți marea durere a vieții mele“. Și dacă aceast Legrandin, copil-teribil, acest Legrandin șantagist, n-avea limbajul frumos al celuilalt, avea în schimb răspunsul infinit mai

prompt, alcătuit din ceea ce se numesc „reflexe“, cînd Legrandin vorbitorul voia să-i impună tăcere, celălalt vorbise deja și prietenul nostru era în zadar mîhnit de impresia rea pe care o stîrniseră destăinuirile alter-ego-ului său și nu putea decît să încerce să o ascundă sub aparențe false.

Firește, asta nu vrea să spună că domnul Legrandin nu era sincer cînd tuna și fulgera împotriva snobilor. Nu putea ști fără să i-o spună altul că era snob, deoarece cunoaștem totdeauna numai pasiunile altora, și ceea ce reușim să știm despre ale noastre, nu le-am putut afla decît de la ei. Ele nu acționează asupra noastră decît în chip secundar, prin închipuirea care înlocuiește primele pricini, cu mobiluri de schimb care sînt mai decente. Snobismul lui Legrandin nu-l sfătuia niciodată să se ducă adesea în vizită la o ducesă. Îi încredința închipuirii lui Legrandin misiunea de a face ca această ducesă să-i apară împodobită cu toate grațiile. Legrandin se apropia de ducesă, crezînd că cedează atracției spiritului și a virtuții pe care le ignoră infamii snobi. Numai ceilalți știau că și el era snob ; căci grație incapacității lor de a înțelege travaliul intermediar al închipuirii sale, vedeau puse față în față activitatea mondenă a lui Legrandin și cauza ei primordială.

Acum, nimeni la noi acasă, nu-și mai făcea iluzii despre domnul Legrandin, și relațiile noastre cu el se răriseră mult. Mama se amuza nespun, ori de cîte ori îl prindea pe Legrandin în flagrant delict de păcatul pe care nu-l mărturisea, căruia continua să-i spună păcatul fără iertare, snobismul. Tatii îi venea greu să privească disprețul lui Legrandin cu atîta nepăsare și voie bună ; și cînd a fost vorba într-un an să mă duc să-mi petrec vacanța mare la Balbec cu bunica, spuse :

— Trebuie să-i dau neapărat de veste lui Legrandin că vă duceți la Balbec, ca să văd dacă se va oferi să vă pună în legătură cu sora lui. Nu cred că-și mai aduce aminte să ne fi spus că soră-sa ar locui la doi kilometri de Balbec.

Bunica, susținând că la băi de mare trebuie să fii de dimineața pînă seara pe plajă ca să tragi în piept sarea și că nu trebuie să cunoști pe nimeni, pentru că vizitele și plimbările se fac numai în dauna aerului de mare, stăruia dimpotrivă, să nu i se vorbească lui Legrandin de proiectele noastre, căci o și vedea pe sora lui, doamna de Cambremer, sosind la hotel în clipa în care am fi pe punctul să ne ducem la pescuit, și obligîndu-ne să stăm închiși în casă, ca să o primim. Dar mama rîdea de temerile ei, fiind în sinea ei de părere că primejdia nu era atît de amenințătoare și că Legrandin nu se va grăbi să ne pună în legătură cu sora lui. Dar nici n-ăpucărăm să aducem vorba de Balbec, și Legrandin, fără să aibă habar că am avea vreodată intenția să ne ducem acolo, căzu în cursă, într-o scară, cînd îl întîlnirăm pe malurile Vivonnei.

— Astă-scară, norii au nuanțe violete și albastre foarte frumoase, nu-i așa, prietene, spuse el tatălui meu, un albastru mai degrabă floral decît aerian, un albastru-cenușiu, care surprinde pe cer. Și acest mic nor trandăfiriu n-are oare o nuanță de floare, de garoafă sau de hydrangea? Numai pe Marea Mîneei, între Normandia și Bretania, am putut face observații mai bogate asupra a acestor soi de regn vegetal al atmosferei. Acolo, lîngă Balbec, pe acele meleaguri atît de sălbatice, e un golf mic, de o gingășie fermecătoare, unde apusul de soare din Auge, apusul de soare roșu și auriu, pe care de altminteri nici nu mă gîndesc să-l disprețuiesc, este lipsit de caracter, insignifiant : dar în acea at-

mosferă umedă și gingașă, se deschid, seara, în câteva clipe, unele buchete cerești, albastre și roz, care sînt incomparabile și de cele mai multe ori se vestejesc foarte cu greu. Altele se desfrunzesc numai decît și atunci e și mai frumos să vezi tot cerul presărat cu nenumăratele petale galbene și trandafirii. În acest golf, zis de opal, plajele aurii par și mai blînde fiind legate ca niște blonde Andromede de stîncile înspăimîntătoare ale țărmurilor învecinate, de malul funebru, vestit prin atîtea naufragii, unde, în fiecare iarnă, multe bărci dispar înghițite de primejdia mării. Balbec ! cea mai veche osatură geologică a pămîntului nostru, adevărat Ar-mor, Marea, capătul pămîntului, regiunea blestemată pe care Anatole France — un vrăjitor pe care tînărul nostru prieten ar trebui să-l citească — a descris-o atît de bine, sub coața ei eternă ca adevăratul ținut al cimerienilor, în *Odiseea*. Ce desfătare să faci excursii la doi pași, în aceste regiuni primitive și atît de frumoase, mai ales de la Balbec, unde se construiesc hoteluri, suprapuse pe pămîntul antic și fermecător, pe care nu-l desfigurează.

— Ah ! Cunoașteți pe cineva la Balbec ? spuse tata. Copilul acesta trebuie tocmai să se ducă să petreacă acolo, două luni cu bunică-sa sau poate cu nevastă-mea.

Legrandin, surprins de această întrebare într-un moment în care ochii lui erau ațintiți asupra tatii, nu putu să-i întoarcă, dar înfigîndu-i din clipă în clipă cu mai multă intensitate — și în timp ce surîdea trist — în ochii interlocutorului său, cu un aer prietenos și sincer ca și cînd nu s-ar fi temut să-l privească în față, parcă i-ar fi străpuns fața ca și cum ea ar fi ajuns transparentă, și ar fi văzut în acest moment dincolo de ea un nor colorat și aprins care-i crea un alibi mental ce-i îngăduia să dove-

dească cum că, în clipa în care fusese întrebat dacă cunoaște pe cineva la Balbec, se gîndea la altceva și nu auzise întrebarea. De obicei, asemenea priviri îl fac pe interlocutor să întrebe : „La ce te gîndești ?” Tata, curios, iritat și, crud, continuă însă :

— Aveți oare prieteni prin părțile acelea, de cunoașteți atît de bine Balbec-ul ?

Privirea surîzătoare a lui Legrandin atinse, într-o ultimă efortare deznădăjduită, maximul de duioșie, de nehotărîre, de sinceritate și de distracție, dar gîndind pe semne că n-are încotro și că trebuie să răspundă, ne spuse :

— Am prieteni pretutindeni unde sînt cete de copaci răniți, dar nu învinși, care s-au apropiat ca să implore laolaltă, cu o încăpăținare patetică, un cer neîndurat căruia nu i-e milă de ei.

— Nu voiam să spun asta, îl întrerupse tata, tot atît de încăpățînat ca și copacii și neîndurat ca cerul. Vă întrebam, în cazul cînd i s-ar întîmpla ceva soacrei mele și ar avea nevoie să nu se simtă ca pe meleaguri pierdute, dacă cunoașteți acolo pe cineva ?

— Acolo, ca pretutindeni, cunosc pe toată lumea și nu cunosc pe nimeni, răspunse Legrandin care nu se da atît de repede bătut ; multe lucruri și foarte puțină lume. Înseși lucrurile parcă sînt acolo oameni, persoane rare, de o esență gingașă pe care viața le-a decepționat. Uneori pe faleză, pe o margine de drum, unde s-a oprit să-și confrunte mîhnirea în seara încă trandafirie cînd răsare luna aurie, întîlnești un castel ale cărui bărci, care se întorc la țarm vîrgînd apa pestriță, își înalță pe catarge flamura și-i poartă culorile ; uneori o casă singuratică, mai de grabă urîtă, cu aerul sfios dar romantic, ascunde tuturor privirilor vreo taină nepieritoare de fericire și dezamă-

gire. Aceste meleaguri neverosimile, adăugă el cu o gingășie machiavelică, aceste meleaguri de pură ficțiune, sînt o lectură proastă pentru un copil, și firește că nu le-aș alege, nici nu le-aș recomanda tînărului meu prieten, și așa înclinat spre tristeță, și nici inimii lui predispuse. Climatele de destăinuiți amoroase și de regret inutil pot fi prielnice unui bătrîn dezamăgit ca mine, dar sînt totdeauna nesănătoase pentru un temperament încă neformat. Crede-mă, continuă el cu stăruință, apele acestui golf pe jumătate breton, pot exercita o acțiune sedativă, de altminteri discutabilă, asupra unei inimi care nu mai e intactă ca a mea, asupra unei inimi a cărei rană nu mai e compensată. Dar sînt contraindicate la vîrsta dumitale, tinere. Noapte bună, vecinilor, adăugă el, depărțindu-se cu obișnuita lui violență evazivă și, întorcînd spre noi un deget ridicat, de medic, exclamă în urma noastră, rezumînd consultația : „Balbec nu e necesar înainte de cincizeci de ani și asta depinde și de starea inimii“.

Tata îi vorbea din nou de Balbec în întîlnirile noastre ulterioare, îl chinui cu întrebări, dar în zadar : asemenea excrocului erudit care depunea în fabricarea palimpsestelor false o silință și o știință din care a suta parte i-ar fi ajuns ca să-i asigure o situație mai lucrativă, dar onorabilă, dacă am fi stăruit și mai mult, domnul Legrandin ar fi sfîrșit prin a construi o întregă etică a peisajului și o geografie cerească a Normandiei de jos, mai curînd decît să ne mărturisească cum că propria lui soră locuia la doi kilometri de Balbec și să fie obligat să ne ofere o scrisoare de recomandare care n-ar fi constituit pentru el asemenea subiect de groază, dacă ar fi fost cu totul sigur — cum ar

fi trebuit să fie cunoscînd caracterul bunicii — că nu ne-am fi folosit de ea.

★

Ne întorceam totdeauna devreme din plimbările noastre, ca să putem face o vizită mătusei Léonie înainte de cină. La începutul primăverii zilele fiind încă scurte, cînd ajungeam în *rue du Saint-Esprit*, zăream pe ferestrele casei o răsfrîngere a apusului și în fundul pădurii Calvarului un vâl de purpură care se reflecta mai departe, în eleșteu, roșeață care, adesea însoțită de un frig destul de aspru, se asocia în mintea mea cu roșeața focului pe care se frigea puiul, care ar face ca desfătarea poetică ce mi-o trezea plimbarea, să fie urmată de plăcerea lăcomiei, a căldurii și a odihnei. Vara, dimpotrivă, cînd ne întorceam, soarele nu apusese încă ; și în timpul vizitei pe care i-o făceam mătusei Léonie, lumina lui, care cobora și atingea fereastra, se oprea între perdelele mari și sforile lor, împărțită, ramificată, filtrată și, încrustînd cu bucățele de aur lemnul de lămîi al scrinului, lumina pieziș odaia, cu gingășia pe care o are în interiorul pădurii. Dar în unele zile foarte rare, cînd ne întorceam, scrinul pierduse de mult încrustațiile sale momentane, iar cînd ajungeam în *rue du Saint-Esprit* peste ferestre nu se mai întindea nici o răsfrîngere a apusului, eleșteul de la poalele Calvarului își pierduse roșeața, uneori era de o culoare opalină, și o rază lungă de lună, care se lăfăia și se despica în toate cutele apei, îl străbătea în întregime. Atunci, cînd ajungeam lângă casă, zăream o formă în pragul ușii și mama îmi spunea :

— Doamne Dumnezeule ! Uite-o pe Françoise care ne pîndește, mătușa ta e îngrijorată ; e drept că ne întoarcem cam târziu !

Și fără să ne fi luat răgazul să ne dezbrăcăm, urcam repede la mătușa Léonie ca să o liniștim și să-i arătăm că, spre deosebire de ceea ce-și închipuia, nu ni se întîmplase nimic, dar că fusesem „înspre Guermantes“ și, Doamne, cînd ne plimbam în această direcție, mătușa știa totuși prea bine că nu puteam fi niciodată siguri de ora la care ne-am întoarce.

— Vezi Françoise, cînd îți spuneam că s-or fi dus spre Guermantes ! Doamne ! Trebuie să le fie foame ! Butul dumitale trebuie să se fi uscat de-a binelea, de cînd îi tot așteaptă. Asta-i oră cînd se întoarce lumea acasă ! Cum, v-ați dus înspre Guermantes ?

— Credeam că erai la curent, Léonie, spunea mama. Credeam că Françoise ne-a văzut ieșind pe porțița grădinii de zarzavaturi.

Căci în jurul Combray-ului te puteai plimba în două „direcții“, atît de opuse, încît nu ieșeam de la noi pe aceeași poartă, cînd voiam să apucăm într-una sau în alta : direcția Méséglise-la-Vineuse, căreia îi spuneam și direcția lui Swann, pentru că trecea prin fața proprietății lui Swann, și direcția Guermantes. La drept vorbind, n-am cunoscut din Méséglise-la-Vineuse decît „direcția“ și străinii care veneau să se plimbe duminica la Combray, lume pe care de data aceasta chiar mătușa mea și noi toți n-o „cunoșteam de loc“ și pe care o consideram după acest semn ca „lume venită din Méséglise“. Iar direcția Guermantes aveam s-o cunosc mai bine într-o bună zi, dar mult mai târziu ; și dacă, în tot timpul adolescenței mele, Méséglise era pentru mine un lucru inaccesibil

ca orizontul, ascuns vederii, oricît de departe m-aş fi dus, de cutele unui teren care nu se-măna de loc cu acela din Combray, Guermantes mi s-a înfăţişat numai ca ţinta, mai degrabă ideală decît reală, a propriei sale „direcţii“, un soi de expresie geografică abstractă, ca linia ecuatorului, ca polul, ca răsăritul. Atunci, mi s-ar fi părut că „a te îndrepta spre Guermantes“ ca să mergi la Méséglise, sau vice-versa, e o expresie tot atît de lipsită de înţeles ca a te îndrepta spre răsărit, ca să mergi la apus. Cum tata vorbea totdeauna de direcţia Méséglise ca de cel mai frumos peisaj de şes pe care-l cunoştea şi de direcţia Guermantes ca de tipul peisajului scăldat de o apă, le concepeam astfel ca două entităţi, şi le atribuiam coeziunea, unitatea care nu aparţin decît plăsmuirilor minţii noastre ; cea mai infimă părţică a fiecăreia mi se părea de preţ şi socoteam că manifesta desăvîrşirea lor particulară, în timp ce, alături de ele, înainte de a fi ajuns pe pămîntul sfînt al uneia sau al alteia, drumurile pur materiale în mijlocul cărora figurau ca idealul peisajului de şes şi ca idealul peisajului scăldat de o apă, nu mai meritau să fie privite, după cum nici ulicioarele din vecinătatea unui teatru nu merită să fie contemplate de spectatorul îndrăgostit de arta dramatică. Dar mai ales puneam între ele, ceva mai mult decît depărtările lor kilometrice, distanţa dintre cele două părţi ale creierului meu cu care mă gîndeam la ele, una din acele distanţe mintale care nu fac numai să îndepărteze, care despart şi rînduiesc într-alt plan. Demararea aceasta era încă şi mai absolută, pentru că obiceiul de-a nu ne duce niciodată în aceeaşi zi în amîndouă direcţiile într-o singură plimbare, ci o dată înspre Méséglise, altă dată înspre Guermantes, le îngădea, ca să spun aşa, departe una de alta, necunos-

cute una alteia, în vasele închise și fără comunicare între ele, ale unor după amiezi diferite.

Cînd voiam să ne ducem în direcția Méséglise, ieșeam (nu prea de vreme, chiar dacă cerul era acoperit, pentru că plimbarea nu era prea lungă și nu ținea prea mult) ca și cum ne-am fi dus oriunde, pe poarta mare a casei mătușii mele din *rue du Saint-Esprit*. Eram salutați de armurier, puneam scrisorile la cutie, îi spuneam, în trecere, lui Théodore, din partea Françoisei, că nu mai avea untdelemn sau cafea, și ieșeam din oraș pe drumul care trecea de-a lungul barierei albe a parcului domnului Swann. Înainte ca să ajungem aici, dădeam de mirosul liliacului care ieșea în întâmpinarea străinilor. Liliacul care răsărea din inimioarele verzi și proaspete ale frunzelor își ridica în chip ciudat, peste bariera parcului, panașul său de pene mov sau albe care luceau chiar la umbră, scaldate în dogoarea soarelui. Unele jerbe, ascunse pe jumătate de căsuța de țiglă numită casa Arcașilor, unde locuia paznicul, depășeau coama ei gotică cu minaretul lor roz. Nimfele primăverii ar fi părut vulgare, alături de acele frumuseți din raiul lui Mahomet, care păstrau în această grădină franceză tonurile vii și pure ale miniaturilor persane. Cu toate că doream să le strîng talia subțire și să apropiu de mine cîrlionții înstelați ai capului lor mirositor, treceam fără să ne oprim, părinții mei nemai-ducîndu-se la Tansonville de cînd Swann se căsătorise, și, ca să n-avem aerul că ne uităm în parc, în loc să o luăm pe drum de-a lungul gardului și care duce direct spre cîmp, luam altul care ducea tot la cîmp, dar pieziș, și ne făcea să ieșim mai departe. Într-o zi, bunicul spuse tatii :

— Îți aduci aminte că Swann a spus ieri că, soția și fiica lui avînd de gînd să plece la Reims, va profita de acest fapt ca să petreacă douăzeci și patru de ore la Paris. Am putea să o luăm de-a lungul parcului, de vreme ce doamnele nu sînt acolo, și astfel am scurta drumul.

Ne oprirăm o clipă în fața barierii. Timpul liliacului se apropia de sfîrșit ; unele tufe mai revărsau în lustre înalte și mov, bulele gingașe ale florilor lor, dar în unele părți ale frunzișului în care încă acum o săptămînă irumpea eflorescența lor îmbălsămată, acum se vestejea, scăzută și innegrită, o spumă găunoasă, seacă și fără miros. Bunicul arăta tatii în ce măsură înfățișarea locurilor rămăsese aceeași și în ce măsură se schimbase de la plimbarea pe care o făcuse cu domnul Swann în ziua morții soției sale și profită de acest prilej ca să povestească încă o dată această plimbare.

În fața noastră o alee mărginită cu călțunași se ridica în plin soare spre castel. La dreapta, dimpotrivă, parcul se întindea în teren șes. Un bazin cu apă, întunecat de umbra unor copaci mari care-l înconjurau, fusese săpat de părinții lui Swann ; dar în creațiile lui cele mai nefirești, omul tot asupra naturii lucrează ; unele locuri fac să domnească totdeauna în jur vraja lor deosebită, își arborează semnele imemorale în mijlocul unui parc, ca și cum le-ar fi arborat departe de orice intervenție omenească, într-o singurătate ivită din necesitățile așezării lor și suprapusă mîinii omenești, care stăruie să le înconjoare pretutindeni. Astfel, la capătul aleii care domina eleșteul artificial, se închegase pe două rînduri, cununa naturală, gingașă și albastră, împletită cu flori de myosotis și de brebenei, care încinge fruntea clar-obscură a apelor, iar săbiuța, care lăsase tecile să i se încovoaie cu o re-

gească nepăsare, așternea în zdrențe violete și galbene, pe cînepioară și pe broscuța cu piciorușele ude, florile de crin ale sceptorului ei lacustru.

Plecarea domnișoarei Swann care, — văduvind-mă de norocul nemaipomenit de-a o zări ivindu-se pe o alee, de-a fi cunoscut și disprețuit de fetița privilegiată care era prietenă cu Bergotte și se ducea să viziteze cu el catedrale, — făcu să-mi fie indiferentă contemplarea Tansonville-ului în ziua oară cînd mi-era îngăduită, parcă adăuga, dimpotrivă, acestei proprietăți, în ochii bunicului și ai tatii, plăceri, un agrement trecător, și ca pentru o excursie într-un ținut muntos, lipsa oricărui nor parcă făcea ziua aceasta excepțional de prielnică unei plimbări în această direcție : aș fi vrut ca socotelile lor să fi fost zădărnice, ca domnișoara Swann să se ivească printr-o minune cu tatăl ei, atît de aproape de noi, încît să nu mai avem timpul să o evităm și să fim nevoiți să-i facem cunoștința. De aceea, cînd am zărit pe neașteptate pe iarbă, ca un semn al prezenței sale posibile, un coșuleț exotic uitat lîngă o undiță al cărei dop plutea pe apă, m-am grăbit să îndrept în altă direcție privirile tatii și ale bunicului. De altminteri, undița putea să aparțină vreunui invitat, deoarece Swann ne spusese că nu se cădea din parte-i să lipsească de acasă, avînd pentru moment niște rude în vizită. Nu se auzea nici un zgomot de pași pe alei. De pe vîrfurile unui copac o pasăre nevăzută, trudindu-se să-și scurteze ziua, explora cu o notă prelungită singurătatea dimprejur, dar primea de la ea o replică atît de unanimă, o îndoită contralovitură de tăcere și de nemișcare, încît ai fi crezut că oprișe pe vecie clipa pe care toamă încercase să o facă să treacă mai iute. Lumina cădea atît de neînduplecată din cerul care înțepenise, încît ai fi vrut să

te sustragi atenției sale, și pină și apa lină, căreia gîngăniile îi stînjeneau neîncetat somnul, visînd fără îndoială la vreun Maelström închipuit, sporea tulburarea în care mă cufundase vederea dopului de plută, pe care parcă-l tîra cu toată viteza pe întinderile tăcute ale cerului reflectat ; aproape vertical, părea gata să se afunde, și mă întrebam dacă, fără să țin seama de dorința și de teama de-a o cunoaște, nu era de datoria mea să o previn pe domnișoara Swann că peștele era gata să muște din momeală, — cînd am fost nevoit să-i ajung în fugă pe tata și pe bunicul meu care mă strigau, mirați că nu-i urmasem pe cărarea care urcă spre cîmp și pe care ei o luaseră. Am găsit-o fremătînd de mirosul rujei albe. Gardul alcătuia ca un șir de capele care dispăreau sub mormanul florilor lor îngămădite în altare ; dedesubtul lor, soarele așterne pe pămînt un pătrat de lumină, parcă ar fi străbătut un geamlik ; parfumul lor se răspîndea atît de onctuos, atît de delimitat în forma lui, ca și cum m-aș fi aflat în fața unui altar al Prea Curatei, și florile, de asemenea gătite, țineau fiecare, cu un aer distrat, buchetul lor sclipitor de stamine, nervuri fine și strălucitoare în stil flamboiant ca acelea care ajurau în biserică parmaclicul amvonului sau ferestrele în cruce ale vitraliului și îmboboceau în dalba carne de floare de fragă. Ce naivi și rustici, în comparație cu ele, ar părea măceșii care vor urca și ei peste cîteva săptămîni în plin soare, același drum de țară, în mătasa uniformă a corsajului lor îmbujorat pe care o singură adiere îl desface.

Dar în zadar stam în fața rujelor albe, ca să respir, ca să înfățișez gîndului meu care nu știa ce să facă cu el, ca să pierd, și să regăsesc mirosul nevăzut și statornic, ca să mă unesc cu ritmul

care-i arunca florile, ici și colo, cu o voioșie tinerască și la intervale neașteptate, ca unele intervale muzicale, căci ele îmi ofereau la infinit același farmec, cu o risipă nesecată, dar fără să mă lase să-l adîncesc mai mult, ca melodiile pe care le cînti de o sută de ori în șir, fără să cobori mai în adîncul tainei lor. Mă abăteam de la ele o clipă, ca să mă apropii mai tîrziu, cu puteri improspătate. Urmăream pînă la taluzul care urca în dosul gardului în pantă repede, spre cîmp, vreun mac pierdut, vreo albăstrea rămasă leneșă în urmă, care-l decorau ici-colo cu florile lor ca și chenarul unei tapițerii, pe care se ivește, presărat, motivul cîmpenesc ce va triumfa pe panou ; încă rare, răzlețite ca unele case izolate care vestesc apropierea unui sat, îmi anunțau întinderea nemărginită unde năpădește grîul, unde se învolbură norii, și vederea unui singur mac cocoțat în virful frînghiei sale a cărui flacără roșie pilpiia în vînt deasupra colacului său unsuros și negru, îmi dădea palpității, ca unui călător care zărește pe un țărm, jos, prima barcă sfărîmată pe care o drege un călfaci, și exclamă încă înainte de-a o fi văzut : „Marea !“

Apoi reveneam în fața rujelor albe ca în fața acelor capodopere despre care crezi că vei putea să le vezi mai bine cînd ai încetat o clipă să le privești, dar îmi făceam în zadar mîinile streășină, ca să privesc numai la ele, sentimentul pe care-l trezeau în mine stăruia obscur și nedeslușit, cercînd în van să se desprindă, să adere la florile lor. Ele nu mă ajutau să-l deslușesc, și nu puteam pretinge altor flori să-l satisfacă. Atunci, stîrnind în mine acea bucurie pe care o încercam cînd vedeam o operă a pictorului nostru preferat, deosebită de acelea pe care le cunoșteam, sau cînd sîntem puși în fața unui tablou din care n-am văzut pînă atunci

decît o schiță în creion, cînd o bucată auzită numai la pian ne apare în urmă înveșmîntată de culorile orchestrei, bunicul, chemîndu-mă și arătîndu-mi gardul din Tansonville, îmi spuse : „Tu, căruia îți plac rujele albe, privește puțin acest mărăcine roz ; ce frumos e !“ Era într-adevăr un mărăcine, dar roz, mai frumos decît cele albe. Și găteala lui era de sărbătoare, — de singurele sărbători autentice care sînt cele religioase, pe care un capriciu întîmplător nu le leagă ca sărbătorile mondene de o anumită zi, care nu le e destinată în chip special, și care nu are nimic esențial de zi de odihnă, — dar o găteală încă și mai bogată, căci florile prinse de ramură, unele de altele, astfel încît să nu lase nici un loc neîmpodobit, ca niște pam-poane care înghirlandează un botău rococo, erau „în culoare“, prin urmare de o calitate superioară, potrivit esteticei de la Combray, dacă judecăm după scara prețurilor la „magazinul“ din piață sau al lui Camus, unde se vînd mai scump acei biscuiți care sînt roz. Eu însumi apreciam mai mult brînză cu smîntînă roz, în care mi se îngăduise să strivesc niște fragi. Și tocmai aceste flori aleseseră o nuanță de obiect comestibil sau de împodobire delicată adusă unei toalete de zile mari, care, înfățișîndu-le rațiunea superiorității, pare vădit cea mai frumoasă în ochii copiilor și, din această cauză, reprezintă totdeauna pentru ei ceva mai viu și mai firesc decît celelalte culori, chiar după ce au înțeles că nu făgăduiesc nimic lăcomiei lor și nu fuseseră alese de croitorească. Firește că simțisem îndată acest lucru, așa cum simțisem în fața mărăcinilor albi, dar minunîndu-mă și mai mult că intenția sărbătorească în flori nu era tradusă nefiresc de un artificiu de fabricație omenească, ci era exprimată spontan de natură, cu naivitatea unei precupețe

de țară care lucra pentru un altar, încărcind peste măsură arbustul cu aceste rozete de un ton prea gingaș și de un stil „pompadour” provincial. Ca și trandafirii pitici cu saesia ascunsă în hîrtie dantelată, ale căror rachete mici radiau pe altar de sărbătorile mari, mișunau în virful ramurilor mii de boboci de o nuanță mai palidă care, cînd se deschideau, lăsau să se vadă, ca în fundul unei cupe de marmură roz, vinișoare roșii, și trădau încă și mai virtuos decît florile, esența particulară, irezistibilă, a mă răcinelui care, oriunde înmugurea, oriunde avea să înflorească, n-ar fi înmugurit și n-ar fi înflorit decît în roz. Arbustul catolic și fermecător, intercalat în gard, dar deosebindu-se de el, așa cum se deosebește o fată tînără în rochie de sărbătoare de semenele ei în ținută neglijentă care vor rămîne acasă, strălucea în proaspăta lui toaletă roz, pregătit înadins pentru luna Mariei, din care parcă făcea parte.

Gardul lăsa să se vadă în interiorul parcului o alee mărginită cu iasomie, pansele și verbină, printre care micsandrele își deschideau punga lor proaspătă, de un roz mirositor și trecut, ca o piele veche de Corboda, iar pe pietriș, un furtun lung, vopsit în verde, desfășurîndu-și mațul, îndreptat în punctele unde era găurit deasupra florilor al căror parfum îl îmbiba, evantaliul vertical și prismatic al picăturilor sale multicolore. Deodată m-am oprit, n-am mai fost în stare să mă mai mișc, așa cum se întîmplă cînd o vedenie nu se adresează numai privirilor noastre, ci solicită percepții mai adînci și dispune de întreaga noastră ființă. O fetiță blondă-roșcovană, care avea aerul că se întoarce de la plimbare și care ținea în mînă o sapă de grădină, ne privea ridicîndu-și fața presărată cu pete roz. Ochii ei negri străluceau, și fiindcă nu

știam atunci, nici n-am învățat mai târziu să reduc o impresie puternică la elementele ei obiective, neavînd, cum se spune, destul „spirit de observație“ ca să desprind noțiunea culorii, multă vreme, ori de cîte ori mă gîndeam din nou, la ea, amintirea strălucirii acestor ochi mi se înfățișa îndată ca aceea a unui azur viu, de vreme ce era blondă : astfel încît, dacă n-ar fi avut ochi atît de negri, — ceea ce te izbea atît de mult cînd o vedeai întîiași dată, — poate că n-aș fi fost, așa cum am fost, mai cu seamă îndrăgostit de ochii ei albaștri.

M-am uitat la ea întîi cu acea privire care nu este decît crainicul ochilor, dar la a cărei fereastră se pleacă în toate sensurile, privirea îngrijorată și impietrită care ar voi să pipăie, să captureze, să ia cu sine trupul pe care-l privește și sufletul împreună cu el ; apoi cu altă privire, în mod inconștient rugătoare, prin care încercam să o silesc să-mi acorde atenție, să mă cunoască, căci mi-era teamă că, dintr-o clipă într-alta, bunicul și tata zărind această fetiță mă vor îndepărta, spunîndu-mi să alerg puțin înaintea lor. Își roti pupilele înainte și în lături, ca să ia cunoștință de bunicul meu și de tata, și, fără îndoială ne găsi ridicoli, căci se întoarse cu un aer indiferent și disprețuitor, se dădu la o parte, ca nu cumva fața ei să intre în cîmpul lor vizual ; și, în timp ce bunicul și tata, care-și continuau drumul și n-o zăriseră, mă întrecuseră, fetița își strecură privirile, în toată lungimea lor, în direcția mea, fără nici o expresie deosebită, fără să aibă aerul că mă vede, dar cu o statornicie și un surîs prefăcut pe care, potrivit noțiunilor ce dobîndisem despre educație, nu-l puteam interpreta decît ca o dovadă de dispreț insultător ; și mîna ei schița, în același timp, un gest indecent, căruia, cînd era adresat în public unei

persoane pe care n-o cunoșteai, micul dicționar de politeță pe care-l purtam la mine, nu-i dădea decît un singur înțeles, acela al unei intenții obraznice.

— Haide, Gilberte, vino; ce faci, strigă cu o voce pătrunzătoare și autoritară o doamnă în alb pe care n-o văzusem, și la oarecare depărtare de un domn îmbrăcat în dril pe care nu-l cunoșteam, și care pironea asupra-mi niște ochi ce-i ieșeau din cap; și, încetînd brusc să zîmbească, fetița își luă sapa și se îndepărtă, fără să se întoarcă spre mine, cu un aer ascultător, nepătruns și viclean.

Astfel trecu pe lângă mine numele de Gilberte, dat ca un talisman, care poate-mi îngăduia să o regăsesc într-o zi pe aceea din care tocmai făcuse o persoană și care, cu o clipă mai de vreme, nu era decît o imagine nesigură. Astfel trecu numele rostit peste iasomii și micsandre, acru și proaspăt ca picăturile stropitorii verzi; pătrunzînd, irizînd zona de aer curat pe care o străbătuse — și pe care o izola — cu taina vieții aceleia pe care o desemna fericirilor ce trăiau în tovărășia ei și călătoreau cu ea; desfășurînd, sub mărăcinișul roz la înălțimea umărului meu, chintesența intimității lor, atît de dureroasă pentru mine, cu ea, cu necunoscutul vieții sale, în care n-aș putea pătrunde.

Impresia pe care mi-o lăasă o clipă (în timp ce ne îndepărtam și bunicul murmura: „Bietul Swann, ce rol îl pun să joace: îl îndepărtează de aici ca să rămînă ea singură cu Charlus al ei, căci el e, l-am recunoscut! Și fetița, amestecată în toată infamia asta!“), tonul despotice cu care mama Gilbertei îi vorbise fără ca ea să fi răspuns, înfățișîndu-mi-o parcă obligată să asculte de cineva, ca și cînd n-ar fi fost superioară tuturor, îmi potoli puțin suferința, îmi reînoui nădejdea și-mi micșoră dragostea. În curînd însă, această dragoste se

ridică din nou în mine ca o reacțiune prin care inima mea umilită voia să se pună la același nivel cu Gilberte sau să coboare pînă la el. O iubeam, regretam că n-avusesem timpul și inspirația să o jignesc, să-i fac rău și să o silesc să-și aducă aminte de mine. O găseam atît de frumoasă, încît aș fi vrut să mă întorc, ca să-i strig, dînd din umeri : „Ce urîtă ești, ce caraghioasă, mi-e scîrbă de tine !” Mă depărtam însă, ducînd cu mine pentru totdeauna, ca prototip al unei fericiri inaccesibile copiilor de soiul meu, din pricina unor legi firești ce nu pot fi înfrînte, imaginea unei fete roșcovane, cu pielea pistruiată cu pete roz, care ținea în mînă o sapă și rîdea, lăsînd să alunece asupra-mi lungi priviri viclene și neexpresive. Și farmecul cu care numele ei tămîiase acest loc sub mărăcinii roz și unde fusese auzit simultan de ea și de mine, avea să cuprindă, să îmbrace, să îmbălsămeze, tot ce era în, legătură cu ea, bunicii ei pe care ai mei avuseseră fericirea nespusă să-i cunoască, profesiunea sublimă de agent de schimb, durerosul cartier Champs-Élysées în care ea locuia la Paris.

— Léonie, spuse bunicul întorcîndu-se acasă, aș fi vrut să fi fost cu noi adineauri. N-ai mai recunoaște Tansonville-ul. Dacă aș fi avut curaj, ți-aș fi tăiat o ramură din mărăcinii roz care-ți plac atît de mult.

Bunicul istorisea astfel plimbarea noastră mătusei Léonie, fie ca s-o distreze, fie că nu pierduse orice nădejde s-o vadă ieșind din casă. Căci odinioară, proprietatea aceasta îi plăcuse foarte mult, și vizitele lui Swann fuseseră de altminteri ultimele pe care le primise, atunci cînd începuse să le închidă tuturor ușa. Și, după cum cînd Swann venea acum să se informeze de starea ei (ea era

singura persoană de la noi pe care el cerea încă să o vadă), punca să i se răspundă că este obosită, dar că-l va primi data viitoare, tot astfel spuse în seara aceea : „Da, într-o zi, când va fi frumos, o să mă duc cu trăsura pînă la poarta parcului“. O spunea sincer. I-ar fi plăcut să-l revadă pe Swann și Tansonville-ul ; dar puterile care o părăsiseră îi îngăduiau doar să nutrească această dorință ; realizarea ei le-ar fi depășit. Uneori, timpul frumos îi dădea puțină vigoare, se da jos din pat, se îmbrăca ; dar obosea înainte de a fi trecut în odaia alăturată și cerea să se culce din nou. Căci, — mai curînd decît se întîmplă de obicei, — pentru ea începuse acea mare renunțare a bătrîneții care se pregătește de moarte, care se înfășoară în crisalida ei și care se poate observa la sfîrșitul acelor vieți ce se prelungesc tîrziu chiar între foștii amanți care s-au iubit nespus de mult, între prietenii uniți prin legături din cele mai spirituale și care, începînd de la anumită vîrstă, încetează să mai întreprindă călătoria sau plimbarea necesară ca să se vadă, încetează să-și mai scrie și știu că nu vor mai comunica în această lume. Mătușa trebuie să fi știut prea bine că nu-l va mai revedea pe Swann, că nu va mai ieși niciodată din casă, dar izolarea aceasta definitivă avea să-i fie foarte lesnicioasă din același motiv care, după judecata noastră, ar fi trebuit să i-o facă mai dureroasă : această izolare îi era impusă de scăderea puterilor ei pe care o putea constata în fiecare zi, și din pricina căreia fiecare acțiune, fiecare mișcare dacă nu-i pricinuia suferință, o obosea și conferea inacțiunii, izolării și liniștii, blîndețea reparatoare și binecuvîntată a repausului.

Mătușa nu se duse să vadă gardul de mărăcini roz, dar în orice moment îl întrebam pe tata și pe

mama dacă nu se va duce, dacă altădată se ducea adesea la Tansonville, încercînd să-i fac să vorbească de părinții și bunicii domnișoarei Swann, care mi se păreau uriași ca zeii. Numele acesta de Swann luînd în ochii mei proporții aproape mitologice, cînd stam de vorbă cu părinții, tînjeam de nevoia să-i aud rostindu-l, nu îndrăzneam să-l rostesc eu însumi, dar îi atrăgeam în discuții asupra unor subiecte care se învecinau cu Gilberte și cu familia ei, care o priveau, în care nu mă simțeam exilat prea departe de ea; și prefăcîndu-mă de pildă că aș crede că funcția bunicului meu fusese anterioară lui în familia noastră, sau că gardul de mărăcini roz pe care voia să-l vadă mătușa Léonie se găsea pe terenul comunal, îl sileam deodată pe tata să rectifice afirmația mea, să-mi spună, parcă fără voia mea, ca de la el: „Ba nu, funcția aparținerea tatălui lui Swann, gardul face parte din parcul lui Swann“. Atunci eram obligat să-mi reiau răsufierea, căci așezîndu-se pe locul în care era scris totdeauna în mine, acest nume, — care, în clipa în care-l auzeam mi se părea mai plin decît oricare altul, pentru că era încărcat de toate rîndurile cînd îl rostisem dinainte mintal, — mă apăsă gata să mă înăbușe. Îmi stîrnea o plăcere de care mă rușinam că îndrăznisem s-o cer părinților mei, căci era atît de mare, încît probabil că necesitase din partea lor multă sfortare, și fără nici o compensație, de vreme ce nu constituie pentru ei o plăcere. De aceea, schimbam conversația, din discreție. Și din scrupul. Regăseam în numele Swann toate seducțiile ciudate pe care i le atribuiam, îndată ce-l rosteam. Mi se părea atunci deodată că nu era cu putință ca părinții mei să nu încerce și ei aceste seducțiuni, că punctul meu de vedere era și al lor, că la rîndul lor își dădeau seama, îmi ier-

tau, îmi îmbrățișau visurile, și eram nenorocit ca și cum i-aș fi învins și i-aș fi corupt.

Anul acesta, când părinții mei hotărâseră că ne vom întoarce la Paris mai devreme ca de obicei, în dimineața plecării, după ce pusese ră să mă frizeze ca să mă ducă la fotograf, îmi potriviseră cu grijă o pălărie pe care n-o pusese niciodată și mă-mbrăcase cu o haină de catifea, după ce mama mă căutase peste tot, mă găsi plângînd pe povîrnișul învecinat cu Tansonville, unde tocmai îmi luam rămas bun de la ruje, strîngînd în brațe ramurile întepătoare, și, ca o principesă de tragedie pe care aceste podoabe deșarte ar apăsa-o, nerecunoscător față de mina supărătoare care legase toate aceste noduri și avusese grija să-mi adune părul pe frunte, călcînd în picioare papiotele zmulse, și pălăria mea cea nouă. Mama fu emoționată de lacrimile mele, dar nu putu să-și rețină un strigăt la vederea pălăriei, a căptușelii rupte și hainei stricate. Dar n-am auzit strigătul ei. „O sărmanele mele ruje albe, spuneam plîngînd, voi n-ați vrea să-mi pricinuiți supărare, să mă siliți să plec. Voi, voi nu m-ați supărat niciodată ! De aceea o să vă iubesc totdeauna.“ Și, ștergîndu-mi lacrimile, le făgăduiam, cînd voi fi mare, să nu imit viața nesăbuită a celorlalți oameni, și, chiar la Paris, în zilele de primăvară, în loc să mă duc să fac vizite și să ascult prostii, să plec la țară ca să văd cele dintîi ruje albe.

Cînd ajungeam pe cîmp, nu-l mai părăseam tot restul plimbării ce-o făceam în direcția Méséglise. Vîntul, care era pentru mine geniul deosebit al Combray-ului, străbătea mereu cîmpul, ca un vagabond nevăzut. În fiecare an, în ziua sosirii noastre, ca să simt că sînt într-adevăr la Combray, urcam să-l regăsesc, gonind printre brazde, și mă

făcea să alerg după el. Vântul te însoțea totdeauna când te duceai în direcția Méséglise, pe șesul bombat unde, cale de multe poște, nu-l întâmpina nici un accident al terenului. Știam că domnișoara Swann se ducea adesea să petreacă câteva zile la Laon și, deși pînă acolo erau mai multe poște, depărtarea era compensată de lipsa oricărui obstacol; când, în după amiezile calde, vedeam cum aceeași boare care se iveau de la marginea orizontului, pleca spicele cele mai îndepărtate, se împrăstia ca un val pe toată întinderea nemărginită și se culca, murmurînd călduță, printre dulcișor și trifoi, la picioarele mele, acea cîmpie comună amîndorura parcă ne apropia, ne unea și-mi spuneam că acea boare trecuse pe lângă ea, că nu-mi aducea vreo veste de la dînsa, pe care mi-o șoptea fără să o pot înțelege, și pe care o îmbrățișam în trecere. La stînga, se afla un sat numit Champieu (*Campus pagani*, după spusele preotului). La dreapta, dincolo de lanurile de grîu, se zăreau cele două clopotnițe cizelate și rustice ale bisericii Saint-André-des-Champs, ele, însele aseuțite, lungi, solzoase, cu alveole, împodobite cu linii încrucișate, îngălbenite și zgrunțuroase ca două spice.

La intervale simetrice, în mijlocul ornamentației neasemuite a frunzelor lor care nu pot fi confundate cu frunza vreunui alt pom roditor, merii își deschideau petalele mari, de satin alb, sau își atîrnau bobocii înroșiți în buchete sficioase. În direcția Méséglise am deosebit, întîia oară, umbra rotundă pe care merii o fac pe pămîntul înșorit, și mătășurile de aur impalpabile pe care apusul le țese pieziș sub frunze, și pe care tata le tăia cu bastonul, fără să le abată vreodată.

Uncori, pe cerul de după-amiază trecea luna albă ca un nor, pe furiș, fără strălucire, ca o actriță că-

reia nu i-a sosit încă ceasul să joace și care, din sală, în toaletă de oraș, își privește o clipă camarazii, dîndu-se în lături, ca să nu fie băgată în seamă. Îmi plăcea să-i gălesc imaginea în tablouri și în cărți, dar aceste opere de artă erau foarte deosebite — cel puțin în timpul primilor ani, înainte ca Bloch să-mi fi obișnuit ochii și gîndul cu armonii mai subtile — ca acelea în care luna mi s-ar părea frumoasă, astăzi, și în care n-aș fi recunoscut-o atunci. O găseam de pildă, într-un roman de Saintine, într-un peisaj de Fleyre, unde profilează limpede pe cer o seceră de argint, opere naive și incomplete, ca și propriile mele impresii și împotriva cărora surorile bunicii se indignau că-mi plac. Ele erau de părere că trebuie să oferi copiilor operele pe care le admiri definitiv cînd ajungi la maturitate, deoarece copiii dau dovadă de gust cînd le preferă din capul locului. Își închipuiau, fără îndoială, că meritele estetice sînt niște obiecte materiale, pe care un ochi treaz nu poate decît să le perceapă fără să trebuiască să le mai frămînte încet echivalentele în inima lui.

Domnul Vinteuil locuia în direcția Méséglise, la Montjouvain, într-o casă așezată la marginea unei bălți mari și rezemată de un taluz stufos. Așa încît ne încrucișam adesea pe drum cu fiica lui care conducea, în goană mare, o trăsurică cu două roți. Cu începere din nu mai țin minte care an, n-o mai întilneam singură, ci cu o prietenă mai vîrstnică, ce avea o reputație proastă în regiune și care, într-o bună zi se instalează definitiv la Montjouvain. Lumea spunea :

— Da' orbit trebuie să mai fie de dragoste bietul domn Vinteuil de nu-și dă seama de ceea ce se povestește și îngăduie fiicei sale, el care se scandalizează de un cuvînt deplasat, să adăpostească

sub acoperișul său asemenea femeie. El pretinde că e o femeie superioară, o inimă de aur și că ar fi avut o predispoziție neobișnuită pentru muzică, dacă ar fi cultivat-o. Poate să fie sigur că ea nu de muzică se ocupă cu fiica lui ! Așa spunea domnul Vinteuil ; este, într-adevăr remarcabil cîtă admirație trezește de obicei cineva pentru însușirile sale morale, în ochii părinților altcuiva cu care are legături trupești. Amorul fizic, pe nedrept defăimat, silăște orice faptură să manifeste cu atîta putere, pînă și cea mai neînsemnată fărîmă de bunătate, de dăruire de sine pe care le posedă, încît acestea strălucesc pînă și în ochii celor din imediata vecinătate. Doctorul Percepied, a cărui voce groasă și ale cărui sprîncene stufoase îi îngăduiau să joace cît poftea rolul de om perfid, al cărui fizic nu-l avea, fără să-și compromită cu nimic reputația nezdruccinată și nemeritată de binefăcător ursuz, știa să-l facă să ridă pînă la lacrimi pe preot și pe toată lumea cînd spunea pe un ton aspru :

— Ei ! se pare că domnișoara Vinteuil face muzică cu prietena ei. Pare că acest lucru vă miră. Eu nu știu nimic. Bătrînul Vinteuil mi-a spus-o din nou ieri. La urma urmei, fata are tot dreptul să-i placă muzica. Nu mă pot opune vocațiilor artistice ale copiilor, și nici Vinteuil, după cît se pare. La urma urmei, și el face muzică cu prietena fiicei sale. Ah ! drace, ce mai muzică se face în casa asta. Dar de ce rîdeți ? Oamenii ăștia fac prea multă muzică. Mai zilele trecute, l-am întîlnit pe Vinteuil lîngă cimitir. De abia se mai ținea pe picioare...

Celor care, ca și noi, l-au văzut în acea epocă pe domnul Vinteuil, ferindu-se de cunoscuți, învîrcînd capul cînd îi zărea, îmbătrînind în cîteva

luni, adîncindu-se în supărarea lui, incapabil de orice altă sfortare care n-ar fi avut drept scop nemijlocit fericirea fiicei sale, petrecînd zile întregi la mormîntul soției lui, — le-ar fi fost greu să nu înțeleagă că se prăpădește de supărare și să presupună că nu-și dădea seama de vorbele care circulau. Avea cunoștință de ele, poate chiar le dădea crezare. Poate nu e om, oricît de mare i-ar fi virtutea, pe care complexitatea împrejurărilor să nu-l facă să trăiască vreodată în intimitatea viciului, pe care-l condamnă ritos, — fără ca de altminteri să-l recunoască pe de-a-ntregul sub veșmintul faptelor deosebite pe care-l îmbracă ca să intre în contact cu el și să-l facă să sufere : cuvinte ciudate, purtare de neînțeles, în anumită seară, a cutărei ființe pe care, de altminteri, are toate motivele să o iubească. Dar un om ca domnul Vinteuil trebuia să sufere mai mult ca altul, resemnîndu-se la una din acele situațiuni care se crede pe nedrept că sînt apanajul exclusiv al lumii boeme : ele se nasc ori de cîte ori trebuie să-și rezerve locul și siguranța necesare, viciul, pe care însăși natura îl trezește la un copil, îmbinînd uneori doar virtuțile tatălui și ale mamei, ca și cum ar fi vorba de culoarea ochilor. Dar din faptul că doamna Vinteuil poate cunoaște purtarea fiicei sale, nu rezultă că i-ar fi scăzut cultul pe care i-l purta. Faptele nu pătrund în lumea în care trăiesc credințele noastre, nici nu le-au dat naștere acestora, nici nu le distrug ; poate să le opună simțirilor celor mai statornice, fără să le slăbească, și un noian de nenorociri sau de boli care s-ar succeda fără întrerupere într-o familie n-ar face-o pe aceasta să se îndoiască de bunătatea dumnezeului sau de talentul medicului ei. Dar cînd domnul Vinteuil se gîndea la fiica lui și la el însuși, din punctul de ve-

dere al lumii, din punctul de vedere al reputației lor, cînd încerca să se situeze cu ea la rangul pe care-l ocupau în stima generală, atunci făcea această judecată de ordin social întocmai cum ar fi făcut-o cel mai mare dușman al său din Combray, și se vedea, cu fiica lui, dați cu totul la fund, din care pricină și nu de mult purtările lui îmbrăcaseră acea umilință, acel respect față de cei mai presus de dînsul și pe care-i vedea de jos (oricît-ar fi fost ei sub nivelul lui, pînă atunci), acea tendință de-a încerca să se ridice pînă la ei, care este o rezultată aproape mecanică a tuturor decăderilor. Într-o zi, cînd ne plimbam cu Swann pe o stradă din Combray, domnul Vinteuil, care ieșea din alta, răsărise prea brusc în calea noastră ca să mai fi avut timpul să ne evite ; și cu acea claritate orgoliosă a omului de lume, care, în mijlocul disoluției tuturor prejudecăților morale, găsește în infamia altuia un motiv ca să-i arate o bunăvoință ale' cărei mărturii măgulesc cu atît mai mult amorul-propriul al celui care le acordă, cu cît le simte mai de preț pentru cel ce le primește, Swann stătuse mult de vorbă cu domnul Vinteuil, cu care, pînă atunci nici nu vorbea, și, înainte de a ne despărți îl întrebasese dacă nu-și va trimite într-o zi fiica să se joace la Tansonville. Era o invitație care acum doi ani l-ar fi indignat pe domnul Vinteuil, dar care acum îl umplea de recunoștință, încît se credea obligat să nu săvîrșească indiscreția de-a o primi. Amabilitatea pe care Swann o arăta față de fiica domnului Vinteuil era parcă în ea însăși un sprijin atît de onorabil și delicat, încît acesta crezu că poate era mai bine să nu se slujească de acest sprijin ca să se bucure de gingășia cu totul platonice de a-l păstra.

— Ce om fermecător, ne spuse Vinteuil, după ce Swann se despărți de noi, cu aceeași venerație entuziastă care ține burghezele spirituale și frumoase la respect sub farmecul unei ducese, fie chiar urită sau proastă. Ce om fermecător ! Ce păcat că a făcut o căsătorie cu totul nepotrivită.

Chiar oamenii cei mai sinceri sînt atît de înlănțuiți de ipocrizie și scot în relief, cînd stau de vorbă cu cineva, părerea pe care o au despre el și și-o exprimă îndată ce acesta nu mai este de față, încît părinții mei deplînseseră împreună cu domnul Vinteuil căsătoria lui Swann, în numele principiilor și al cuviinței împotriva căroră (prin însuși faptul că le invocau împreună cu el, ca oameni cumsecade, de aceeași teapă), aveau aerul a subînțelege că nu se contravenea la Montjouvain. Domnul Vinteuil n-a trimis-o pe fiica lui la Swann care regretă cel dintîi. Căci, ori de cîte ori se despărțea de domnul Vinteuil, își aducea aminte că avea să-i ceară de cîtva timp o informație asupra unui omonim, a vreunei rude, credea el. Și de data aceasta își făgăduise să nu uite ceea ce avea să-i spună, cînd domnul Vinteuil își va trimite fata la Tansonville.

Cum plimbarea în direcția Méséglise era cea mai scurtă din cele două pe care le făceam în împrejurimile Combray-ului, o rezervam de obicei pentru zilele cînd vremea era nesigură (clima direcției Méséglise era destul de ploioasă) și nu pierdeam niciodată din vedere liziera pădurii din Roussainville, în desîșul căreia puteam să ne adăpostim.

Soarele se ascundea adesea în vreun nor care-i deforma ovalul, și a cărui margine o îngălbenea. Cîmpia, în care toată viața parcă încremenea, era lipsită de strălucire, dar nu de lumină, în timp ce

micul sat Roussainville sculpta pe cer relieful colțurilor sale albe, cu o precizie covârșitoare. Un corb zbura împins de vînt mistuindu-se în zare, iar din depărtare, pădurile care se înălțau spre cerul înălbit, păreau mai albastre, parcă erau pictate în acele camaieuri care împodobesc în casele vechi spațiul dintre două ferestre.

Dar alte ori, începea să cadă ploaia cu care ne amenințase capușinul din vitrina opticianului ; picăturile de apă coborau în rînduri dese din cer, ca păsările călătoare care-și iau zborul laolaltă. Nu se despart de loc, nu se duc la împlinire în timpul traversării repezi, ci fiecare păstrîndu-și locul, atrage spre ea pe aceea care-i urmează, și cerul e mai întunecat din pricina lor decît la plecarea rîndunelor. Ne refugiam în pădure. Cînd călătoria picăturilor părea că se sfîrșise, mai cădeau încă unele, mai firave, mai domoale. Ieșeam din adăpostul nostru, căci picăturilor le plăcea frunzișul, și pămîntul era aproape uscat ; unele întîrziiau să se joace pe nervurile unei frunze și cum atîrnau de vîrf, odihnite, sclipind în soare, alunecau pe neașteptate de la înălțimea ramurii și ne cădeau pe nas.

Adesea ne duceam să ne adăpostim, claie peste grămadă cu sfinții și patriarhii de piatră, sub portalul bisericii Saint-André-des-Champs. Cît de franceză era această biserică ! Deasupra ușii, sfinții, regii-cavaleri ținînd o floare de crin în mînă, scene de nunți și de înmormîntări, erau reprezentați așa cum putea să-i imagineze sufletul Françoisei. Sculptorul povestise și unele anecdote despre Aristot și Vergiliu în chipul în care Françoise, la bucătărie, vorbea cu plăcere de Saint-Louis, ca și cum l-ar fi cunoscut personal, și îndeobște ca, prin comparație, să-i facă de ru-

șine pe bunicii mei, mai puțin „drepti”. Simțeau că artistul medieval și țărancă medievală (supraviețuind veacului al XIX-lea), nu cunoșteau din cărți noțiunile de istorie veche și creștină, și care se deosebeau atât prin neadevăruri cât și prin naivitate, ci dintr-o tradiție totodată veche și directă, neîntreruptă, orală, deformată, de nerecunoscut și vie. Altă personalitate din Combray pe care de asemenea o recunoșteam, virtuală și prorocită în sculptura gotică a bisericii Saint-André-des-Champs, era tânărul Théodore, băiatul de la Camus. De altminteri Françoise recunoștea în el atât de bine un consătean și un contemporan, încât când mătușa Léonie era prea bolnavă și Françoise n-avea destulă putere ca să o întoarcă în pat sau să o așeze în fotoliul ei, recurgea mai de grabă la Théodore, decât să-i îngăduie fetei de la bucătărie să urce, ca să fie „bine văzută” de mătușa mea. Dar băiatul acesta care trecea, și cu drept cuvânt, drept un element rău, era atât de pătruns de suflul care decorase biserica Saint-André-des-Champs și mai ales de sentimentele respectuoase care, potrivit părerilor Françoisei se cuveneau „sărmanilor bolnavi”, „sărmanei ei stăpîne!”, încât, când trebuia să ridice capul mătușii pe pernă avea mutra naivă și zeloasă a ingerașilor de pe basoreliefuri, care ținând în mână o luminare roiesc în jurul Prea Curatei, doborâte de sfârșeală. ca și cum fețele sculptate în piatră, cenușii și golașe, n-ar fi fost, asemenea pădurilor în timp de iarnă, decât o aromire, o rezervă gata să înflorească din nou, pline de viață, în nenumărate fețe populare, cucernice și pișichere, îmbujorate cu roșeață de măr pîrguit, ca aceea a lui Théodore. O sfântă, care nu mai era lipită de piatră ca acești ingerași, dar se desprindea din portal, de o statură

mai umană, stînd pe un soclu, ca pe un scăunel care o scutea să atingă cu picioarele pămîntul umed, avea obraji plini, sînul tare și care umfla draperia ca un ciorchine copt într-un sac de pînă de cal, fruntea îngustă, nasul scurt și îndărăt-niș, ochii înfundați, aerul sănătos, insensibil și curajos al țărancilor din partea locului. Asemănarea aceasta, care insinua, în statuie, o gingășie pe care n-o căutam la ea, era confirmată adesea de vreo țărăncă venită ca și noi să se adăpostească, și prezența ei, ca și aceea a frunzișurilor de perchederniță crescute alături de frunzișurile sculptate parcă era menită să-ți îngăduie, printr-o confruntare cu natura, să judeci adevărul operei de artă. În fața noastră, în depărtare, pămînt al făgăduinții sau blestemat, Roussainville, în ale cărui ziduri n-am pătruns niciodată, Roussainville, adineauri, cînd ploaia încetase pentru noi, continua să fie pedepsit, ca un sat din *Biblie*, de toate lăncile furtunii care biciuiau pieziș casele locuitorilor săi, sau fusese iertat de Dumnezeu-Tatăl care cobora spre el, întocmai ca razele de lungimi inegale ale unui chivot de altar, tulpinile de aur, destrămate pe margini, ale soarelui său ce se ivise din nou.

Uneori, vremea era foarte rea, trebuia să ne întoarcem și să stăm închiși în casă. Ici și colo, pe întinsul cîmpiei pe care întunericul și umezeala o făceau să semene cu marea, casele răzlețe, prinse de coasta unei coline înfipite în noapte și în apă, luceau ca niște vapoare care și-au strîns pînzele și stau toată noaptea nemișcate în larg. Dar nu-mi păsa nici de ploaie, nici de furtună! Vara, timpul urît nu este decît dispoziția trecătoare, superficială, a timpului frumos subiacent și fix, foarte diferit de timpul frumos nestatornic și fluid al ier-

nii și care, dimpotrivă, instalat pe pământul pe care s-a întărit în frunzișuri dese, pe care ploaia poate să se scurgă fără să compromită rezistența bucuriei lor permanente, și-a înălțat pentru tot anotimpul, chiar și în ulițele din sat, pe zidurile caselor și ale grădinilor, pavilioanele lui de mătase violetă sau albă. Stînd în salonaș unde așteptam ora cinci citind, auzeam cum se scurgea apa de pe castanii noștri, dar știam că potopul le lustruia doar frunzele, și că făgăduiau să rămînă locului, ca niște zăloage ale verii, toată noaptea ploioasă, ca să asigure continuitatea timpului frumos; că deși ploua, mîne frunzulițele în formă de inimă se vor undui tot atît de numeroase deasupra barierii albe de la Tansonville; zărcam, fără tristețe, plopul din *rue Perchamps* care îndrepta rugăciuni și saluturi deznădăjduite furtunii; auzeam, fără tristețe, cum uguiau în liliac, în fundul grădinii, ultimele rostogoliri ale tunetului.

Dacă vremea era urită încă de dimineată, părinții mei renunțau la plimbare și eu ieșeam. În zilele acelea, luasem obiceiul să mă duc singur în direcția Méséglise-la-Vineuse, în toamna cînd a trebuit să venim la Combray pentru moștenirea mătușei Léonie, căci ea murise, în sfîrșit, dînd dreptate în același timp acelor care pretindeau că regimul ei care slăbește va sfîrși prin a o ucide, și celor care susținuseră totdeauna că nu suferea de o boală închipuită, ci de o boală organică, a cărei evidență scepticii vor fi obligați să o recunoască, după ce va muri din pricina ei; la moartea mătușii o singură ființă încercă o mare durere, o durere sălbatică. Cincisprezece zile citinuse ultima boală a mătușii mele, Françoise nu se despărți de ea nici o clipă, nu se dezbracă, nu

lăsă pe nimeni să-i dea vreo îngrijire, și nu se dezlipi de trupul ei decât după ce fu înmormântat. Atunci am înțeles că acea teamă în care Françoise trăise, că vorbele grele, bănuielile, minile mătușii mele dezvoltaseră în ea un sentiment pe care-l considerăm drept ură și care era venerație și dragoste. Adevărata ei stăpînă, ale cărei hotărîri erau imposibil de prevăzut, ale cărei viclesuguri erau greu de dejucat, a cărei inimă bună era ușor de înmuiat, suverana ei, monarhul ei tainic și atotputernic nu mai era. Pe noi nu ne prea lua în seamă. Trecuse timpul cînd, începînd să venim la Combray ca să ne petrecem vacanțele, aveam în ochii Françoisei tot atîta prestigiu ca și mătușa mea. În toamna aceea, fiind ocupați tot timpul cu formalitățile de îndeplinit, cu discuțiile cu notarii și cu arendașii, părinții mei, neavînd de loc răgaz să facă plimbări, la care, de altminteri, timpul se împotrivea, obișnuiră să mă lase să mă plimb singur în direcția Méséglise, învelit într-un pled care mă apăra de ploaie și pe care-l aruncam cu atît mai bucuros pe umeri, cu cît îmi dădeam seama că dungile lui scoțiene o scandalizau pe Françoise, pe care n-ai fi putut s-o convingi că nu e nici o legătură între culoarea vestmintelor și doliu, și căreia de altminteri nu-i prea plăcea durerea pe care ne-o pricinuisse moartea mătușii, pentru că nu făcusem un praznic mare de mort, nu adoptasem o anumită intonație în voce cînd vorbeam despre ea, ba uneori chiar fredonam. Sint sigur că dacă aș fi găsit într-o carte și în această privință semănam cu Françoise — această concepție a doliului după *Chanson de Roland* și portalul bisericii Saint André-des-Champs, ea mi-ar fi fost simpatcă. Dar îndată ce o simțeam pe Françoise lîngă mine, un demon mă îndemna

să doresc să se minieze, foloseam cel mai mic pretext ca să-i spun că o regretam pe mătușa mea pentru că era o femeie bună, cu tot ridicolul ei, și nicidecum pentru că mi-era mătușă, că ar fi putut să-mi fie mătușă și să mi se pară uricioasă, iar moartea ei să nu mă intereseze, cuvinte care mi s-ar fi părut stupide într-o carte.

Dacă atunci Françoise, copleșită ca un poet, de un val de idei confuze asupra tristeții, asupra amintirilor de familie, se scuza că nu știe să răspundă teoriilor mele și spunea : „Nu știu să mă isprim“, mă bucuram de această mărturisire cu un bun-simț ironic și brutal, demn de doctorul Percepied ; și dacă adăuga : „Biata răposată era orișicum o paranteză¹, rămîne totdeauna respectul pe care-l dătești parantezei“, dădeam din umeri și-mi spuneam : „Sînt tare naiv că discut cu o incultă care săvîrșește asemenea greșeli de limbă“, adoptînd astfel, cînd era vorba să o judec pe Françoise, punctul de vedere meschin al oamenilor care, dintre cei ce le disprețuiesc mai mult, în nepărtinirea reculegerii, sînt cei mai capabili să susțină rolul, cînd joacă vreo scenă vulgară de viață.

Plimbările mele, în toamna aceea, au fost cu atît mai plăcute cu cît le făceam după lungi ore petrecute în tovărășia unei cărți. Cînd eram obosit după ce citisem toată dimineata în sală, ieșeam aruncîndu-mi pledul pe umeri ; trupul meu, silit mult timp să stea nemișcat, dar care se încărcase pe loc cu însufletire și viteză acumulate, simțea în urmă nevoia să le cheltuiască în toate direcțiile, ca o sfirlează căreia îi dai drumul. Zidurile caselor, gardul de la Tansonville, copacii din pădurea Roussainville, tufișurile de care se reazimă Mont-

¹ Françoise spunea „*parenthèse*“ în loc de „*parenté*“ (rudenie), confuzie verbală intraductibilă.

jouvain, primeau lovituri de umbrelă sau de baston, auzeau chiote de bucurie, care, și unele și altele, nu erau decît ideile nelămurite care mă exaltau și care n-au atins odihna în lumină, pentru că preferaseră, în locul unei lămuriri încete și grele, plăcerea unei abateri mai lesnicioase către o ieșire imediată. Cea mai mare parte din pretinsele tălmăciri ale celor resimțite de noi reușesc astfel doar să ne scape de ele, făcîndu-le să izvoarscă din noi sub o formă nelămurită care nu ne învață să le cunoaștem. Cînd încerc să cumpănesc ce dătoresc direcției Méséglise, din ultimele descoperiri al căror cadru întîmplător sau inspirator necesar a fost, îmi aduc aminte că în toamna aceea, într-una din acele plimbări, lângă taluzul acoperit cu mărăciמיș care apăra Montjouvain-ul, am fost izbit prima dată de dezacordul dintre impresiile noastre și expresia lor obișnuită. După o oră de ploaie și de vînt împotriva cărora luptasem cu voie bună, cînd ajunseseam la malul bălții de la Montjouvain, în fața unui mic bordei acoperit cu țiglă în care grădinarul domnului Vinteuil își strîngea sculele de grădîrie, soarele apăruse din nou, și poleiala lui, spălată de ploaie, lucea ca luna nouă pe cer, pe copaci, pe zidurile bordeiului, pe acoperișul său de țiglă încă ud, pe a cărui coamă se plimba o găină. Vîntul care sufla, culca orizontal ierburile ce crescuseră sălbatic în peretele zidului și fulgii găinii, care și unele și ceilalți se lăsau torși în voia adierii sale, pînă la capătul lungimii lor, cu nepăsarea lucrurilor neînsuflețite și ușoare. Cînd soarele îl făcea să lucească din nou, acoperișul de țiglă oglindea în băltă o marmură roz, căreia nu-i dădusem niciodată atenție. Și văzînd cum un suris palid răspundea pe apă și pe zid surisului cerului, am exclamat, în

entuziasmul meu, învîrtindu-mi umbrela închisă : „Zît, zît, zît“. Dar în acelaşi timp, am simţit că datoria mea ar fi fost să nu mă rezum la aceste cuvinte opace, ci să încerc să desluşesc mai bine în-cîntarea mea.

Şi tot în acelaşi moment, — graţie unui ţăran care trecea, avînd aerul că era destul de prost dispus, şi care fu şi mai indispus cînd se trezi cit pe-acî cu umbrela mea în obraz, şi care răspunse fără entuziasm exclamaţiei mele : „Ce timp frumos, nu-i aşa, e plăcut să te plimbi“, — am învăţat că aceleaşi emoţii nu se produc simultan, într-o rînduială prestabilită, la toţi oamenii. Mai tîrziu, ori de cîte ori o lectură ceva mai lungă îmi isca pofta de discuţie, camaradul căruia eram nerăbdător să mă adresez, gustase tocmai plăcerea conversaţiei şi dorea acum să fie lăsat să citească în linişte. Dacă mi se întîmpla să mă gîndesc cu drag la părinţii mei şi să iau hotărîrile cele mai înţelepte şi cele mai nimerite să le facă plăcere, ei tocmai folosiseră acelaşi timp ca să afle un fleac pe care-l uitasem şi pe care mi-l reproşau cu străşnicie, în clipa în care mă avîntam spre ei ca să-i îmbrăţişez.

Exaltării pe care mi-o dădea singurătatea i se mai adăuga uneori alta, pe care n-o puteam despărţi desluşit de ea, pricinuită de dorinţa de-a vedea ivindu-se în faţa mea o ţărăncă, pe care s-o pot strînge în braţe. Născută brusc şi fără să fi avut timpul să o raporteze întocmai cauzei sale, din noianul de gînduri răzleţe mi se părea că plăcerea care o însoţea este numai un grad superior al plăcerii pe care mi-o dădeau gîndurile. Acordam un merit în plus tuturor lucrurilor care-mi treceau în această clipă prin minte, reflexul roz al acoperişului de ţigla, ierburilor sălbatice, satului Rous-

sainville unde doream de mult timp să mă duc, copacilor din pădurea lui, clopotniței bisericii sale, cu acea emoție nouă care-mi dădea impresia că merită să fie și mai dorite, deoarece credeam că ele mi-o provocaseră, și care parcă voia să mă poarte mai repede spre ele, când îmi umfla pînza cu o briză puternică, necunoscută și prielnică. Dar dacă dorința să-mi iasă în cale o femeie, adăuga pentru mine, la farmecul naturii ceva și mai exaltant, în schimb farmececele naturii sporeau ceea ce ar fi fost prea mărginit în farmecul femeii. Mi se părea că frumusețea copacilor era tot frumusețea ei, și că sărutul ei îmi va destăinui sufletul acestor orizonturi, al satului Roussainville, al cărților pe care le citeam în anul acela; și închipuirea mea prinzînd puteri noi în contact cu sensualitatea, sensualitatea răspîndindu-se în toate domeniile închipuirii mele, dorința mea nu mai avea margini. Și, — cum se întîmplă în acele clipe de reverie în mijlocul naturii, cînd acțiunea obișnuinții fiind suspendată, iar noțiunile noastre abstracte despre lucruri înlăturate, credem cu toată sinceritatea în originalitatea, în viața individuală a locului în care ne găsim, — mi se părea că trecătoarea, pe care dorința mea o chema, nu este un exemplar oarecare al acestui tip general : femeia, ci un rod necesar și firesc al pămîntului. Căci pe atunci tot ce nu eram eu, pămîntul și ființele mi se păreau mai de preț, mai importante, înzestrate cu o existență mai reală decît li s-ar părea oamenilor maturi. Și nu despărțeam niciodată ființele de pămînt. Doream o țarancă din Méséglise sau din Roussainville, o pescăriță din Balbec, așa cum doream să văd Méséglise și Balbec-ul. Plăcerea pe care ele puteau să mi-o ofere mi s-ar fi părut mai puțin autentică, n-aș fi crezut în ea, dacă i-aș fi modificat condi-

țiile după bunul meu plac. A cunoaște la Paris o pescărită din Balbec sau o țărancă din Méséglise ar fi însemnat să primesc scoici pe care nu le-aș fi văzut pe plajă, o ferigă pe care n-aș fi găsit-o în pădure, ar fi însemnat să scad, din plăcerea pe care mi-ar fi dat-o femeia, toate plăcerile în al căror mijloc o învăluisese închipuirea mea. Dar a rătăci în pădurea de la Roussainville fără o țărancă pe care să o pot săruta, însemna să nu cunosc comoara ascunsă, frumusețea adîncă a pădurii. Această fată pe care n-o vedeam decît ciuruită de frunziș, era ea însăși pentru mine ca o plantă locală, de o speță superioară celorlalte și a cărei structură îți îngăduie să cunoști, mai de aproape decît în ele, savoarea adîncă a regiunii. Puteam să cred acest lucru cu atît mai lesne (și că mîngîierile prin care ar realiza aceasta ar fi și ele de o esență deosebită, iar plăcerea lor n-aș putea-o cunoaște prin alta, ci numai prin ea), cu cît eram încă pentru mult timp la vîrsta cînd n-ai disociat încă acea plăcere a posesiunii de diferitele femei cu care ai gustat-o, cînd n-ai redus-o încă la o noțiune generală care permite ca femeile să fie, de aci încolo, privite ca instrumentele ce se pot schimba între ele, ale unei plăceri totdeauna identice. Plăcerea aceasta nici nu exista izolată, separată și formulată în minte, ca scopul pe care-l urmărești cînd te apropii de o femeie, ca pricina tulburării prealabile pe care o resimți. Nici nu te gîndești la ea ca la o plăcere pe care o vei încerca; mai curînd o numești farmecul ei personal; căci nu te gîndești la tine, ci vrei numai să ieși din tine. Această plăcere, așteptată nedeslușit, immanentă și ascunsă, duce însă în clipa în care se împlinește la asemenea paroxism celelalte plăceri pe care ni le cauzează privirile dulci, sărutările aceleia care e lângă noi, încît ne apare

mai ales nouă înșine ca un soi de tresărire a recunoștinței noastre pentru bunătatea partenerei noastre și pentru predilecția ei mișcătoare față de noi, pe care le măsurăm după binefacerile, după fericirea cu care ea ne copleșește.

Din păcate, în zadar imploram foisorul din Roussainville, îl rugam să-mi aducă vreo copilă din satul său, ca singurul confident al primelor mele dorințe, când din înălțimea casei noastre de la Combray, din odăița care mirosea a stinjenel, nu-i vedeam decît turnul în mijlocul ferestrei întredeschise, în timp ce, cu șovăielile eroice ale călătorului care pornește în explorare sau a deznădăduitului care se sinucide, pierzînd simțirea, îmi croiam în mine însumi un drum necunoscut, pe care-l credeam de moarte, pînă în clipa în care o urmă firească, ca aceea a unui melc, se adăuga frunzelor de cocăzar sălbatic ce se aplecau spre mine. În zadar mai imploram acum. În zadar, cuprînzînd întinderea în cîmpul meu vizual, o atrăgeam spre mine cu privirea care ar fi vrut s-o preschimbe în femeie. Puteam să mă duc pînă la portalul bisericii Saint-André-des-Champs ; nu se afla niciodată acolo țaranca, — pe care desigur că aș fi întîlnit-o dacă aș fi fost în tovărășia bunicului meu, și fiindu-mi cu neputință să intru în vorbă cu ea. Fixam la infinit trunchiul unui copac îndepărtat, din dosul căruia ea avea să se ivească și să se îndrepte spre mine ; orizontul cercetat rămînea pustiu, se înnopta, atenția mi se ațîntea fără nădejde pe acest pămînt sleit, ca și cum ar fi vrut să aspire făpturile pe care le-ar fi ascuns ; și nu cu voie bună, ci cu furie, loveam copacii din pădurea Roussainville, de după care nu se iveau ființe vii, așa cum nu s-ar fi ivit de după aceia pictați pe pînza unei panorame, cînd, neputîndu-mă resemna

să mă întorc acasă înainte de a fi strîns în brațe femeia pe care o dorisem atîta, eram totuși nevoit să iau din nou drumul Combray-ului, mărturisindu-mi mie însumi că întîmplarea care mi-ar fi scos-o în cale era din ce în ce mai puțin probabilă. Și dacă totuși s-ar fi ivit în drum, aș fi îndrăznit oare să-i vorbesc ? Mi se părea că m-ar fi privit ca pe un nebun ; nu mai credeam că dorințele pe care le cultivam în timpul acestor plimbări și care nu se realizau, erau împărtășite și de alte ființe sau că erau reale, în afară de mine. Mi se părea că erau doar niște plăsmuiri cu totul subiective, neputincioase, iluzorii, ale temperamentului meu. Nu mai aveau legătură cu natura, cu realitatea, care pierdea atunci orice farmec și orice semnificație și nu mai era pentru viața mea decît un cadru convențional, așa cum este, în ficțiunea unui roman, vagonul pe a cărui bancă citește călătorul ca să-și omoare timpul.

Poate că ideea pe care mi-am făcut-o mult mai tîrziu despre sadism s-a născut dintr-o impresie pe care am avut-o lîngă Montjouvain, peste cîțiva ani, impresie ce rămăsese atunci obscură. Se va vedea mai tîrziu că, din cu totul alte motive, amintirea acestei impresii avea să joace un rol însemnat în viața mea. Era o zi foarte călduroasă ; părinții mei, care fuseseră obligați să lipsească toată ziua, îmi spusese că pot să mă întorc cît de tîrziu ; și, ducîndu-mă pînă la balta de la Montjouvain, unde-mi plăcea să revăd reflexele acoperișului de țiglă, mă întinsesem la umbră și adormisem în mărăcinișurile taluzului care domina casa, acolo unde-l așteptasem o dată pe tata, într-o zi cînd se dusesse să-l vadă pe domnul Vinteuil. Cînd m-am trezit, se făcuse aproape noapte, am vrut să mă scol, dar am văzut-o pe domnișoara Vinteuil (atît

cît o putusem recunoaște, căci n-o văzusem prea des la Combray, și asta pe timpul cînd era încă un copil, iar acum începea să fie o tinărară domnișoară) care pe semne tocmai se întorsese, în fața mea, la cîtiva centimetri de mine, în odaia în care tatăl ei îl primise pe tata și din care făcuse un salonas pentru ea. Fereastra era întredeschisă, lampa era aprinsă, vedeam toate mișcările ei fără să mă vadă, dar, dacă aș fi plecat, mărăcinișul ar fi troznit, m-ar fi auzit și ar fi putut crede că mă ascunsesem acolo ca s-o pîndesc.

Era în mare doliu, căci tatăl ei murise de curînd. Nu ne dusesem s-o vedem, mama se opusese din pricina unei virtuți — pudoarea — singura în măsură să-i mărginească efectele bunătății ; dar o compătimea din adîncul inimii. Mama își aducea aminte de sfîrșitul trist al vieții domnului Vinteuil, absorbită, înainte de toate, de îngrijirile de mamă și de dădacă pe care le dădea fiicei sale, apoi de suferințele pe care aceasta i le pricinuisese ; revedea figura chinuită a bătrînului în ultimul timp ; știa că el renunțase pentru totdeauna la transcrierea pe curat a operei sale din ultimii ani, biete lucrări ale unui bătrîn profesor de pian, ale unui fost organist de sat, despre care ne închipuam că n-aveau nici o valoare în ele însele, dar pe care nu le disprețuiam, căci valorau atît de mult în ochii lui, a cărui rațiune de-a trăi fuseseră înainte de-a le fi sacrificat fiicei sale și care, în bună parte nici nu erau măcar notate, ci numai păstrate în memoria lui, — unele scrise pe foi răzlețe, neci-tețe, vor rămîne necunoscute ; mama se gîndea la cealaltă renunțare, încă și mai cumplită, la care domnul Vinteuil fusese silit, renunțarea la un viitor fericit, cinstit și respectat pentru fiica lui ; cînd evoca toată deznădejdea supremă a fostului

profesor de pian al mătușilor mele, încerca o adevărată mîhnire și se gîndea cu groază la chinurile altcum amare pe care trebuie să le fi încercat domnișoara Vinteuil, îmbinate cu remușcarea de a-l fi ucis într-o cîțva pe tatăl ei.

— Bîetul domn Vinteuil, spunea mama, a trăit și a murit pentru fiica lui, fără să-și fi primit răs-plata. O s-o primească oare măcar după moarte, și sub ce formă ? Răsplata ar putea să-i vină numai de la ea.

În fundul salonului domnișoarei Vinteuil, pe cămin, era un mic portret al tatălui ei pe care se duse să-l ia repede în clipa în care răsună uruitul unei trăsuri ce se ivea din drum, apoi se trînti pe o canapea și trase spre ea o măsuță pe care puse portretul, așa cum domnul Vinteuil pusese altă dată lîngă el bucata pe care dorea să o cînte pă-rinților mei. Curînd intră prietena ei. Domnișoara Vinteuil o întîmpină fără să se ridice, cu amîn-două mîinile împreunate după cap, și se trase înapoi pe marginea opusă a canapelei ca și cînd ar fi vrut să-i facă loc. Dar își dădu numaidecît seama că gestul ei parcă-i impunea astfel o atitu-dine poate inoportună. Se gîndi că prietena ei ar prefera să stea mai departe de ea, pe un scaun, și crezu că fusese indiscretă, ceea ce-i alarmă inima gingașă ; ocupînd toată canapeaua, închise ochii și începu să caște ca să arate că dorința de a dormi fu-sese singurul motiv care-i dictase această atitu-dine. Cu toată intimitatea aspră și dominatoare pe care o manifesta față de camarada ei, recunoș-team gesturile smerite și reținute, scrupulele pri-pite ale tatălui ei. Curînd se ridică și simulă că vrea să închidă obloanele și nu reușește.

— Lasă ferestrele deschise, mi-e cald, spuse prietena ei.

— Dar e plicticos, o să ne vadă, răspunse domnișoara Vinteuil.

Ghici, fără îndoială, că prietena ei va crede că nu rostise aceste cuvinte decît ca să o provoace să-i răspundă prin altele pe care, într-adevăr, avea plăcerea să le asculte, dar pe care, din discreție, voia să-i lase inițiativa să le rostească. De aceea privirea ei, pe care n-o puteam deosebi, trebuie să fi luat expresia care-i plăcea atît de mult bunicii, cînd răspunse cu vloiciune :

— Cînd spun că o să ne vadă, vreau să spun că o să ne vadă citind, e plicticos să te gîndești că poți fi văzută chiar dacă ai face un lucru neînsemnat.

Dintr-o generozitate instinctivă și o politețe involuntară, trecea sub tăcere cuvintele premeditate pe care le socotise indispensabile pentru desăvîrșita împlinire a dorinței sale. Și, în orice clipă, în adîncul ei, o fecioară sfioasă se ruga, implora și gonea un soldățoi necioplit și învingător.

— Da, se prea poate să se uite cineva la noi, la ora asta, în aceste locuri frecventate, spuse prietena ei cu ironie. Și la urma urmei, ce-ar fi ? adăugă ea (crezînd că trebuie să însoțească cu o clipire răutăcioasă și drăgălașă, cuvintele pe care le rostise din bunătate ca un text pe care-l știa agreabil domnișoarei Vinteuil, rostit pe un ton pe care se străduia să-l facă cinic), chiar dacă am fi văzute, va fi cu atît mai bine.

Domnișoara Vinteuil se înfioră și se ridică. Inima ei scrupuloasă și simțitoare ignora cuvintele care trebuiau să izvorască spontan, ca să se adapteze scenei pe care simțurile ei o reclamau. Căuta să găsească, cît mai departe de adevărata ei făptură morală, limbajul propriu al fetei vicioase pe care dorea să o întrupeze, dar cuvintele, pe

care credea că aceasta le-ar fi rostit sincer, i se păreau false în gura ei. Și puținele pe care și le îngăduia erau spuse pe un ton afectat în care sfiala ei obișnuită îi paraliza intențiile de îndrăzneală și erau întretăiate de : „nu ți-e frig, nu ți-e prea cald, n-ai vrea să fii singură și să citești ?“ Și sfârși prin :

— Mi se pare că domnișoara are gânduri foarte lubrice astă seară, repetînd fără îndoială o frază pe care o auzise altădată din gura prietenei ei.

Domnișoara Vinteuil simți că prietena ei înfige un sărut în deschizătura corsajului ei de crep, scoase un mic țipăt, fugi, și ele se fugăriră sărind, făcînd să le fluture mînele largi ca niște aripi, cotcodăcind și piuind ca niște păsări îndrăgostite. Apoi domnișoara Vinteuil căzu pe canapea acoperită de trupul prietenei ei. Aceasta era întoarsă cu spatele spre măsuta pe care era așezat portretul fostului profesor de pian. Domnișoara Vinteuil înțelese că prietena ei nu-l va zări dacă nu-i va atrage atenția asupra-i, și-i spuse, ca și cum l-ar fi remarcat de abia acum :

— Oh ! portretul tatii care ne privește, nu știu cine a putut să-l pună acolo, am spus totuși de atîtea ori că locul lui nu este aici.

Mi-am adus aminte că acestea erau cuvintele pe care domnul Vinteuil le spusese tatii în legătură cu compoziția lui. Portretul le slujea fără îndoială de obicei pentru profanări rituale, căci prietena ei răspunse cu următoarele cuvinte care pe semne că făceau parte din răspunsurile ei liturgice :

— Lasă-l acolo unde e, nu mai e aici ca să ne stea în cale. Ce s-ar mai văicări maimuțoiul, ce-ar mai vrea să-ți pună paltonul, dacă te-ar vedea aici, cu fereastra deschisă.

Domnișoara Vinteuil răspunse prin cuvinte de gingașă mustrare : „Ia seama“, care dovedeau că era bună din fire, nu pentru că aceste cuvinte îi erau dictate de indignarea pe care i-ar fi putut-o pricinui acest fel de a se exprima despre tatăl ei (fără îndoială acesta era un sentiment pe care, — cu ajutorul căror sofisme ? — se obișnuise să-l reducă la tăcere, în aceste clipe), ci pentru că erau ca o frână pe care, ca să nu se arate egoistă, ea însăși o puneă plăcerii pe care prietena ei încerca să i-o pricinuiască. Și apoi, poate că acea moderațiune surizătoare cu care răspundea acestor blesteme, acel reproș ipocrit și gingaș, îi păreau firii sale deschise și bune, o formă deosebit de mîrșavă, o formă dulceagă a ticăloșiei pe care încerca să și-o însușească. Dar nu putu să reziste atracției plăcerii pe care ar fi încercat-o să fie tratată cu gingășie de o ființă atît de neînduplecată față de un mort lipsit de apărare ; sări pe genunchii prietenei sale, îi întinse cu castitate fruntea ca să i-o sărute, așa cum ar fi făcut, dacă ar fi fost fiica ei, simțind cu deliciu că amîndouă mergeau astfel pînă la capătul cruzimii, răpindu-i domnului Vinteuil, pînă și în mormînt, paternitatea. Prietena îi luă capul între mîini și depuse pe fruntea ei o sărutare, cu acea supunere care-i ușura marea dragoste pe care o purta domnișoarei Vinteuil, și dornică să aducă oarecare distracție în viața acum atît de tristă a orfanei.

— Știi ce-aș avea chef să-i fac acestei orori bătrîne ? spuse ea luînd portretul în mînă.

Și șopti la urechea domnișoarei Vinteuil cuvinte pe care nu le-am putut auzi.

— Oh ! n-ai să îndrăznești !

— N-am să îndrăznesc să-l scuip ? Pe ăsta ? spuse prietena ei cu brutalitate intenționată.

N-ăm auzit mai mult, căci domnișoara Vinteuil, cu un aer obosit, stîngaci, preocupat, cîstit și trist, închise obloanele și fereastra, dar acum știam ce răsplată primise domnul Vinteuil după moarte, pentru toate suferințele pe care le îndurase în timpul vieții din pricina fiicei sale.

Și totuși, m-am gîndit mai tîrziu, că dacă domnul Vinteuil ar fi putut asista la această scenă, încă nu și-ar fi pierdut încrederea în inima bună a fiicei sale, și poate nu s-ar fi înșelat cu desăvîrșire în această privință. Firește că aparența răului era atît de completă în obiceiurile domnișoarei Vinteuil, încît numai cu greu ai fi putut-o întilni realizată în acest grad de perfecție la altul decît la un sadic ; poți vedea mai degrabă la lumina rampelor unor teatre de bulevard, decît sub lampa unei case autentice de țară, o fată care-și îndeamnă prietena să scuipe portretul tatălui ei care n-a trăit decît pentru ea ; și numai sadismul conferă un temei în viață, esteticei unei melodrame. În realitate, în afară de cazurile de sadism, se poate ca o fată să săvîrșească infracțiuni atît de îngrozitoare ca acelea ale domnișoarei Vinteuil împotriva amintirii și voinții tatălui ei răposat, dar ea nu le-ar rezuma înadins într-un act de un simbolism atît de rudimentar și naiv ; latura ticăloasă a purtării sale ar fi mai ascunsă ochilor celorlalți și chiar ochilor ei, care ar săvîrși răul fără să și-l mărturisească. Dar dincolo de aparență, în inima domnișoarei Vinteuil, cel puțin la început, răul n-a fost, fără îndoială, pur. Un sadic ca ea este artistul răului, cum n-ar putea fi o ființă pe de-a-ntregul rea, căci răul nu i-ar fi exterior, i s-ar părea cu totul firesc, nici nu s-ar deosebi de ea ; și cum ea n-ar avea cultul virtuții, al memoriei morților, al dragostei filiale, n-ar găsi că profanarea lor este o plăcere

nelegiuită. Sadicii de specia domnișoarei Vinteuil sînt ființe atît de sentimentale, atît de firesc virtuozitate, încît li se pare că însăși plăcerea senzuală este un păcat, privilegiul celor răi. Și cînd își îngăduie să se dedea ei înșiși o clipă acestei plăceri, încearcă să intre în pielea celor răi și să-i introducă și pe complicii lor în ea, astfel încît să aibă un moment iluzia că au evadat din sufletul lor scrupulos și gingaș, în lumea inumană a plăcerilor. Și înțelegeam cît de mult ar fi dorit ea acest lucru, dîndu-mi seama cît îi era de imposibil să reușească. În clipa în care voia să se deosebească atît de mult de tatăl ei, îmi aducea aminte de felul de a gîndi, de a vorbi, al bătrînului profesor de pian. Dar mai mult decît fotografia, ceea ce profana ea, ceea ce oferea plăcerilor ei, dar care se interpunea între ele și ea și o împiedica să le guste de-a dreptul, era asemănarea feții sale, ochii albaștri ai mamei domnului Vinteuil care îi transmisese ca un giuvaier de familie, gesturile de amabilitate ce intercalau între viciul domnișoarei Vinteuil și ea, o frazeologie, o mentalitate care nu i se potriveau lui și care o împiedica să-l cunoască ca pe un lucru foarte deosebit de numeroasele îndatoriri de politețe cărora ea se consacră de obicei. Nu păcatul era acela care-i dădea ideea plăcerii, nu el i se părea agreabil; ci plăcerea i se părea drăcească. Și cum, ori de cîte ori îl practica, el era însoțit în mintea ei de acele gînduri rele care, în restul timpului, lipseau din sufletul ei virtuos, ajungea să găsească în plăcere un element diabolic, să-l identifice cu Răul. Poate că domnișoara Vinteuil simțea că prietena ei nu era fundamental rea, și era sinceră în clipa cînd rostea acele cuvinte pline de hulă. Cel puțin avea plăcerea să sărute, pe fața ei, surîsuri, priviri, poate simulate, dar care nu se-

mănau în expresia lor vicioasă și josnică cu surîsurile pe care ar fi putut să le aibă o ființă însuflețită de bunătate și suferință, ci o făptură alcătuită din cruzime și plăcere. Putea să-și închipuie o clipă că juca într-adevăr jocurile pe care le-ar fi jucat cu o complice atât de denaturată, o fată care ar fi încercat într-adevăr aceste sentimente barbare față de amintirea tatălui ei. Poate că nu și-ar fi închipuit că răul este o stare atât de rară, atât de extraordinară, atât de buimăcitoare, în care era atât de odihnitor să evadezi, dacă ar fi putut deosebi în ea, ca la toată lumea, acea nepăsare față de suferințele pe care le pricinuieste și care, oricum i s-ar spune, e forma îngrozitoare și permanentă a cruzimii.

Dacă era destul de simplu să te duci în direcția Méséglise, era cu totul altceva să mergi în direcția Guermantes, căci plimbarea era lungă și trebuia să fii sigur că timpul va fi frumos. Când aveai impresia că începuse o serie de zile frumoase; când Françoise, disperată că nu cădea nici o picătură de apă pentru „sărmanele recolte“, și văzînd că pe suprafața liniștită și albastră a cerului pluteau numai niște nori rari și albi, exclama, gemînd : „Nici mai mult nici mai puțin, parcă ai spune că niște cîini de mare se joacă pe cer arătîndu-și botul. Ah ! firește că nici că se gîndesc să dea ploaie pentru bieții plugari ! Și cînd grîul va crește, ploaia va începe să curgă în șiroaie, fără să mai contenească, fără să mai știe pe ce cade, ca și cum ar cădea în mare“ ; cînd tabla promise invariabil aceleași răspunsuri favorabile de la grădinar și de la barometru, atunci auzeam la cină : „Dacă timpul va fi mîine tot atât de frumos,

ne vom duce în direcția Guermantes“. Plecam îndată după prînz, pe porțița din grădină, și dădeam în *rue des Perchamps*, — îngustă și formînd un unghi ascuțit, plină de graminee printre care două sau trei viespi își petreceau ziua culegînd polen, — stradă tot atît de ciudată ca numele ei, din care mi se părea că derivă particularitățile-i curioase și personalitatea-i aspră, și pe care, în zadar ai căuta-o în Combray-ul de astăzi unde, pe fostul ei traseu, se ridică școala. Dar reveria mea (ca și arhitectii, elevi ai lui Viollet-le-Duc, care, crezînd că regăsesc sub un amvon în stil Renaissance și un altar din veacul al XVII-lea urmele unui cor roman, restaurează toată clădirea așa cum ar fi trebuit să fi fost în veacul al XII-lea), nu lasă nici o piatră din clădirea nouă, croiește din nou și „restituie“ *rue des Perchamps*. Ea arc, de altminteri pentru asemenea reconstituiri, date mai precise decît posedă îndeobște cei ce se ocupă cu restaurările : citeva imagini conservate de memoria mea, poate cele din urmă care mai există încă astăzi și menite să fie în curînd distruse, a ceea ce era Combray-ul în timpul copilăriei mele : pentru că, înainte de a dispărea, el însuși le-a trasat în mine, emoționante, — dacă se poate compara un portret obscur cu aceste efigii glorioase ale căror reproduceri îi plăcea bunicii să mi le dea, — ca gravurile vechi ale *Cinei* sau tabloul lui Gentile Bellini¹ în care se văd, așa cum nu mai sînt astăzi, capodoperele lui Vinci și portalul Sfîntului Marc.

Treceam pe *rue de l'Oiseau*, prin fața vechii ospătăriei „*L'Oiseau fléché*“, în a cărei curte încăpătoare intrau uneori, în veacul al XVII-lea, caleș-

¹ Pictor italian, remarcabil pentru tablourile sale de proporții vaste reprezentînd mai ales scene din viața publică a Veneției (1429—1507).

tile duceselor de Montpensier, de Guermantes și de Montmorency, cînd trebuiau să vină la Combray, pentru vreo contestație cu arendașii lor sau vreo chestiune de omagiu. Apoi dădea în alea printre ai cărei copaci se ivea clopotnița bisericii Saint-Hilaire. Și aș fi vrut să am răgazul să mă așed acolo și să stau toată ziua să citesc, ascultînd clopotele ; căci vremea era atît de frumoasă și era atîta liniște, încît, cînd suna ceasul, n-ai fi spus că frîngea liniștea zilei, ci că o cotorosea de conținutul ei, iar clopotul, cu preciziunea trîndavă și grijulie a omului care n-are altceva de făcut, apăsă doar, — ca să stoarcă și să lase să cadă cele cîteva picături de aur pe care căldura le adunase acolo încet și firesc, — la momentul voit, plinătatea tăcerii.

Marele farmec al direcției Guermantes era însă că mergeai aproape tot timpul de-a lungul Vivonnei. O străbăteaî înțîia dată, zece minute după ce plecai de acasă, pe un pod zis Podul vechi. Chiar a doua zi după sosirea noastră, în ziua Paștilor, după predică, dacă timpul era frumos, alergam pînă acolo să văd, în acea neorînduială a unei dimineți de mare sărbătoare, în care cîteva pregătiri somptuoase fac să pară și mai dezgustătoare uneltele de gospodărie care zac încă acolo, — rîul care șerpuia într-un albastru azuriu printre lanurile încă negre și sterpe, însoțit numai de un stol de cuci, care sosiseră prea de timpuriu, și de aglice, răsărite și ele timpuriu, în vreme ce ici-colo o micșunea cu ciocul albastru își înclina lujerul, sub greutatea picăturii de parfum din cornetul ei. Podul vechi dădea într-o cărare tapetată în acest loc vara cu frunzișul albastru al unui nuc sub care un pescar, cu pălărie de paie, prinsese rădăcină. La Combray, unde știam ce potcovar sau băiat de bă-

cănie se ascundea sub uniforma de portar sau sub bluza albă a copilului din cor, acest pescar era singura ființă a cărei identitate n-am descoperit-o niciodată. Pe semne că-mi cunoștea părinții, căci ne saluta când treceam; voiam să mă interesez atunci de numele lui, dar mi se făcea semn să tac, ca să nu sperii peștele. Ne îndrumam pe cărarea care domina cursul unui taluz înalt de mai multe picioare; de cealaltă parte, malul era jos și se întindea în lunci întinse pînă în sat sau pînă la gara care era la mare depărtare de sat. Luncile erau pline de resturile, pe jumătate înfipte în iarbă, ale castelului foștilor conți de Combray care, în Evul Mediu, foloseau de partea aceasta cursul Vivonnei ca mijloc de apărare împotriva atacurilor seniorilor din Guermantes și a abaților din Martinville. Erau numai cîteva resturi de turnuri, care se ridicau ca niște cocoase din luncă, de abia aparente, cîteva creneluri din care arbaletierul arunca odinioară pietre, iar pîndarul supraveghea Neuvepont, Clairefontaine, Martinville-le-Sec, Bailleul-l'Ecluse, moșiile vasale ale Guermantilor care cuprindeau Combray-ul, și care au ajuns astăzi năpădite de iarbă, stăpînite de copiii de la școala călugărilor care poposesc aici să-și învețe lecțiile sau venind să se joace în recreații; — trecut aproape coborît în pămînt, culcat pe malul apei ca un om care iese la plimbare ca să se răcorească, dar care-mi dădea mult de gîndit, făcîndu-mă să adaug la numele Combray-ului, al micului orașel de astăzi, o cetate foarte diferită, și reținîndu-mi gîndurile prin înfățișarea lui de neînțeles de odinioară, ascunsă pe jumătate sub floarea broștească. Era foarte răspîndită în locul acesta pe care copiii îl aleseseră pîntru jocurile lor pe iarbă, era izolată perechi-perechi, pe grămejoare galbene ca gălbe-

nușul de ou, și mi se părea cu atît mai strălucitoare, cu cît neputînd să-mi abat spre vreo dorință de degustație plăcerea pe care mi-o pricinuia vederea acestor flori, o acumulam pe suprafața lor aurie, pînă ce ajungea destul de puternică să dea naștere unei frumuseți inutile și asta încă din frageda mea copilărie, cînd, ajungînd pe cărare, întindeam brațul spre ea, fără să fiu în stare să înșir în întregime numele frumos de principii francezi din povești cu zîne, care poate au venit de multe veacuri din Asia, dar s-au împămîntenit pentru totdeauna în sat, mulțumiți cu orizontul modest, iubind soarele și malul apei, devotați privescî mărunte a gării, păstrînd totuși încă, în simplitatea lor populară, o strălucire poetică a Orientului, ca unele din vechile noastre picturi.

Mă amuzam să privesc carafele pe care copiii le afundau în Vivonne ca să prindă peștișori, și care umplîndu-se cu apa din rîu, în care sînt la rîndul lor îngrămădite, fiind în același timp „conținător“ cu marginile transparente ca o apă întărită, și „conținut“ cufundat într-un conținător mai mare, de cristal lichid și curgător, evocau imaginea răcoarei într-un chip și mai gingaș și mai iritant decît ar fi evocat-o pe o masă servită, căci o sugerau doar în fugă, în acea veșnică aliație dintre apa fără consistență, pe care mîinile nu puteau să o cuprindă, și sticla lipsită de fluiditate, de care cerul gurii n-ar putea să se bucure. Îmi făgăduiam să vin mai tîrziu acolo cu undițe; reușeam să ciupesc puțină pîine din provizia pentru gustare; aruncam în Vivonne cîteva gogoloaie care parcă erau de ajuns ca să provoace în apă un fenomen de suprasaturație, căci apa se solidifica numaidecît în jurul lor, în ciorchini ovoizi de mormoloci flă-

mînziți pe care fără îndoială îi ținea pînă acum în dizoluție, invizibili și aproape gata să se cristalizeze.

Mai încolo, cursul Vivonnei este astupat de plante acvatice. Unele izolate, de pildă cutare nufăr așezat nelalocul său de-a curmezișul unui curent care nu-i dădea nici un răgaz, astfel încît asemenea unui bac acționat mecanic, nu se apropia de un mal decît ca să se întoarcă la celălalt, de unde venise, repetind mereu îndoita trecere. Împins spre mal, lujerul nufărului se desfăcea, se alungea, se răsucea, atingea limita extremă a tensiunii sale pînă la mal, unde curentul îl înșfăca înapoi, frînghia verde se învîrtea în juru-i și aducea din nou biata plantă la ceea ce se poate numi cu atît mai nimerit punctul ei de plecare, cu cît nu rămînea locului nici măcar o clipă, ca să se deplaseze din nou, prin repetarea aceleiași manevre. De la o plimbare la alta, o regăseam totdeauna în aceeași situație și mă făcea să mă gîndesc la anumiți neurastenici, în rîndul cărora bunicul o număra pe matusa Léonie, care ne-a oferit de-a lungul anilor un spectacol neschimbat al obiceiurilor ciudate pe care se credea de fiecare dată în ajun de-a se dezbara și pe care le-a păstrat totdeauna ; tîrîte în angrenajul indispozițiilor și maniilor lor, sfortările în care ei se zbat inutil ca să scape de ele nu fac decît să asigure funcționarea și să manevreze declicul dieteticei lor ciudate, de neînlăturat și funeste. Așa era acest nufăr care semăna și cu unii din acei nefericiți al căror chin ciudat, care se repetă la nesfîrșit de-a lungul veșniciei trezise curiozitatea lui Dante, care ar fi îndemnat chiar pe cel supus supliciului să-i povestească mai pe larg ciudățeniile și cauza chinului, dacă Vergiliu, care se îndepărta cu pași mari, nu l-ar fi silit să-l

ajungă cit mai repede, așa cum mă sileau pe mine părinții mei.

Dar mai departe, curentul se domolește, străbate o proprietate al cărei acces era îngăduit publicului de stăpînul ei și căruia îi plăcuse să exerce pe ea lucrări de horticultură acvatică, făcînd să înflorească grădini autentice de nuferi albi, în micile eleștee pe care le formează Vivonne. Cum malurile ei erau în acest loc foarte împădurite, de obicei umbra deasă a copacilor dădea apei un fond de un verde întunecat, dar în care am deosebit uneori, cînd ne întorceam în anumite seri, serine după o amiază furtunoasă, un verde limpede și crud, bătînd în violet, ca vasele de email cloazonate și de gust japonez. Ici și cole, la suprafață, roșea ca o fragă, o floare de mufăr alb, cu inima starojie, dar albă pe margini. Mai încolo, florile mai numeroase erau palide, mai puțin netede, mai zgrunțuroase, mai încrețite și rînduite de întimplare în încolăcirii atît de grațioase, încît credeai că vezi plutînd în voia vînturilor, ca după desfrunzirea melancolică a unei serbări galante, trandafiri spumoși în ghirlande desfăcute. În altă parte, un colț părea că e rezervat spețelor comune, care se înfățișau în veșmîntul alb și roz al viorii de noapte, spălate ca porțelanul, cu grijă gospodărească, iar ceva mai departe, strînse unele în altele, într-un adevărat răzor plutitor, ai fi spus niște pansele de grădină care veniseră ca niște fluturi să-și așeze aripile albastrii și lustruite pe oblicitatea transparentă a acestei florării acvatice; și a acestei florării cerești; căci ea oferea florilor un sol de o culoare mai prețioasă, mai emoționantă decît însăși culoarea florilor; și, fie că făcea să scînteieze după-amiaza, sub nuferii albi, caleidoscopul unei fericiri atente, liniștite și mișcătoare, fie că se umplea spre

seară, ca un port îndepărtat, de trandafiriul și de reveria apusului, schimbându-se neîncetat, ca să se potrivească mereu în jurul corolelor cu tonuri mai fixe, cu ceea ce e mai adînc, mai fugar, mai tainic — cu ceea ce este nemărginit — în timp, parcă le făcuse să înflorească în plin cer.

La ieșirea din acest parc, Vivonne redevenea curgătoare. De cîte ori am văzut, am dorit să imit, dacă aș fi slobod să trăiesc în voia mea, un vislaș care, după ce dăduse drumul vîslei, se culcase pe spate cu capul în fundul bărcii și, lăsînd-o să plutească în voia apei, neputînd să vadă cum cerul care fugea lin deasupra lui, reflecta pe față-i pre-simțirea fericirii și a liniștii.

Ne așezam pe marginea apei, printre stînjenei. Un nor leneș plutea prelung pe cerul de sărbătoare. Din cînd în cînd, un crap, chinuit de plictiseală, țîșnea din apă, într-o aspirație anxioasă. Era timpul gustării. Înainte de a pleca, mai întîrziem cîtva timp și mîncam fructe, pîine și ciocolată, pe iarba unde ajungeau pînă la noi sunetele orizontale, slăbite, dar dense și încă metalice ale clopotului bisericii Saint-Hilaire care nu se amestecaseră cu aerul pe care-l străbăteau de atîta timp, ci vibrau, dungate de palpitarea succesivă a tuturor liniilor lor sonore, atingînd în treacăt florile, la picioarele noastre.

Uneori, pe marginea apei înconjurată de păduri, întîlneam o casă așa-zisă de agrement, izolată, pierdută, care nu vedea nimic din lumea înconjurătoare, afară de rîul care-i îmbăia poalele. O femeie tînără, a cărei față gînditoare și ale cărei văluri elegante nu erau din acest ținut și care fără îndoială venise, potrivit expresiei populare, „să se îngroape“ aici, să guste plăcerea amară de-a simți că numele ei, îndeosebi numele

aceluia a cărui inimă nu o putuse stăpîni, era necunoscut aici, se încadra în fereastra care nu-i îngăduia să vadă mai departe decît barca trasă lingă poartă. Ridica ochii, distrată, auzind în dosul copacilor vocea trecătorilor care, încă înainte ca ea să le fi zărit fața, putea fi sigură că nu cunoscuseră niciodată, nici nu vor cunoaște pe necredincios, că nimic din trecutul lor nu păstra pecetea lui, că nimic în viitorul lor nu va avea prilejul să o afle. Simțea că, în renunțarea ei, părăsise de bună voie unele locuri, în care cel puțin ar fi putut să-l zărească pe acela pe care-l iubea, pentru altele care nu-l văzuseră niciodată. Și cînd se întorcea de la plimbare, pe o cărare pe care o știa că el nu va trece, o priveam cum scotea de pe mîinile ei resemnate niște mînuși lungi, cu o grație inutilă.

În plimbările pe care le făceam în direcția Guermantes, n-am putut niciodată să urcăm pînă la izvoarele Vivonnei, la care mă gîndisem adesea și care aveau pentru mine o existență atît de abstractă, atît de ideală, încît fusesem tot atît de surprins cînd mi se spusese că se află în județul nostru la cîtiva kilometri de Combray, ca și în ziua în care aflasem că exista un anume punct precis al pămîntului, unde, în antichitate, se deschidea intrarea în Infern. De asemenea, n-am putut niciodată să ajungem la ținta pe care aș fi dorit atît de mult să o atingem, la Guermantes. Știam că acolo locuiau castelanii, ducele și ducesa de Guermantes, că erau personaje reale și existau actualmente, dar ori de cîte ori mă gîndeam la ei, mi-i închipuiam, cînd din tapițerie așa cum era contesa de Guermantes în *Încoronarea Estherei* din biserica noastră, cînd în nuanțe schimbătoare așa cum era Gilbert-cel Rău în vitraliul unde trecea

de la un verde ca varza la un albastru ca pruna, după cum mă găseam încă la aghiazmatar sau ajunseseam la scaunele noastre, cînd cu totul impalpabil, ca imaginea Genovevei de Brabant, strămoș al familiei de Guermantes, pe care lanterna magică o plimba pe perdelele odăii mele sau o făcea să se ridice în tavan, — în sfîrșit învăluite totdeauna de taina epocii merovingiene și îmbăiate, ca într-un apus de soare, în lumina portocalie care emana din acele silabe „antes“. Dar dacă, în calitatea lor de duce și ducesă, erau totuși pentru mine fapte reale, deși ciudate, în schimb ființa lor ducală lua proporții nemăsurate, se imaterializa, ca să poată cuprinde în ea acel Guermantes al cărui duce și ducesă erau, toată acea „direcție Guermantes“ însoțită, cursul Vivonnei, nuferii ei albi și copacii ei mari, și atîtea după-amiezi frumoase. Și știam că nu purtau numai titluri de duce și ducesă de Guermantes, dar că erau, — încă din veacul al XIV-lea, cînd, după ce încercaseră în zadar să învingă pe foștii lor seniori, se aliaseră cu ei prin căsătorii, — conți de Combray, prin urmare primii cetățeni din Combray și totuși singurii care nu locuiau aici. Conți de Combray, posedînd Combray-ul în mijlocul numelui, al persoanei lor, și, fără îndoială, avînd efectiv în ei acea stranie și pioasă tristețe, specială Combray-ului; proprietari ai orașului, dar nu ai unei anumite case, locuind fără îndoială afară, în stradă, între cer și pămînt, ca acel Gilbert de Guermantes, din care nu vedeam decît dosul de lac negru, pe vitraliile absidei bisericii Saint-Hilaire, dacă ridicam capul, cînd mă duceam să cumpăr sare de la Camus.

Cînd porneam în direcția Guermantes, se întîmpla să trec uneori prin fața unor îngrădiri umede

pe care se ridicau ciorchini de flori întunecate. Mă opream, crezînd că voi dobîndi o noţiune de preţ, căci mi se părea că am sub ochi o frîntură din regiunea aceasta cu apă curgătoare, pe care doream atît de mult să o cunosc, de cînd o văzusem descrisă de unul din scriitorii mei preferaţi. Şi după ce l-am auzit pe doctorul Percepied vorbindu-ne de florile şi de frumoasele ape naturale din parcul castelului, Guermantes şi-a schimbat aspectul în gîndul meu şi s-a identificat cu ea, cu solul ei imaginar, străbătut de cursuri de apă clocotitoare. Visam că doamna de Guermantes, îndrăgostită de mine dintr-un capriciu neaşteptat, mă invita în parc şi pescuia toată ziua păstrăvi cu mine. Iar seara, cînd treceam, ţinîndu-ne de mînă, prin faţa grădiniţelor vasalilor ei, îmi arăta florile care-şi sprijineau de-a lungul zidurilor joase fuioarele violete şi roşii şi îmi spunea numele lor. Mă puneam să-i istorisesc subiectul poemelor pe care aveam de gînd să le compun. Aceste visuri îmi atrăgeau luarea-aminte că, de vreme ce voiam să ajung într-o zi scriitor, sosise timpul să ştiu ceea ce aveam de gînd să scriu. Dar îndată ce-mi puneam această întrebare, încercînd să găsesc un subiect în care să pot cuprinde o semnificaţie filozofică infinită, mintea mea se oprea, vedeam numai vidul în faţa atenţiei mele, simţeam că n-am geniu sau că poate o boală mintală îl împiedica să se nască. Uneori mă bizuiam pe tata ca să desluşesc acest lucru. Era atît de puternic, atît de bine văzut de oamenii sus puşi, încît reuşea să ne facă să înfrîngem legile pe care Françoise mă învăţase să le consider mai greu de ocolit decît acelea ale vieţii şi ale morţii, să amîne pe un an, numai pentru casa noastră singura din tot cartierul, lucrările de „tencuială“, să

obțină de la minister, pentru fiul doamnei Sazerat care voia să meargă la băi, autorizație să treacă bacalaureatul cu două luni mai devreme, în seria candidaților al căror nume începea cu A, în loc să-și aștepte rîndul alfabetic. Dacă aș fi căzut greu bolnav, dacă aș fi fost prins de tîlhari, convins că tata întreținea legături numeroase cu duhurile supreme și avea scrisori de recomandare prea irezistibile pe lângă bunul Dumnezeu, pentru ca boala sau captivitatea mea să fie altceva decît simulacre zadarnice și neprimejdioase pentru mine, aș fi așteptat liniștit ora inevitabilă a reîntoarcerii la realitatea cea bună, ora eliberării sau a vindecării ; poate că această lipsă de geniu, acest hău negru care mi se săpa în mine cînd căutam subiectul scrierilor mele viitoare, nu era decît o iluzie fără consistență, gata să înceteze prin intervenția tatii care trebuie să se fi înțeles cu guvernul și cu providența că voi fi cel mai mare scriitor al timpului. Alteori însă, în timp ce părinții mei își pierdeau răbdarea văzînd că rămîn în urmă și nu-i urmez, viața mea actuală, în loc să mi se pară o creație artificială a tatii, pe care el ar putea s-o schimbe după placul său, îmi apărea, dimpotrivă, că e cuprinsă într-o realitate care nu era croită pentru mine, împotriva căreia nu exista recurs, în inima căreia n-aveam nici un aliat, care nu ascundea nimic dincolo de ea însăși. Mî se părea atunci că existam la fel ca și ceilalți oameni, că voi îmbătrîni, voi muri ca ei, și că eram printre ei numai unul din aceia ce n-au înclinare la scris. De aceea, pierzînd curajul, renunțam pentru totdeauna la literatură, cu toate încurajările lui Bloch. Acest sentiment intim, imediat, pe care-l nutream despre nimicnicia gîndirii mele, avea mai multă trecere decît toate cuvintele măgulitoare cu care puteam fi

copleșit, ca și remușcările de conștiință ale unui om rău căruia i se aduc tot soiul de laude pentru fapte bune.

Intr-o zi mama îmi spuse :

— De vreme ce aduci mereu vorba de doamna de Guermantes, fiindcă doctorul Percepied a îngrijit-o foarte bine acum patru ani, ea trebuie să vină la Combray ca să asiste la căsătoria fiicei sale. Vei putea să o zărești la ceremonie.

Doctorul Percepied ne vorbise de altminteri foarte mult de doamna de Guermantes și ne arătase chiar o revistă ilustrată unde figura în costumul pe care-l purta la un bal costumat, la principesa de Léon.

În timp ce se sluzea nuntă, o mișcare a ușierului, care se mută din loc, mi-a îngăduit deodată să văd într-o capelă, o doamnă blondă, cu nasul mare, cu ochii albaștri și pătrunzători, cu o cravată înfioată de mătase mov, lucioasă, nouă și sclipitoare, și cu un coș pe colțul nasului. Și, pentru că deosebeam, pe suprafața feței ei înroșite, ca și cum i-ar fi fost foarte cald, o asemănare parțială, diluată și de abia perceptibilă cu portretul care mi se arătase, iar mai cu seamă dacă încercam să enunț trăsăturile particulare pe care i le observam, ele se formulau întocmai în aceiași termeni : un nas mare, ochi albaștri, de care se slujise doctorul Percepied, când o descrisese în prezența mea pe ducesa de Guermantes, mi-am spus : „Această doamnă seamănă cu doamna de Guermantes“ ; ori, capela din care ea urmărea serviciul era aceea a lui Gilbert-cel-Rău, sub ale cărei morminte plate, aurite și întinse ca niște faguri de miere, odihneau foștii conți de Brabant, și care, după cît mi se spusese, îmi aminteam că era rezervată familiei Guermantes, cînd unul din

membrii ei venea la Combray pentru vreo ceremonie ; după cîte se pare, nu putea exista decît o singură femeie care să semene cu portretul doamnei de Guermantes și care să fie în capela aceasta, în ziua aceasta, tocmai în ziua în care trebuia să vină : era ea ! Decepția mea fu mare. Ea se datora faptului că nu băgasem de seamă, cînd mă gîndeam la doamna de Guermantes, că mi-o înfățișam în culorile unei tapiterii sau ale unui vitraliu, într-un alt veac, dintr-o altă materie decît restul ființelor vii. Niciodată nu mă gîndisem că ar putea avea fața roșie, o cravată mov ca doamna Sazerat, și ovalul obrazilor ei îmi amintea atît de mult de unele ființe pe care le văzusem acasă, încît îmi miji în treacăt bănuiala, care de altminteri s-a risipit îndată, că, în principiul ei generator, în toate moleculele ei, poate că doamna aceasta nu era în chip substanțial ducesa de Guermantes, și trupul ei, ignorînd numele ce i se da, aparținea unui anume tip feminin, care cuprindea și soții de medici și de negustori. „Asta e, asta să fie doamna de Guermantes !“ exclama mutra mea atentă și mirată cu care contemplem chipul acesta care firește că n-avea nici o legătură cu chipurile cu care îmi apăruseră de atîtea ori în vis, sub același nume, al doamnei de Guermantes, căci nu-l alcătuisem arbitrar, ca pe celelalte, ci-mi izbise vederea pentru întîia dată de abia acum o clipă, în biserică ; chip care nu era de aceeași natură, nu se putea colora după voie ca ele, care se lăsau îmbibate de tonul portocaliu al unei silabe, dar chipul acesta era atît de real, încît totul, chiar și coșul care se aprindea în colțul nasului, dovedea că era supusă legilor vieții, după cum, într-o apoteoză teatrală, cuta pe care o face rochia unei zîne, un tremurat al degetului ei mic, denunță prezența ma-

terială a unei actrițe vii, acolo unde nu eram siguri că n-avem în fața ochilor o simplă proiecție luminoasă.

Dar în același timp încercam să aplic ideea : „E doamna de Guermantes“, pe imaginea pe care nasul proeminent, ochii pătrunzători le înfigeau în viziunea mea (poate tocmai pentru că ei o atinseseră mai întâi, făcuseră pe ea primul răboj, în clipa în care n-aveam încă timpul să mă gîndesc că femeia care apărea în față-mi putea fi doamna de Guermantes), pe imaginea cu totul recentă și care nu se mai putea schimba, ci reușeam doar să o fac să manevreze în fața imaginii, ca două discuri despărțite de un interval. Dar această doamnă de Guermantes, la care visasem de atâtea ori, acum că vedeam că există efectiv în afară de mine, dobîndi încă și mai multă putere asupra imaginației mele care, fiind paralizată o clipă, în contact cu o realitate atît de diferită de aceea pe care o aștepta, începu să reacționeze și să-mi spună : „Glorioși încă înainte de Carol cel Mare, seniorii de Guermantes aveau drept de viață și de moarte asupra vasalilor lor ; ducesa de Guermantes, descinde din Genoveva de Brabant. Nu cunoaște, nici n-ar consimți să cunoască vreuna din persoanele prezente aici.

Și — minunată independentă a privirilor ome-nești, reținute de obraz printr-un fir atît de des-tins, atît de lung, atît de extensibil, încît se pot plimba singure departe de el — în timp ce doamna de Guermantes stătea în capelă deasupra mormin-telor morților ei, privirile îi rătăceau ici și colo, se ridicau de-a lungul pilaștrilor, se opreau chiar asupra-mi, ca o rază de soare care rătăcește în naos, dar o rază de soare care mi s-a părut con-știentă, în clipa în care i-am primit mîngîierea.

Dar cum doamna de Guermantes stătea nemișcată, ca o mamă care parcă nu vede îndrăznelile zburdalnice și încălcările indiscrete ale copiilor ei ce se joacă și grăiesc oamenilor pe care ea nu-i cunoaște, mi-a fost cu neputință să știu dacă, în trîndăvia ei sufletească, aproba sau mustra hoinăreala privirilor ei.

Găseam că e important să nu plece înainte ca să fi putut să o privesc îndeajuns, căci îmi aminteam că de mulți ani doream nespus s-o văd, și nu-mi desprindeam ochii de la ea, ca și cum fiecare privire a mea ar fi putut să ia materialmente cu ea și să pună în rezervă pentru mine, amintirea nasului proeminent, a obrazilor roșii, a tuturor particularităților care-mi păreau tot atâtea amănunte prețioase, autentice și ciudate ale fizionomiei sale. Acum, cînd toate gîndurile în legătură cu ea mă făceau să o găsesc frumoasă — și poate mai ales dorința pe care o manifesti totdeauna de-a nu fi dezamăgit, care e o formă a instinctului de conservare a celor mai bune părți din noi înșine — cînd o situam iarăși (pentru că ea și ducesa de Guermantes pe care o evocasem pînă atunci alcătuiau o singură persoană) în afară de restul omenirii, în care viața pură și simplă a trupului ei mă determinase o clipă să o confund, mă înciudam cînd auzeam spunîndu-se, în jurul meu : „E mai bine ca doamna Sazerat, ca domnișoara Vinteuil“, ca și cum ar fi putut fi asemuită cu ele. Și cum privirile mele s-au pironit pe părul blond, pe ochii albaștri, pe încheietura gîtului, lăsînd la o parte trăsăturile care mi-ar fi putut aduce aminte de alte figuri, am exclamat în fața acestei schițe voluntar necompletă : „Ce frumoasă e ! Cită nobleță ! Într-adevăr am în fața mea o mîndră Guermantes, descendenta Genovevei de Brabant !“ Iar atenția cu care îi examinam fața

o izola atât de puternic, încît astăzi cînd mă gîndesc din nou la acea ceremonie, mi-e cu neputință să revăd o singură persoană din acelea care asistau, cu excepția ei și a ușierului care mi-a răspuns afirmativ cînd l-am întrebat dacă doamna aceasta este cu adevărat doamna de Guermantes. O revăd însă pe ea mai ales în clipa defilării în sacristia luminată de un soare intermitent și cald, de zi cu vînt și furtună, în care doamna de Guermantes se afla în mijlocul invitaților din Combray al căror nume nici nu-l cunoștea, dar a căror inferioritate îi proclama prea răspicat supremația, ca să nu încerc pentru ei o sinceră bunăvoință și cărora, de altminteri, nădăjduia să le impună și mai mult prin bunăvoință și simplitate. De aceea, neputînd să emită privirile voluntare, încărcate cu o semnificație precisă, ce le adresezi cuiva pe care-l cunoști, ei lăsînd gîndurile distrase să-i scape fără încetare pe față-i, într-un vâl de lumină albastră pe care nu și-l putea înfrîna, nu voia ca el să stingherească, să pară disprețuitor acestor oameni mărunți pe care-i întîlnea în treacăt, pe care-i atingea în orice clipă. Revăd încă, deasupra cravatei mov, mătăsoasă și înfioată, mirarea gingașă a ochilor ei cărora le adăugase, fără să îndrăznească să-l hărăzească cuiva, dar astfel ca toți să fie în stare să-și ia partea, un suris oarecum sfios de suzerană care-i dădea aerul că se scuză pe lîngă vasali și că-i iubește. Acest suris căzu asupra-mi, care n-o slăbeam din ochi. Atunci aducîndu-mi aminte de acea privire pe care o lăsase să se oprească asupra-mi în timpul serviciului divin, albastră ca o rază de soare care ar fi străbătut vitraliul lui Gilbert cel Rău, mi-am spus : „Fără îndoială, se uită la mine“. Am crezut că-i plăceam, că se va mai gîndi la mine după ce va ieși din biserică, și că, din pricina mea,

va fi poate astă-seară tristă la Guermantes. Și am iubit-o îndată, căci, dacă uneori, ca să iubim o femeie, e de ajuns ca ea să ne privească cu dispreț, așa cum crezusem că mă privise domnișoara Swann, și gîndim că nu va putea fi niciodată a noastră, uneori de asemenea e suficient să ne privească cu bunătate, așa cum mă privea doamna de Guermantes, ca să gîndim că va fi a noastră. Ochii ei se albăstreau ca o pervincă cu neputință de-a fi culeasă și pe care, totuși mi-ar fi hărăzit-o; și soarele, amenințat de un nor, dar aruncîndu-și încă razele cu toată puterea în piață și în sacristie, dădea o carnație de mușcată covoarelor roșii întinse pentru solemnitate și pe care doamna de Guermantes înainta surîzînd, și adăuga linei lor o catifelare roz, o epidermă de lumină, acea gingășie, acea frăgezime serioasă în pompa și în bucuria care caracterizează unele pagini din Lohengrin, unele picturi de Carpaccio și care ne fac să înțelegem că Baudelaire a putut să aplice sunetului trompetei, epitetul de delicios.

Cu începere din ziua aceasta, în plimbările mele în direcția Guermantes, eram încă și mai mîhnit ca mai înainte că n-am înclinări pentru literatură și că va trebui să renunț de-a ajunge vreodată un scriitor celebru. Regretele pe care le încercam din această pricină, în timp ce stam singur să visez puțin, de o parte, mă făceau să sufăr atît de mult, încît ca să nu le mai încerc, mintea mea se oprea de la sine, printr-un fel de inhibiție în fața durerii, și nu mai gîndea la versuri, la romane, la un viitor poetic, în care lipsa mea de talent îmi interzicea să mă încred. Atunci, în afară de toate aceste preocupări literare și fără nici o legătură cu ele, un acoperiș, reflexul soarelui pe o piatră, mirosul unei cărări mă făceau să mă opresc pe neașteptate, grație plă-

cerii deosebite pe care mi-o pricinuiau, pentru a avea și aerul că ascund, dincolo de ceea ce vedeam, un lucru pe care te invitau să vii să-l iei și pe care cu toate strădaniile mele, nu ajungeam să-l descopăr. Cum simțeam că lucrul acesta se găsea în ele, stăteam locului nemișcat, privind, respirând, încercând să ajung cu gândul dincolo de imagine sau de miros. Și dacă trebuia să-l ajung pe bunicul meu, să-mi urmez drumul, încercam să le regăsesc, închizând ochii ; mă străduiam să-mi amintesc întocmai linia acoperișului, nuanța pietrei care, fără să pot înțelege de ce mi se păruseră pline, erau gata să se deschidă, ca să-mi ofere obiectul care pentru ele nu era decât un capac. Firește că impresiile de acest soi nu-mi puteau reda nădejdea pe care-o pierdusem, de-a ajunge într-o zi scriitor sau poet, căci această nădejde era totdeauna legată de un obiect oarecare, lipsit de valoare intelectuală și fără nici o legătură cu vreun adevăr abstract. Dar cel puțin îmi pricinuiau o plăcere nechibzuită, iluzia unei fecundități și, prin aceasta, mă distrăgeau de la plictiseală, de la sentimentul neputinței, pe care le încercasem ori de câte ori căutasem un subiect filosofic pentru o mare operă literară. Dar datorită de conștiință pe care mi-o impuneau aceste impresii de formă, de parfum sau de culoare era atât de grea, de-a încerca să zăresc ce se ascunde în dosul lor, încât nu întârziem să-mi caut mie însumi scuze care să-mi îngăduie să scap de aceste strădanii și să-mi economisesc această oboseală. Din fericire, părinții mă chemau, simțeam că n-aveam acum liniștea necesară ca să-mi urmăresc cu folos cercetarea și că era mai bine să nu mă mai gândesc la ea înainte de a mă întoarce acasă, și să nu mă oboresc fără rezultat. Atunci nu mă mai ocupam de acest lucru necunoscut care lua o formă și un par-

sunt, și eram foarte liniștit, pentru că-l aduceam acasă, ocrotit de veșmintul imaginilor sub care îl voi găsi viu, ca pești pe care-i aduceam în coșul meu acoperit cu un strat de iarbă, care le apăra prospețimea, în zilele în care mi se îngăduise să mă duc la pescuit. Când ajungeam acasă, mă gîndeam la altceva și astfel se îngămădeau în mintea mea (așa cum se îngămădeau în odaia mea florile pe care le culeseam în plimbările mele sau obiectele pe care le promisem), o piatră pe care aluneca o rază, un acoperiș, un sunet de clopot, un miros de frunze, o sumedenie de imagini felurite sub care a murit de mult realitatea presimțită pe care n-am avut destulă voință să ajung să o descopăr. O dată totuși, — cînd plimbarea noastră se prelungise cu mult peste durata ei obișnuită, fusesem fericiți să întîlnim la jumătatea drumului de înapoiere pe doctorul Percepied care trecînd cu trăsura în goana mare, ne recunoscuse și ne poartase alături de el, — am avut o impresie de acest soi și n-am părăsit-o fără să o fi adîncit intrucîtva. M-am urcat lîngă vizitiu, goneam ca vîntul, căci doctorul, încă înainte de-a se întoarce la Combray, trebuia să se oprească la Martinville-le-Sec, la un bolnav, la poarta căruia ne înțelesesem să-l așteptăm. La cotitura unui drum, am încercat, pe neașteptate, plăcerea deosebită care nu semăna cu nici o alta, să zăresc cele două clopotnițe din Martinville, pe care lucea soarele apunînd și pe care mișcarea trăsurii noastre și drumul în zig-zag parcă le schimbau din loc, apoi clopotnița din Vieuxviciq, care, deși era despărțită de ele printr-o colină și o vale și așezată pe un platou mai ridicat în depărtare, părea totuși foarte învecinată cu ele.

Și constatînd, însemnînd forma săgeții lor, deplasarea liniilor, înserirea suprafeței lor, simțeam

că n-ajung pînă la capătul impresiei mele, că era ceva în spatele acestei mișcări, în dosul acestei limpezimi, un lucru pe care ele parcă-l conțineau și-l ascundeau în același timp. .

Clopotnițele păreau atît de îndepărtate și aveam aerul că ne apropiem atît de puțin de ele, încît am fost uimit cînd, peste cîteva clipe, ne-am oprit în fața bisericii din Martinville. Nu cunoșteam motivul plăcerii pe care o simțeam zărindu-le la orizont, și obligația de a încerca să descopăr acest motiv mi se părea foarte neplăcută ; doream să păstrez în rezervă, în mintea mea, aceste linii mișcătoare în soare, și să nu mă mai gîndesc acum la ele. Și pe semne, dacă aș fi procedat astfel, cele două clopotnițe s-ar fi dus să întilnească, pentru totdeauna, atîția copaci, atîtea acoperișuri, parfumuri, sunete, pe care le deosebim de celelalte, din pricina plăcerii obscure pe care mi-o pricinuiseră și pe care n-am adîncit-o niciodată. În așteptarea medicului, am coborît să stau de vorbă cu părinții. Apoi am pornit din nou, mi-am reluat locul pe capră, am întors capul ca să mai văd clopotnițele pe care le-am zărit ceva mai tîrziu, o ultimă dată, la cotitura unui drum. Vizitiul care nu părea dispus să stea de vorbă, de abia răspunsese cuvintelor mele, de aceea, în lipsa altei tovarășii, am fost silit să stau de vorbă cu mine însumi și să-mi aduc aminte de clopotnițele mele. În curînd, ca și cum ar fi fost un soi de scoarță, liniile și suprafețele lor însoțite s-au frînt, puținul pe care mi-l ascundeau din ele îmi apărură, mă fulgeră un gînd pe care nu-l avusesem cu o clipă mai înainte și care se formulă în cuvinte în mintea mea, iar plăcerea pe care o încercasem adineauri la vederea lor spori atît de mult, încît, fiind cuprins de un fel de beție, nu m-am mai putut gîndi la altceva. În această clipă

eram acum departe de Martinville, cînd am întors capul le-am zărit din nou, dar de data aceasta erau negre, căci soarele apusese. Uneori, cotiturile drumului mi le ascundeau privirii, apoi se arătară pentru ultima oară și, în sfîrșit, nu le-am mai văzut de loc.

Fără să-mi spun că ceea ce era ascuns în dosul clopotnițelor din Martinville trebuie să fi avut oarecare analogie cu o frază frumoasă, deoarece apăruse prin cuvinte care-mi făceau plăcere, am cerut doctorului un creion și hîrtie, și am compus, în ciuda zdruncinăturilor trăsorii și ca să-mi ușurez conștiința și să ascult entuziasmul meu, următoarea bucată pe care am regăsit-o mai tîrziu și căreia nu i-am adus decît puține schimbări :

„Singure, ridicîndu-se deasupra șesului și parcă pierdute în cîmp deschis, cele două clopotnițe din Martinville se înălțau spre cer. În curînd am văzut trei : așezîndu-se în fața lor printr-o mișcare îndrăzneată, o clopotniță întîrziată, aceea din Vieuxvicq, le ajunsese. Clipele se scurgeau, mergeam iute și totuși, cele trei clopotnițe erau mereu, departe, în fața noastră, ca trei păsări așezate pe cîmpie, nemișcate, și pe care le deosebești în soare. Apoi clopotnița din Vieuxvicq s-a dat la o parte, și-a luat distanța, și clopotnițele din Martinville au rămas singure, îmbăiate în lumina apusului pe care, chiar la această depărtare, o vedeam jucîndu-se și surîzînd pe povirnișurile lor. Ne-a trebuit atîta timp ca să ne apropiem de ele, încît mă gîndeam la timpul necesar ca să le ajungem, cînd dintr-o dată trăsura cotind, ne-am pomenit la poalele lor ; ele s-au aruncat cu atîta violență înaintea ei, încît n-am avut decît răgazul să oprim, ca să nu ne izbir de poartă. Ne-am urmat drumul ; de-abia plecasem din Martinville, satul dispăruse

după ce ne însoțise câteva clipe, iar ele, rămase singure la orizont, privindu-ne cum dispăream, clopotnițele lui și acelea din Vieuxvicq își mișcau încă, în semn de rămas-bun vîrfurile însoțite. Uneori una se dădea la o parte pentru ca celelalte două să ne poată zări încă o clipă ; dar cum drumul își schimba direcția, au făcut un viraj în lumină ca trei stîlpi de aur, și au dispărut din ochii mei. Dar, ceva mai tîrziu, cum ne apropiam de Combray și soarele apusese acum, le-am zărit o ultimă dată, de foarte departe ; se vedeau ca trei flori pictate pe cer, deasupra orizontului cîmpiei. Mă făceau să mă gîndesc la cele trei fete tinere dintr-o legendă, părăsite într-un pustiu peste care se așternea întunericul ; și în timp ce ne îndepărtam în galop, le-am văzut căutîndu-și, cu sfială, drumul și, după câteva poticniri stîngace ale nobilelor lor siluete, stringîndu-se unele în altele, alunecînd una în dosul celeilalte, alcătuiind pe cerul roz o singură formă neagră, fermecătoare și resemnată, și dispărînd în noapte.“ Nu m-am mai gîndit niciodată la această pagină, dar în acea clipă cînd am sfîrșit să o scriu, pe colțul caprei unde vizitiul doctorului punea de obicei un coș cu orătăriile pe care le cumpărase la piața din Martinville, m-am simțit atît de fericit, simțeam că mă eliberasem integral de aceste clopotnițe și de tot ce ascundeau în dosul lor, încît am început să cînt cît mă ținea gura, ca și cum eu însumi aș fi fost o găină și tocmai aș fi ouat.

În tot timpul zilei, în decursul acestor plimbări, putusem să visez ce-ar însemna plăcerea de-a fi prietenul ducesei de Guermantes, de-a pescui păstrăvi, de-a mă plimba, în barcă, pe Vivonne și, lacom de fericire, de-a nu cere în aceste clipe nimic altceva de la viață, decît să fie totdeauna

alcătuită dintr-un șir de după-amieze fericite. Dar când, pe drumul de întoarcere, zărisem la stînga o fermă destul de depărtată de celelalte două, care erau dimpotrivă foarte apropiate, și dacă porneai de la ea ca să intri în Combray, n-aveai decît s-o apuci pe o alcă de stejari mărginită pe o latură cu livezi care făceau fiecare, parte dintr-un loc îngrădit și plantate la intervale egale cu meri care, cînd erau luminați de soarele ce apunea, aruncau desenul japonez al umbrelor lor, inima începea să-mi bată brusc, știam că vom fi acasă cel mai tîrziu peste o jumătate de oră, și că, după cum se obișnuia ca în zilele în care ne plimbam în direcția Guermantes, cîna să fie servită mai tîrziu, voi fi trimis la culcare îndată după supă, așa că mama, fiind reținută la masă, ca și cum am fi avut musafiri la cină, nu va urca să-mi spună noapte bună în patul meu. Zona de tristețe în care intrasem se deosebea atît de lămurit de zona în care mă avîntasem cu bucurie încă acum o clipă, după cum, în unele părți ale cerului, o bandă roz e despărțită ca de o linie de o fișie verde sau de una neagră. Vezi o pasăre zburînd în banda roz, va ajunge pînă la capătul ei, aproape că atinge fișia neagră, apoi intră în ea. Eram atît de străin de dorințele care mă cotropiseră adineauri să mă duc la Guermantes, să călătoresc, să fiu fericit, încît împlinirea lor nu mi-ar fi făcut nici o plăcere. Cum aș fi renunțat la toate ca să pot plînge noaptea întreagă în brațele mamei ! Tremuram, nu-mi desprindeam ochii înfrigurați de pe fața ei, care nu se va ivi astă-seară în odaia în care mă vedeam în gînd, în care aș fi vrut să mor. Și această stare va dura pînă a doua zi, cînd razele dimineții, sprijinîndu-și ca grădinarul zăbrelele lor de zidul îmbrăcat cu capușini ce se cățărau pînă

la fereastra mea, voi sări din pat, ca să cobor repede în grădină, fără să-mi aduc aminte că seara va readuce ora la care trebuie să mă despart de mama. Și astfel, plimbându-mă în direcția Guermantes, am învățat să deosebesc aceste stări ce se succed în mine în anumite epoci, și care ajung să-și împartă fiecare zi, când una revine ca s-o gonească pe cealaltă, cu punctualitatea frigurilor: învecinate, dar atât de exterioare una alteia, atât de lipsite de mijloace de comunicație între ele, încît nu mai sînt în stare să înțeleg, necum să-mi închipuiesc într-una, ce am dorit, de ce m-am temut sau ce am săvîrșit în cealaltă.

De aceea, direcția Méséglise și direcția Guermantes rămîn legate în mintea mea de multe întîmplări mărunte din viața care face parte din toate existențele diferite pe care le trăim paralel, care e cea mai plină de peripeții, cea mai bogată în episoade, vreau să spun viața intelectuală. Fără îndoială că această viață progresează în noi pe nesimțite și pregăteam de mult descoperirea adevărurilor care i-au schimbat pentru noi înțelesul și înfățișarea care ne-au deschis drumuri noi; dar aceasta fără să ne dăm seama; și ele datează pentru noi numai din ziua, din clipa, în care au ajuns vizibile. Florile care se jucau atunci pe iarbă, apa însorită, tot peisajul care înconjura apariția lor, continuă să le însoțească amintirea, cu aspectul ei inconștient sau distrat; și, desigur, cînd erau mult timp contemplate de umilul trecător, de acel copil care visa, — așa cum e contemplat un rege de un memorialist pierdut în mulțime, — acest colț de natură, acest petec de grădină n-ar fi putut să-și închipuie că vor supraviețui grație lui, în particularitățile lor cele mai trecătoare; și totuși, acel parfum de rujă albă care se răspîndește

de-a lungul gardului viu unde măcieșii îl vor înlocui în curînd, zgomotul unui pas lipsit de răsunset pe nisipul unei alei, bășica formată de apa rîului lingă o plantă acvatică și care se sparge îndată, au fost purtate de exaltarea mea căre a reușit să le facă să dăinuiască atîția ani de-a rîndul, în timp ce, jur împrejur, drumurile s-au șters, și au murit și acei ce le-au călcat, și amintirea lor. Uneori, această frîntură de peisaj pe care am purtat-o astfel pînă astăzi se desprinde atît de izolată de tot ce o înconjoară, încît plutește nesigură în mintea mea, ca un Delos înflorit, fără să fiu în stare să spun din ce țară, din ce timp — poate numai din ce vis. Dar trebuie să mă gîndesc la direcția Méséglise și la direcția Guermantes mai ales ca la niște zăcăminte adînci ale solului meu mintal, ca la niște terenuri rezistente pe care mă sprijin încă. Tocmai pentru că credeam în lucruri, în ființe, în timp ce le parcurgeam, lucrurile, ființele, pe care ele m-au făcut să le cunosc, sînt singurele pe care le iau încă în serios și care-mi oferă încă bucurie. Fie că a secat în mine credința care creează, fie că realitatea nu se mai formează decît în amintire, florile pe care cineva mi le arată astăzi pentru înția oară nu mi se mai par flori autentice. Direcția Méséglise cu liliacul ei, cu ruja ei albă, cu albăstrelele, cu macii, cu merii ei, direcția Guermantes cu riul ei cu mormoloci, cu nuferii albi și bobocii ei de aur, au alcătuit de-a pururi, pentru mine. fizionomia ținuturilor în care mi-ar plăcea să trăiesc, unde pretind înainte de toate că te poți duce la pescuit, că te poți plimba în barcă, poți vedea ruinele fortificațiilor gotice și că poți găsi în mijlocul grîului o biserică monumentală, rustică și aurită ca o claie, cum era Saint-André-des-Champs ;

și albăstrelele, rujele albe, merii pe care încă mi se întâmplă să-i întilnesc pe cînd, în timp ce călătoresc, intră numaidecît în legătură cu inima mea, căci sînt situați la aceeași adîncime, la nivelul trecutului meu. Și totuși locurile își au individualitatea lor, cînd mă cuprinde dorința să văd direcția Guermantes, nimeni nu mi-ar îndestula-o dacă m-ar duce pe malul unui riu unde ar fi nuferi albi tot atît de frumoși, chiar și mai frumoși decît pe Vivonne, după cum nici cînd mă întorceam seara, — la ora cinci cînd se trezea în mine acea neliniște care mai tîrziu pribegeste în dragoste și poate să ajungă pentru totdeauna nedespărțită de ea, — n-aș fi dorit ca o mamă mai frumoasă și mai inteligentă ca a mea să vină să-mi spună noapte bună. Nu ; după cum ceea ce-mi trebuia ca să pot adormi fericit, cu acea liniște netulburată pe care nici o iubită n-a putut să mi-o dea mai tîrziu, căci te îndoiești de ele în clipa în care crezi în ele și nu le stăpînești niciodată înîmă, așa cum primeam, într-o sărutare, inima mamei, întregă, fără rezerva unui gînd ascuns, fără urma unei intenții care să nu-mi fie destinată — pentru că era ea, pentru că-și pleca spre mine acea față în care avea ceva sub ochi care pare-se era un defect, și pe care-l iubeam tot atît de mult ca și restul, tot așa doresc să revăd direcția Guermantes pe care am cunoscut-o, cu ferma oarecum depărtată de următoarele două, înghesuite una într-alta, la intrarea în aleea cu stejari ; de asemenea livezile în care se desenează frunzele merilor cînd soarele le face lucioase ca o baltă, — peisajul a cărui individualitate mă înăbușe uneori noaptea în visurile mele cu o putere aproape fantastică și pe care nu-l mai pot regăsi cînd mă trezesc. Fără îndoială că direcția Méséglise sau direcția Guer-

mantes m-au expus, pentru viitor, la multe decepții și chiar la multe greșeli, prin faptul că au unit în mine, pentru totdeauna indisolubil, impresii diferite numai pentru că ele mă făcuseră să le încerc în același timp. Căci, fără să-mi dau seama, am vrut adesea să revăd o persoană, numai pentru că-mi aducea aminte de gardul de ruje albe, și eram îndemnat să cred, să confund o înprospătare a afecțiunii cu o simplă dorință de a călători. Dar chiar prin faptul acesta și rămânând prezente în impresiile mele de astăzi de care se pot lega, le dau un temei, o adâncime, o dimensiune mai mult decât altora. Le adaug și un farmec, o semnificație care mi se adresează numai mie. Când cerul armonios tună în serile de vară ca o fiară sălbatică și toată lumea e îmbufnată pe furtună, dătoresc direcției Méséglise împrejurarea de a rămîne singur în extaz respirînd, prin zgomotul ploii care cade, mirosul nevăzut și stăruiitor al liliacului.

Stăteam astfel adesea pînă dimineța, gîndindu-mă la timpul petrecut la Combray, la serile mele triste de nesomn și la atîtea zile a căror imagine îmi fusese dată mai recent de savoarea — căreia i s-ar fi spus la Combray „parfumul” — unei cești de ceai și, prin asociații de amintiri, la ceea ce aflasem după mulți ani după ce părăsisem acest orașel, despre dragostea pe care Swann o încercase înainte ca să mă fi născut, cu acea precizie de amănunte care se obțin uneori mai lesne cînd e vorba de viața celor morți de veacuri, decât de aceea a celor mai buni prieteni ai noștri, și

care pare imposibilă, așa cum ar părea că e imposibil să vorbești dintr-un oraș în altul — atît timp cît ignorezi calea piezișă prin care această imposibilitate a fost ocolită. Toate aceste amintiri îmbinate unele cu altele alcătuiau o singură masă, dar în care dacă nu puteai deosebi între ele, — între cele mai vechi și cele mai recente, care luau naștere dintr-un parfum, apoi acela care nu erau decît amintirile altcuiva de la care le aflasem — crăpături și brazde autentice, cel puțin deosebeai vinișoarele, amestecurile ciudate de culori, care, în anumite roce, în anumite marmore, mărturisesc diferențele de origină, de vîrstă, de „formație“.

Firește, cînd dimineața nu mai era departe, scurta nesiguranță a deșteptării mele se risipise demult. Știam în ce odaie mă aflam efectiv, o reconstituam în juru-mi în întuneric și, — fie că mă orientam numai cu memoria, fie că mă ajutam ca o indicație de o licărire slabă pe care o zăream și la picioarele căreia situam, perdelele ferestrei, — o reconstituam în întregime și o mobilam ca un arhitect și ca un tapițer care mențin deschiderea primitivă a ferestrelor și a ușilor, așezam oglinzile și scrinul la locul lor obișnuit. Dar ziua — și nicidecum o răsfrîngere a ultimului jăratie pe o stinghe de aramă pe care o confundasem cu ea — de abia însemnase în întuneric, parcă cu tibișirul, prima rază albă și rectificativă, și fereastra cu perdelele ei părăsea cadrul ușii în care o situam din greșeală, iar biroul pe care memoria mea îl instalase cu stîngăcie acolo, ca să-i fac loc, fugea cu toată viteza, împingînd în fața lui căminul și dînd la o parte zidul des-

părțitor al coridorului : în locul unde acum o clipă se întindea odaia de toaletă domnea o curtică și locuința pe care o reclădisem în întuneric se alăturase locuințelor întrevăzute în vârtejul deșteptării, pusă pe goană de semnul palid pe care degetul ridicat al zilei îl însemnase deasupra perdelelor.

Scanare și prelucrare digitală

EM

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2025

